

ІВАН
МИКИТЕНКО

ІВАН МИКИТЕНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У ШЕСТИ ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО
„НАУКОВА ДУМКА“
КИЇВ•1965

ІВАН
МИКИТЕНКО

ТОМ 4

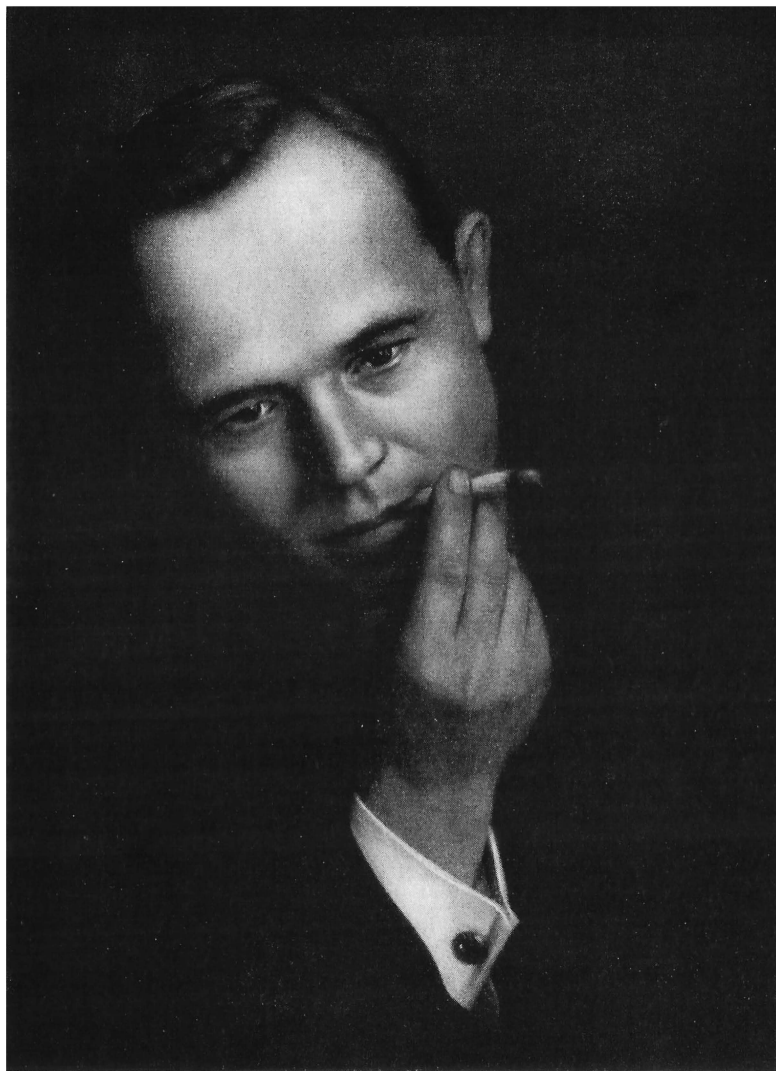
ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ
1923 - 1932

ВИДАВНИЦТВО
„НАУКОВА ДУМКА“
КІЇВ * 1965

У2
М59

Упорядкування,
підготовка текстів та примітки
О. І. Микитенка

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА

І. К. Микитенко. Фото 1929 р.

ІДУ

*П'єса на 4 дії,
5 картин*

ДІЙОВІ ОСОБИ

Ю х и м Загага — студент останнього курсу. Могуча, трохи «углувата» постать. До політехніку пішов з фронтів. Будівання нового життя — його стихія. Разом з молодю комуною він іде жити.

Ч и ж и к — життєрадісний юнак, що, закінчивши робітфак, б'ється далі на третьому фронті. Ніколи не занепадає духом. Захоплено будує комуну. Молодо, наївно кохає. Юхимів приятель і учень.

Поля Загірна — років їй, певно, з 25, коли б не більше. Але справжнє буяння сил тільки-но починається. Віра в комуну і в Юхима зливаються в ній воедино. Професія: вчителька на селі.

М и т я — Чижиків товариш.

Н а т а л я — Митіна сестра, молоде дівча. } «комса».

М и к о л а — їхній товариш.

Р а д і о н К р у ч а — інтелігент. Рафіновані почуття до Полі і гордість призводять його до вчинків, що їх він, як інтелігентна людина, що прийшла щиро до боротьби за Радянську республіку, логічно засуджує. Через духовну нетривалість та розхитаність над ним бере гору чужа йому психологічно й соціально, навіть антипатична йому, але уперта й сильна людина — Федько Ступа. Перехід до ворожого табору — не помста. Це психологічні зломи типового інтелігента старого гатунку. Глибину свого падіння він перший гостро й болюче відчуває. Разом з каяттям він захоплюється смертельною зненавистю до винуватця свого падіння — Федька. Круча — агроном.

Р о м а н Б и н д а — досить обшарпаний селянин; життя зробило його ехидним, недовірливим. Вабить його економічна Ступина сила, однак почуття солідарності до незаможника десь жевріє, глибоко приховане. Федькові легко його купити, але вбити навки цю солідарність, щоб ніколи вона не спалахнула, — неможливо. Бинда — середнього віку людина.

Колісничок, Загата, Загірний — радянське селянство, що на очах росте культурно і вперто намагається вибитись із злиднів, полегшити свою нелюдську працю, зажити нових радощів життя. Будують комуну. Особливо гарячий Колісничок.

Федько Ступа — хитрий, упертий, розумний, освічений куркуль, 30-ти років. Такий може успішно завойовувати вплив на селі й боротись за свою роль в історії. Філософ і ватажок заможного хуторянства. Досконало знає хиби своєї суспільної верстви і, якомога, бореться з цими хибами, переховує своїх соціальних «ближніх». Заживаючи кохання, ніколи не губить розуму. Читає «Правду», знає, що писали Маркс і Ленін і т. ін. Це допомагає йому в боротьбі за панування над слабшими.

Омелько Ступа — його батько.

Гнат Ступа, Микита Ступа — його дядьки. Зжандармовані мугирі. Задаваки.

Лукеря — Федькова тітка. Квінтесенція куркулихи. Здоровенне, самовпевнене бабило — «Не припятствуй моему ндраву».

Стефан — дідок із біженців.

Піп — постать без слів.

Муся — попівна. Удовиця з тілом. На філософії розуміється не дуже-то. Регочеться з дражливим нахабством і бере від життя без зайвих міркувань. Одначе здатна підвестись до іронії над становищем «соперниці». Хоч іронія та знов-таки походить від нахабства.

Білий дід — персонаж із мас.

1-й та 2-й члени комуні.

Інші члени комуні, жінки, молодь.

Хуторяни, молодіці, чоловіки, баби й діти.

Діється за наших часів на Україні.

Дія перша

Узлісся. Далеко в глибині хатка лісового. Ліворуч вдалину розбіглися жовто-зелені поля. Передзахідні золоті плями світла на нивах і деревах. Далеко в лісі чутно неясну пісню. За лаштунками чоловічий голос: «Паняй, паняй, Васю... бери цабе... мати пречиста... Бери цабе, щоб тобі!...» Хлопчачий крик: «Ну ж, ти цюди, куди тягнеш, щоб тобі!...»

Бинда (виходить на кін з сокирою, вимахує рукою). Повертай, повертай... Цією дорогою аж до ниви, а я тут вирубаю берестка на люшню. (Оглядається).

Федько Ступа (виходить з лісу). Берестка чи дубчака?..

Бинда. Що?.. Хто?.. Що ви сказали? (Ховає сокиру за спину).

Федько. Хіба не чули?

Бинда. Не чув... побий мене господь, не чув. (Хреститься).

Федько (регочеться). Не чули? Здорові були. Федора Ступу не пізнали?..

Бинда. Тю, ти диви на нього!.. А ж це Федор Омелянович! (Трясе обома руками Федькову руку). А ви ж це куди розігналися?

Федько. До вашого села.

Бинда. Ага. Ну, от прибий мене господь, не впізнав. Хазяйнуєте, значиться?

Федько. Атож.

Бинда. Святе діло.

Федько. Еге, як той казав: «Ори, мели, їж».

Бинда. Ну да, щоб його трясця зорала, господи, помилуй... От мені дивно: чоловік ви образований, стільки

труда поклали на ту науку і тепер мужицьким ділом за-
німаєтеся...

Федько. Дивно?

Бинда. Пойнятно, дивно.

Федько (*стримуючи себе, лагідно*). Шкода мені вас,
дядюню.

Бинда. Ярунда, чого там шкодувати? Аби живі, а
голі будемо, хрест мене накажи. Ха-ха-ха...

Федько. Ну, це ще ворожка надвое сказала. Я, при-
пустім, не хочу бути голим... (*Виймає цигарницю*). Заку-
рйте, дядюню.

Бинда. Спасибі... (*Запалили*). Хороші папіроски,
наче ладан, пахнуть, прибий мене господь... І чого ви тіль-
ки не женитесь, Федоре Омельяновичу?..

Федько. А що, хіба час?.. (*Сміється*). Та немає
пари.

Бинда. Ну, звиніть. А хіба попівна не той... не як йо-
го... не йдуть?.. Ви ж наче вхажували, га?..

Федько (*вражений, але цілком себе стримує*). Ну,
як вам сказати... Признатися, не дуже-то я радий з цими
попами... Ет, туман народний. Ну, треба поспішати. (*Хоче
йти*).

Бинда. Хм, а то казали, що ви вхажували... А, той,
чого ж це ви до нас?

Федько. Агронома треба побачити.

Бинда. А стійте. Вони мають бути ось, певне, тут,
бо загадували хлопці зібратися.

Федько. Хто загадував?

Бинда. Та той же таки Загатин студент, Юхим. Та
це, знаєте... пустяк, не вам кажучи.

Федько (*насторожився*). Який, кажете, пустяк?

Бинда. Ет, нема про що й говорить. Мене теж со-
приглашали, та я, мать, не прийду. Чого там... Однаково
нічого з цього не вийде, тільки клопіт.

Федько (*стримано, навіть байдуже*). Що ж там таке,
скажіть, як маєте охоту.

Бинда. Та... комуну хочять заснувати... Прости гос-
поди. Одне слово, пустяк... Хороші папіроси, прибий мене
бог, хороші... Прощайте. (*Пішов у ліс*).

Федько. Дядюню! (*Розваживши щось, подається за
ним*).

Трохи ближче з лісу лунають згуки червоноармійської пісні. Іде,
співаючи, молодь. Іноді розлягається гучне перегукування: «Агов.

Чижик, Чижик, де ти та-ам...» І в відповідь летить чутніший голос: «Валяй, валяй до табо-ору... За мно-о-о-ю». Потім чийсь одиникий голос зачинає: «По-о синьому морі...» — і раптом зривається під дзвінкий жіночий сміх.

Зліва виходять Радіон і Поля.

Поля. Чудово. Тільки нехороше, що ми відбилися од гурту.

Радіон. Ви не зважаєте на мої слова...

Поля. Що? Ні, я слухаю... От ми вже й прийшли.

Радіон. Ви не слухаєте мене.

Поля. Стривайте, це тут. Чижик казав, отам, отам, де два дуби, а біля них третій, де зелена трава і ясне небо... (Сміється). Це тут.

Радіон. А, до дідька того Чижика.

Поля. А це що? Ви чого ненавидите його?

Радіон. Я? Чижика?

Поля. Та Чижика ж, Чижика. (Сухо). Ви, здається, й до Юхима ставитесь трошки опозиційно. Кажіть.

Радіон. Я? Чижика? І... не розумію. Я ж не можу відповідати за те, що людині здається.

Поля (лагідніше). Ну, годі, годі...

Радіон. Та ні, прошу, але я зовсім не збираюсь жартувати. Я потребую трохи більшої уваги до своїх слів. Тим більше, що я кажу тільки один раз.

Поля (зараз стає серйозною. Тихше). Вибачте. Але я така рада. Я так хвилююся ці дні. Я буду вас слухати уважно-уважно.

Радіон (зворушено). Ви раді? Це правда? Ви хвилюєтесь?

Поля. Я сильно рада. Якесь могуче почуття. Віра. Певність. Я ніколи не почувала нічого подібного.

Радіон зробив рух.

Поля. Ви помітили, як він підходить до цього?

Радіон. Хто? До чого?

Поля. Та Юхим же... Гаряче, але цілком реально. Коли він говорить, ви відчуваєте силу. Просту, зрозумілу силу. Ви чули, як він говорив з батьками, з селянами, з жінками?

Радіон, коли мова йде про Юхима, нервує, міниться.

Радіон. Ну, ну, далі... далі, прошу.

Поля. Ви чули? Правда ж, це сила? І в неї не мож-

на не вірити. І я впевнена, я вірю, що ми зробимо. І тоді, тоді... Ви уявляєте! Тоді буде зовсім інше. Тоді ми з вами попрацюємо. (*Хапає його за руку*).

Радіон. Так, так. Я знаю. Але, Полю, прошу прийняти це якнайсерйозніше. Я...

Пол я. Мовчїть...

Радіон. Я люблю вас.

Якийсь час триває ніякова пауза.

Радіон. Так. Хїба ви цього не бачите? Вам неприємно?

Пол я. (*тихо*). Навіщо це? Саме тепер, коли... Ні...

Радіон. Тепер, іменно тепер. Це дасть мені силу, це буде мені вогнем, піднесенням.

Пол я. А сама справа, то не піднесення? Ну, навіщо ви?

Радіон. Вам навіть слухати неприємно.

Пол я. Та облиште ви оце «неприємно», «приємно»...

Радіон. То що ж? Скажіть. Може, я опізнився?

Пол я. Не треба... Пустїть мої пальці. Я не знаю, що вам треба сказати. Ви хороша людина, ви чулий... але я не знаю. Я ж так хороше до вас ставилась. Завжди. Хїба ні, «пане-товаришу»?

Радіон. Ми дорослі і мусимо говорити, як дорослі. Я хочу, щоб ви завжди були зі мною. Щоб ви були моєю...

Пол я. ...власністю.

Радіон. Жоною. Я вас люблю. І хїба є мені радість без вас? Хїба я буду так працювати? Ні. я не можу. Тільки так.

Пол я. Тільки так. Сто і ні копійки менше. Чисто, як баришники.

Радіон. Що?

Пол я. Не ображайтесь. Я не хотїла образити.

Радіон. Моя любов не може мене образити.

Пол я (*вагається*). Не сердьтєся. Я не хотїла. Ну, хороший... Ну, що я вам скажу. Я нічого не можу вам сказати... Я подумаю.

Радіон. Подумаєте. Ха! Чудова має бути відповідь.

Ніякова мовчанка.

Пол я. Чом же це їх немає?

З лісу чуто Чижиків голос: «Валяй, валяй до та-а-бору... За мною...» Йому хтось відповідає: «Го-ов, марш, марш...» Наближається пісня. Чижик та Митя, навантажені кошиками, свитками, ряднами, виходять зліва.

Чижик. А, дезертири четвертого фронту вже тут. Ху! Нехай вам западеться, пропала печінка, перервалася. Знімайте з мене, знімайте.

Митя (кинув одержу). Отак. Давай сюди. Зараз. Отак. (Скидає з Чижика). Стели його, розправляй його. (Гукає). Аго-о-ов, сюди-и-и...

Поля. Бідний Петрунь.

Чижик. Що? Я бідний? Митько, ти чув?

Митя. Чув, не згоден.

Чижик. Ади, я бідний. А ліси, а небо, а повітря, а трава, а кузочки? Чиє це? Моє! Все моє. І я — всіх!

Поля. Та ні — не те. Що підірвався.

Чижик. А, ви за печінку. Да, печінка була добра. Лікар казав — наследственна, хороша. Та воно «заростьот — розсосьотся». А тепер — ло-ожи-ись! Во-о-ольно!

Простягаються з Митею на свиті, запалюють цигарки. Чижик чмише, кашляє і кидает цигарку геть.

Поля (до Радіона, тихо). Ну, чого ви такий? Хіба ж можна з таким обличчям робити справу! Ех, ви! Ще ж не знаєте відповіді.

Радіон. Думаєте, що не знаю?

Поля. Та не знаєте ж.

Юхим, Наталія, Микола та інша молодь виходять зліва, співаючи під марш.

Грими, грими, могутня пісне,
Як ті громи весняних бур.
Най знає панство ненависне,
Що наша армія, як мур.

Капіталісти і вельможі,
На вас загибель, смерть прийде.
Дрижіть, недобитки ворожі,
Червона Армія іде...

Голоси (що мішаються з піснею). Здорові, братця!..
А Чижик уже одпочиває?

— Чижик, давай розпорядження!

— Чудесне місце вибрали!

Чи жик (схоплюється їм назустріч з протестом). Митько, ти чув? Тебе назвали вельможею, а мене капіталістою. Хапай дрючка, ми їм покажемо!

Сміх. Всі з гомоном оглядають галяву. Дехто падає на простелені свити.

Мик о л а. Ні, ти, Чижику, скажи мені, як ти можеш оте пережити?

Чи жик. Що саме?

Мик о л а. Ти з ким ішов?

Чи жик. З оцією вельможею. (Обіймає Митьку).

Мик о л а. А Поля з ким?

Чи жик. Поля? Тобто оця... піонерка? З «паном-товаришем».

Юхим при цьому кинув погляд на Полю і одійшов.

Мик о л а. Ото ж бо то й е, що з «паном-товаришем». А з тобою нікто. Хотіла тебе Наталя пошкодувати, та...

Чи жик. Ну, це вже ти, як би тут пом'якше сказати, вроді не бреши... Хотіла. Хм!

Мик о л а. Диви, ще й не вірять. Та ми не пустили. (Нахиляється до нього). Юхим придержав, тим тільки й спаслася... (Сміх).

Чи жик (мурчить). І не нада... Думаєте, смерть собі заподію... (Кинув оком на Наталю, що цілий час не знаходить собі місця. Одійшов). Е-ех, а ще товариші.

Ю х и м. Може, годі про те, хто з ким ішов. Я так гадаю, що всі мали право й можливість вибирати собі пару, яка тільки найлюбіша. (Знову глянув на Полю, що знизилася при цьому очі). Так?

Чи жик (скипів). Та де ж усі? Я...

Н а т а л я. Де ж...

Ю х и м (взяв її за руку). Ш-ш-ш, Наталю, не шуми, однаково ж нічого не поможеться, а то ще й мамі скажу.

Чи жик. Краще бабі своїй скажи, вона ще серйозніша...

Ю х и м. Добре, може й бабі. А ти, друже мій, прибережи енергію, вона ще нам згодиться. Отже: це право й можливість лишаються при кожному й на цілий вечір, лиш тільки ми кінчимо справу.

Р а д і о н. Розуміється, пане-товаришу, що всяк має право...

Ю х и м (стримано). Так, я знаю, що ви цілком мене підтримуєте. Отже, друзі мої, Чижик, друже мій, тебе це теж обходить.

Ч и ж и к. Га? (Підходив був до Наталі, та раптом обернувся). Я тебе слухаю, Цицероне. (Зітхнув).

Ю х и м. Прекрасно робиш. Твоя мудрість завжди при тобі.

Ч и ж и к. Та вже ж... Омнія mea мекум порто... * (Зітхнув).

Ю х и м. Отже, ти в порядку товариської дисципліни, одна нога тут...

Ч и ж и к. ...а друга там. Де саме?

Ю х и м. Чудово. Ти ловиш думку, як радіоприйомник. Отже, ти біжиш на край лісу і приводиш сюди Андрія Загірного. (До Полі). Ваш тато вже, мабуть, тут.

П о л я (швидко). Давно, мабуть.

Ю х и м. Друже, ти чуєш? Далі Бинду, Тодосю, Колісничка і всіх, хто з ними в полі. І мого батька теж.

Ч и ж и к. І тоді ми розпалимо тут огнище і, як колись наші прадіди і наші колишні прапрабаби, зберемося круг нього на велику нараду. Тільки чи не краще буде мені взяти з собою ще одного делегата?.. хоч якого-небудь. (Повів очима на Наталю). Я так сам собі думаю, що вдвох буде поважніше.

Н а т а л я (з надією в голосі). Та навіщо там удвох... Досить і тебе самого... тільки що ти лісу не знаєш... заблудиш...

Ю х и м (посміхнувшись). Нічого, не турбуйся, він знає ліс непогано.

Ч и ж и к (до Наталі). Собственно говоря, чого вам нада? Я думав зовсім за Митьку.

Сміх. Чижик швидко повертається і йде праворуч.

В с і (вслід). Щасливо! Іди здоров, та швидше повертайся!

Ю х и м. Друзі мої! Ви чуваєте, яке це щастя жити!?

Г о л о с и. Га! Несподіваний винахід!

— Жить і творити!..

Р а д і о н. Саме так: жить і творити! Так, пане-товаришу, жить і творити! Бо коли просто жить фізіологічним життям, то це не є велике щастя.

* Все моє ношу при собі (лат.).

Поля (скипівши). Ну, розуміється! А він же в якому
смислі це сказав?

Юхим (до Радіона). Ваша правда. (Ледве помітна
посмішка). Дуже радий, що ми з вами цілком сходимось
в поглядах на життя. (До всіх). А тепер знаєте що?

Всі. А саме? Що тепер?

Юхим. По дрова! Згода?

Всі. Згода! Це й справді буде прекрасно!

Юхим. Ухвалено! Наліво кругом! Марш!

Всі з гомоном та сміхом біжать у ліс. Юхим рушив був у той бік,
куди пішла Поля, але раптом круто повернув і йде поважно в дру-
гий бік.

Митя. (Теж був зірвався, але потім став). Я готую
місце для огнища.

Розкидає геть свитки та рядна, готує місце, наспівує.

Наталя (повертається з лісу з гіллячкою). Як ти
гадаєш, Митю, він не заблудить?

Митя. Хто? Юхим?

Наталя. Ні, той, як його... от забула... Петрунь...

Митя. Чижик? (Подивився на неї знизу догори). Ну,
знаєш що? Брось мені приставлять Чичеріна. Іди, йди по
дрова.

Наталя. Побачиш — заблудить. Він лісу не знає.
Він пішов цієї дорогою, а там є кущі... А я знаю. А він за-
блудить... Митю, їй-право, заблудить. Треба йому по-
казати.

Митя. Ось я тобі покажу (Бере лозинку). Пішла.

Наталя. Отто! Який ти. І поговорить з тобою не
можна, як з братом. Секретар та й годі. Подумаєш!

Митя. Іди, йди, бо я тебе... (Підняв лозинку).

Наталя пішла

Митя (вслід їй). Народ... ніякої дисципліни.

Радіон (несе кілька дрючків). А це хто приніс?

Митя. Це? Та оте ж сестреня моє.

Радіон. А-а...

Митя. Та кидайте ж. Тепер я піду. (Пішов).

Радіон. А... той. Ні, її ще не було. (Запалює ци-
гарку).

Юхим (з дровами). Іде робота. Ех, і розпалимо ж
ми огнище, товаришу Радіоне!

Радіон (по паузі). Да, повинні. Все залежатиме од нас самих. Ну, я пішов. (Виходить).

Юхим (услід йому). Так, все залежатиме от самих тих, що робитимуть комуна. (Пожбуриє дрова, став, широко розправив груди й заспівав).

Грими, грими, могутня пісне,
Як ті громи весняних бур...

Поля (з дровами). О, це ви?.. (Стала).

Юхим. Це я.

Поля. Я не знала, що ви тут.

Юхим. І я не знав, слово честі.

Стоять, дивляться одне одному в вічі.

Поля. Вам справді так хороше жити?

Юхим. О, так! Але чом же ви не покладете ці дрова? (Бере в неї з рук і кидає на купу). Ну...

Радіон витикається з-за дерева, але, побачивши їх, одходить назад, гостро вражений.

Юхим. А вам як?

Поля. Як ніколи!. Чого ж ми стоїмо?

Юхим. Ха-ха-ха! Всі працюють, а ми тим часом... (Знову довго подивилися одне одному в вічі). Чудно. І земляки ми, а так не дуже знаємо одне одного. Проте... руку! (Сильно стис). У вас, я бачу, нема сумнівів.

Поля (широ). Немає! Ходім. (Пішли).

Зліва з'являється Федько, обдивляється.

Радіон (несе дрючок, підходить до Федька на кілька кроків). А це хто?

Федько (упевнено). Це я.

Радіон (підходить ближче). Хто ви?

Федько (говорить, свідомий своєї гідності). Не впізнали, Радіоне Павловичу? (Піднімає бриля). Я, Федір Ступа.

Радіон. Дуже радий. Круча. (Тиснуть руки). Це ми тут, знаєте, пане-товаришу, щось подібне до пікнічка... Так от дрова зносимо.

Федько. Знаю, знаю, все знаю. Тому й прийшов, що знав, де вас шукати.

Радіон. А, так ви до нашої компанії?

Федько. М-м... не зовсім... Хоча я, звичайно, дуже радий, але зараз я...

Радіон. Значить, маєте до мене справу?

Федько. Так, пробачте, що іменно тут, але я не хотів гаяти часу...

Радіон. Дуже прошу. Ви, пане-товаришу, десь, певне, вчитель будете?

Федько. Не те щоб зовсім, а як вам сказати... Ні, я нікого нічому не вчу. Просто орю землю. Роблю на своїй ниві разом зі своїми батьками та з сусідами. Отак. Робимо і живемо, як уміємо.

Радіон. Ага, ви з Кривого Хутора.

Федько. Так, я з Кривого Хутора. Федір Ступа. Тепер ви мене знаєте?

Радіон (стримано). Ступа. Так, тепер я вас знаю. А в чому справа?

Федько. Може, я вас затримую? (Посміхнувся).

Радіон. Прошу, прошу.

Федько. Бачте, справа така, що я не можу зараз докладно її вам з'ясувати. Я б вас просив заїхати до нас на хутір. І то якомога швидче.

З'являється Поля з дровами. Слухає.

Радіон. Але то не таке щось конфіденціальне, щоб ви не могли зараз хоч коротко сказати?

Федько (міркує). Певна річ. (Витягає цигарницю). Палите? (Запалюють). Справа така. Ми загадали собі скласти товариство.

Радіон. Товариство? Яке?

Федько. Хлібороби. Мій батько, наші сусіди. Понад п'ятнадцять дворів.

Радіон (не розуміючи). Ну, то що це мене обходить?..

Федько. Просто: ми б раді були мати вас за члена нашого товариства.

Радіон. Не розумію.

Федько. Річ дуже ясна. Ми дістанемо офіційне затвердження від уряду. І ви, як повноправний член нашої артілі, діставатимете свою частину прибутків. Я так гадаю, що вам не треба так багато часу, щоб працювати в ній. А втім, і нам, і вам буде це співробітництво дуже зручне.

Радіон. Ага... (Замислився).

Поля (рішуче підходить, кидає дрова). О, тут хтось є... Доброго вечора.

Радіон ніяково шарпнувся.

Федько (галантно скидає бриля). Здрастуйте, Поліно Андріївно... (Іронічно). Дровця збираєте?

Поля (вороже). Так, громадянине Ступо. Дровця збираємо. Будемо грітисся. Я вам, здається, перешкодила?..

Федько. Що ви, що ви! Навпаки, дуже приємно.

Поля. Та невже? Справді?

Федько. Ви ще можете сумніватися? Я такий радий вас бачити, хоч це і випадкова зустріч.

Поля. Оце!.. А я й не знала. Хм... Така приємна несподіванка.

Федько. Але я, здається, вас затримую?

Поля. Мене? Ви? Ха-ха-ха! Як же це ви мене затримуєте?

Радіон. Тут, власне...

Поля. Що «власне»? Нічого тут не власне...

Радіон. Але ж тут, розумієте...

Поля. Я нічого тут поки що не розумію.

Федько. Маєте рацію! Бо й нема чого розуміти. Ми випадково зустрілися з Радіоном Павловичем і... запалили собі.

Поля. Зустрілися і запалили? Ха-ха-ха! Чудово! Такий приємний випадок. Зустрілись і запалили.

Федько (загнаний на слизьке). Але мені час. Прошу пробачити. Я ніяк не можу. У мене справи.

Поля. О, будь ласка. Будь ласка. Не смію затримувати.

Федько. На все. (Прощаючись, тихо до Радіона). Чекаємо з відповіддю. Сподіваємось, що, подумавши над цим як слід, ви самі побачите, що... (До Полі). На все. (Вклонився, пішов).

Поля (вслід йому). Ха-ха-ха! Зустрілись і запалили. (Серйозно). Чого його притаскало?

Радіон. Та тут, власне... Нічого такого. Нічого, власне, особливого.

Поля. А! це ви мене так любите?

Радіон (нестримано). Я вас... так! Я не хочу сказати, як я вас люблю. Я бачу, як ви дивитесь на того зальотного студента Юхима. Тепер я розумію. Я ніколи од вас цього не чекав.

П о л я. *Що це я чую? (Затуля вуха).* Замовчіть мені, бо я перестану вас поважати. *(Суворо).* *Що ви розумієте? Що? І вам не соромно? Ви насмілились мені... Говоріть, чого приходив цей хуторянський делегат. Ну!*

Р а д і о н. Пробачте, мені здалось...

П о л я. *Це не цікаво, що вам здалось. Я питаю, чого він приходив?*

Р а д і о н. Вони засновують товариство.

П о л я. І...

Р а д і о н. *Хотять, щоб я вступав до них.*

П о л я. Так. Я все чула. І я не припускаю думки, що ви підете. Ви не підете! А якщо підете, то проти всіх нас. І проти мене. Так і знайте...

Р а д і о н. Полю, що ви таке говорите... *Що це значить?*

П о л я. *Це значить, що хуторяни хотять з нами боротися. Це значить, що вони ловлять вас для своїх цілей. Зрозуміли? А тепер відповідайте: ви підете до них? (Гостро на нього дивиться).*

Р а д і о н. Інтелігентна людина, коли широко приходять до чого, коли вона зв'язується в роботі з новими товаришами, то відтоді це становить внутрішній зміст її життя. І не думайте, що ним так легко можна нехтувати. Кожна зміна поглядів, всі ці духові зломи щось цій людині коштують. *Щодо мене, то я просив би більше віри... І... коли ж нарешті ви... мені...*

П о л я. Знову...

Приходять Чижик, Юхим, Наталя, Микола, Митя, Загірний, Колісничок, Загата, Бинда та інші селяни, всі проводять далі розмову, вітаються, гомонять. Розмови йдуть в кількох групах.

К о л і с н и ч о к. А я вам кажу, що вийде! *(До Бинди).* От я, я тобі кажу, що вийде...

Г о л о с и. Доброго вечора.

— Хороше місце.

— Затишне.

Б и н д а *(до Колісничка).* Аякже! І я так само кажу: вийде. Об'язательно вийде! Тільки що?

К о л і с н и ч о к. Здрастуйте, Радіоне Павловичу. *(До Бинди).* *Що вийде? Комуна вийде! А ти думав що?*

Б и н д а. Дух з тебе вийде, а не комуна, от що...

К о л і с н и ч о к. Хай з тебе краще кишки вийдуть...

Бинда. І вийдуть, побий мене господь, вийдуть. І з тебе вийдуть, а ти думаєш не вийдуть?..

Юхим. Ну, ну, дядьку Романе, ще не час наводити паніку.

Голоси. Правда! Ото ще... І плеще тим язиком...

Чижики. Валяйте, валяйте, дядю, це грошей не стоїть...

Голоси. Та чого там! Діло робім!

Чижики. Все добре, але без мене й тут немає порядку.

Юхим. Друже, на що ти натякаєш?

Чижики. Немає дров. Доведеться нам, товаришко Наталю, піти та принести...

Наталя. Я й не знаю...

Юхим. Нащо вам бити ноги? Он трошки є. (*Показує на кучу*). Сядь, Петруню, і розпали огнище...

Чижики. Ну, от, я так і знав! І так ціле життя, одколи на світ народився...

Серед молоді сміх.

Юхим. Ну, вибирайте місця.

Дехто сідає, а хто стоїть навколо огнища, що розпалює Чижики.

Колісничок. Чистий тобі сполком засідає.

Бинда. Як в око вліпив, бог мене побий. Тьфу! Як дитина мала, так і ти... Теж сполком...

Чижики. Е, якби це вам хто вліпив зараз в око, це було б харашо, може б вам розвиднілося.

Сміх.

Загата. Сміхом на Романові слова відповідають не доводиться... треба щось іншого казати.

Колісничок (*гаряче*). Що ж йому казати? От тільки засміяться йому в бороду, та й усе, раз він не помічає діла.

Бинда. А засмієшся, побачиш, на кутні засмієшся, накажи мене господь... Аж борода тобі облізе.

Загірний. Годі! (*Поволі стихають*). Діло це трудне, але Романа теж не доводиться нам слухати.

Галас.

Всі. А так. Ми всі рішили!

— Треба тільки добре обміркувати...

— Щоб тільки не зостатися й без того хазяйствечка, що зараз маємо.

Бинда (*хоче перекричати*). Ото-то... А побачите, як не підете з торбами попід вікна, побачите, як ви протрахаєтесь!

Кілька голосів (Биндиних однодумців).
А протрахаються! Що їй казати!

Ю х и м (рiшуче). Порядку трошки. Порядку. (Сти-
хають). Протрахаються, звичайно, можна. Тільки не ждiть,
дядьку Биндо. Не для того ми витрахакали з землі кого тре-
ба було. (З великою силою переконання). Я кажу тільки
ось що: ніхто не зможе нас розряти. Ніхто! Ні вороги, ні
отакі приятелі... Ніхто!

П о л я (перебила). Ніхто! Правда, що ніхто!

К о л і с н и ч о к. А кого нам боятися? Кого?

Г о л о с и. Правда! Главне, щоб не боятися!

П о л я. Пане-товаришу, чому ж мовчите? Просимо.

Б и н д а. Аякже, просіть. Ось почувете, що вам товариш
агроном скажуть...

Р а д і о н. Я хотів сказати, що я цілком, звичайно, під-
тримую. На мою думку справа цілком ясна. В нас доволі
культурних сил. Тільки дружно. Більше віри в себе і в то-
варишів, це головне.

Ю х и м (суворо). А найголовніше — що у нас доволі
чорних рук, які до цієї справи беруться, і що нам допомо-
жуть робітники з заводу.

В с і. Правда! Один за одного...

П о л я. І перш за все—комуна! Правда, пане-товаришу?

Р а д і о н. Життя. Перш за все.

К о л і с н и ч о к. Коли ще їй робітники допоможуть, то
запишіть на камені: комуна наша буде, і ніякий чорт цьо-
му не перешкодить!

Б и н д а. От якраз чорт, господи, прости, і заплу-
тає вас.

В с і (крім Бинди та його товариша). Ніякий чорт!

П о л я. Навіть хуторянське «товариство хліборобів».

Ч и ж и к. Що?

В с і. Яке товариство?

П о л я. Ступа засновує.

Ю х и м. Ступа?

Р а д і о н. Розумієте? Хе! Ну, що ж...

Б и н д а (ідко). Що ж ви йому запертите? Тепер всім
розрiшається. Мають повне право.

Ч и ж и к. Ну, а на це як ви дивитесь, дядьку Романе.
Протрахається Ступа чи ні?

Б и н д а. Ступа? Що Ступа! Це інший табак. То ж
Ступа, а то ти, Петро Чижик, господи, помилуй мене гріш-
ного.

Сміх.

Голоси. Це вже зовсім по-дурному.

Чи жик. Значить, їм можна, а нам дзуськи? Ну, це вже розкажіть вашій бабі... Я Чирик. Але ми й Бинду перемогемо й Ступу перетовчемо!

Бинда. Ой, сливи мої, нема на вас кропив'яного мішка. Тьху, прости, господи!

Бинда та його однокласці, плюнувши, залишають збори.

Голоси (вслід їм). Ідіть здорові!

— Та знаєте, куди плюньте?

Колісничок (схвильовано). Ех, Петько! Так їх! Поля. Уявіть, приходив посланець запрошувати товариша Кручу до свого товариства...

Радіон. Да... Уявіть! Хм.

Чирик. Хм.

Всі. Ловко... То як же воно буде?

Мовчанка.

Юхим (напружено подивився на Радіона). Попрацюємо, поборемось із ними, товаришу Радіоне?

Радіон. Наша мета — задумане. Звичайно, як вони захотять нам шкодити, то...

Юхим. Товариші! Ні кроку назад! Відряджайте завтра ж делегацію до заводу! Хто стане поперек шляху, того ми просто розчавимо! Хто спробує перебороти тебе сумнівами — відповідай йому...

Поля, Чирик і молодь (з великим піднесенням). Хай живе комуна!

Всі (захоплено, сильно). Житиме! Житиме!

Колісничок (в тому ж тоні). Робімо списки, плани!

Голоси Беріться, Юхиме, товаришу Круча, Загато, Колісник, Полю.

Всі. До роботи!

Юхим. Єсть! Значить, до роботи!

Яскраво горить багаття.

Радіон. Отак колись наші древні прапрадіди сиділи біля вогню і радились... А навколо шуміли ліси і шелестіла тирса... Вони їли просо, та й те здобували нелюдською працею... Ми ж, їхні праправнуки, пізнаємо закони землі.

Ми скажемо: Відшелестіла тирса! Перед нами надзвичайні шляхи до...

Ч и ж и к. Цицероне, доволі, бо я заплачу...

Сміх.

Г о л о с и. Ну, час нам до коней. За тиждень маєте подавати.. Держись, хлопці!

З гомоном розходяться.

Р а д і о н (затримує Полю). Полю...

П о л я (захоплено). Ну що! Радійте ж! Співайте!

Р а д і о н. Полю!..

П о л я. І побільше віри, це головне, ви ж сказали...

В радісному збудженні біжить в ліс, де губиться гомін товаришів.

Р а д і о н (рвонувся за нею, але стримує себе і залишається на місці. Потому дуже повільно йде в інший бік лісу. Обличчя йому стемніло). Віри... віри... (Вийшов).

Ю х и м (повертається з Полею). О!.. Ви не знаєте, які б я зараз гори перевернув!

П о л я (тихо). Знаю...

Ю х и м. Полю! Ех, що там казати! Все одно не скажеш.

П о л я (ще тихше). Я знаю... Я вірю...

Він узяв її руки в свої чорні сильні руки і стис їх.

Ю х и м. Боляче? (Усміхнувся).

П о л я. Ні. (Рвонулася до нього в захваті). О, як хороше! Яке свято! Все співає! Все радіє в мені...

Р а д і о н повернувся щось сказати Полі.

Р а д і о н (побачив, став, глибоко вражений). О! (До Юхима). Ви тут?

Ю х и м (просто і радісно). Я тут! Починаємо, друзі мої! Де ж це всі?.. Починаємо, друзі!

Р а д і о н. Починаєте? (Болісно засміявся). І побільше віри в товаришів... (До Полі). Так, пані-товаришу? Ха-ха-ха!

П о л я (обурено підносить голову, підходить до нього зовсім близько, пронизує його гнівним поглядом). Так! Побільше віри...

Юхим хмурніє й дивиться спідлоба на цю сцену.

З а в і с а

Дія друга

Полина кімната. Стіл до писання. Полиці з книжками. Портрет Маркса. На стіні килим. Далі ще невеличкий столик і канапка, обтягнута темною шкірою. На столику гріється на примусі чайник.
Двоє дверей: вхідні і до учительської.

Поля (гнівно зіжмакала лист). А як ні, «пане-товаришу»?.. (Пауза). Тоді що?.. Тоді куди ви підете? Ух, ви!.. баришники... (Кинулась до столу, взялась писати і раптом подрала папір на шматочки й кинула пріч. Замислилась. У двері постукали. Схопилась, насторожилась).
Прошу.

Входить Чижик. Він стомлений від біганини, але веселий, захоплений. Зараз він шукає Наташу.

Поля. Петрунь...

Чижик. Прошу без фамільярності. Не петрунькайте, будь ласка.

Поля. А це що за новина?

Чижик. Прошу, така новина, що потрудіться називати члена комуни Чижика саме Чижиком, а не якоюсь там петрунькою. (Раптом зовсім міняє тон). Дайте сірничка.

Поля. Дивно. Невже почали палити?

Чижик. І це їй дивно! Та немислимо ж отаку нагрузку знести... А запалив — і все тобі ясно. (Запалює, але зараз ж чмише, кашляє і витирає сльози).

Поля. Ну що? Все ясно?

Чижик (кинув цигарку). Все ясно! Ланпач робиться; і дерево тешеться. Камінчик до камінчика і гвинтик до гвинтика. Тик, і готово! Раз по пальцю, раз по головці, і

діло йде. Комуна розпукується, як велика брунька навесні... А все хто? Я!

П о л я. Та ви ж у нас надзвичайний.

Ч и ж и к. Знов образа. От у тім-то й річ, що я звичайнісінький собі робітфаківець. Власне, вже бери вище: студент! Кхм. Член комуни Чижик! І нічого в мені надзвичайного немає ні зсередини, ні знадвору. (Вколос). Не люблю всяких надзвичайностей... Бо ми люди прості, не агрономи, а мужики...

П о л я (всміхнулася). А хіба як агрономи, то що? Не такі люди чи не з того тіста?

Ч и ж и к. Тісто те саме, та дріжджі не ті.

П о л я. Он як. Ну, а інженери?

Ч и ж и к. Фю-іть, фіть. Прирівняли. Це ви про Юхима?

П о л я. Та хоч би. Та й ви будете колись інженером.

Ч и ж и к. Пробачте: доктором! Гм. Доктор медицини Чижик Петро Кіндратович! Да. Але це ви не туди заїхали. Інженера й доктора не чіпайте. Бо це хто? Совецький мужик. Дріжджі вам знайомі, ріднісінькі, житні, пшеничні, ячні — смачні. Але я, власне, не того прийшов. Да, Юхим має повернутись от-от — як не видно.

П о л я (радісно). Напевне?

Ч и ж и к (глибокодумно). Н-да... напевне... Це вам приємно, здається?

П о л я (зняковіла). Киньте жарти. Ну, як справи? Дають землю?

Ч и ж и к. Поживете — почувете, як кажуть французи. Але я не того прийшов.

П о л я. Та чого ж ви прийшли?

Ч и ж и к. Я, власне, шукаю одного члена комуни. Нездіймнно треба побачити, інакше може загинути справа.

П о л я. Кого саме?

Ч и ж и к. Так одразу й сказав. Аякже. Ви краще кажіть, хто у вас сьогодні був, а я вже вгадаю, кого мені треба.

П о л я (сміється). Таке молоде...

Ч и ж и к. ...і таке хитре? Від такої масті пішло. Ну, кажіть.

П о л я. Хто ж. Батько був.

Ч и ж и к. Далі.

П о л я. Загата Іван.

Ч и ж и к. Далі.

Поля. Піщанка, Мостовий, Лапа.

Чирик. Далі, далі, далі.

Поля. Та й усі.

Чирик. Усі? А Наталі не було? (Схпився). Чи, той... Тьфу, і вскочить же в рот... чи того, як його... не було?

Поля (всміхається). Була, була. Чекала та й пішла на роботу. Казала, знову прийде.

Чирик (схпився за картуз). На роботу? Значить, туди? Це, власне, мені абсолютно не цікаво. Я не того прийшов. Я хотів побачити Митьку. Його не було?

Поля. Ні, не було.

Чирик. Так би відразу й сказали. Чого ж ви затримували дурно? Прийшов до зайнятого чоловіка, зроби своє діло і йди собі. На все. (Побіг).

Поля. Значить, іде робота, Петруню?

Чирик. Іде, Полюню, йде. Не йде, а летить, і не летить, а кипить. Кипить і шумить. І шумить і гримить. У комуні будем жить... А диви, самі вірші так з голови й пруть. На все!

Поля. Гаразд. (На дверях). То сказати Миті, що він дуже вам потрібний?

Чирик. Власне, не кажіть «дуже», а то бігтимо хлопця через силу, а це небезпечно для серця...

Поля. Ну, гаразд. Коли для серця небезпечно, то... (Зачинила двері, потім повернулась до вікна). Чижику, слухайте, Чижику.

Чирик (з'являється біля вікна на вулиці). Та мені ж страшенно ніколи... Справи ж чекають.

Поля. Хвилинку. Скажіть, Чижику... Ні, не треба.

Чирик. Е, ні, так не можна драгувати людину. В чім справа?

Поля. Скажіть, Чижику... Ви любите кого-небудь?

Чирик (страшенно здивований). Я?.. Що я здурів? Чи що!..

Поля. Ні, ви серйозно. І це вам не заважало робити діло?

Чирик (розгадуючи). Знаєте що? Тьомное ето дело, як кажуть англічани. Не компетентний я. Слово честі. Ви знаєте, що? Зверніться до... Ні, іншим разом. Бувайте.

Поля. Але, Чижику. Ну, нічого, нічого, ідіть. Тільки одне слово, одне слово... Правда ж, ви зробили б для комуні все?..

Ч и ж и к. Мені здається, що ця жінчина збирається зробити мені політпроверку.

П о л я. Все, все, що тільки може людина, молода людина зробити, не шкодуючи себе ані краплі?

Ч и ж и к. Слухайте. Коли оця молода людина починає серед діла розводити ідеалізм, і... опортунізм, футуризм і фашизм — то це небезпечно. Знаєте, Полю, що? Ви, певне, цю ніч кепсько спали. Отже, ви ляжете. А я побіжу. У мене ж справи. Бувайте!

П о л я. Ви навіть покинули б Наталю і... полюбили, наприклад, мене або якусь іншу дівчину? Ну, не полюбили б, а сказали б, що полюбили, коли б це було потрібно для комуни... Правда ж, Чижику, правда?

Ч и ж и к. Політпроверка, щоб я пропав!.. (*Раптом ніжно, по-товариському*). Товаришко Полю, дайте вашу лапку. Отак. Бросьте! Пустяк дело. Ось скоро приїде Юхим. Завтра загальні збори... Сонце на небі сяє. Трава зелена шелестить. А зараз мені абсолютно немає часу. Ну, вище голову... (*Побіг*).

П о л я. Так, так... Сонце сяє. Трава зелена шелестить... Комуна росте. (*Знову читає листа й рішуче сідає писати відповідь*).

Відчиняються поволі двері. Входить Б и н д а.

П о л я (*злякано*). Хто?

Б и н д а. Та це я, Полько, це я Кх. (*Тримається трошки нахабно, але перед Полею помітно знижує тон і плутається*). Здрасте.

П о л я. Доброго здоров'я. (*Чекає*).

Б и н д а. Все пишеш?

П о л я. Атож.

Б и н д а. У холодочку собі?

П о л я. У холодочку.

Б и н д а. Атож, бог мене побий, мухи не кусають, хе-хе...

П о л я. Зрідка хіба залетить яка...

Б и н д а. Що? А, ну да, бо всі ж там, біля ланпачу у глині, в землі колуपाються, в кізяках, рай строять, помилуй мня, боже... А Полька тут уже якось...

П о л я. Страждає, сердешна.

Б и н д а. Атож. (*Зайшовся тихим реготом*). А ви там, мовляв, поколупайтеся трохи, коло тії комуни.

П о л я (*рішучіше*). Та вже не турбуйтеся, дядьку Биндо. Якось дамо порядок, кому й коли що робити.

Бинда. Та чого ж? Чом би й ні, ти ж на те і вчена, щоб у холодочку... А вони на те й мужики...

Поля. Знаєте що, дядьку! Може, покиньмо це? Кажіть одразу, чого прийшли?

Бинда. Не наравиця?..

Поля. Ні, не те щоб... Бо ланпач і я робила в чергу три дні, хоч мені й не давали, а так — немає часу довго балакати. То кажіть, чого прийшли?

Бинда. Робила? Та ну? Оце! Та й невже ж воно з того що вийде?

Увіходить Колісничок.

Колісничок (*одежа й обличчя в нього заляпані глиною*). Я на хвилинку. Тут відро й кописточку десь...

Поля. Он стоїть. Ви на роботу?

Колісничок. Та вже ж, з обіду. Треба нам закінчити отой сарай, щоб було куди з худобою.

Бинда. Та й самим коло худоби, в сарайчику, от і буде, значить, комуна. Хе-хе-хе!

Колісничок (*обернувся*). А, це ти тут? Все прокуєш?

Бинда. Одчепись. Маю діло, от і зайшов.

Колісничок. І не всохне тобі язик, отако ним повсігди балабонить!

Бинда. Ні, бог милував до якого часу...

Колісничок. Тьху!

Бинда. А ну, ти плюнь мені!

Колісничок. Ото злякався!

Бинда. Теж комуніст... боже теля...

Колісничок (*замахується кописткою*). Ти, тріпло якесь!

Поля. Що це? Що ви робите?

Колісничок. Цястя твоє, що це в хаті у Поліни Андріївни...

Бинда. А то б ти мені заговорив, мати пречиста!

Колісничок. Там би побачив... Зуби визбирав би...

Бинда (*підступа*). То бий! Чого ж ти? Ану, вдар! Ану, вдар! Полька своя. Думаєш, бариня вами править? Не стісняйся, вона така сама репана мужичка, як і ми. Правда ж, Полько? (*Підморгує*).

Поля. Та правда ж. Але чого вам треба?

Колісничок. Не знаєте, чого йому треба, підлизникові хуторянському?

Бинда. Не бреши, не бреши!
Колісничок. У самого злидні в кишені, а теж гавкає!

Поля. Ну годі!

Бинда. А може, я теж у комуну хочу?!

Колісничок. На чорта ти нам здався, продажна душа!

Поля. Годі, я вам кажу!

Входять Загата, Загірний і ще кілька селян, хто з сокирою, хто з відром, хто з формою до лампачу.

Разом. Ти пішов та й застряв! А ми тебе ждемо. Чого ж ти стирчиш тут?

Колісничок. Та ось із цим гавкитатором, хай він...

Всі. А, з цим... Охота тобі його зачіпати!

— Ти краще переступи, та й не наступай...

Сміх.

Бинда. Що ж я вже й не чоловік, прости, господи?

Колісничок. Гад!

Поля. Знову? Та облиште ви чоловіка! Він прийшов до мене, має справу.

Колісничок. Знаємо...

Поля. Кручі ніхто з вас не бачив?

Загірний. Ранком я бачив, він кудись бігункою подався.

Поля. Куди саме? Може, на хутір?

Загата. А хто його знає. Тією дорогою, а куди — незвісно.

Поля. Нічого вам не казав?

Загірний. Ні, нічого.

Поля. Планів ніяких не давав?

Загата. Та чого б то він почав там з планами? Чекаємо ж Юхима. Кажуть, що й Ступа Федько подався в гóрод. І оце сьогодні вранці повернувся.

Поля. Повернувся? Хто бачив?

Бинда. Та й я бачив.

На нього зирнулися всі. Він трохи зніяковів.

Поля (*суворо*). Ви що, були в нього?

Бинда (*щиро*). Ні, от побий мене бог, не був. Бачив, як він їхав вищою дорогою.

Поля. Ну, гаразд. Сьогодні ввечері...

Голоси. Знаємо. Прийдемо.

Бинда (кинувся). То оце хочете ще й школу?

Колісничок. А тобі яке діло, що ми хочемо?

Бинда. Та не вийде ж! Нічого не вийде, хрест мене накажи. Пуп вам перерветься...

Колісничок (знову скипів). Та щоб тебе вже десятеро розірвало, як ти нам рвеш серце щодня своїми словами!

Зчиняється гвалт. Стають навпроти Бинди. Де в кого піднімаються кулаки.

Загата. Ну, що ви за народ такий! Ну чого?

Загірний. Це диво з ними! Чого ти в'язнеш до нього, Романе? Одчепись ти од нас!

Всі. Так, наче ми його за горло берем!

— Наче хату в нього віднімаємо!

Бинда (кричить). Ага, ага, отож-бо то й є, що за горло берете! А ви ж думали — ні? Це ж якщо з комуни вийде діло, то й я хочу. А як ні, то ми ж голі будемо. Засміють люди! То як же його рішить? Думаєте, легко? А ви кажете, що не берете за горло.

Колісничок. Душа в тебе заяча, ось що я тобі скажу.

Чутно за сценою пісню. Молодь іде на роботу.

Колісничок (пересердився, підійшов до вікна). Хлопці пішли на роботу! (В захваті). Ех, їдять його мухи з комарами, іде робота! От як тільки посіємо по плану — переїдемо, зберемо врожай! Весілля почнемо гуляти! (В захваті сміється).

Загата (добродушно). Аякже, тебе оженимо...

Сміх.

Поля. Правда, правда. (Нервово сміється).

Наталія (вбігає). Юхим приїхав!

Поля (радісно). Приїхав!?

Колісничок. Невже?

Загірний. Ходім же!

Загата. А де він? Додому поїхав? Ходімо до нас. Про все зараз довідаємось...

Наталія. Просто до хати поїхав.

З гомоном виходять.

Бинда (затримується). Так ви, Полю Андріївно, скажіть мені, буде воно з цього що?

Поля. Що це ви аж на «ви» почали мене величати?
Бинда (*зам'явся*). Та ні... ви скажіть...

Поля. Буде чи не буде, а вже ми зі своєї дороги не звернемо.

Бинда (*шкрябає голову*). Гм... Ну, до свідання. (*До себе*). Як ще дома жінка скаже, щоб її сказило, господи, помилуй на цім місці. (*Пішов*).

Поля (*нервово*). Він нічого не казав?

Наталя. Пробіг підводою просто до хати.

Поля. Ти зараз куди?

Наталя. Я... Я ввечері прийду, а зараз я, той... Мені треба побачити Митька. І ніде його не знайду, наче в воду впав. (*Засоромилась*).

Поля (*ніжно*). Біда моя. Нічого, він десь вирине.

Митя (*забризканий глиною з'являється біля вікна на вулиці*). Громадяни! Юхим приїхав!

Поля. Дивись. Ось тобі й Митя.

Митя. Кажу, Юхим приїхав з города.

Поля. Та невже?

Наталя. Чого кричиш? Без тебе знаємо.

Митя. Знаєте? Тьху, скрізь я спізнаюсь. А хто ще не знає?

Наталя. Та всі вже знають.

Митя. То я побіжу до нього. (*Зникає*).

Поля. Митю, ось тобі Наталя щось...

Наталя (*поспішно*). Та нехай, нехай біжить.

Поля (*всміхаючись*). Ну, нехай, ти його ввечері побачиш.

Наталя (*засоромилась*). А може, я піду?

Поля. Посидь, певне, ще хтось прийде сказати, що приїхав Юхим.

Наталя. Прийде? (*Безнадійно*). Ні, мабуть, уже не прийде. Певне, побіг теж до Юхима.

Поля (*лагідно*). Неодмінно прийде...

Чижик (*стукає в двері*). Можна?

Наталя (*радісно*). Це кого бенера несе?

Поля (*всміхається*). Не знаю. Чийсь незнайомий голос.

Наталя. Хто ж це такий? (*Хвилюється*).

Поля. Зараз побачимо. Прошу.

Чижик увиходить.

Наталя. А-а... Це Чижик, а я думала...

Ч и ж и к. Ти думала, що Митько? Ясно. Мені він теж потрібний. Ти не бачила?

П о л я. Що трапилось, Петруню?

Ч и ж и к. Трапилось? Нічого особливого. Приїхав з города Юхим, так от я і зайшов сказати.

Н а т а л я. Та невже приїхав? Ходімо! Чого ж ти стоїш? Полю, ви зараз не йдете?

П о л я. Ні, я не можу. Пробачте. (Виходить до учительської).

Наталя і Чижик, що нарешті зустрілись, почувать себе ніяково.

Ч и ж и к (через якийсь час). Томас і Макдональд, правда, падлюки?

Н а т а л я (несміливо, киває кілька разів головою). Правда.

Ч и ж и к. То ж зірвати забастовку... Пам'ятаєш? От падлюки... (Пауза). Ха-ха-ха! Як мене питає на іспиті професор: «Що таке квадрат гіпотенузи?» Ха-ха-ха!

Н а т а л я. А ти... не знав?

Ч и ж и к. Не знав! Ха-ха-ха...

Знову ніякова пауза.

Н а т а л я. А тепер знаєш?

Ч и ж и к. Тепер? Знаю. Хочеш, покажу?

Н а т а л я. А можна?

Ч и ж и к. Можна. Ось іди сюди.

Н а т а л я. Показуй ізвідти.

Ч и ж и к (креслить олівцем на стіні). Припустімо такий трикутник. Проведемо отакі лінії... А. Бе. Це. Де... Де. Це. Ве...

Наталя підходить і ніжно дивиться йому в обличчя, але він удає, що захопився, і креслить далі. П о л я увиходить і стає біля дверей.

Ч и ж и к. Трикутник а-бе-це має три грані... (раптом подивився на Наталю). Куди ж ти дивишся? Хіба трикутник у мене на морді?

П о л я. Чижіку... Що це ти геометрію викладаєш?

Чижик і Наталя страшенно зніяковіли.

Ч и ж и к. Та от же причепилась: покажи їй квадрат гіпотенузи... Темнота нещасна!

Н а т а л я. Ох, мені ж треба бігти. Прощайте! (Вибігає схвильована).

Чи жик (стирає). Тільки стіну дурно покреслив. Я вам казав, що Юхим приїхав?

Поля. Та казав же. Ну, сідай, Петруню.

Чи жик (суворо). Якраз. Є мені час! Я зараз же мушу бігти до Юхима, інакше я ні за що не ручаюсь. Бувайте. (Побіг).

Поля. Стривайте. (Чи жик став). Я зараз винесу пакуночок, а ви занесете до мого батька. Я зовсім забула передати. Одну хвилину. (Пішла до учительської).

Чи жик. І так завше. Якийсь пакуночок! Якесь ідіотська гіпотенуза! Якийсь Макдональд! А справа тим часом не посувається. (Гукає). Ні, передавай вже з ким іншим, а мені треба доганяти. (Виходить).

Юхим (входить назустріч Чижикові). Не напірай, друже мій. Куди розігнався? Назад.

Чи жик. Ну, от! Не міг ти затриматись дома, поговорити з людьми. Тільки з воза і зразу сюди!

Юхим. З людьми я поговорив, що треба було. А ти сядь, друже мій, і не рипайся.

Чи жик (мимоволі переймається Юхимовим настроєм). Ага, значить, так би й сказав, що діло серйозне. (Сідає).

Юхим. Так і кажу. (Запалив). Ну, що нового?

Чи жик. У нас? Отуди! Ми своє робимо. А ти що привіз?

Юхим. Ще нічого не привіз, але про це ні слова. Не треба, щоб люди дурно хвилювалися. А тут усе добре? Як настрій, як робота?

Чи жик. Та чудесно. Всі як один.

Юхим. Як... (кивнув на двері) учителька?

Чи жик. Учителька? Себто Поля?

Юхим. Ну, Поля. Це все одно.

Чи жик. Поля — як Поля. Для комуни й їсти покине. Та в чім справа?

Юхим. Нічого, друже, нічого. Значить, як один?

Чи жик. Між іншим, зверни увагу. Це, звичайно, дурниці, але вона здається до тебе неблагополучна.

Юхим (нахмурився). Що за ерунда!

Чи жик. Ну да, ерунда. Я ж і кажу. Але ти зверни увагу. Знаєш, людина вона ще безпартійна, так щоб, бува, ідеалізм, футуризм там всякий не заїв її. Для комуни ж вона цілий скарб. Словом, ти май на увазі, що неблагополучна...

Ю х и м (*встав, заходив*). Ну, облиш. Таке плеще. Із чого ти взяв? Єрунда! Ти от що... На хуторі не був?

Ч и ж и к. Ні. А що?

Ю х и м. Ступи не бачив?

Ч и ж и к. Ніякої ступи.

Ю х и м. Так... (*Підійшов до Чижика*). Так от що. Ти підеш на хутір.

Ч и ж и к. Чого ж я туди піду?

Ю х и м. Ну, до дівчат підеш. Там є гарні дівчата у панів хуторян. Сьогодні ж увечері й підеш. Навіть зараз підеш, щоб на вечір туди.

Ч и ж и к. До дівчат? Що за єрунда!

Ю х и м (*спокійно*). Та єрунда ж, мій друже. Але ти зараз-таки зберешся і вийдеш. Гуляй там з хлопцями добре, весело, і з дівчатами гуляй. Ну, і між іншим...

Ч и ж и к. Так би й сказав одразу. І між іншим?..

Ю х и м (*ще спокійніш*). Розкажеш мені завтра якнай-докладніше про їхню артіль. Але якнайдокладніше.

Ч и ж и к (*встав*). Угу. Так. Значить, діло зачіпається?

Ю х и м (*твердо, майже наказуючи*). Товаришу Петре, наше діло не зачепиться, будь певен.

Ч и ж и к. Значить, земля нам в тому місці буде?

Ю х и м. Друже мій, ти, здається, сумніваєшся? Ну, іди. Стривай. (*Взявся був за кишеню*). Або ні.

Ч и ж и к. Давай, давай, кишені не прорве, а якось спокійніше. Хлопці теж всякі бувають.

Ю х и м. Твоя правда. На. (*Вийняв з кишені револьвер і передав Чижикові*). Іди. (*Стис руку*).

Чижик пішов.

Юхим став біля вікна, замислився. Насвистує «Марш Червоної Армії».

П о л я (*входить з пакунком*). Ну, Петруню... (*Спинилася*). Юхим...

Ю х и м (*здрігнув*). Я. Здрастуйте.

П о л я. Але... Ви ж, здається, додому поїхали?

Ю х и м. Хата — палицею докинути. Я вже всіх бачив.

П о л я. А Чижик? Він мав узяти пакунка і занести моему батькові.

Ю х и м. Чижик пішов. У нього є справи. (*Всміхнувся*). Нічого, пакунок я візьму, як буду йти.

П о л я. Сідайте ж. Хочете чаю?

Ю х и м. Налийте. Самого чаю. Міцніш, будь ласка.

Поля (подавши шклянку). Ну, що в земвідділі?

Юхим. Все гаразд.

Поля. Все?

Юхим. Так, все. Скажіть, ви добре знаєте Ступу?

Поля. Сина?

Юхим. Та обох, чи всіх чотирьох, вірніш.

Поля. Так. Знаю добре.

Юхим. Як ви гадаєте, це серйозний ворог?

Поля. Я гадаю, навіть дуже серйозний. Ті два, Гнат і Микита, то нездари. Задаваки. Але Федько. О, це інша річ! Це, коли хочете, ідеолог, це філософ їхній. Виразник таємних мрій і прагнень. Хитрий, сильний, упертий. Має середню освіту і почуває себе за часів непу нелегальним ватажком усього заможного хуторянства.

Юхим. Я вас спитав тому, що й сам думаю так само. Добре, що не помилився. Ну, а що ж тут у вас? Пробув там три дні, а наче рік, як з дому...

Поля (схвильовано). Правда? (Знов якнайбільш діловим тоном). Ну, звісно, мусили хвилюватися, чи ми тут без вас справляємось. Знаєте, що вони вирішили? Школу!

Юхим. Правда? (Захоплюється). Там недалеко, біля річки. Там... знаєте, я мрію. І це зовсім не така недосяжна річ. Я думаю про те, щоб... (Обірвав, потім стримано). Ну, словом, там дурно тече сила води. Могла б бути електростанція... Але тут самі комуною не потягнемо. Треба цілий район втягти!

Поля (переконано). Мусимо втягти!

Юхим. Авжеж мусимо! Ми ж маємо таких спільників!

Поля (вагаючись). Так... А що б ви сказали, коли б ну... коли б хто-небудь із наших спільників раптом од нас одпав?

Юхим. Хто б же це?

Поля. А коли не одпав цілком, то зробився нещирим. А це ще гірше. Що б ви сказали?

Юхим. Це було б дуже неприємно. Дуже тяжко. Але хоч нам і дорогий кожний спільник, та без одного ми б якось обійшлись.

Поля. А коли такий, що не можна обійтись?

Юхим. Дурниця! Сила не один, а колектив.

Поля. Ваша правда. Але ж...

Юхим. Але ж... Що це все значить? Будьте щирою

і кажіть все, що маєте на думці. Інакше я не зможу так вам вірити, як вірю тепер і хочу вірити далі.

Поля (якийсь час тяжко вагається, потім виймає листа і дає Юхимові). Прочитайте.

Юхим (читає, потім ніяково повертає листа). Пробачте, ви, певне, помилилися. Це... якесь освідчення. Це до вас, а не до мене.

Поля (бере лист). Ні, ні, не помилилася. Слухайте. (Читає вголос). «Я не можу мовчати, хочу говорити вам: люблю, люблю, люблю. Тоді, в лісі, ви не дали мені відповіді. Дали тільки надію, але самі ж ту надію потім зруйнували. Я не можу більше чекати. Мені остогидне цілий світ. Я почуваю, що зненавиджу всіх. Я почуваю, що зненавиджу всіх, хто стає мені на дорозі, і зненавиджу всією силою зненависті, що її має культурна людина. І я в тім не буду винен. Ви знаєте, що я не ворог нового життя. Я за нього борюся. Але ви віднімаєте в мене сили, віднімаєте натхнення. Ви спустошуєте мою душу і штовхаєте від себе невідомо куди. Полю, подумайте ж, що ви зі мною робите! Якої муки мені завдаєте! Відданий вам і вашій справі Радіон Круча». (Тихо). Ну, що ви скажете?

Юхим (похмуро). Гм... а що б я міг сказати?

Поля (нервово). Як-то що? Ви ж чули? То що ж... як ви радите?

Юхим. Я не дуже розуміюсь на любовних листах. Але цей, здається, написано добре. Навіть поетично.

Поля (очевидно, задоволена з його похмурої відповіді. Не стрималась). Ага, ви навіть стиль вивчили, так уважно слухали.

Юхим (сухо). Як я слухав, це вже моя справа. Може, я слухав тільки із ввічливості до жінки, що так просить.

Поля (подивилась на нього і нервово засміялася). Ви надто ввічливий.

Юхим. Чого ж надто? Для вас саме добре. Хоча я людина не дуже-таки м'яка. Навпаки, я можу бути доволі жорстоким.

Поля. То вже краще.

Юхим. Але то краще при певних обставинах. А в компанії такої жінки, що може призвести чоловіка до писання блискучих листів-поем, як ось цей твір шановного товариша Кручі, мимоволі стаєш ввічливим.

Поля (зразу опановує себе. Холодно, спокійно). Дуже дякую. Я щиро каюся в свій недоречний одвертості.

Ю х и м (*намагається стримати себе. Починає спокійно, але під кінець хвилюється*). Пробачте, але при чім тут я? Цей чоловік вас... шалено любить. І говорить, що ви подали йому надію.

Поля робить рух.

Ю х и м. В чім же справа? Доросла людина не подає надії ні з сього, ні з того... Було б нелогічно, просто безглуздо, гупо й нетактовно, якби ви тепер цю людину відштовхнули від себе. Чому? Яка причина? Ви ж кажете, що комуна, комуна, і вся ви така для неї гаряча, і от ви раптом без ніяких причин починаєте з ним гратися!..

П о л я. Нічого не буває без причин...

Ю х и м. Гратися, як кішка з мишею, хоч знаєте добре, musíte знати, що ця сила — інтелігент. І що цей інтелігент дійсно щиро може свої особисті почуття, свою любов до вас зв'язувати з громадською роботою... В чім же справа?

П о л я. Це все?

Ю х и м. Кожній людині з логікою цього, я гадаю, цілком досить.

П о л я. А з серцем?

Ю х и м. Що з серцем?

П о л я. А людині з серцем?

Ю х и м. Ну, друзі мої... Це... це, знаєте... Це мені по-добається! Чорт зна, що таке!

П о л я. Значить, ви вимагаєте?..

Ю х и м. Дайте спокій, нічого я не вимагаю. Ви тільки musíte бути послідовною. Інакше з вас не людина, а ганчірка. Розумієте, ганчірка!

П о л я. Значить, мушу стати його жінкою? Кажіть, мушу?

Ю х и м (*стає ясно, що він хоче не показати свого почуття до Полі, в яке ще сам не вірить*). Можна подумати, що для вас це була б жертва! Хвалити бога, ця жертва нікому не потрібна. Отже, керуйтеся, коли не розумом, то своїм знаменитим серцем, тільки не плутайте сюди комуни, будь ласка. І робіть, зрештою, що знаєте. (*Хоче йти*).

П о л я. Але ж ви гадаєте, що без нього комуна наша пропаде?

Ю х и м. Єрунда! Ніколи ще не пропадала комуна від того, що один інтелігент, хоч би він був золотий-перезолотий, відходив від роботи.

Поля. І навіть ішов до ворожого табору?

Юхим. І навіть ішов до чорта в зуби!

Поля. Але я все-таки мушу?

Юхим (дійшов до найвищого напруження). Годі! Коли ви що й мусите, то тільки бути послідовною людиною, а не ганчіркою! Прощайте. Он він, здається, іде. Звільніть мене на цей раз. Із мене поганий свідок. (Хоче йти).

Поля (рішуче стає йому на дорозі). Ні, ви не підете! (Дивляться одне одному в вічі довго й напружено). Ви не підете.

Юхим. Оце мені подобається! Це оригінально, друзі мої. Та навіщо ж я вам?

Поля (майже гарячково). Я хочу, щоб ви чули, як я дам йому свою згоду, цьому незамінимому інтелігентові. Чуєте, я хочу. Інакше я не можу бути послідовною.

Юхим (шарпнувся). А, чорт!

Поля (сильно, але тихо). Ні, ні, не підете. Ідіть он туди. (Показала на учительську). Звідти нічого не чути, але я хочу, щоб ви були близько. (В двері постукали). Ну, швидше! (До дверей). Прошу, заходьте. (Юхим здвигнув плечима і пішов в учительську).

Радіон увійшов і спинився біля дверей. Одягнутий краще, як завжди.

Поля. Прошу, прошу, чом же ви?

Глянула критично на його одяг. Радіон швидко підійшов, узяв протягнуту йому руку і хотів поцілувати.

Поля (інстинктивно шарпнула руку). Що це...

Радіон. Вам неприємно.

Поля. Пробачте... Нема нічого неприємного, але мені ніхто ніколи не цілував рук. Я просто не звикла до цього.

Радіон. Ну, ніхто. Це нічого, але мені ви дозволите. (Знову підносить до губів руку).

Поля (почуває себе ніяково). Ну, коли вам так хочеться.

Радіон цілує руку, вона одвертає голову і раптом одриває руку.

Поля. Сідайте, будь ласка. Ну, як плани посіву?

Радіон. Є, все є... (Пауза).

Поля. Що ви сьогодні робили?

Радіон. Їздив у поле, дивився на царину.

Пауза.

П о л я. На хутір не заїжджали до того?
Р а д і о н. До Ступи? Ну, що ви, Полю. Ви мене ображаєте. Я ж вам сказав тоді.

П о л я. Я вам вірю. Пробачте, то я так спитала.

Пауза.

Р а д і о н (тихо). Ви одержали мого листа?

П о л я. І що? (Тяжке вагання, хоче дати рішучу відповідь і не може). Навіщо ви це зв'язуєте з нашою роботою в комуні, з вашим ставленням до товаришів? Навіщо?

Р а д і о н. Ну, зрозумійте ж мене нарешті, зрозумійте.

П о л я. Я хочу і не можу.

Р а д і о н. Ви не можете?..

П о л я. Ну, людина, припустім, закохалася. Це може бути, навіть легко може трапитись. Але хіба в житті тільки це? Невже ви, що цілком щиро прийшли сюди, свідомо стали до культурної боротьби за нашу Республіку, не знаєте інших радощів? Таких, що коли б кохання розвіялось, то вони, ті радощі, все ж таки лишилися б? Невже нема їх у вас? Ось цього я не розумію. Чим же ви живете?

Р а д і о н. Радощі? Які радощі? Так, я маю задоволення з своєї роботи, можете вірити. Але коли я вже прийшов і хочу бути своїм чоловіком, то хочу, щоб і інші були зі мною, як свої. Коли цього нема, я нічому тоді не можу повірити, ні вашій логіці, ні своїм власним міркуванням. Так, хочу, пані-товаришу. Хочу всього або нічого не хочу. І прошу зрозуміти одне: я нікому не примушую і нікому не загрожую. Я думаю за себе.

П о л я. (обурено). Ви не мали права так писати за товаришів. Що це за зненависть до товариша Юхима через мене? Мовчіть, мовчіть! Що це? Ви мали право? На яких підставах? Товариш Юхим самовіддана людина, що ніколи через невдале кохання не почне говорити дурниць! Товариш Юхим вище за ваші підозріння і нахвалки. Він сильна людина і чесна людина!.. І я вам нічого не можу дати. Нічого, чуєте, нічого! Нічого, крім товариської пошани за вашу щирю з нами роботу, коли ви на неї здатні... (Останні слова кричить в надзвичайному збудженні). І більше нічого. Нічого! Чого ж ви стоїте? Ідіть! Сідайте! Ідіть! І не смійте так писати!

На крик увіходить стривожений Юхим.

Ю х и м. Що сталося? Що з вами? Здрастуйте, товаришу Радіоне.

Поля зайшлась плачем.

Радіон (*холодно*). Пробачте, пане-товаришу. (*Криво всміхається*). Тут, бачу, сталося непорозуміння. Але я того не знаю. Хоч мусив був пам'ятати, що... Ще раз пробачте. Бувайте здорові. (*Виходить*).

Юхим. Що сталося? Ви йому одмовили?

Поля (*крізь плач*). Він не сміє...

Юхим (*кричить*). Одмовили?

Поля (*хитає головою*). Одмовила.

Юхим (*хвилюється*). Я так і знав! Ні чорта я не знав. Яке безглуздя!

Поля (*дивиться йому в вічі*). Не сердьтеся, не сердьтеся, товаришу. (*Крізь сльози*). Ви ж казали, що комуна не пропаде...

Юхим (*з радісною посмішкою схиляється над нею*). Ну, заспокойтеся. Ну, не треба. Ясно, що не пропаде...

Завіса

Дія третя

На хуторі у Ступи. Широке обійстя. Сад. У глибині праворуч хата під залізною зеленою покрівлею, з залізними трубами на кутках; на трубах півники й пишна мережа з жерсті. Далі йдуть інші будівлі—стодоли тощо. Ліворуч на середньому плані великий стіл з пляшками та закусками. Просто на задньому плані — на вулиці — криниця з високим журавлем і великим кованим цебром. Навколо цямрин потрушено зеленою травою.

Хуторяни справляють обжинки: це добра нагода широко погуляти. Маючи в себе за столом о. Павла, що перед тим святив ім криницю, а тепер ділить з ними трапезу, і маючи на столах всякої всячини, вони почувають себе дуже добре. З хати тим часом чутно гомін, вигуки, спів, музику.

Стефан у саму хату не заходить. Покрутившись перед розчиненим вікном, він підтюпцем біжить до воріт і, прижмурившись, дивиться на дорогу, заклопотано когось виглядаючи.

Стефан (до себе). Ані курне.

Федько (виходить із хати). Стефане! А йдіть сюди, Стефане.

Стефан (обертається). Га? (Підходить).

Федько. Нікого не видно?

Стефан. Не видно.

Федько. У, чорт би його забрав! Ви нічого не бачите. Осліпли. (Підходить до криниці і сам дивиться на дорогу). Нема... Але як тільки ви мені не вгледите!..

Стефан. Хай бог боронить мене.

Федько. Ну, ну. Але глядять...

Стефан. То вже я буду глядів, абим лиш вони здорові їхали. Аби їм дорога сі м'ягенько слала... (Кліпає очима).

Федько. То йдіть собі. Може, ви їсти хочете?

Стефан. Хай тим господар сі не тривожит. Ще можу якийсь час зачекати.

Федько (взяв зі столу шматок хліба, одломив і подав). Натє. Заждіть. (Налив йому чарку). ПідживітьсЯ поки що.

Стефан. Гей, я давно і в роті її не мав, сеї горівки... Хай вам щастить. (Випив, зморщився й пішов праворуч).

Омелько (виходить із хати трохи напідпитку). Федю, ти тут?

Федько. Ну, що там таке? (З батьком він поводитьсЯ, як із Стефаном — трохи згорда й деспотично).

Омелько. А чом же не йдеш до хати? Люди ж там... Та й... та ж... Муся Павловна... Га? Може б, ти якось, той? Чи буде у вас що, га? Бо вона якось, той. Вона ж як не є, а священникова дочір, хоч і вдова. А ти якось од неї наче, той. Аж наче якась неприличія...

Федько. Ще почніть навчати мене приличія.

Омелько. Та ні, та що ти, сину! Я так, сину. Кажу, де ж це він? Га?..

Федько (з досадою). Дайте мені спокій. Ідіть і робіть своє діло. Але я вас попереджаю: як тільки ви, або мої дядьки, або хто з сусідів щось при ньому ляпне, почне задаватись або строїть якогось дурня...

Омелько. Такого накажеш!

Федько. Знаємо вас. Тільки випили чарку, другу, зараз і починаєтьсЯ: ми сила, нам наплювать, ми всіх купимо й продамо, наша берє!..

Омелько. Оце-таки. Та хіба ж ми не понимаємо?

Федько. Чорта ви понимаєте. Ото ж глядіть, щоб оком ніхто не моргнув. Зрозумійте ви, що йому може зробитись противно...

Омелько. Та нехай господь одводить! А він же приїде?

Федько. Він повинен приїхати. І він приїде, інакше я ні чорта не розумію. Так глядіть же. Про політику ні слова. Говоріть за урожай, за культуру, за жеребців, за що хочете, тільки не задавайтесь. Ще раз кажу вам.

Омелько. Та чудний ти, Федю...

Муся (виходячи з хати). А що ви тут робите?

Омелько. Еге, ви вже йому кажіть. Так я, той, так я піду. Атож. Я піду, а ти Федю, той... ти ж тут, той...

Федько. Та йдіть, ідіть до людей.

Ступа хихикає і йде до хати.

Муся (близько підходить до Федька, томливо-ніжно). Федю, там так жарко...

Федько (поволі одхиляє її). Ну, ну, кішечко... Годі... (Переходить до ввічливого, але офіційного тону). Жарко? Ну, тут гуляйте, в садку. Тут холодок. (Виймає «Правду», розгортає й починає читати).

Муся (насмішкувато). Федоре Омеляновичу, ви гадаєте, що це дуже ввічливо?

Федько. Що? Оце? Не звертайте уваги.

Муся. Це добре. Але щось воно не так, як ви казали... Та й вашого «королевича» я не бачу.

Федько. Майте терпіння. Він приїде. (Уперто). Він мусить неодмінно прийти! Це кажу вам я, Федір Ступа. (Знову читає).

Муся (по паузі). Як ви можете її читати?

Федько (всміхнувся). «Правду»? Добрі б ми були, не читаючи. Коли людина не хоче бути сліпим телям і влізти в яму, то мусить знати, що думає її хазяїн. Куди він її тягне.

Муся (позіхнула). Я б не змогла. Те саме і те саме.

Федько. Авжеж, не змогли б. Ви навіть не змогли посидіти десять хвилин з тими людьми, які, власне... Ну, через яких ви зараз можете вередувати, а отець Павло благословляти життя. (Читає).

Муся (позіхнула). Знову якась філософія.

З хати чутно гомін і сміх.

Голос Омелька. Немає ще одного гостя, та він швидко прийде. На здоров'я!

Крики. На здоров'я! Гурал!

Високий жіночий голос співає.

Ой випила, вихилила,
Сама себе похвалила,
Що я панського роду,
П'ю горілочку як воду...

Муся засміялася. Федько наморщився і одвернувся.

Хор у хаті підхоплює.

Що я панського роду,
П'ю горілочку як воду...

Чийсь голос. Заграй, заграй, мій миленький,
Заграй мені на дуду...

Інший голос. За здоров'я нашої артілі! Гурал

Сміх, гомін.

Муся. Полюбуйтеся.

Федько. Що ж, гуляє сила... Не ставай поперек до-
роги, бо переїду.

Підходить до вікна, зачиняє його, гомін і пісні вщухають.

Муся. Ха-ха-ха! Раздайсь море!.. Між іншим, яка те-
пер година?

Микита й Гнат Ступи і Лукеря виходять із хати, ідуть
до Федька, розмахуючи руками. Всі вже під доброю мухою.

Гнат. Ось він, ось він, наш возлюбленої!

Микита. Федько, Федько, їдять твої мухи! Господин
Федор Омелянович!

Лукеря. Та одчепися, Микито. Федю, ходімте до
хати, люди хотять з вами поговорити. Чого ти гнушаєшся?

Федько. Що ви, тітко Лукере. Хіба ж я можу вас
гнушатись?

Микита. То й пайдьом. Іть нам тоже приятно, а
людям тем боле. Да ми ж з тобою... Ех, веліколепний ти
наш! На край света... Ну, без тібя трудно... Що трудно,
то трудно. Ти ж у нас закон... Кон... конту... сти... туція...
Пайдьом.

Обступають його втрюх, беруть під руки, але він випростався.

Федько. Гаразд, гаразд, дорогі мої. Я зараз при-
йду, ідіть, я зараз.

Гнат. Ну, й ходім. А він зараз.

Ідуть у хату.

Лукеря (співає й пританцьовує, розставивши руки).

Ой випила, вихилила,
Сама себе похвалила і т. д.

Микита. Молебінь, Федько Омелянович, молебінь...
Хе-хе-хе. (Залився сміхом. Приспівує).

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду... (Обіймає Лукерю).

Микита й Лукеря (разом).
Ой чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові...

Пішли в хату.

Муся. А вони тебе трошки бояться, от чудно.

Федько (знижує плечима, вийшов до криниці, потім повернувся до Мусі). Я вам хочу дати пораду. Він любить енергію, не любить кваші і всяких пошлостей. Взагалі це людина, яка шукає. Іноді люди шукають того, чого не мають самі. Це цілком природно. І коли вони знаходять щось подібне у другій людині, то їм стає добре на душі, вони більше себе поважають і ширі думають, що знайшли себе. Та звичайна людина інакше й не може. Тільки сильні стоять понад всіма впливами і, проходячи своєю дорогою, впливають на інших, примушуючи їх іти за собою.

Муся (потягається). Не розумію... Це щось таке да- леке від життя. (Сміється з дразливим нахабством).

Федько. Не говоріть з ним багато про те, як ви ко- лись учились в епархіальній школі.

Муся. Чому? Хіба він так боїться святості? О, дур- ниці, хай не турбується... (Зареготала).

З хати чоловічий голос.

Смело, товарищи, в ногу,
Грудью окрепнем в боротьбе...
В царство слободы дорогу... (Зривається).

Гомін, сміх, крик, брязкіт жаровні й звуки бубона.

Муся. Ха-ха-ха!.. Там революція!

Федько зривається в хату, але звідти виходять Гнат, Микита, Лукеря, молодиця, чоловіки, баби. Лукеря в якійсь машкарі їде верхи на чоловікові. Той в кожусі вовною догори, бекає бараном. Лукеря вибиває дерев'яною ложкою в жаровню і співає. Поперед неї на рогачі баба несе червону хустку. Друга баба, взявши рубель та качалку, дирчить на них. Микита відбиває такт у бубон. Один грає на скрипку всі співають.

Лукеря (співає).

Ух-ха, юх-ха-ха!
Горілочка неплоха.

Пий, Лукеря, возрадуйся,
В ній аж сорок градусів...

Всі (за Лукерею).

Наварила, напекла
Для Гаврила три відра.
Пий, Гаврило, возрадуйся,
В ній аж цілих сто градусів.

Ой капало, накапало
Тих крапельок два бутилі.
Щоб нам лихо заплакало,
Хильнім, куме, ще лютої.

Ой якби ж я була знала
Так якби ж я відала,
Я б без чарки не сідала
Та і не обідала.

Регіт, вигуки, танці.

Лукеря. А де Степан? Де той турок чи хрещує?
Ой, дайте мені його, бо я дуже його люблю!

Микита. Та пашол він ік... Грай, Лукере!

Лукеря. Ой ні, дайте його, дайте! Ми його охрестимо і в купіль опустимо! Ха-ха-ха!

Ух-ха, юх-ха-ха.
Горілочка непоха...

Голоси. Польку жар, Лукере, польку!

— Якого чорта!..

— Бийте, Микито Яковичу, в бубона!

Кілька чоловік зриваються танцювати. Сміх, гамір, брязкіт, крики, безглузде бухкання бубона й ляскіт мідяних тарілок. Федько, посміхаючись, на те все поглядає. До нього підходить Муся й знизує плечима.

Лукеря (кричить). Ой, цитьте, цитьте! Бо я хочу щось сказати... Ой як поженимо ж ми наших цареняток. Правда, Федю? Ну, чого стоїш, цілуй її, вона ж у тебе як картина, бісової душі!.. Доки ж ви тягтимете?

Сміх.

Крики. Еге, нехай же, як ожениш, тоді й цілуватимуться...

Лукеря (розперезалася). Якого там чорта! Держить мене, люди добрі! Кого нам страшно? Комуни страшно?

Продналогу страшно? Іх-ха! Юх-ха!.. Хай вони поцілують мене куди-небудь! Ми й продналог заплатимо і в брничках будемо їздити! Ще й трактора купимо! Якого чорта! Й ах-ганабіля! Пайшли вони під три чорти! А що нам? Тепер непа...

Микита. Восхитительно. От стерво баба. Їздили й будемо їздити.

Лукеря. А вони як були гноем, то й будуть гноем! Федю, може, неправда?

Всі (разом). Федю! Може, неправда?

— Федю! Федю! Федю!

— На край света з тобою!

Федько (цїлий час нервувався й поглядав то на дорогу, то на їх. Тепер підходить і спиняє). Так, так, тітко Лукере. Ваша правда. Тільки як будете отак кричати, то з-під вас не тільки брничку, а й подушку останню висмикнуть. Вони вас трахнуть! І покатують. Будьте певні. Отже, ви побільше кричіть, побільше задавайтесь. Вже забули, як казали: «І я не я, і хата не моя?», «Не чіпайте мене, бо я найбідніший...» А тепер кричите: «Роздайсь море, куркуль гуляє!» Кричіть, кричіть, може, докричитесь. Ніякий чорт тоді не допоможе, не тільки Федір Омельянович.

Всі наче трохи протверезіли.

Микита. Замічательно. Єй-бо, очіровательно... Браво, Федько! Це ми тільки як вип'ємо, то дурні. А так ми, брат, любого проведьом... Ого! Не бійсь. Не така наша артель!

Крики. Єй-бо, правда!

— От молодець!

— Браво!

Плещуть в долоні, крик, сміх. Микита б'є в бубон і кричить.

Микита. Гражданство! Ходімо в хату, не мішайся! Пайдьом і доволі. Спасибо, Федю, наш любезний і дорогий.

Всі з криками «спасибі», «правильно», «в хату, в хату» йдуть до хати. Звідти потім чути не такий уже гармидер.

Муся. Ха-ха-ха! Твоя тітка серйозно думає, що я могла б бути її племеницею... Одначе веселий народ. От він буде радий цій кумпанії, якщо приїде. Ха-ха-ха!

Федько (сухо). Будьте певні, я знаю мою рідню трохи краще за вас. Їм треба було розрядитися. Треба було перед кимсь показати себе. І я їх не спиняв. (Злісно). Але тепер, гадаю, вони вже не викинуть мені ніякого коника. (Глянув на дорогу, захвилювався). Ідїть до хати й так скажіть моему батькові. І будьте там, доки вас не покличу. Ну, йдїть же!

Муся. Та йду. Чого ви кричите? Пх! (Пішла в хату).

Стефан (прибігає). Дорога сі курявою взяла. То я собі так гадаю — мусить їхати якась фіра. (Швидко дихає та втирається).

Федько. Бачу без вас. Ми підемо в садок, ви принесете нам вина. А потім забирайтеся й спочивайте аж до вечора. Зрозуміли?

Стефан (стомлено). Чому ні? Адже господар так ясно сказали, щоб я собі кудись з очей сі подів... (Одходить на задній план).

Омелько Ступа (виходить з хати до Федька). Федю, Федю! Синок мій дорогий! Я ж тебе спородив, я ж тобі пойняття дав! Федю! Скажи мені правду...

Федько (з досадою). Слухайте, тату. А це що за ніжності! Чи не пішли би ви собі в хату?

Ступа. Виглядаєш? Виглядай. Не їде, сучий син... А ти виглядай! Він приїде. До Ступи всі приїдуть! Не приїдуть? Брешеш, приїдуть! Не зможуть без Ступи... Гайка без Ступи їм одійде. От і прийдіте поклонімося. А Ступа їх потихеньку, потихеньку... Ах ви ж, мишенятка мої, кошенятка! І приїдуть. І агроном приїде! Схочу — і доктор приїде. А землемір що? І землемір приїде? І батюшка в Ступи гуляють. Хе-хе... Схочу — артіль зроблю. Схочу — порозганяю всіх! Схочу, буду сватом із... (Перед цим чутно гуркіт колїс).

Федько (розлючено шипить). Замовчіть ви... балда! Він приїхав. Ну, куди я з вами? Ідїть! Ну, сядьте отам... І мовчіть, ні слова...

Радїон ніяково підходить, обтрушуючись на ходї.

Федько (назустріч, вдаючи велике здивування). О, невже Радїон Павлович? От ніяк не сподївався! Ну, здрастуйте, милості просимо. Яким це побитом?

Радїон (трохи ніяково себе почуває). Та я, знаєте, пане-товаришу, по дорозі. В город їду, а чоловік каже — конї напоїть тощо...

Федько (*дуже спокійно*). І прекрасно, прекрасно. Запалимо по цигарці і поїдете. І прекрасно.

З хати чути гомін, сміх і якийсь голос:

Смело, товарищи, в ногу...

Федько. А в нас обжинки. Гуляють собі люди, натомившись на довгій роботі.

Радіон. Ну що ж, так ви обживувалися вже?

Ступа Омелько. А що, довго? Я жатку закинув — дир-дир-дир... Пашо-ол... Тільки шумить!

Федько (*якомога спокійніше*). Це мій тато. Ви, здається, незнайомі. Тату, чом же ви не привітаєтеся?

Ступа. Синочку мій, Федю! Здрастуйте. Тільки звиніть, як ми народ мужики, трудовий народ, без поіння, так ви вже звиніть. От уже із вами синочок мій... повний атестат зрелості.

Федько (*шарпнувши батька і зараз же щиро до Радіона*). Дійсно, що звиніть. У нас, знаєте, ще патріархальний побут. Батько все. А батько, бачите, ніжний. До сина ніжний. До Стефана ніжний, до всіх... Це трохи смішно, але зате натурально.

Ступа. Ми любимо всіх... Всіх! Ми — весь народ любимо! Тільки нас почемусь не люблять. За те, що в нас сила, не люблять!

Федько (*рішуче одводить його. Говорить, ніби жартуючи*). Та хто там вас не любить? Що це ви вигадуете? Ідіть до хати, а ми зараз. Ідіть, татуню, ідіть. (*Зловісно тихо*). Старий дурню, ви мені дасте спокій? Ідіть, татуню, йдіть, а ми зараз. (*Повертаючись до Радіона*). Так ви, значиться, в город?

Радіон. Так, справи...

Федько. Чудесно. Але що ж це ми стоїмо? Знаєте, ходімте в садок, на травичку. Одпочинете, запалимо по цигарці.

Радіон. В садок охоче, пане-товаришу. Я хотів попрохати води.

Ідуть.

Федько. Води? Це можна. Зараз. Дідуню, а йдіть сюди. (*Стефан підходить*). Чи не будете ласкаві дати нам води? Ходімте.

Обернувся, показав на пляшки й пішов за Радіоном у садок.

Стефан (*вельми здивований*). Ади!.. Ніби-м то я міг йому не подати... Та зараз-таки й подам.

Бере зі столу пляшки й закуску, несе до саду. Але з хати виходять Омелько, Микита, Лукеря, кілька чоловіків та жінок. Всі ще дужче випивши.

Омелько. Ходіте, пожалуйте сюди! Раз він хорош чоловік...

Микита. Та і где же он находиться?..

Лукеря. З хорошими людьми треба по-хорошому.

Це ж вам не якась свиня, а агроном... Веди ж нас!

Микита. А з яких сточників він сюди приїхав?

Загальний галас.

Омелько (*побачив Стефана, що стоїть з пляшкою*). Стефане! Ти куди потяг? А диви, стерво собаче, вже поцупив дві пляшки...

Стефана з криком оточують.

Стефан. Най господар запитає, куди сі так прентко старий цюпить цю горівку...

Омелько. Бе-бе-бе... Чорт тебе розберел!

Стефан. Велів там той господар подати ім.

Омелько. А-а, цсс... Понімаєте?..

Микита. Пайдьом до кумпанії!

Гнат. Чого ж вони ховаються?

Лукеря. Гулять, так гулять...

Крики.

Стефан (*розставивши руки*). Я би-м не казав ласкавим дядечкам тудою йти. Вони мають свою бесіду... То би-м казав лише, аби панянка пішла, та ще, може, й господар...

Голоси. От тобі й на! А нам чому не можна?

Муся. Давайте сюди. (*Вхопила з рук Стефана пляшки*). Ходіте!

Омелько (*до гостей*). Ми зараз. Я зараз зроблю... все зроблю. (*Пішов з Мусею в сад*).

Лукеря. Чого ж стоїте? Сідаймо, тут краще, ніж у хаті.

Микита. Очіривательно. Сідаймо... Стіл, а на столі вся примусія.

Лукеря. Зараз нам Стефан затанцює. Ух-ха, юха-ха!.. Затанцюєте, Стефане?

Сміх. Дехто сідає за стіл, дзвонить шкло. Гомін. Дехто з Лукерею на чолі оточує Стефана.

Голоси. Харрашо! От придумала! Своєї, нашої, рідної! Га?

Стефан. Що то ласкавій господині за притча? Ади видите, старому вже ноги сі не слухають! І до роботи їм хибує сили, а й не гайдука. Тільки вже до цвинтаря й здатні. І крутять, і крутять, кістки викручують...

Лукеря. Е, вигадали! Підмочіть їх!

Голоси. Підмочити, підмочити! Давай сюди півкварти!

Старому наливають кухоль і примушують випити.

Голоси. Пийте, діду Стефане, чого там! Пийте, та знайте нашу добрість!

Стефан (*поважно прийнявши кухля*). Най лихо вам, ласкаві дядечки, не вдаєся, тільки все вам най буде добре. Абисте були собі здорові та й мали той шматок хліба, та й з добрими приятелями в життю сі здибали. (*П'є*).

Лукеря. От тобі й Стефан! А дивися, як уміє приповідати.

Голоси. Еге, це й наш так не скаже.

Гнат. І не скаже, й не прикаже.

Микита. Воно із разного народа буває дрань. Ну, буваєт і нічого.

Лукеря. А ще каже — не здужа танцювати!

Стефан. Таки ді правді, прошу ласкаву господиню, я дуже утлий. Такий утлий, такий утлий. Коли б не ох, то б давно здох.

Лукеря. Кий там утлий! Горілку п'є як воду. Давай-те йому ще! Ану, давайте!

Всі захопилися думкою напоїти Стефана.

Голоси. Го, давай, давай!

— Ану, скільки він вип'є?

— Пий, діду! Пий, тобі кажуть!

Стефан (*несміливо*). То буде забагато.

Микита. Не окарячувайся! По-хорошому до тебе горвортся.

Стефан (*бере кухоль дрижачою рукою. Швидко починає п'яніти*). Аби то було на рідному обійстю, де моя

хата стояла... Та вороги її попалили і кіньми потоптали, мов серце мое пошматували... Аби то було, де моя газдиня стара була, най вона в землі... (схлипує) навіки спочиває... Аби-м то там, де мій син був... де рідний край. То б там напився горівки старий Стефан та й упав під рідною хатою. Упав, а його взяли та й понесли і на постіль положили... Еге, Стефано, ти не дурний... Та де-де... Ти не дурний...

Лукеря. Ну, пийте, вже годі там. Коли-то воно було...

Стефан (випив, увесь зморщився, руки зовсім опустились, голова впала на груди). То таки давно, дуже давно... Все мені снилося... А я, дурний, вірив...

Микита. Воно, как вовка не годуй, а він усю в ліс...

Голоси. Ге! Ти його хрести, а він каже пусти!

— Звісно, другої віри!

— І мова якась чудна!

Лукеря. Нічого, колись привикне. А давайте там по чарці! Чого послули?

Голоси. Діло! Частуй, кумо!

— Микито Яковичу! Вдар у бубон!..

У гостей ще більше піднімається настрій.

Стефан (як лантух ослаб і посунувся на землю). Ге... Дурний ти, Стефано. Гадав, який у тебе талан... Он який! Син у тебе, як орел. Еге, ще й онуки понаростають. А де вони? Га?.. Де вони? (Плаче). А тобі снилося... Був пєс, та й здохнеш пєсом найманим...

Лукеря. Гай, гай! Стефан зовсім розкис. Ой, держіть мене! Що я придумала!..

Голоси. Ну, й баба!.. Кажи, кажи...

— Що там придумала?..

Микита. Повісілей, повісілей!

Лукеря. Бери його за ноги! Скупаємо його в свяченій криниці, як в купелі! Ха-ха-ха...

Голоси. Ого-го-го! Оце штука!

— А не втопиться?..

Беруть Стефана й несуть до криниці. Стефан пручається всім своїм тілом. На лиці жах і відчай.

Стефан. Але дядечки... тами зимно!

Лукеря. Якого там чорта зимно? Тепер літо!

Голоси. В цебро його, в цебро!

— Давай віжки, віжки!

— Прив'язуй, щоб не впав!

Садовлять в цебро й прив'язують.

Микита. Лиш би самовбийства не случилось. Слыше, гражданство?

Лукаря. Та прив'язаний же... Ну, опускайте, опускайте! Хай упірне, та й зараз тягніть нагору...

Опускають цебро з Стефаном у криницю. Регіт, крики:

— Опускай! Опускай! Потихеньку... Це ж тобі людина!

— Що він? Сидить?

— Купається? Ого-го-го!

Микита. Вроде, как у православну веру проїзвоят. Хо-хо-хо! (*Хрестить криницю*). Во ім'я отця... і сына... і святого духа...

За кожним разом двигають униз журавлем і регочуть.

Микита. Стоп!.. Щось таке...

З криниці чутно надлюдський Стефанів крик: «А-а-а!... Рятуйте... дядечки!»

Лукаря. Купайте його, купайте! Ще раз! Ще раз! І-гі-гі-гі. Якого там чорта! Не розкисне!

Микита. Брось, Лукаре! (*Командує*). Тягни нагору!

Голоси. Тягни, тягни!

Витягають цебро. Стефан звисився головою. З нього лє вода. Його одв'язують. Він дрижить і стогне.

Стефан. Ой, ніженьки мої, ніженьки... Покорчило мене іх, дядечки милі, покорчило... (*Непритомніє*).

Лукаря. Дайте сюди чарку. Однесіть його під хату. Он туди. І-і-і, проспиться й нічогісінько не буде. Засохне, як на собаці...

Микита. Беріть! Гайда!

Односять непритомного Стефана й кладуть недалеко від хати. Хтось накриває якимсь старим дрантям.

Голоси. Ну, ходімо ж у хату...

— Там же отець Павло з Гнатом сумують.

Ідуть всі в хату. Звідти зараз же чутно спів:

Заграй, заграй, мій миленький,

Заграй мені на дуду...

Стефан (*підводить голову*). О-ой... ніженьки... голувонько... Упився, старий дурню... ге, впився... (*Голова знову падає. Стефан дрижить і тихо вие*).

З хати виходить о. Павло. Ледве-ледве похитуючись, іде від хати, розстібаючи на ході рясу. Стає біля Стефана. Потім, розібравши, що то чоловік, застібає рясу і хоче переступити, але зачіпається; трохи спіткнувшись, все ж переступає через Стефана і йде геть за хату. Федько і Радіон виходять із саду.

Радіон (*трошки п'янений*). О, пане-товаришу, я чудесно все розумію! Але я мушу їхати. Це мій обов'язок. Святий обов'язок! Цим обов'язком я живу! Розумієте, живу! (*Гірко сміється*). У мене нічого не лишилось, крім цих обов'язків. Але я виконаю їх! Нехай знають, що агроном Круча уміє додержувати слова!.. чесно і непохитно!

Федько абсолютно тверезий, лише трохи вдає п'яного. Весь час пильно стежить за кожним словом своєї жертви, спішучи, коли треба, підтримати її теплим словом або шклянкою вина.

Федько. Прекрасно. Обов'язки перш за все. Не можна поважати людину, що не поважає й не виконує своїх обов'язків перед громадою.

Радіон. Так, пане-товаришу! Ви чудесно мене зрозуміли! Вашу руку.

Федько (*делікатно та скромно*). Ну, що там... Вашу руку... Вашу руку за честь маю потиснути. Рука чесного, розумного інтелігента — це сила, на якій зараз висять терези нашого Радянського Союзу.

Радіон (*захоплено*). Це ви дуже... дуже влучно!

Вони наткнулись на Стефана. Радіон з непорозумінням дивиться то на Стефана, то на Федька.

Федько (*обличчя йому перекошилося від злості, але він швидко опановує себе*). А-а, це Стефан. Любий наш дідуня. Це йому свято сьогодні. Знаєте, Радіоне Павловичу! От вам людина. Уявіть — без роду, без племені. Він у мого тата вже кілька років. Десь він не з нашої Радянської України. Але як він... прив'язався до тата, до цілої сім'ї! Наче тут зріс. (*Засміявся*). От він разом з усім нашим колективом напився, а тепер спить... Але ходім, ходім, хай спочиває. (*Ідуть до столу*).

Стефан тихо завиває.

Радіон. Це мені подобається! Чудесно! Значить, Стефан нагулявся... Молодчина! (*Сміється зворушений*).

Федько (*скромно*). Це вже в нас такий закон...

Радіон. Але то ви надзвичайно, надзвичайно влучно

сказали! Знаєте, я б випив шклянку вина за силу Радянського Союзу.

Федько. Прекрасно. *(Наливає)*. Ого тільки що вам зараз їхати...

Радіон. Да, да, їхати! Мій обов'язок. Вип'ємо за обов'язок!

Федько. З охотою і за обов'язки.

Випили, причім Федько не допив своєї шклянки й непомітно вихлопнув вино під стіл.

Радіон. Тепер мені так хороше, так легко! А взагалі людина дуже багато страждає. Навіть більше, пане-товаришу, ніж має сили...

Федько. Істинна правда. Але ми мусимо бути мужами сильними, ніколи не падати духом. Наша епоха...

Радіон. Надзвичайна епоха.

Федько. ...так, надзвичайна епоха. І зараз, саме зараз, коли хочете, вона стає ще більшою. Всі ці, знаєте, дискусії й таке інше... Все росте! І знаєте чому? Тому що гряде велика культура. Тому що все бутафорське од революції поволі вмирає і йде натомість сильне, творче змагання цілого Союзу за прекрасне майбутнє. Це ясно. В цьому немає й на макове зерно образи для революції, що я сказав «бутафорське». Це в найкращому розумінні цього слова, в тому розумінні, в якому приймають його всі люди без різниці класів, і без якого життя було б таким нудним, як осінній вечір. Але воно відіграло свою велику історичну роль...

Радіон. І як ви гадаєте, пане-товаришу?

Федько. Відіграло блискуче! А зараз будьмо одверті. Зараз ідете ви, ідемо, пробачте за нескромність, і ми. Так, так. Я певен, що викладаю зараз перед вами ваші ж думки. Бо ви не могли думати інакше. Але раз ми вже зачепили цю тему, то мушу доказати...

Радіон. О, прошу, прошу, пане-товаришу! Я слухаю вас з надзвичайним інтересом! І... от ви сказали за сильне й творче! Я хочу випити за сильне й творче!

Федько. З охотою. *(Наливає, і повторюється та ж історія)*.

Радіон. Ах, як мені легко!

Федько. І от я думаю: звичайно, піднялись мільйони...

Радіон. Мільйони!

Федько. Але як завжди буває, так і зараз, культуру принесуть тільки ті, що мають силу її принести. Без економіки немає культури.

Радіон. Чудесно, пане-товаришу! Ви марксист!

Федько (вже нахабніше). От бачите. А дехто каже, що я куркуль. Ми просто хочемо розуміти своє місце і свою роль в історії. І ми її починаємо розуміти. Будьмо одверті. Ми зі своїм господарством, зі своєю культурою землі, зі своїми врожайями ідемо попереду всіх. Можна говорити з класової прихильності, що нову культуру принесуть і якісь там Семен Голий або Іван Драний, що і вони, мовляв, і навіть вони в першу чергу, здатні творити нове життя, але це ж... це ж дитячі іграшки. Це ж ідеалізм, коли хочете! Простісінький ненауковий ідеалізм... І коли не бути сліпим, а тепер прозріває цілий Союз, і навіть прозрівають вожді компартії, то можна побачити...

Радіон (все більше п'яніє). Пане-товаришу! Надзвичайно! Надзвичайно тяжко бути сліпим!.. І людина надзвичайно страждає! Прозрівання — це що? Це те ж страждання! Мука, розумієте, мука!

Федько (кожне слово мов цвях заганяє). Але треба бути сильним. Ви знаєте? От коли б ви попрацювали тут, у нас, із нами разом серед своєї стихії, де дійсно кується культура, саме сільськогосподарська культура, де кожен — то ціле напруження упертої волі,— ви б стали сильним... З нами ви станете владарем життя, а не рабом...

Радіон. Так! Я стану!

Федько. Ви знаєте, я, здається, вам якось говорив... ми ж працюємо товариством.

Радіон. Так, так! Товариство!..

Федько. Нам одріжуть землю...

Радіон. Землю, так землю!.. І комуні одріжуть землю! Тут недалеко... як це місце зветься? (Риється в кишені).

Федько (ніби байдуже). Не турбуйтеся...

Радіон. Ні, ні, пане-товаришу... Я вам хочу показати... ви культурна людина...

Федько. Я хлібороб. Тільки чесний хлібороб. Вип'ємо за чесних хліборобів.

Радіон. За чесних хліборобів! (Та ж історія. Радіон п'є, а Федько виливає під стіл). Да, так от! (Виймає папери, роздивляється). От сюди... сюди... і сюди... Тут буде головна ділянка...

Федько (як шуліка, заволодів паперами і, все в них роздивившись, повернув, сміючись). Так вам, здається, їхати треба? Ви в город? Може, там коханка? Га? Буває... Ха-ха-ха! Чом не буває...

Із саду поволі виходять Ступа й Муся; з-за хати появляється о. Павло. Ступа бере його під руку і, похитуючись, іде до хати.
Муся підходить до столу.

Радіон (він уже майже зовсім п'яний, але при слові «коханка» стрепенувся). Їхати... Так... Да, да, мені їхати. Туди... потім до неї... Ще раз до неї... Скільки людина страждає!..

Федько. Ви знаєте, яка в мене думка? Випити за страждання.

Радіон. Це надзвичайно: пити за власні страждання! А потім...

Федько. А потім одужати і битись за місце в новій культурі. І перемогти... Вип'ємо ж!

Радіон. Надзвичайно!

Федько. А-а, Марія Павлівна... Вип'ємо ж за наші страждання...

Муся (до Радіона). Ви прекрасно страждаєте. П'ю з вами!

П'ють.

Радіон. Дякую, дякую! Надзвичайно! (Бере її руку, гладить, потім надовго приникає до неї губами).

Муся. Ах, які у вас гарячі губи. Вони палять. Годі, годі... (Схиляється нижче, дає ще й другу руку. Федько одвертається).

Чижик з'являється біля криниці. Побачивши цю групу, стає вражений, потім гукає.

Чижик. Здрастуйте, пане-товаришу!

Радіон (одірвавшись). Хто це? (Пауза). Чижик? Товариш Чижик? Дорогий... (Рвонувся, але Федько непомітно шарпнув його, і він, як лантух, упав на ослін).

Чижик. Ні, не вирветися, бачу, пане-товаришу.

Федько. Власне, що вам, громадянинне?..

Радіон. Чижик!

Чижик. Та Чижик же, не ворона... (Обурено). Бувайте здорові. (Пішов).

Радіон. Чижик! Чижик!!! (Ридає).

Федько. Ну, що ви, друже мій дорогий.

Муся. Ах, не треба... Ви мене хвилюєте... Я не можу...

Гладить його по голові і по обличчю. Радіон, плачучи, цілує їй руки.
Брати Ступи, Лукеря й гості виходять з хати.

Лукеря. Ходім, ходім до хорошого чоловіка!

Ступа. Я сказав приїде!.. І приїхав! А хто не приїде до Ступи? Брешете! Всі приїдуть до Ступи! Бо Ступа що таке? Курту... кур...куль...тура... Он хто такий Ступа. Сила Ступа!

Голоси. Та де ж він?..

— А он сидять!..

Микита (кричить). Паштеніє, паштеніє!..

Федько (грізним, але тихим голосом). Куди? Назад! Агроном утомився. Він спочиває. (Наказує). Розпряжіть коні! Він залишається тут. А ви всі... тихше... Будьте тими, хто ви єсть, а не дурнями.

Завіса

Дія четверта

Картина перша

Зліва од глядачів будинок, де живуть Радіон і Муся. Високий ганок із східцями. У глибині на середньому плані стара альтанка, що заросла хмелем та крученими паничами, з правого боку паркан із хвірткою, а позад неї паркан. Поволі розвидняється, і тоді виринають за альтанкою край села і вигін, а за ними десь далеко мріють обриси риштовань і мурів комуни над рікою.

Радіон нерухомо сидить в плетеному кріслі біля альтанки, звисивши голову на груди.

З будинку виходить у широкому капоті заспана Муся. Стає на ганку, потягається.

Муся. Дуже мило, нічого сказати. Маю мужа.

Радіон (прокинувся з задуми, звів голову). Ти вже встала?

Муся. Ти хотів, щоб я ніколи не вставала, щоб ти мене зовсім не бачив.

Радіон. Мусю, що ти говориш?

Муся. Та вже ж те, що чуєш. Сказати сором — жінка сама в кімнаті, хоч подушки гризи, а він, як манія, сидить на дворі.

Радіон. Дай мені спокій. Що це тебе обходить?

Муся (зареготала). Це мені новина! Ха-ха-ха! Отакого чоловіка мати! Будеш із нього задоволена! Ха-ха-ха!

Радіон (сатаніє). Чого іржеш, як коняка? Чого ти од мене хочеш?

Муся. Дуже мало, принаймні приличчя.

Радіон. Решту, мовляв, ми собі дістанемо.

Мус я. А це що? Ти про що натякаєш? Це ти ще до чого додумався, у цьому твоєму кріслі знаменитому? Чого ж мовчиш?

Радіон (тихо). Облиш краще.

Мус я. Новое дело! Тума якась сидить і вигадує, а ти собі, як знаєш...

Радіон. Вигадує? (Наближається). Вигадує, кажеш? Я не можу подивитись тобі в вічі... Яка ганьба! Що ви зі мною зробили? За віщо так утопили головою в бруд? (Стискає руками голову, одходить і падає в крісло).

Мус я. В чім справа, нарешті? Я нічого не розумію. Голова тобі болить, чи що? (Підходить). Ну, Радику, хлопчику мій дурненький, чого тобі? Іди до мене, ну, йди ж, дурашко моя кучерява. Я тебе зігрію, ти, певне, змерз тут, мій маленький... (Пестить його рукою).

Радіон (здрігнувся з огидою). Що це? Що за слова? Одійди, я тебе благаю.

Мус я. Ну, та чого ж ти хочеш?

Радіон. Нічого... од тебе — нічого. Коли можете, робіть так, щоб я його тут не бачив. Більш нічого од вас не хочу.

Мус я (ніби гнівно). Це гупо! Це вже занадто. Коли Федір Омелянович приходить, то, певне, не до мене самої.

Радіон. А ще й до мене?

Мус я. Ну, певне.

Радіон. До жінки, а потім ще й до чоловіка. Дякую! (Схоплюється, хапає бриля, що валявся на землі, і хоче бігти кудись із двору).

Мус я. Куди? Що тобі сталося? Наче гедзь укусив... Зараз дівка принесе тепле молоко, ти ж іще не снідав.

Радіон. Тільки молока мені й бракує. Теплового молока!.. (Подався лворуч).

Мус я (вслід йому). Радику, оглашений ти! Знову тинятимешся біля комуні, як прибудда? Як тобі не сором, ніякої поваги до себе.

Радіон. Поваги? Ніякої? Давно вже нема ніякої! Це ти мусиш знати. (Зникає в глибині за будинком).

Мус я. Скажи хоч, коли прийдеш, щоб я знала.

Відповіді немає. Мус я сідає в крісло і позіхає, потім починає з нудьги вимахувати ногами.

Входить у хвіртку дівка з глечиком.

Муся (*повертає голову*). Парне?

Дівка. Атож. Савчиха при мені видоїла. Воно ще тепле і шум є — так, як вам подобається.

Муся. Ану дай. (*Дівка подає глечик, вона пробує з нього пити*). Парне. Неси до хати і готуй снідати.

Дівка йде з глечиком в хату. Муся якийсь час махає ногами, потім теж іде до хати, розпускаючи на ході коси для зачісування. Біла хвіртка з'являється Федько. Якийсь час дивиться на альтанку, потім раптом обертається на вулицю, хвилюю когось пізнає, тому гукає.

Федько. Гей, гей, дядю Романе! (*Махає рукою, спирається на альтанку і жде*).

Підходить Роман Бинда з лозиною.

Федько. А кого це ви лозиною заганяли?

Бинда. Це корівку, корівку, боже, поможи. Здрастуйте вам.

Федько (*протягає руку*). Живі — крепкі.

Бинда. Та ще на поганий зуб і не перекусиш, накажи мене бог.

Федько. О, та ви ж тепера в комуні, то звісно. (*Сказав і стежить*).

Бинда (*блиснув на нього незадоволено*). Кий чорт, господи, помилуй.

Федько. А чом же то? (*Посміхається*).

Бинда (*похмуро*). Не прийняли. Сказать, я й не хотів спочатку, ну, а потім... кажуть — пізно вже.

Федько. От тобі й на! Оце так равенство і братство! Може, закуримо? (*Виймає цигарки*).

Бинда (*закурив, чвиркнув через зуби*). Драні такі, прости, господи, а хотять, щоб я їм кланявся. Ну, то я вам поклонюся, іроди, господи, помилуй...

Федько. Гм... не гаразд. Що ж вони так — свої люди, а свого ж і оскорбляють.

Бинда. Настоящее оскорбленіє. А ще, кажуть, тепер нема панів!

Федько (*сердечно*). Ага, пам'ятаєте, я вам колись у лісі казав?

Бинда. Та плювать я на їх хотів! Мені якби другу коняку, мати пречиста... Та хай би вони тоді насипали мені солі!

Федько. А в вас тільки одна? Це погано! (*Ніби замислюється, нахмурює брови*). Гм. З однією конякою ба-

гато не вхазяйнуеш. Гм... шкода мені вас. Треба чоловіку якось би підсобити. (*Ніби до себе*). Хоча в мене теж гроші не ростуть на вербі, а втім, як же його дивитися спокійно, коли твій брат хлібороб страждає...

Бинда (*підлесливо*). Та що ви, Федоре Омеляновичу, клопочетеся? Нас, шантрапи, скільки, а ви один! Наших дірок, прости, господи, не залатаєш.

Федько. Звісно, всіх не залатаєш. Але вас мені якось найшкодніше. Ще коли б вас хоч не оскорбили, а то ж так із вами обійшлись... Не по-людськи якось...

Бинда. Та ще хоч би ж нікого не приймали, ну, то вже б стерпів якось. А то ж вашого старця прийняли, Стефана того закордонного, голий же, як бубон собачий, помилуй мене, боже... Та й коли — найпізніше прийняли, а мене... ех! Ну, нехай, нехай.

Федько (*дуже задоволений з його настрою*). Вони хитрі. Мовляв, от які ми щирі та справедливі, старця прийняли, наймита. А своєму рідному братові тим часом позор зробили на ціле життя.

Бинда. Ой, не печіть мене, бо й так пече.

Федько. Та нічого. Ви самі ще так захазяйнуєте, що й не впізнають вас. Ех, де наше не пропадало! Як кажуть, то й правда, що ліпше з добрим загубить, як з поганим знайти. (*Виймає гроші і наче в захопленні дає їх Бинді*). Беріть це на коняку, а там побачимо, як хліб помолотю...

Бинда (*отетерів*). Та що це? Га?.. Помилуй мене, боже, мати пречиста.

Федько (*тиче гроші*). Та беріть, беріть. (*Сміється*). Повірю без векселя, за границю не втече.

Бинда (*задріботів*). Спасибі, благодару... та як же це, мати пречиста... як же це? Господи, помилуй вас на цім самім місці!

Федько. От і все. Хочете, сьогодні вночі зі мною і на ярмарок поїдете в город. Бо я їду.

Бинда. Та я... я... я зо вдовоільством. Об'язательно поїдемо. Господи (*піднімає очі до неба*), благодару тебе, создателя, яко носитіл еси нас... То піду, збиратимусь... Я побіжу...

Федько. Ідіть здорові.

Бинда кидається бігти.

Федько (*між іншим*). Чуєте, дядю Романе!

Бинда (*обернувся*). Га? Що таке?

Федько. Може, ви просто до мене додому прийдете, як стемніє? Га? Та вночі і виїдемо моєю підводою.

Бинда. Оце так так! От спасибі, батечку мій рідний, накажи мене бог...

Федько (підходить). І знаєте... я щось придумав... Не можу забути, як вас оскорбили. (Щось тихо шепоче йому на вухо). Одним словом, ми з вами подумаємо, як і що...

Бинда (стис кулаки). Ага-га, братчики-комунарчики, горобчики милі, голубчики білі, матері вашій, помилуй мя, боже. (Озирається).

Федько. Цс... Ідїть. На вигоні люди, я не хочу, щоб вам очі вибивали, скажуть: ич який... Ви ж знаєте наших людей.

Бинда (схопився за кишеню). До вечора! (Побіг).

Федько (вслід йому придушено сміється. Потім шипить). Єсть! Так вас, голубчиків... (Знову зайшовся тихим сміхом).

З хати виходить дівка, біжить із ковшиком на вулицю.

Дівка. О, сливи мої, вони вже тут вродилися!

Федько. Ну, ти мені... Проходь, проходь.

Дівка. Та проходю ж. (Стала на хвиртці. Глузує), І не доспали бідні, так рано прилетіли. Мабуть, діло таке сурйозне маєте до агронома?

Федько. Санько, чого ти дровичся?

Дівка. Одчепіться. Ще мала б дровичись.

Федько. Ну, то якого ж? Не до тебе п'ють, не кажи здоров.

Дівка. Авжеж. Куди ж нам до баринь. (Грає очима). Ми чорні... Агрономша ще, може, й не повірить, що з такою чорною та репаною спав Федько Омелянович.

Федько. Сказилася ти! Чого ти хочеш?

Дівка. Тю, аж позеленів, аж зуби цокають.

Федько. Може, тобі гроші на що потрібні?

Дівка. Нічого тобі не продавала, то й не потребуеш платити. (Насмішувато). А якщо маєш гроші, то, може, позичив би агрономші, бо в неї, сердешної, немає з чим і на базар...

Федько (через силу). Ну, брось. Хіба ж я що? Я ж тільки так.

Дівка. Ух, ти! Куркуль. Добра б тобі не було...

На ганку з'являється М у с я. Вона прибралася в свіжий капот, зачесалась і тепер виглядає розкішно. Дівка, помітивши її, моментально крутнулася і зникла на вулиці.

Ф е д ь к о. Слухай! Санько, та куди ж ти?

М у с я (підійшла). По воду. Прошу її не затримувати.

Ф е д ь к о. А...

М у с я. Я перебила, здається?

Ф е д ь к о (цілком опанував себе. Сухо). Ти завше говориш дурниці.

М у с я (нестримано). Я прожену її сьогодні ж, оцю корову!

Ф е д ь к о (найспокійніше). Чи я тобі не даю? Проже-ни, як маєш охоту.

М у с я (м'якше). А ти нічого?

Ф е д ь к о. Та ж сказав, що нічого. Але покинь дурниці, я не того прийшов.

М у с я. Прости, але мені здалося. Ти знаєш, що я не можу, як ти на кого дивишся.

Ф е д ь к о. Ще б пак! Ми ж з тобою закон прийняли.

М у с я. Закон серця сильніший за всі закони.

Ф е д ь к о. Ого, ти навчилася філософії.

М у с я (гаряче). Ти ж мене навчив, усьому навчив, мій жагучий...

Ф е д ь к о (злегка увільняється). Правда, ти була дуже хвацька й талановита учениця. Стривай, почекай хвилю. Спочатку справи.

М у с я. Знову справи?

Ф е д ь к о. Знову. Сьогодні особливо. Слухай, кішечко... Сьогодні приголуб його з усіх сил, як хочеш, аби він тільки не пішов на свято.

М у с я. Яке свято?

Ф е д ь к о. Сьогодні вони справляють свято урожаю. Розумієш, у такий день вони знову можуть знюхатись, можуть усе йому простити, а він їм теж...

М у с я. Добре, любий, все зроблю... Ходім сюди, тут нас можуть побачити, а ти знаєш, Радіон починає догадуватись, що ти... що ми. (Горнеться до нього, обоє ідуть до альтанки).

Ф е д ь к о. А мені до того немає діла. Головне, щоб він сьогодні ні удень, ні ввечері туди не йшов. Ну... яка ж ти сьогодні розкішна, тепла... (Бере за стан). Так зробиш же? Але запам'ятай: ні вдень, ні ввечері. А потім ще слухай...

Увійшли в альтанку. Спочатку їх видно в двері, пізніше вони одсуюються на боковий ослінчик і їх стає не видно. Біла хвртки з'являються Поля і Чижику.

Чижику. Ось тобі і резиденція молодого подружжя, як кажуть африканці.

Поля. Ну, як же ми, Чижику?

Чижику. Щодо мене, то я, звичайно, не жінчина, і в моїх очах немає магнетизму.

Поля. Ви все-таки гадаєте, що я мушу сама до нього піти?

Чижику. Ясно. Головне, не скіснятися, як казав дядько Роман Бинда. Об'явіть йому амністію, скажіть, щоб приходив, і побачите, що буде добре. А я при такому ділі вас тільки скіснятиму.

Поля. Я знаю, я знаю, але йому буде тяжко зі мною розмовляти.

Чижику. Та ви не вольнуйтеся, Палажко Андріївно, бо вольнення — це ж ерунда, непідходяща для тайного парламентаря комуни.

Поля. А ви де будете, Чижику?

Чижику. А тут десь поблизу, на сторожі інтересів.

Поля. Не хотіла б я тільки зустрічатися з його жінкою.

Чижику. Наплювать! Це навіть цікаво — боротьба класів між двома жінчинами. Якщо вона вам те, то ви їй теє. А як вона вам теє, то ви їй те... Ну, действуйте!

Поля (*наважилась іти, потім раптом повернулася*). Знаєте, Чижику, нічого не вийде! Я вже чую. Краще не йти.

Чижику (*сердиться*). От ерунда! Ніколи не мав з жінками справи і не хочу її мати. Ліквідаторки і більш нічого. Ну, ходімо додому, значить?

Поля (*вагається*). Чижику, ну як же так? Чого ж ми прийшли?

Чижику. Годі! Мені це, нарешті, обридло. «Підемо, підемо, підемо». Пішли. Прийшли. І пішли. Чисто, що «шаг вперед, два шага назад».

Поля (*рішуче*). Добре ж! Чекайте. (*Йде до будинку, сходить на ганок і починає стукати в двері*).

Муся (*через якийсь час*). Хто там стукає? (*Виходить з альтанки, поправляючи зачіску*). А-а... (*Стає і дивиться на Полю*). Ви, громадяно, щось хотіли?

Поля. Так, я хотіла бачити товариша Кручу.

Муся. Хотіли бачити мого чоловіка?

Поля. Так, хотіла бачити товариша Кручу.

Муся. Ну да ж, я і кажу, ви до мого мужа. А що ж то ви за справи такі до нього маєте?

Поля. Не до вас же справи, а до нього.

Муся. О, прошу, ви певне ще й досі незаміжня, то й не знаєте, що в мужа та жони секретів не буває. Сподіваюся, що ви ж не на побачення прийшли серед білого дня до жонатого мужчини. Бо для цього вибирають зручніший час.

Поля (*спалахнула*). Як ви смієте!

Муся. Та я ж нічого й не кажу. Це тільки так говориться.

Поля (*опанувала себе. Їдко*). Ви справді дуже дотепно говорите, але я, на жаль, не маю часу вислуховувати зараз хоч би найблискучіші дотепи... Хоч і як це мені приємно. (*Натискуючи*). Ваш муж має певні громадські обов'язки. Прощу, прошу, ми знаємо, що сімейні обов'язки йому дорожчі...

Муся. Як і кожній порядній людині.

Поля (*з неприкритою зневагою*). Авжеж, «порядній»! А нас обходить тільки перше. Тож чи не будете ласкаві сказати вашому мужу, що я хочу його бачити.

Муся. Муж почуває себе не цілком добре. Вийти нікуди не може.

Поля. Ну, гаразд. Тоді я мушу піти до нього сама.

З альтанки почувся кашель. Поля повернулася було до ганку, але, почувши цей кашель, обертається і хоче йти до альтанки.

Муся (*заступає дорогу*). Куди ви так швидко?

Поля. Це вже понад всяку міру! Ви ховаєте вашого мужа, як ляльку!

Муся. Як матимете свого, то можете робити з ним, що знаєте. А моему дайте спокій. Ви не є начальство і не маєте йому нічого наказувати. Свої обов'язки він, певне, знає і сам.

Поля. Тепер вже бачу, що знає. (*Голосніше*). Коли сидить там, слухає все, що каже його жінка, і мовчить. Ну, пане-товаришу, годі! Це був останній день, що ми ще могли думати за вас, як за живого. Однині даємо вам спокій. Заживайте насолоди, хах-ха-ха! Брр!.. (*Вся здригнулась*). Яку дурницю я зробила! (*Швидко йде до хвіртки*).

Чи ж и к (*назустріч*). Невдача! Ех, знаєте, а його там не було, ви помилилися.

По л я (*затуляє лице руками*). Був, був... Я чула, як кашляв. Чижику! Нікому ні слова про те, що ми зробили сьогодні таку дурницю. (*Зникає*).

Чи ж и к шкребе голову і йде за нею.

Чи ж и к (*бубонить*). Це ще «большой вопрос», як кажуть американці.

Му с я. Ха-ха-ха! Посли!.. Ха-ха-ха! Суперниця!..

Зліва вибігає Радіон.

Ра ді он. Хто тут був?

Му с я (*змішавшись*). Де? Тут, у нас?

Ра ді он. Тут, зараз, коло тебе?

Му с я. Коло мене?

Ра ді он. Ну, коло тебе! Тут, у дворі, я чув, хтось розмовляв... Кажі, хто то був?

Му с я. Нічого не розумію. Хто тут міг бути? Що ти вигадав?

Ра ді он. Ти що?! Хочеш мене зовсім дурнем зробити? Я чув на власні вуха! Тільки що! (*Хоче йти до хвіртки*).

Му с я. Куди ти? (*Хоче перепинити його*).

Ра ді он. Пусти! Пусти!.. Тут була Поля! Я чув! Де вона? І Чижик був... Вони там... (*Кричить*). Я крикну їм! Вони почують!

Ф е д ь к о (*раптом виходить із альтанки і обіймає його за плечі*). Стійте, Радіоне Павловичу... Куди ви підете? Кому ви крикнете?

Ра ді он (*шарпнувся*). Це ви? Що вам од мене треба?

Ф е д ь к о. Заспокойтеся ж, кажу вам, голово дубова. Кого ви хочете кликати? Де ваша самоповага? Ви не знаєте, чого вони приходили.

Ра ді он. Я знаю! Щоб я ішов...

Ф е д ь к о. До себе на ліжко та відпочив... Ваші друзі таки не забули за вас. Вони прийшли попередити, щоб сьогодні ви не показували свого носа, бо вас чекають там великі неприємності. Ну, ви задоволені?

Ра ді он. Що? Ви брешете!.. (*Опускає руки*). Ні, це, мабуть, правда... (*Глухо*). Інакше не могло бути. (*Хитаючись йде до хати*).

Муся (*обнімає його і підтримує*). Бач, як нехороше... Я ж не хотіла тобі говорити. Бач, як це погано на тебе вплинуло. (*Ступили на ганок*).

Федько. Плюньте. Од них не можна було й чекати нічого іншого. Сволочі! (*Насвистуючи йде до хвіртки*).

Завіса

Картина друга.

Комуна над рікою.

Риштовання, мури нових, ще не закінчених будівель. Глибше — стоги. Над рікою ріг високої кам'яної стіни. Стовпи і дошки на канатах. Вдалині мріє узлісся. Зліва, ближче до переднього плану, — шматок високого паркана. Спереду проходить дорога. Телеграфні стовпи з дротами. Перед спочинком сонця.

В глибині над рікою з'являється Радіонова постать. Заходить за стіну й зникає.

Потому переднім планом крадеться Муся. Озирається навколо. Раптом, зачувши чийсь ходу, ховається за паркан. З правого боку виходить із палицею в руках Федько. Спинився біля паркана, оглядає дворище комуни.

Федько (*шипить*). Посвяткуєте...

Муся (*кидається до нього*). Федю!

Федько. Ти?! Що це значить? (*Озирається, стають разом під паркан*).

Муся (*швидко, тихо*). Радіона десь не стало... Здається, він пішов сюди.

Федько. Ах, чорт! Блукає! Сумління мучить. Мусиш зтягти його додому! Чуєш? (*Притис ій руку*).

Муся. А! Ш-ш-ш... А ти звідки?

Федько. Я... (*змішався*). Я їду в місто. (*Одвернувшись*). Не знаєш, тут хто-небудь із них сидить? І потім... Він що, часто сюди бігає?

Муся. Не знаю. Може, Стефан сидить. А він... Я боюся.. Сьогодні, як ти пішов... З ним щось страшне. Він уб'є тебе... Не смійся... Він ненавидить тебе якоюсь дикою ненавистю. Здається, й мене ненавидить.

Федько. Не може простити, що тоді напився, як свиня, і ридав у мене на грудях? Плювать мені. Внутрішній мир я йому порушив. Кривляка чортова!

Муся. Не знаю. Я тільки попереджаю. Я так боюсь за тебе. (*Жагуче*). Федю мій! Коли ж ти прийдеш? Коли побачу тебе?

Федько. Здуріла! Знайшла місце... Іди й затагни його додому.

З-за стогів виходить Стефан і слухає вражений.

Муся. Хвилиночку... одну хвилиночку... Прийдеш? Прийдеш? Я чекатиму. Чуєш, чекатиму! Знаєш де? (*Стискує його шию в обіймах*). Ти такий кріпкий, такий жагучий... Прийдеш?

Федько випростовується. Стефан ховається за стогі й починає довго, надірвано кашляти.

Федько. Ш-ш... Ходім, ходім швидше. Чийсь кашель.

Швидко проходять дорогою праворуч.

Стефан виходить з-за стогів. Дивиться на дорогу, зціплює кулаки. Потім сідає під парканом на обрубок якогось дерева, кашляє. Після криниці він подовгу іноді кашляє. В глибині з-за стіни виходить Радіон. Підходить ближче наперед і, прихилившись до стовпа, стоїть якийсь час, потім іде до паркана.

Радіон (*змучений, тихо*). Стефано, здрастуйте...

Стефан (*раптом*). Га? А ви тут знову сі нудите? Ей-ей, гірко мені, чоловіка шкода...

Радіон. Можна сісти? Все нужу, все нужу, добрий мій Стефано...

Стефан. Але то нема в теї людини, щоби до кращик за Стефана піти та й відразу там сі висповідати...

Радіон (*злякано*). Ні, ні, мовчіть, Стефано, не кажіть їм, що я сюди приходжу. Я ж не злодій. Я тільки подивлюся, я тільки походжу. Стефано...

Стефан (*до себе*). То лихо людині з таким серцем... (*До Радіона*). От-от мають прийти наші комунари.

Радіон (*схопився*). Прощайте! (*Тисне Стефанові руку*). Прощайте.

Стефан. Я би-м сказав дещо панові агроному...

Радіон. Не треба, не треба! Я ще прийду. Я вночі прийду. Тут буде свято? Буде свято, Стефано?

Стефан. Ади всі наші на селі з коругвами. Там народу, як теї хмари. Чи пан агроном не ходив хіба?

Радіон (*через силу*). Голова боліла. А вони... нічого

не казали за мене? Чижик, або Юхим, або ще хто... Нічого?

Несподівано з'являються Чижик і Поля.

Чижик, Поля (разом). Діду Стефанові на мнo-гая... (Стали).

Чижик (протирає очі). Діду, це мені привидилося, чи перед нами хтось стоїть?

Поля. Ваша жона згодилась одпустити вас?

Радіон (поблідлий, хвилюється). Я... пробачте, я це випадково... просто випадково зайшов...

Поля. А, випадково. А я думала...

Чижик. Чекайте, чекайте... Ану, подивіться сюди...

Радіон підводить очі на Чижика.

Чижик (крутить головою). Ні, не випадково. Скажіть, то ж не ви сиділи в альтанці?

Поля. Чижику! Я заборонила вам згадувати.

Радіон. Але та звістка, що ви мені принесли сьогодні... краще б її...

Поля. Значить, ви все знаєте? І ви не...

Чижик. Стоп, стоп! Тут щось не те. (До Радіона). Так скажіть, ви знаєте, чого ми до вас приходили?

Поля (напружено чекає на відповідь). Ну?

Радіон (через силу). Знаю...

Поля. Ну, от. Радійте, Чижику!

Чижик (сердито до Полі). Та чекайте ж ви, нарешті. (До Радіона). Що ж ви знаєте?

Радіон (уже встиг опанувати себе. Холодно, з погордою). Я знаю. Мені сказали. Дуже дякую за ласкаве попередження. Прошу пробачити. Я не гадав, що зустрінусь. Я виїжджаю з цього повіту. Поважання.

Раптом повертається і йде геть. Чижик і Поля якийсь час стоять, вражені цієї розмовою. Дивляться одне на одного. Потім звертаються до Стефана.

Чижик, Поля. Чого він приходив?

Стефан. Е, то, прошу, довга річ. Той чоловік, товариство моє, нещасний чоловік. Прийде, послує ту, понудить... Але, прошу, він то ховає своє горде серце, ховає.

Чижик (до Полі). Чуєте?

Поля. Так, нібито.

Чижик (розсердився). Нібито! І якого ж це чорта

тільки «нібито»? Хіба ви осліпли, не бачите, що в нього криза?

Поля. Не чортихайся. Я бачу краще за тебе те, що треба бачити. *(Одвернулася)*.

Чи ж и к. От вже й закипіла. Ніякої видержки, ну ніякої.

Поля одходить у глибину сцени, видирається на риштовання і дивиться вдалину. Вітер тріпає її хустку.

Стефан. А ти на цю сі не гніви. В неї серце не з каменю, але розум твердий.

Чи ж и к. Та ні, то я так. Я знаю, що вона парень свій в доску. А ви кашляєте... От лихо. Невдачно вас тоді скупали... Хм. Передержали трохи, а ви були розігрілись, а воно й, той, здавило... Та нічого, воно перестане. *(Нахмурюється)*. Да. Ось тут лікар щось передав. *(Риється в кишенях)*. Каже, нехай п'є старий три рази на день ці порошки і на ніч тепло вкривається. *(Дає пакуночок)*.

Стефан *(до сліз зворушений)*. Ти же мій... сину нежданий. За Стефана ти сі піклуєш! По ліки йому бігаєш! А чим би тебе віддячив?

Чи ж и к *(сердито)*. Починається. Ну й народ! Та нікуди я не бігав. Іду собі вулицею, а лікар... а лікар теж іде вулицею. Ну, от. Іде, а потім підходить до мене й каже... Каже, що... Нічого не каже, він не любить отак розбалакувати. Просто дав ці порошки і велів вам передати. Хай, каже, в рот і водою запиває. От і все.

Стефан *(похитуючи головою)*. Ей, ей... Але вже годі. Прийшла старому діду нова правда, то вже й годі.

Чи ж и к. Потім він ще й люльку передав. *(Виймає, показує)*.

Стефан *(страшенно зрадів)*. Ой, ге! Що ту зі мною сі робить?

Чи ж и к *(ховає в кишеню)*. Тільки це, каже, оддаси йому, як вип'є ліки й перестане кашляти.

Поля *(на риштованні, високо піднявши голову)*. Наші ідуть! Ко-му-на!..

Чи ж и к. О! Чуєте?

Стефан. Зі свята сі вертають.

Чекають. Чутно татахкання трактора й пісню.

Поля. До-ро-гу ко-му-на-рам! Як прекрасно горить зоря. Трактор здається велетнем з одним червоним оком...

Махає хусткою назустріч. Шум трактора наближається. Пісню чути виразніше.

Нині з нами, селяками,
Довгождане свято.
Урожаю, урожаю,
Гей, заходь до хати!

Ми для тебе дуже ревно
Чересло гострили,
Ми тобі в полях широких
Постіль постелили.

Боронами розгортали,
Щоб було м'якенько,
Щоб ти ріс та наливався,
Як в колисці в ньеньки...

Урожаю, урожаю,
Довгождане свято.
Урожаю, урожаю,
Гей, заходь до хати.

Вечоріє. На кін виїздить «Фордзон», оточений народом. Спереду на ньому горить велика червона зоря з літерами: «Комуна перша». Керує трактором Митя. Поміж народу мелькає радісне обличчя Колісничка. Далі Загірний, Загата і багато інших членів комуні, чоловіків та жінок. Між ними Юхим, Наталля, Микола. Молодь і діти. Червоні прапори. Празникового вбрання. Збудження. Радісний настрій. Дві жінки несуть пишний сніп, перевитий рушниками й червоною китайкою. На сцені всі гучно доспівають останнього куплета. Вкупі з ними затихає й трактор.

Юхим. Доброго вечора, діду Стефане!

Маса. Доброго вечора! Доброго вечора!

Стефан. Хай славиться сей день! Доброго вечора й вам, комунари.

Білий дід (поважно). А ну, жінки. Застеліть нам землю білими скатертинами та дайте повечеряти.

Кілька жінок. Ми зараз наготуємо. (Ідуть у глибину сцени, стелять білі скатертини й готують до вечери).

В I групі:

1-й член комуні (невдоволено). Ото ще вигадали... Серед глини, під стінами, вечеряти!

2-й член комуні (в тон йому). Та вони ж навмисне роблять усе так, щоб гуртом. Тут сказиться можна. Бо ти сам нічого не варт, а тільки гурт та гурт.

Колісничок (відійшов від II групи, почув). Тобі, значить, не подобається тут?..

2-й член комуні (мимрить). Хіба тільки мені?
Ю х и м. Товаришу Колісничок! А йдіть сюди.
Колісничок. Зараз. (До 1 та 2 комунарів). Щось тут, хлопці, не той, неблагополучно у вас на серці, чимсь смердить... Чи не Ступою часом? Глядіть, щоб не шкодували.

Ю х и м. Товаришу Колісничок!

Колісничок відходить.

У м а с і. А сіяти, сіяти! Як, де і що?

Б і л и й д і д. Давно пора! Земля перестає дихати...

Колісничок підійшов до Юхима, розмовляють, до них ще підходить декілька чоловік. Тим часом 1 та 2 комунари (1 група) змовляються.

2-й член комуні. Ач, як він Ступи боїться! Це йому смердить...

1-й член комуні. А нам тут смердить.

2-й член комуні (озирається). От в артілі у Ступи всі рівні.

1-й член комуні. І всі слободні.

2-й член комуні (зовсім тихо). Сьогодні мусимо підняти заколот... Федько казав, як тільки розвалимо — прийме до себе. (Починає демонстративно підіймати голос). Куди воно к чорту годиться! Он сіяти треба, а агронома нема!

1-й член комуні (теж). Доказяйнувались ми до чорти батька зна чого!.. (До них дехто підходить). Оце тільки риштовання позводили, хату на всіх заклали, як тюрму. Куди воно годиться? Що ми, барани, чи що? Ми не хочемо в одній кошарі!

Дехто. Що це він меле? Та він здурів, чи що?

Голос. Має право казати, що хоч! Всі рівні!

1-й член комуні. Тут хоч хто здуріє. Недурно від нас і агроном утік...

Колісничок. Що? Брехня! Ви Ступині підбрехачі!

Зчиняється галас.

1-й член комуні (кричить). Потихше ти виражайся! Раз я слободний член у комуні, то ти мені горло не затикай!

Загальні крики. Хай скаже, хай скаже!

— Чого йому треба?

— Вони давно вже з Рябоштаном крутять.

— Геть їх к чорту!

Ю х и м. Це наслідок Ступиної роботи, а може й Кручі...

П о л я. Що?

Ч и ж и к. Брось, Радіон тут ні при чому.

Ю х и м (*засмаглий, сильний, стає на тракторі*). Комунари!

Б і л и й д і д. Слухайте, хай говорить Юхим Загата!

Ю х и м. Комунари! Ці люди копають під нас! Розрада, сумніви, брехня — ось їхня зброя!

З а г а л ь н і к р и к и. Як не хочать, то хай ідуть собі під три вітри!

Ю х и м. Нас обвинувачують у насильстві...

К о л і с н и ч о к. Брехня! Всі пішли вільно...

З а г а л ь н і к р и к и. Нікого не тягли!

— Яке насильство?

— Ха-ха-ха!

Ю х и м. Вони переманюють до Ступиного товариства.

З а г а л ь н і к р и к и. Вільному воля!

— А скаженому степ!

— Хай іде, хто хоче.

Ю х и м. Ми знаємо, чня це робота!

З а г а л ь н і к р и к и. Долой їх!

— Рябоштане, забирай свої штани, що ти приніс у комуна, та іди собі з богом. (*Регіт*).

Ю х и м (*вибухає палкими словами*). З нами хочать боротися. Давай! Всі позиції в наших руках. Ану, хай спробують у нас їх вирвати. Хай вони думають, що сила — вони, а не ми. Життя виб'є цю думку з їхньої голови! Тепер на цій землі єдина сила — комуна! Нове життя на землі піде від неї, і більш ні від кого! І тільки вона може крикнути як повний господар: «Земле, йду!»

В с і. Так їх! Оце правда! Хай вони не задаються! (*Загальний гомін*).

2-й член комуни. А чого ж то Круча від нас одійшов, коли ми сила?

Ч и ж и к. Він буде!

Ю х и м. Агроном Круча для нас мертвий. Він заплямував себе дружбою з нашими ворогами. Комуна мусить презирати його.

Гомін.

Ч и ж и к. А може й ні?

В масі. А що він для нас робить? Де він сидить?
Чи жик. Він буде тут! Тут його місце.
Юхим (*гостро*). Круча не може бути тут і ніколи не
зможе. Ми чужі йому. Хто сказав, що він буде з нами?
Поля. Я!

Пауза.

Юхим. Що?!
Поля. Так, я думаю інакше, ніж ви.
Юхим. Не розумію. Що це значить?..
Чи жик (*швидко*). Я даю голову..
Юхим. Не йди в такі дурні заклади.
Жінки. Вечеря! Вечеря готова!
Білий дід. Ходім до вечері. Завтра вирішимо ці
справи.
Колісничок. На наряд! Слухай!

Всі затихають.

Загірний. Майстри — завтра тесати дошки. Де-
сять душ.

Загата. До муру — двадцять чоловік!
Колісничок. Возити хліб — п'ятнадцять душ!
Білий дід. Слюсарі, справляти машину.
В масі. Єсть! Єсть! Єсть! Чуємо!
Колісничок. А ти, Митько, жени «Фордзона» на
другу клітку під пшеницю.
Митя. Єсть!

З гомоном ідуть у глибину і сідають круг білих скатертин.

Юхим (*затримуючи Полю*). Ви щось хочете мені ска-
зати?

Відходять на передній план до паркана.

Поля. Ми зробили помилку, що відкинули Радіона
від себе...

Юхим. Ми його відкинули?! Та він же сам... Ви ж
самі, може, пам'ятаєте...

Поля (*швидко*). Я все добре пам'ятаю. Але треба бу-
ло потім робити не так.

Юхим. Це ваша відповідь на його лист? Але здаєть-
ся, вона трохи запізня. Я ж казав вам бути послідовною.

Поля (*видивилась на нього з подивом*). Це ви сер-
йозно?

Ю х и м. Іноді жінка починає шкодувати за тим, чого сама колись зріклася...

По л я (*гнівно*). Сором! Вас укусила якась дуже погана муха.

Ю х и м. Ну, добре, коли не так — тим краще. Я ж хочу почути нарешті...

По л я. То нічого було говорити дурниці. Він давно вже карається за свою легкодухість. Не перебивайте, я теж не хотіла вірити. Особливо сьогодні я була переконана... (*Уриває цю думку*). Але Стефан. У нього дуже чутлеве серце. Не смійтеся, це ж не Чека. Тут доводиться зважати і на серце. Так от уявіть: він приходить сюди щовечора.

Ю х и м. Радіон?!

По л я. Так, Радіон. Він вибирає години, коли ми всі розходимось з роботи. Блукає тут... Ну, добре, добре,— це нехороше так робити, це інтелігентщина і таке інше, я знаю. Краще прийти й сказати просто: я перестраждав, чи як там, у дідька, але тепер я...

Ю х и м. Ви його бачили?

По л я. Стефан бачить його тут щовечора.

Ю х и м. Он як! Значить, ваша правда. Коли так, то треба його підштовхнути. Інакше він буде ще довго стирчати в своєму болоті... А нам треба зараз. Сьогодні... Завтра — найпізніше.

По л я (*здрігнула*). Його треба вирвати від тієї попівни! Від його проклятих сумнівів.

Ю х и м. Ну, чорт! Ми щось придумаємо.

По л я (*гаряче*). Ти придумаєш, мій ясний.

Ю х и м (*хоче стриматись*). Полю... ти... правда?

По л я (*гаряче*). Мій коханий, єдиний мій, дужий, радосте моя, надіє! (*Кидається йому на груди*).

Ю х и м (*віддається цілком почуттю, що так довго його приховував*). Не може бути! Чорт мене забери! Сило моя, я світ перекину! Неждана...

По л я. Більше не можу ховатись. Люблю тебе, наче крила мені ростуть, і я піднімаюсь над землею. Я нікого не любила, нікого... Війна, робота, робота... Нікого... А тепер... Хочеться ходити твоїми слідами. Коли ти стоїш на мурі, хочеться злетіти до тебе.

Ю х и м (*крикнув*). Чудесно, друзі мої! А я не вірив. Ніяк не вірив. Чорт! Звідки воно? Життя не давало досі такої радості. Життя! Таке хороше! І стільки в нас сили!

Полю, куди ми її подінемо? В огонь! В боротьбу! За нашу мрію.

П о л я. З гордістю! З радістю, мій могутній.

Ю х и м. Життя! Іду до тебе! (Раптом стискає її в своїх могутніх обіймах і довго цілує).

Вже зовсім заходить ніч. З гурту комунарів, що сидять за вечерею, чутно під час цієї сцени легкий гомін. іноді проривається короткий сміх, дотеп, коротка фраза. К о л і с н и ч о к: «Кажуть, Бинда так забагатів, що збирається цілий ярмарок закупити...» Г о л о с: «От би їх разом із Рябоштаном спарувати та й стовкти в ступі». Бі л и й д і д: «Як заженеш було дерев'яного плуга, гей, гей,— а вони його ледве тягнуть...» М и т я: «Ні, мій «Фордзон» не норовистий...» Г о л о с и: «Тільки бензиною попихує, а за ним борозни, як шну- рочок». Білий дід: «І ні тобі огріха, ні тобі коней...» Ч и ж и к з Н а т а л е ю щасливі приходять зліва й зливаються з людьми.

З а г а т а. Ну, пора й на відпочинок.

Всі встають, жінки прибирають після вечері.

Г о л о с и. Пора, пора. Ніч заходить. Завтра робота.

З гомоном починають розходитись у темряві.

Ю х и м (одірвавшись). В поле! На простір!

П о л я. Ходім! (Зникають).

Тиша. Стефан проходить коном і оглядає дворище комуни. Виривають у парі Ч и ж и к і Н а т а л я. Здибавши Стефана, не знають, що сказати.

Ч и ж и к. Неодмінно випийте...

С т е ф а н. (хитро). Ая, ая, мої любі... (Сміється, похитуючи головою).

Ч и ж и к. На що ви натякаєте. На неї? Що ж, такий закон природи. А що, може погана буде робітфаківка? Га, діду Стефане?..

С т е ф а н (зворушений). Хай вам щастить, хай щастить, діти розумні... (Зникає за стогами).

Чижик та Наталя, обнявшись, виходять із дворища. Настає тиша.

Здалеку чутно, як співають комунари тиху пісню «Урожай». Радіон з'являється зліва і йде до муру. Вилазить на мур і там сидить якийсь час, мов закам'янілий, раптом прокидається, озирається назад, швидко злазить додола й стає край стіни, щільно притиснувшись до неї. Проходить якась хвилина. Чутно далекий грім. Дві постаті видираються на мур з того боку. Спочатку з'являється одна голова, потім друга, потім постаті вилазять зовсім і спускаються тихо на дворище комуни. Крадучись підходять до стогів. Одна з них — Ф е д ь к о, друга — Б и н д а.

Федько (пошепки). Спокійно, чого тремтиш, як чорт від ладану!

Бинда. Ш-ш-ш... Оце тут? Господи, помилуй мене, грішного!

Федько б'є ногою в зорю, що жевріла на тракторі. Вона гасне. Одходить до дороги, озирається і звідти починає командувати.

Бинда плазує до стогів, присідає, шарудить.

Федько (з дороги). Пали!.. ну!.. сатано... пали ж!.. швидше!.. та швидше, с-сукин син... чого чекаєш?

Бинда (чиркає сірниками і бубонить). Да воскреснет бог і розточатся вразі його... Помилуй мя, боже, по великій милості твоїй і по множеству щедрот твоїх очисти (дріботить зубами) без-за-за-за-ко-нія мої... Одсиріли... змокріли... Є! є!

Блискають один за одним сірники.

Стефан (з-за стогу). Хто? Що сі робить!? Гвалт! (Кидається на Бинду).

Бинда (хрипить). Ха-а-а! Н-на, господи, помилуй...

Зчепились і покотились по землі. Стіг потроху розгорається. Федько хоче кинутись на них, але в цей момент Радіон з незвичайною, майже звірячою силою стрибає від муру до нього.

Стефан (що є духу). Гва-алт!.. Гва-алт!

Бинда і Стефан звелися на ноги.

Бинда. Ха-а!.. Будь ти проклят...

Виривається, тяжко б'є Стефана й тікає. Стефан падає на землю, але зараз же починає плазувати до дзвона, що висить, прихований в глибині. Тяжко стогне. Доповз до вірвовки, зойкаючи, б'є на гвалт. Вірвовка в його руках скаче, як скажена. Дзвін захлинається в тривозі.

Стефан. Г-а-а! Гвв-а-алт!.. Комуна-ри! Гваа-алт!!!

Радіон і Федько, мов звірі, стали один проти одного. Напружившись і тяжко дихаючи, вони стежать кожний за найменшим рухом свого ворога, вибираючи зручний момент, щоб кинутись на горло. Смертельна зненависть душить Радіона. Слова — незграбні, випадкові — вириваються йому з хрипінням із груди.

Радіон. А-а... Приятель... Друг... Бахур... Не дам... Жінку мою іди... Під моїми вікнами... Іди... Бери... Не дам комуни!

Федько. З дороги, чортова лялька!! (Хапає з землі цеглину, випинається в найзручнішій позі). Уб'ю!!

Радіон з дикою швидкістю кинувся на горло. Чутно тільки їхнє хрипіння в боротьбі та глухі розкати грому.

Федько (хрипить). Пусти, пусти-и... диявол...

Радіон (душить його). Вип'ємо... за... силу!..

Федько (вирвавшись, одскакує вбік. Тяжко і швидко дихає. Чутно крики багатьох голосів і тупотіння. Він збирає всі сили). Вип'ємо! (Кинувся на Радіона і вгатив цеглиною).

Радіон захитався і впав з глухим криком.

Федько. Випив? Рогатий дідько!

Береться в ноги, але назустріч валить із тривожними криками вся комуна. Дехто на змилених конях, з ліхтарями, з відрами, дехто без шапок, з розхристаними грудьми.

Тривожні крики. Що таке?

— Що трапилось?

— Стефане! Пожежа?

— Пожежа!

— Убивство!

Оточують всю сцену. Кидаються до стогів і тушать свитками вогонь.

Юхим (льодовим голосом). Ну, здоров, Федоре Омеляновичу...

Мертва тиша.

Чижик і Загата вводять скуленого і переляканого Бинду.

Чижик. Чого ж ви тікаєте? Ви краще ідіть сюди. О, бачите — і Федір Омелянович тут.

Бинда (січе зубами). То-то-то-то... то-то-вариші! (Його пускають, він падає до ніг людям, плазує від одного до другого, ридаючи). Братці дорогі... простіть... не винен... я ж чоловік! Не прийняли... не винен... за коняку... простіть! Грошей дав... а я взяв... помилуй мня, боже, проклятого собаку, що своїх кусав! (Б'ється головою об землю).

Всі стоять, як скам'янілі. Де в кого виривається з тяжким стоном: «Годі».

Юхим (до Федька). Значить, сам не палив? А тільки чужими руками? Проводарі, мовляв, чорної роботи не роблять?..

Стефан (*хитаючись, прихляється до стовпа*). Там... той... пан агроном... умирає... він убив його!!

Всі (*шарпнулися*). Що!?

Юхим. Радіона?!

Поля (*раптом побачивши на землі Радіона, кинулась до нього*). Води! Води! Йому провалено голову!!

Юхим (*кинувся до Радіона*). Друзі мої! (*Застиг*).

Приносять відро з водою. Поля поливає голову Радіону. Всі в напруженому чеканні.

Радіон (*отямився, зводить голову*). Не дам...

Всі (*радісно*). Живий!

Радіон (*Побачивши коло себе Юхима й інших товаришів*). Пане-товаришу... Чижику... Товаришу Юхиме... Чижику... Не дам, не дам йому... Я, я з вами, з вами...

Поля. Мовчіть, мовчіть, лежіть спокійно. (*Встала. До Федька*). Зустрілись і... запалили?

Мертва тиша. Проривається лише дике скиглення Бинди, що приник лицем до землі.

Федько (*якомога стримує себе. Глухо*). Не запалив.

Юхим. І не запалиш. Так і знай!

Бинда. Братці, простіть, я ж чоловік!.. (*Рве на собі чуба і виє*). Тепер ніхто не поборе...

Завіса

ДИКТАТУРА

ДІЙОВІ ОСОБИ

Григорій Дудар — казаняр суднобудівного заводу, член партії.

Ніла Зубченко — робітниця-електрозварниця.

Степан Книш
Охріменко
Свистун

} казанярі.

Пилип Федорович — майстер казанового цеху.

Васильович — майстер механічного цеху.

Директор заводу.

Оксана Небаба — агітпроп комсомольського осередку.

Павло Коваль — секретар райпарткому.

Величко — секретар райпарткому.

Чабаненко — голова райвику.

Горох — голова Горбачівської сільради.

Нечай — голова комнезаму.

Петро Малоштан — незаможник.

Настя — незаможниця.

Чорнега — незаможник.

Антон Ромашка.

Григор.

Петя
Антось

} комсомольці.

Піонер Васюк.

Андрій Чирва.

Макар Півень.

Сироватка.

Гусак.

Паранька.

Чирвиха.

Чирвина невістка.

Півниха.

1-й гість.

2-й гість.

Гостя.

Гунявий.

1-й дід.

2-й дід.

Буфетник.

Буфетниця.

Вантажник.

Нач. станції.

Перекупка.

Пасажирка.

Візники.

Робітники, селяни, пасажирки, гості, комсомольці,
піонери, музика.

Діється на Радянській Україні 1929 р.

Дія перша

І. СУДНОБУДІВНИКИ

Казановий цех великого суднобудівного заводу. Клекіт молотків і гарчання електрошлангів. Клепають казани. Варять цистерни. Напружений темп праці. Змагаються з механічним за підвищення продуктивності.

Федорович (читає рапортичку). Ловко!

Васильович (проходить через казановий). Здоров був, Федоровичу. Скільки нагнали?

Федорович. Га? Стоїмо на місці. (Рапортичку сховав).

Васильович. Хитруєш!

Федорович. Га? Доведеться іти в одставку.

Васильович. Такий старий і такий ехидний! Знає ж добре, що йде поперед нашого цеху.

Федорович. Що?

Васильович. Та ну тебе. Глухий чорт.

Федорович. Як ти сказав, Васильовичу?

Васильович. Глухар! (Пішов).

Федорович. Іди здоров та ще приходь...

Раптом крізь шум заводу проривається зойк. Пилип Федорович кинувся туди.

— Що там?

Робітники вальнули всі до однієї цистерни.

— Хто? Кого вдарило?

— Молотом?

— Електрика! Шланг! Вимкнути!

— Зубченкову?

— Електрозварницю! Витягайте!

— Вона в цистерні!

Книш. Товариші! Спокій! Вона тут!

Зубченко. Там Дудар! Чого ж ви дивитесь, чорти?
Витягайте! Може, його вбило.

Голоси. Дудар! У цистерні Дудар!

Майстер. Розступіться!

Книш. Куди, старик? Не влізеш? Дай я.

З цистерни витягають Дударя. Несуть на передній план. Кладуть долі.

Книш (підводить його за плечі). Гришо! Та ну тебе!
Очухайся!

Майстер. Ударило?

Зубченко. У мокрих чоботях.

Голоси. А-а-а! В мокрих чоботях.

Зубченко. Я ж казала: Дударю, сьогодні моя черга, сьогодні я лізу в цистерну. А він — одчепись. У мене, каже, рука твердіша, я швидше зварю. І поліз. Надворі дощ, а він, як прийшов — чоботи мокрі, аж тече... Ну, його електрикою і дзизнуло...

Дудар (розминає плечі). Ех... не повезло...

Голос. Нічого, іншим разом повезе.

Книш. А здорово дзизнуло?

Дудар. Га? Шарпнуло злегенька... Думав, хребет перебило...

Майстер. А чого ж ти поліз у мокрих чоботях?
Маленький?

Дудар. Обтер. Хотів закінчити.

Майстер. Закінчити... Як так змагатимешся, то й тебе колись закінчить. Що ж тепер? Лежатимеш?

Свистун. На те й поліз... А ми працюю.

Дудар. Га? Я лежатиму? (Підводиться).

Книш (на Свистуна). Ах, ти ж... тріпло!

Голос. Мабуть, як на лаву покладуть, аж тоді...

Охріменко. Ну, коліна й зараз тремтять. Змагаються, чи що?

Сміх.

Дудар. Годі.

Майстер (глянув на годинник). Чого, справді, покидали роботу?

Книш. На місця!

Аж прогук гудок. Перерва на обід.

Г о л о с и. Пішли, Григорію Івановичу! Пообідаємо.

Цехова їдальня. Довгі столи. Плакати, стінгазета. Робітники дістають харчі, сідають, стають біля столів, мелькають бляшані кухлики,— їдять, п'ють чай.

Книш. Старик, бутерброда хочеш?

Охріменко. Ні, мабуть, одбило апетит. І завтра не схоче...

Дудар. Годі, кажу. Нема про що говорити.

Книш. Робочий чоловік мусить добре їсти. Хто не їсть, той не працює.

Голос. Істимеш, як є що.

Свистун. Он хліба в гóроді не стає.

Зубченко (стукає кухлем об стіл). Товариші! Цехбюро ставить таке питання...

Голос. Яке там питання?

Свистун. Знову будеш зудіти? Поїсти не дає.

Зубченко. Два питання на порядку денному. Ні, три.

Книш. Та не тягни. Оголошуй порядок!

Свистун. Який порядок? На мітинги є інший час. Чого зудиш?

Зубченко. Слухай, Свистуне, ти... помовч. Перше питання — письменники до нас приїздили? В цеху виступали?

Свистун. А нам легше від того? Виступали... Хай би не виступали.

Книш. Дай слово.

Зубченко. А в нас газет українських немає? Журналів немає? Книжок немає?

Книш. Дай слово, тобі говорять. Затираєш?

Зубченко. Не дам. Я ще не скінчила.

Книш. Дай слово. Я скажу, тобі й кінчать не буде чого. Да, товариші, я сам із одним розмовляв. А чого, питаю, ви українських костюмів не носите? Раз наша культура пішла вгору, то треба й сорочку, і все як слід...

Голос. І штани, як синє море.

Книш. Правильно.

Зубченко. Ех, ти... штани. А як же ти в цистерну в тих штанях?

Голос. Він скине!

Книш. От ви збиваєте, а не знаєте, що я хочу...

Харківський державний театр «Довбуш»

Жовтень

Відкриття сезону
**ПОРЖАВ ВЯЖАЮТЬ
 ЦЯРДІНЬСЬКІ
 ЦИПІ**

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Між керівництвом Дні Довбуша

Диктатура

СВОЮ ПЕРШУ ТРАГІДІЮ ТЕАТР «ВІСНИК» ЗАВЕРШИВ БРИГАДИМ ІСТА ЛІВІМІ
 СВОЮ ПЕРШУ РАБОТУ ТЕАТР ПОСВЯЩАЄТ УВАРНІК БРИГАДАМ ГОРОДА ЛІВІМІ
 УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ 146 в КСРР УМІДЕРКТЕУ
 ТОРЖЕСТВЕННЬОЄ ОСТРАТІВЬ НІВ в КСРР УМІДЕРКТЕУ

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

7 **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14**

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Диктатура

СВОЮ ПЕРШУ ТРАГІДІЮ ТЕАТР «ВІСНИК» ЗАВЕРШИВ БРИГАДИМ ІСТА ЛІВІМІ
 СВОЮ ПЕРШУ РАБОТУ ТЕАТР ПОСВЯЩАЄТ УВАРНІК БРИГАДАМ ГОРОДА ЛІВІМІ
 УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ 146 в КСРР УМІДЕРКТЕУ
 ТОРЖЕСТВЕННЬОЄ ОСТРАТІВЬ НІВ в КСРР УМІДЕРКТЕУ

Відкриття сезону
Жовтень

Відкриття сезону
Жовтень

Афіша вистави «Диктатура», якою 7.XI 1929 р. розпочав свою роботу Ленінградський український державний театр «Довбуш».

Д у д а р. Не туди б'єш, Стьопо.
Г о л о с и. По-дурному ставиш. А що він тобі сказав?
Д у д а р. Не з того кінця береш. Не розумієш української культури.
К н и ш. Я? Не розумію?
Д у д а р. Ані в зуб. Навіть уявлення не маєш.
К н и ш. Смієшся! Та я Шевченкового «Кобзаря» напам'ять знаю. Ух, і написав...
Г о л о с и. Ану, Стьопо, докаж!..
К н и ш. І докажу. (*Декламує*).
Було колись на Вкраїні,
Ревіли гармати...
Було...

От... забув...
Д у д а р. От бачиш. На тому, що було, далеко не заїдеш.
Г о л о с. Будеш ревти...
Д у д а р. Індустрія була? Держава в тебе чи в твого діда була?
Г о л о с. Матня була, а не держава.
Д у д а р. Ні, Стьопо, не туди б'єш, не на ту культуру. Автомобіль замість поганого воза, трактор замість дохлої шкапи, копальні, заводи, піонери з засмаглими грудьми і ти сам — у щербокопівському костюмі замість широких штанів... От тобі й нова Україна!
К н и ш. Зубченко, продовжуй. Про штани то я так, щоб розпекти... порядком дискусії... Тут і на вузькі не стає мануфактури...

З у б ч е н к о. Давайте не замазувати питання. Завод підписав угоду, вставили пункт про українську культуру. Для чого підписували? Я ставлю руба: граємось чи діло робимо?

О х р і м е н к о (*вийшов, виставив уперед ногу. Захоплено*). Факт! От я, пролетаріат Охріменко, забув свій язик. Як прийшов на завод шіснадцять років тому, так і забув. Почав був по-руському, сяк-так аби не по-своєму. А куди ж це годиться? Прямо скажу: нікуди не годиться! От, сказать, на село як поїдеш, до батьків, сказать, у гості, сусіди прийдуть, а ти як чесонеш... Чужий, кажуть, із городських... Паном став... Факт. Партія справедливо каже, ми пролетаріат, і виходу нема: треба знати свій язик, інакше нуль тобі ціна. Ну, тепер-то я бачу, хто винен був.

Русифікація. О! Так що курс правильний, товариші... І... я скінчив.

Г о л о с и. Давай пропозицію. Треба взятись...

С в и с т у н. Морочать голову. Краще скажи, коли хліб буде?

Шум.

З у б ч е н к о (*стукає кухлем*). Товариші...

К н и ш. Хоч ти й шкурник, а хліба таки не вадило б...

М а й с т е р. Книш, підгвинти гайку і покріпись. Дивись на мене: я вже старий чорт, а не здихаю.

К н и ш. Старим салом живеш. До революції з нашого брата наїв.

Сміх.

М а й с т е р. Тьху!.. (*Одійшов*).

К н и ш. А ви не журіться, товаришу майстре! Пише один, що хліб «придвидиться»...

О х р і м е н к о. Де? Хто пише?

К н и ш. Ось (*дістає пожмаканого, засмальцьованого нафтою листа*). Лист од свояка. Пише, що... (*Читає повагом; всі уважно слухають*). «Холод держить і досі, но як придвидиться, то буцімто й весна вже наближає, та й не знаємо, як там власть собі думає, чи буде в нас посевматеріал, бо свого так що й не придвидиться; то одписуй, як там власть собі думає, чи придвидиться що, чи, може, так, що й не придвидиться»... От вам і хліб...

Сміх.

Д у д а р. Середнячок?

К н и ш. Хто, свояк? Атож. Має худобу — кішку та собаку, а сам посередині...

Д у д а р. Хай не плаче. Без хліба не будемо.

К н и ш. Так і напишу: не плач, Дудар тобі трьохнольки надішле.

З у б ч е н к о. Товариші, це нікуди не годиться. Зараз питання не про хліб. Не замазуйте.

О х р і м е н к о. Взяться по-нашому, по-робочому. Отак... узяться за свій язик... за культуру!

Д у д а р. Та доведеться. Організуй, Ніло, цю справу. Візьмемось до роботи!

З у б ч е н к о. Ну глядіть. Щоб не було бузи. При-

їдуть удруге, а в нас нічого не зроблено. Друге питання...
Де Пилип Федорович?

М а й с т е р (нагодився). Чого тобі, агітаторко? (Обійняв її за плечі).

З у б ч е н к о. Без інтервенції, будь ласка. Так мені ваша жінка ще й очі залле сірчанкою...

М а й с т е р. Ні, вона в мене смирна. Уже переказилась.

З у б ч е н к о. Ваше друге питання. Як наші справи?

М а й с т е р. Ша. Мовчок, хлопці. Був у конторі. У нас пішло вгору на дванадцять відсотків.

Г о л о с и. Не може бути! Ах, чорт! Оце так двинули!

Шум.

М а й с т е р. Нічого ви не двинули. То була легка робота. А от тепер... як на цистерни нажати...

Шум.

З у б ч е н к о. Спокій. Іще одне питання. Головне. Позика індустріалізації.

С в и с т у н. Знову? Закривай збори! Годі!

З у б ч е н к о. Товариші, не годі, а слухайте! Я не буду розводитись. Ви всі знаєте, що наша партія і весь робітничий клас...

Г о л о с. Знаємо. Чули вже.

С в и с т у н. Не агітуй. Чого агітуєш?

О х р і м е н к о. Ану, помовчи там!

З у б ч е н к о (здивовано зупинилася. На Свистунових прихильників). Ви що? Це ви справді? Це так робітники нашого цеху?

Пауза.

К н и ш (підходить до неї). Так. Оце робітники нашого цеху. Ти кого агітуєш, Свистуна? Ти діло кажи, а на нього махни рукою. Отак...

З у б ч е н к о. Так ось тобі діло. Казановий цех повинен купити третьої позики індустріалізації на п'ятдесят сім тисяч карбованців.

С в и с т у н. Ого, махнула...

К н и ш. П'ятдесят сім, кажеш?.. І то гроші.

О х р і м е н к о. Якщо взятись по-нашому, по-робочому...

Г о л о с. Нема чим братися. Слабó.

С в и с т у н. Дай, нарешті, сказати двоє слів. (Виходить

наперед). Слухаю, тільки дивуюся. Культура. Змагання. Позика. Ха! Та в кого позичаєте? У робітника. На кого? На бюрократа. Охріменко, ти на себе подивися. Хіба котляр такий повинен бути? Як робітник мусить жити? На красоту! А як ми живемо? На ниточку! І те дай, і там змагайся, та до котрого часу? Хліба нема, ні чорта нема... Огірків не докупишся. Ми робітники. Диктатура! Ми повинні спитати: що думає партія? Що думає влада? (Ударив себе в груди). Нам важко. От і вся підписка.

Г о л о с. Правильно. Чого ховатися? Правди не сховаєш.

З у б ч е н к о. Так. Цікаво. Ну, хто ще?

О х р і м е н к о. Дай я. Знаєш що, браток? Ти не пролетаріат і не диктатура, а ти просто свистун і шкурник. Це факт!

Г о л о с и. Оце правда! Повна кваліфікація.

К н и ш. Дударю, чого мовчиш? Як на твою партійну думку?

Д у д а р. Мовчу. На мою думку, Охріменко все сказав двома словами.

Г о л о с и. А ти підсип.

Д у д а р. Ну, дай підсиплю. Що ж це ми, га? Бузу починаємо? Ти, Свистуне, чув, як Книш листа читав од свояка? Невеселий лист? А хліб є! У інших є. І треба взяти. А як ми його візьмемо, коли на заводі, отут, у нашому цеху... є люди, не кращі од куркуля! Та це така диктатура? Ні, хлопці! Не наша лінія. Вдарить треба. П'ятдесят сім написано? Шістдесят сім повинні взяти! Твоя диктатура? Підставляй і плечі свої. Так будують соціалізм. Та тільки Свистуни так не можуть. Їм важко. Бачиш, огірків йому не вистачає! І він уже кричить, що думає партія? Він галасує: «Моя диктатура!» Брехня! Вона не твоя, а пролетарська. А що ти пролетар, сумніваюсь. Так що, буде не по-твому, а по-нашому. От і все.

Р о б і т н и к и. Голосуй, Зубченко! Ясно, як день.

Г р у п к а. Силою не візьмеш...

З у б ч е н к о. Товариші, я думаю, що Дудар усе сказав. Голосує. Хто за?

Підноситься хвиля рук.

Опустіть. Хто проти?

Групка проти.

Свистун. Як хліб буде, сам підпишусь.

Дудар. Обійдемося. Моя пропозиція така: записати до протоколу, щоб не брати від них ні коп'я. Самі дамо.

Охріменко. Факт! (Виймає три карбованці, кладе перед Свистуном). На. Бери на хліб! Бери, не стісняйся.

Сміх. Групку затирають.

Вигуки. Скинемося вам на бідність! Беріть!

Дають гроші. Сміх. Шум.

Зубченко. Збори закриваю!

Входить директор.

Директор. Здорові, товариші.

Голоси. Здоров, здоров, товаришу директоре!

Ручкаються.

Книш. Ну, як справи? Контора пише?

Директор. Контора-то пише, а як ви тут клепаєте?

Книш. Погано. Дударя сьогодні клепали. Хотів одразу виграти змагання.

Директор. А, здоров, Григорію. Справа до тебе.

Дудар. Кажи.

Робітники обступають їх півколом.

Директор. Тебе викликають до окружного. Поїдеш на село.

Рух у масі.

Книш. Висувають?

Охріменко. Погана справа. За що ж його висувають? По партійній лінії?

Директор. На хлібозаготівлі.

Робітники. А-а-а... Од нас по хліб. Дивись, як знав.

Дудар. Іншого не було кого, чи що? Який з мене агітатор?

Директор. Ну-ну, Григорію Івановичу, поговориш там. А агітатор з тебе такий, як і котляр: хоч не багато на заводі, а все-таки двадцять чотири роки стукаєш. Що ж, товариші, виряджайте його.

Робітники (зашуміли). Таки їде? А куди? В який район? Щасливо! З дядьками там по-хорошому!..

Охріменко. Скажи: пролетаріат Охріменко вам привітання шле. Так і скажи... *(Тисне руку)*.

Книш. Сам знає, не маленький. Дай поцілюю. То нічого, що я рябий та поганий, заплющ очі...

Регіт.

Чого смієтесь? Жінка он яка в мене, а й то цілує мене. А що ви думаєте? Сила не в морді, а... словом, не в морді.

Дудар *(скинув прозодежу, надів синій піджачок та кепі, тисне товаришам руки, цілується з Книшем)*. Стьопо, а забули ми, браток, село...

Книш. Тільки в доповідях і чую — змичка города з селом...

Дудар. Ну, хлопці, прощайте. Давно не був... Тільки як голод був, то носив міняти чоботи на миску картоплі...

Охріменко. Доводилось і мені... Зажигалки тоді робили.

Всі загадалися.

Дудар. Поля так уже й снитись перестали. Як і земля пахне, забув. А пахне, як на неї впаде крапля селянського поту. А як будяк зацвіте на межі синім... Або як жайворон... високо... А дядько розпустить полотняну сорочку, мов те вітрило, та на кісся як наляже... похитується над покосом, аж жили йому напинаються, аж мокріють та припадають пилом...

Книш. Ну, старик! Увесь хліб викачаєш, як отак говоритимеш! Ох, і говорить же с-сурйозно.

Дудар. Що тут говорити, Стьопо? Своя держава, підтримають.

Свистун. Поїдь, спробуєш...

Дудар *(гостро)*. Не тебе, а нас підтримають. А ви, братва, глядіть. Програєте змагання — і в цех не повернусь.

Гудок. Дудар бере свій кошик. Робітники проводжають його. Гудок змагається з їхніми голосами.

- Нажмем!
- Аж дим піде!
- Нажмем!
- Повертайся здоров!

Завод задвиготів, пішов. Поводі темніє. Гуде музика заводу, потім мелодія села.

18

був за народ... Не конайте. Сам ви —
 конано... Требаки захавав... Самі
 поводимо... Вунав див дигей ким
 ка кудиків... Не конайте, това-
 рили робочий.

Дудар товариш? Ні, нікаки
 ви не були мені товаришем. Каку
 ви товариш?

Машинист ти враг...

Незаметний (приблизно) Кшениць!

Всі Кшениць.

Дудар Кшениць в Землі! А ви чу-
 ли коли небудь, щоб ли за-
 конували в землю пуги,
машини, барани, що робить
 див вae. Ву, карта Кшениць!
~~Вон крадіями на землі, що в~~
~~Землі Кшениць. Ви через~~

Сторінка автографу «Диктатури» (першої редакції). 1929 р.

II. ЧИРВА ГРАЄ

Село. Увечері до Андрія Чирви зійшлися під хату сусіди. Посідали та й курять. Цигарки одна по одній пливуть червоними цятками. Підійде до бороди, спиниться ж, блисне на зубах і знову пливе й зникає в темряві.

Півень. Чутка є, що мають незабаром і в нас викачувати. У Сухій Слободі уже народ танцює. Чуєш, Андрію? Сироватка. Танцюють. Півень. Атож.

Місяць впливає на небо. Під хатою сидять: Чирва в кожусі та в смушевій шапці, вуса звисивши на груди; Півень Макар обпирається на дебелий грушевий щіпок із бурульками; Сироватка з обличчям святого Антонія.

Чирва. Кат їх бери. У мене не затанцюють, бо нема на чому. Дав би од серця, щоб і в нього був, як то казали старі наші батьки та діди, борщ не порожній, щоб плавав у ньому хоч жук подорожній. Так, повірите, самому до нового не вистачить. Ох-хо-хо! Яке то лихо, коли держава немощна. Невесела її доля, та й наша разом.

Півень. Чого невесела? Ще й як затанцюєш, матір пресвята богородиця. Он приїхав у Суху Слободу ахвирист...

Сироватка. Як, як?

Півень. Той, що хліб скуповує... Підтримуєш, питає, свою владу, чи не підтримуєш? «Та чого ж,— одказує Мотузка, Мотрі Колодубихи зять,— підтримую, бо спробуй не підтримати...» Ну, добре. І забрали в нього весь хліб до цурки. Та потім ще ж доведи, що ти справді з веселим виглядом підтримуєш. Да! А як саме доведи? Найняли музик, привели до Мотузки в двір, і тут ахвирист той і каже: «Танцюй,— говорить.— Веселіше! Танцюй, щоб я бачив, що в тебе немає грусті проти Радянської влади»...

Регочуться.

Сироватка (тоненьким, благочестивим голосом). От сучий син. Видно, що вчений!

Нараз чутно з дороги довге, надривне бухикання, з пищиками, з присвистом, із прокльонами. Здається, що від того бухикання здригається земля. І дивно, як людина не розлетиться від нього на цурки. Всі слухають мовчки.

Чирва. Це Малоштан. Тільки в нього є такий кашель. Півень. І де він його доп'яв? Наче загрынишний, розсучого сина... Іч, якої витіває... Оце кашель так кашель...

Чирва. Не до кашлю прислухайтесь, а до мислей Малоштанових. Я йому пустив у серце жука. От послухаєте...

Малоштан (*перекашляв, підійшов до гурту*). Доброго вечора, хазяї.

Чирва. Доброго вечора, куме. Все жарти? Самі скоро підемо в організацію. Ну, як? Не легшає?

Малоштан. Кашель? На місці. Та нехай собі. Оце в календарі знаходив, що кашель буває од інхвузорії, а була від гігієни. Так що він мені не шкодить і не допомага. А вже от та штука, знаєте, куме...

Чирва. Хіба знову?

Малоштан. У-у, мучить; спати не дає. Ляжеш, а воно тук... тук... тук... Почуваю, що замислююсь. Питав оце Гната Гороха, так що ж, як він і сам не знає. Роби, каже, як тобі велено, от і вся диктатура. А як роби? Коли я не можу так. Ну, я таки докопаюсь.

Чирва. Що в вас голова неабияка, це я знаю. Ви можете всього дійти. Але що на цей раз докопаетесь, не вірю.

Малоштан. Докопаюсь! Я такий, що до всього докопаюсь. Бо мене мучить.

Півень. Що ж воно тебе на гриж бере, чи що?

Малоштан. Е, на гриж — то дурниці. А тут політика мучить. Отак, буває, вийдеш увечері на двір, подивишся на небо, і все ніби на місці. І зорі світять, і все, як і тридцять, як і п'ятдесят років тому... А потім, як підступить до серця... Як же це так? От я, незаможник Петро Малоштан. Я ніби як свій чоловік при владі. А яка в нас влада?

Чирва. Звісно, радянська.

Малоштан. Правильно, радянська. А чия ж це влада? Робітників та селян. Значить, моя влада. А тепер ви мене й питаєте: як же це так, що влада робітників та селян, а диктатура... пролетаріату? Отут-то воно як? Правду ви казали, куме Андрію.

Чирва. Де я казав? Не вигадуйте! Я ніколи й не думав і в голову не клав, що воно така штука: наче влада наша, а диктатура ваша... Ні, мені такого клопоту не треба!

Півень. А ти горілки з синім будяком не пробував? Помага.

Малоштан. Горілки? Ні. Раніше, як по економіях

служив, то ошибався. А тепер ні. Почуваю, що вона мені без інтересу.

Чирва. А я гадаю так. Корись владі, коли вже бог її терпить, от тобі й диктатура. От хоч би й я. Ніколи слова проти влади не сказав, податок виконую, живу по закону, і мені байдуже. А ви, куме Петре, все думаєте, все докопуєтесь. То сількóрові не довіряєте, то Гнатові Горохові. А він же голова сільради. От воно й виходить на гріх. Глядіть, куме, не промахніться... А то ви ще й проти влади підете. Он який ви герой...

Малощтан. Ні, я своє діло знаю. Не прошибу. А знаєте, куме, чого це я прийшов? Хочу завтра поїхати на Зелений Кут.

Чирва. Так! Чого це вам?

Малощтан. Та треба. А моя рисачка навряд чи й дотягне гарбу. На дишло падає.

Чирва. Дав би я вам конячку, та самому треба на завтра. Воно ж тепер так: сьогодні живеш, а завтра... може, й поїхати кудись треба. Чули ж, що знов по хліб приїздять. Ох-хо-хо, яке то лихо, коли держава немощна! Пожертвував би якийсь пуд. Одірвав би від рота, та де ж його взяти?

Малощтан. А ще кажуть, що ви хазяї. Та я за вас не гірший хазяїн, бо і в мене нема, і в вас нема.

Півень. Хто гірший? Ти? Ого! Тепер таким, як ти, саме жити. Ну, і той ахвирист, то він теж не дурний. До Коржа, на Високому Кряжі, як унадився був, дай та й дай. Держава, каже, потребує хліба. «А я ж хіба державу нагодую? — одказує Корж.— Мене, каже, самого злидні обсіли, а ви шарпаєте з усіх боків. От вам, каже, два пуди, нате, жертвую, та одчепіться...»

Сироватка. Аж два пуди? Та чого ж їм? А він що?

Півень. Ні, каже, дядушко, два пуди для нас мало, однаково, що два фунти. На раз у рот, і нема.

Зареготали.

Сироватка. Городські...

Чирва. Ну, далі...

Півень. На раз, говорить, у рот. Продай більше. Тоді вже Коржиха стара не втерпіла. Ото, каже, дав їм два пуди, дай ще два,— нехай буде п'ять, та йдіть собі з богом, не гвалтуйте собак попід вікнами. Корж тоді вже як не крутив, не викрутився. А вже Коржиху потім причастив,

три дні не вставала з постелі. Це тобі, говорить, за те, що ти така розумна стала, як делегатка. Наклав кулаків повну пазуху.

Сироватка (*тихо, богобоязливо*). Я б своїй голову одкрутив і собакам... Господи...

Півень. А з мене — хіба шкуру здеруть. Не продам і фунта!

Малоштан. Несправедливо!

Півень. Як несправедливо?

Малоштан. А так, що несправедливо! Як це так, що не дам... А як треба?

Півень. Прироби, то й матимеш. Мені треба, то я роблю... Не дам, кажу!

Чирва (*тривожно глянув у бік Півня*). Звісно, що несправедливо. Як можна так говорити: не дам і фунта. Влада як не перерветься, щоб соціалізму доскочити, а ти — не дам... Це ж як той собака на сні. Сам не гам і другому не дам. Звісно, що несправедливо, несвідомо.

Малоштан. Інхвужорія.

Чирва. Я б перший дав, хоч і сто пудів. Дак... немає... А чого ж не дати? Треба дати. От якби в тебе крали чи грабували вночі, тоді обороняйся. Од злодіїв обороняйся, бий їх, не шкодує. А влада, що ж... Своя... Удень приходять і забирає... Отак я думаю. Хто має, той нехай дає. А хто не має, то ще й йому повинні приділити якийсь пуд... Так я говорю?

Малоштан. Та воно так, що ж, як нема... От у вас нема, то й вам треба дати... Ну, я піду... як нема, то нема. Виходить, своєю рисачкою поїду...

Чирва. Вірите, куме, дав би вам свою конячку, так самому треба... Як на годині стоятиме, десь поїду. Може, дістану де пуд хліба, нехай хоч у хаті пахне...

Малоштан. Ну, то...(Закашлявся, махнув рукою). Прощайте. (*Пішов*).

Чирва. Ідять здорові. (*До Півня*). Обережніше з Малоштаном. Він хоч і кум мені, та все ж... Тепер і батькові рідному не можна звірити серця...

Півень. А що він мені зробить?

Здалеку чутно: комсомольці співають «Вперед, народе мій...»

Чирва (*гірко*). Співають... І що співають? Ні, не те тепер життя...

Сироватка. Не те...

Півень. Не те...

Входить у ворота Паранька. Одягнена з претензією. На плечах строката шаль. Наспіває «Маруся й отруїлась...»

Сироватка. Дочку вам бог послав... Ну й дівка. Моцак.

Півень. У мене вдалася. Чого тебе чортяка притакала?

Паранька. Без чорта ви не можете! І якого б ото я чорта чортихалася? Добровечір.

Сироватка. Здорова, доню. Та це ти на батька так?

Паранька. Нехай не чортихаються. Якого ж чорта? Самі чортихаються, а ти мовчи. Які порядки позаводили. Чуєте, тату, он Пантелей Іванович щось хоче вам сказати.

Півень. Гусақ?

Паранька. Та вже ж не хто. І якого б ото я чорта перепитувала?

Біля воріт з'являється Гусақ.

Гусақ. На пару слів, Макаре Митрофановичу. Пробачте, що одриваю од бесіди. Пильна справа. Вечір добрий, чесне хліборобство.

Чирва. Здорові були, Пантелею Івановичу. Гуляете?

Гусақ. Нам з вами нема коли гуляти...

Півень. (до Чирви). Є новини. Він про щось довідався.

Відходить до воріт, розмовляє хвилинку з Гусаком. Той шепоче йому щось на вухо. Паранька дістає насіння, починає байдуже й самовпевнено лузати.

Паранька. Пересмажила трохи. Аж гірке.

Гусақ. Візьміть на увагу, Макаре Митрофановичу. Хвилина дуже відповідальна. Ну, щастя вам доле. (Узяв Параньку під плече). Дозвольте?

Паранька. Ще й питає... Пішли.

Півень (біжить стурбований до Чирви). Діла, мать пресвята богородице. Завтра приїздить із города заводський робітник!

Чирва (схопився). Завтра?

Сироватка. По хліб?

Півень. По твою душу! Що робити?

Чирва. Іхати!

Півень. Куди?

Чирва. На станцію!

Сироватка. Чого?

Чирва. Зустріти! Взяти до себе! Іхати!
Півень. Згоден!

Чирва. Поїдеш зі мною. А тепер... тепер розходьтєся... робіть, що треба по господарству... Не будьте дурнями. Ну, чого ж стоїте? Ідіть! Господарюйте! Хай бог благословить.

Півень та Сироватка швидко зникають. Чирва залишається сам. Якийсь час стоїть нерухомо. Місяць заходить за хмару. Темніє.
Чирва підходить до хати, стукає у вікно.

Чирва. Марто... Марто...

З хати виходить жінка.

Чирва. Буди Марію... Беріть лопати...
Жінка (тривожно). А що... трапилось?..

Чирва. Мовчи! Беріть лопати...

Жінка зникає в хаті і за хвилину повертається з невісткою, несуть лопати. Чирві подають ліхтар. Він запинає його полою. Всі троє ідуть у глиб подвір'я до старої хати. Жінки необережно брязнули лопатами.

Чирва (засичав). Тихо мені! Чуєте? Тихо...

Темніє.

ІІІ. МАЛОШТАНОВІ ТРАПИЛИСЬ ДВА ПАСАЖИРИ

Маленька станція Зелений Кут. Перон. Буфет-рундучок. Неймовірно пухкий буфетник та його не менш пухка жінка готуються до поїзда.

Буфетник. Скоро пасажирський. Не спи.

Жінка. Не сплю. Чого ти? З бутербродами що робити? Засняділи.

Буфетник. Дай сюди. Засняділи. Трішки підновити, і все. Ніяк тебе не навчу... (Починає «підновляти» бутерброди).

Вантажник (підходить). Ну, що, Максимовичу, торгуємо?

Буфетник. Учимось.

Вантажник. Скоро тобі, Максимовичу, край вийде.

Буфетник. Як саме?

Вантажник. Соціалізм задушить.

Буфетник. А-а... Ну, це, дасть бог, не дуже скоро...

Вантажник. Сурйозно кажу. Ліквідуємо тебе.

Жінка. Калавур! Грабують!

Вантажник. І зовсім не грабують, а витискують.

Буфетник. Як витискують? Як це так, що витискують? Хто мене може витиснути?

Вантажник. Хто ж, цербкооп. Він і витискує приватний капітал. А поки що, дай набір десяток цигарок. Оддам після получки.

Буфетник. Бачиш, у борг дай, а відстояти мене перед державою нема кому.

Вантажник. Ну, то вже звиняюсь. Клас на клас пішов.

Тим часом на пероні з'являється Малоштан. Він з батіжком. Стає перед рейками і завмирає у споглядальній позі. Вантажник узяв цигарки, йде. натикається на Малоштана.

Вантажник. А, моє поважання!

Малоштан. Драстуйте!

Вантажник. Ік поїзду?

Малоштан. Атож.

Вантажник. А чого?

Малоштан. Буває, пасажир випаде, зароблю з карбованця.

Вантажник. Навряд.

Малоштан. А чого? Може, й випаде.

Вантажник. Навряд. От скільки років я служу на станції, і ви все приїздите, а ще ніколи не випадало вам пасажира.

Малоштан. Ніколи. Це правда... А може...

Вантажник. Навряд. Пасажир, котрий їде, то він бере добрий хургон або бричку. А іть у вас конячка яка? Од вітру пада.

Малоштан. Е, не кажіть. Добра матка була. Ви не дивіться, що вона така, наче глупа. Вона ще й тепер як піде навзаводи, тільки торкай. Конешно, харч плохий.

Вантажник. Навряд. Та ви не журіться. В газетах пишуть, що тепер для селянства, котре бідне та середняцьке, буде польохкість.

Малоштан. А чого? Я й так хазяїн. Звісно, як я почуваю себе по собі, то я незаможник. Ну, а з незаможників теж державі невеликий дохід. А проте і в інших хліба не більше, як у мене. От мій кум, Чирва, так вірите, я оце на станцію поїхав, а він десь подався добувати пуд хліба, щоб хоч у хаті пахло. От вам і хазяїн.

Із станційного будиночка виходить начальник станції.

На ч. станції. Ярмолаєнко! Повістку пасажирському.

Вантажник. Зараз. А звідки ви знаєте, що він не бреше?

Малоштан. Хто? Кум Чирва? Е, що ви! Дітей хрестив: Митрика мого й Кузьму, і Машку хрестив. У гості запрошує, за стіл садовить, ще й припрошує: «Кушайте, куме, не інтересуйтесь». А це, каже, поїду доставати хоч пуд на прожиток. Ні, я такий, що не прошибу! Нема в чоловіка.

На ч. станції. Ярмолаєнко!

Вантажник. Та зараз. Не знаю. Ну, я так скажу, що тепер народ теж пішов... шкура. Тут один приїздив, ох, і шкура, видать... А в мене кум раз гроші вкрав. Так що навряд...

На ч. станції. Ярмолаєнко!!!

Вантажник. Та встигнемо. *(Іде до дзвоника й дзвонить)*.

На перон із станційного будинку виходить кілька пасажирів із клунками, кошиками, валізками, чайниками тощо.

Перекупка. Посунься, громадяно, не бачиш!

Пасажирка. А ви не лізьте на ноги!

На ч. станції. Ярмолаєнко! Заспокойте громадян.

Вантажник. Зараз... Ти, приватний капітал. І коли на тебе витиснення прийде? Стань у чергу!

Малоштан. Енергичеська баба...

Вантажник викочує тачку з вантажем. Начальник станції стає перед колією. Поїзд підходить. Пасажири кидаються до вагонів. Із вагонів виходить кілька чоловік. Вони швидко зникають за станцією, кидаючи на ходу:

Перший пасажир. Поважання, Петровичу!

Вантажник. З приїздом! *(Покотив тачку)*.

Другий пасажир *(до буфетника)*. Пиріжечки гарячі є?

Група обступає буфет.

Буфетник. Бутерброди свіжі!

Буфетниця. Свіжісінькі.

Третій пасажир. Підводчик!

Візник *(вихоплюється)*. Поїдемо? *(Хапає валізу, зникають)*.

Малоштан тільки-но хотів підійти, а пасажир уже й зник. Малоштан бере батіжок під плече і знов чекає. З вагона виходить Дудар.

Другий візник. Поїдемо? Вам куди? Ех, доведу!

Дудар (підходить до Малоштана). Товаришу, до Горбачів далеко?

Малоштан (злякався, розгубився з несподіванки). До Горбачів? Так я... сказати, сам із Горбачів. А вам, може, по дорозі?

Дудар. Просто в Горбачі!

Малоштан. Невже? Аж у самі Горбачі? Що ж там, родичі у вас, чи так знайомі люди?

Дудар. Справи. То скільки візьмете? Та давайте їхати.

До них підходить Небаба, також із поїзда. Тим часом б'є два дзвоники, поїзд відходить.

Небаба. Товаришу! Ви наймаєте підводу?

Дудар. Так.

Небаба. До Горбачів?

Дудар. Так.

Небаба. Я їду з вами.

Дудар. Питайтеся в чоловіка, як він.

Небаба. А чого тут питатися? Краще ж мати двох пасажирів, ніж одного. Стривайте! Та це ж товариш Малоштан!

Малоштан. Авжеж Малоштан. Петро Малоштан.

Небаба (весело). От і добре. Значить, їдемо. (До Дударя). А ви звідки, товаришу, їдете?

Дудар. З округи.

Малоштан. Може, з правительства?

Дудар. Га? З заводу.

Небаба. Ну, от бачите, я так і знала, що ви товариш Дудар. А ви не признаєтесь.

Дудар (здивовано). А ви звідки знаєте?

Небаба. Я? От тобі й на. Як то звідки? (Ручкається). Небаба, агітпроп Горбачівського осередку комсомолу. Значить, до нас на хлібозаготівлі?

Дудар (засміявся). Правда, що не баба. Все знаєте...

Небаба. Трохи перебільшуєте. Так, дещо — в районному масштабі. А ви село знаєте?

Дудар. Знав, та забув.

Небаба. Поганенько. А Горбачі знаєте?

Дудар. Ні.

Небаба. Узнаєте! По дорозі я вам зроблю отаку інформаційну доповідь. Пішли?

Малаштан. А... товаришу, ви справді з заводу? Чистий пролетарій?

Дудар. Га? Не дуже чистий. Не встиг як слід помитися, просто з заводу.

Малаштан (*ще більше дивується*). Просто з заводу? Хм! От діла! (*Заметушився*). Ходімте. А в нас і бесіда була. Нема й пуда. Хоч плач.

Небаба. Е, товаришу Малаштане, бачу, що доведеться в дорозі посперечатися...

Пішли. Назустріч їм вибігають Чирвата Півень.

Півень. Невже взивали? Ні, ось вони!

Чирва. Дозвольте спитати, чи не з города будете?

Дудар. Га? А що таке?

Чирва. Та ми оце в районі довідалися, що мають приїхати товариш... Може, довезти вас до Горбачів?

Небаба. Не треба. Ми вже домовилися. (*Робить знак Дудареві*).

Чирва. Із ким?

Небаба. От із чоловіком.

Чирва (*вражений*). Куме! Та це ви повезете? У вас же конячка на дишло падає!

Малаштан. Хто? Моя рисачка? Ану, давайте навипередки!

Чирва (*до Дударя*). У мене хургон — соломи повно. А тут будете на драбинах труситись...

Дудар. Нічого. Не первина.

Небаба. Дотрусимось! (*Пішла з Дударем*).

Малаштан. От бачите, куме. Ні, це пасажери мої. Дванадцять років ждав! (*Узяв під пахву батіжок і гордовито мовив*). Ходіть, товариші, до мого хвайтона! (*Пішов*).

Півень. Ти чув?

Чирва. Цього не може бути!

Півень. Та як же не може, як уже є?..

З'являється вантажник.

Вантажник. А, шкура... Не повезло?.. Зійди з перону. (*Мете*).

Чирва, Півень. Ідьмо! За ними!

Вантажник. Геть з перону!.. (*Вимітає їх*).

Завіса

Дія друга

ІV. ШІСТЬ ТИСЯЧ ПУДІВ

Приміщення райпарткому. Ранок. Небаба влетіла до кімнати, відчинила вікно. Сонце бризнуло до неї. Радісно всміхнулася. Підійшла до телефону, що висить на стіні. Покрутила.

Небаба. Райвик! Райвиконком? Голову райвику до телефону. З партійного комітету. Товариш Чабаненко? Перевірте вашого годинника, він у вас плентається ззаду на п'ятнадцять. Мінімум. Не кричить, а йдіть негайно на засідання. Всі чекають. Товариш Дудар каже: «Ну й організованість у низовому апараті»... *(Повісила трубку, подумала. Раптом, помітивши когось на вулиці, біжить до вікна, гукає).* Васю! Катай сюди! Раз, два! *(Чекає).*

Увіходить піонер.

Небаба. Будь наготові!

Піонер. Завжди наготові.

Небаба. Куди розігнався, Васюк?

Піонер. До штабу. Сьогодні ж похід.

Небаба. Чудово! А по дорозі гайни до сільбуду, знайди Ковалю і скажи йому так: «Ти що ж це, секретарю каесему, чекаєш на особливе запрошення? Комісія давно зібралась, а ти не йдеш. Котись, скажи, до райпарткому».

Піонер. Єсть.

Небаба. Стривай! Далі забіжи до секретаря райпарткому. Скажи йому те саме і додай: «Уже чверть на дев'яту!»

Коваль *(увіходить)*. Де чверть на дев'яту?

Піонер. Єсть. Один уже тут. Біжу до Величка! (По біз).

Небаба. На одній нозі, Васюк.

Коваль. Де чверть на дев'яту, коли ще немає восьмої?

Небаба. Справді? А я й не знала. От герої...

Коваль. А, он як! Ти всім їм сказала, що всі вже тут?

Небаба. Ні, я сказала їм, що всі ще сплять. Щоб не поспішались. Хлібозаготівля не вовк, у ліс не втече. А Дудар як прийде, то хіба він не зможе почекати на Ковалю?

Коваль. Ну, годі. Придумала добре, а чого задава- тись? Матеріали з окружкому привезла?

Небаба. Все. І анкети затвердили.

Коваль. Прекрасно. (Нахмурився). Чого так довго була?

Небаба. Дивіться на нього, який прудкий.

Коваль. Слухай, Оксано...

Небаба. Небаба моє прізвище.

Коваль. Оксано!

Небаба. Небаба. І от що я хотіла тобі, між іншим, сказати. Ти цю метафізику облиш.

Коваль. Як то метафізику?

Небаба. А так. Я про це по дорозі думала. Яка може бути любов між секретарем комсомолу та агітпропом того самого району? Ніякої. Ну, ти подумай: секретар і агіт- проп. А потім зразу — любов... Це ж ерунда.

Коваль. Чого ж ізразу? Ніщо не буває зразу. Все розвивається. В боротьбі, в роботі, розумієш... Воно, розу- мієш...

Небаба. Ні, не розумію. Є важливіші справи. А це питання ще не пророблене.

Коваль. Воно ж потроху, розумієш, отак... Ну, от я, розумієш... Ну, ти ж мене потроху розумієш?..

Небаба. І потроху не розумію... І взагалі... (поволі захоплюючись) це ж буза... Це така, Павлуню, буза. Про- сто неможливо. Наприклад, закохається людина в якого- небудь (до нього) дурня... І от, як побачить вона його на зборах комсомолу, коли він блисне очима, скаже: товариші комсомольці! І чуб отак рукою. А він, як хвиля шов- кова,— хиль назад... Товариші комсомольці! А голос міцний, завзятий, молодий. Молодий, як ранок. І тоді

почуваєш, ніби земля стає така легка, а сили в тобі, як море...

К о в а л ь. Грають!

Не б а б а. Так...

К о в а л ь. Як духова музика!

Не б а б а. Ніби вітер війне на груди...

К о в а л ь (*захоплено*). Правильно! От ти вже й правильно проробляєш питання!

Не б а б а. Чекай! Але при чім тут ти? Я кажу взагалі. Я кажу, що тоді, розумієш, Павле, чорт не страшний! От, боротьба. У нас тепер боротьба. Диктатура, ти знаєш, що це таке? Це — коли ворог зломлений, але не добитий. І він стереже тебе на кожному кроці... І треба з ним боротись. І треба його перемогти. Розбити на всіх фронтах!

К о в а л ь. Правильно, але не точно. А я знаю точне визначення диктатури... Ленінове! (*Виймає записну книжку*). Ось. Це вже я знаю напевне. «Диктатура пролетаріату є уперта боротьба, кривава й безкровна, силоміцна й мирна, воєнна й господарська, педагогічна й адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства». Це питання ми розробляли не раз.

Увіходить Величко, слухає.

Не б а б а. На кожному кроці... А тобі не страшно. Бо ти знаєш, що переможеш. Не можеш не перемогти. І життя таке цікаве й велике, як світ. А сонце світить, світить, мов дурне. Словом, це така, Павлушко, буза, така буза...

К о в а л ь. Оксано! (*Хоче взяти її руки*).

В е л и ч к о (*кашлянув*). Небабо, що таке буза? (*Проходить до столу, кладе портфель*).

Не б а б а (*ніяково*). Та це в нас... Теоретична суперечка...

К о в а л ь. Розумієш... буза, це такий продукт, як молоко... теоретична суперечка...

В е л и ч к о. Про що?

Не б а б а. Неактуальна.

В е л и ч к о. Згоден, що неактуальна. Ти сказала, що всі вже тут.

Не б а б а. Я сказала всім однаково. Дудар може явитися щохвилини.

Входять Чабаненко, Нечай, Горох.

Ч а б а н е н к о. Котра година, товариші?

Небаба. За дві хвилини восьма. Ви сьогодні на диво точні.

Величко. Гаразд! Ти добре придумала. Ну, хлоп'я-та... Да, як там товариш Дудар?

Небаба. Спинивсь у Малоштана. Там ціла веремія. Учора, як ми їхали від станції, Чирва цілу дорогу заглядав у наш віз. То мине, то знов залишиться псаду.

Величко. Не вкусиш?

Небаба. Вечерю наготували. Прийшли до Дударя, просять: ходімте, не погребуйте мужицьким хлібом-сіллю. Удвох із Півнем приходили.

Чабаненко. А він?

Нечай. Пішов?

Небаба. Подякував. Приємного апетиту побажав.

Величко. Не на того наскочили.

Коваль. Ну, буде робота! Ох, буде робота!

Величко. Да, товариші, робота не мала. Буде боротьба.

Небаба. Не страшно. Накласти на них одразу пудів по сто п'ятдесят. Добре, що приїхав Дудар. У цього слово важке.

Входить Дудар.

Небаба. Рівно восьма година.

Дудар. Га? Здорові, товариші!

Вітаються.

Величко. Голову райвику ви вже знаєте. Товариш Коваль — секретар комсомольської організації. А це товариш Горох — голова Горбачівської сільради. Це голова комнезаму — товариш Нечай. І, нарешті, оце (на Небабу), як би вам сказати... це наш...

Дудар. Агітпроп... (Тисне руку Небабі, дружньо посміхаючись).

Небаба. Вам Чирва та Півень не снилися?

Дудар. Ні, я добре спав. У клуні. Верх продраний, зорі. Такі, знаєш... Природа. Прокидаюсь, що таке? Гудок. Нічого не розберу. Виходжу надвір, а то Малоштанів хлопчисько, отакій пузань, на дудку свистить.

Величко. Почнем, товариші. (Сідають до столу). Щоб не зволікати, я одразу скажу цифру. Наш район мусить дати сімдесят тисяч пудів.

Дудар. Так, рівно сімдесят тисяч.

Величко. Товаришу Чабаненко, ти маєш слово.

Чабаненко. Загальна сума може бути лише збільшена. І ні в якому разі не зменшена. Всі ми це добре розуміємо. Але в розподілі, розуміється, можна змінювати. Отже, пропоную до уваги комісії такий розподіл. Прошу ознайомитись. *(Кладе перед кожним членом комісії аркуш).*

Горох *(поглянувши в аркуш)*. Чотири тисячі.

Величко. Що чотири тисячі?

Горох. На Горбачівську сільраду падає чотири тисячі. Це момент.

Чабаненко. Ну, розуміється, Горбачі велике село. Так? І хлібне.

Горох. Однаково. Такий момент, що більше, як три, навряд чи наберемо.

Величко. Товаришу Горох. Що це? Відступ?

Коваль. Дозвольте. Ні в якому разі не можна припустити зменшення з Горбачів. Тут ми не можемо зробити ні кроку назад. Я пропоную, товариші...

Величко. Що ти пропонуєш?

Коваль. Шість тисяч.

Небаба. Мінімум. І без паніки, товаришу Горох. Спокійненько заготовимо шість тисяч.

Величко. У Горбачах?

Коваль. Так. У Горбачах можна заготовити шість тисяч. Я сам із Горбачів. Знаю. А от із Кленового — дві скинути. Це середняцьке село з великим відсотком незаможників.

Величко. А знаєш, ти маєш рацію.

Небаба. Отут ти маєш рацію.

Горох. Я не можу. Такий момент, що не берусь...

Величко. Боїшся Чирви? Ми пошлемо до вас товариша Дударя. Небабо, ти підеш також із товаришем Дударем.

Коваль. Ну, я, розуміється, теж іду?

Дудар. Чого питаєш?

Величко. Гаразд! Мобілізуєш увесь комсомол.

Коваль. Ясно!

Величко. Слово голові комнезаму.

Нечай. Ми підтримуємо шість тисяч. Хоча сам незаможник і небагато дасть, ну, заможна частина зможе дати й більше. Середняк тут не постражда, а як дасть який десяток пудів, то не вмре, а ще й поправиться. Так що можна заводити до плану.

О. М. Ватуля в ролі Дударя Театр ім. І. Франка. 1929 р.

Величко. Голосую. Хто за цей розподіл?

Всі, крім Гороха, підносять руки.

Коваль. Товаришу Горох! А ви?

Горох. Я... не, той... Не буду йти проти всіх... Такий момент... *(Підносить руку)*.

Небаба. Отак би й зразу.

Величко. Одноголосно. Будемо просити товариша Дударя почати з Горбачів. Від успіху справи в Горбачах залежатиме заготівля в цілому районі.

Чабаненко. Безперечно. Найміцніша фортеця.

Коваль. Ясно. Треба докласти всіх сил. Напнутись треба...

Дудар. Ану, дай слово. Я не знаю села Горбачів, так щоб без промаху. Не знаю, чи зможе воно дати стільки, як тут ухвалили.

Коваль. Зможе, товаришу Дудар.

Чабаненко. Ми ж знаємо свій район.

Дудар. Отож. Плануйте так, щоб не по формулі тільки, а мозком і серцем беріть. Бо оту всю суму район мусить хоч там що, а підняти. Так от, мій голос додай до постанови. І ясно, товаришу Коваль, що доведеться напнутись. Це ти правильно кажеш. Не доклавши сил, індустріалізації не проведеш. Там сподіваються, що ми тут не будемо спати. Сьогодні ж стаю до роботи...

Небаба. Крапка.

Коваль. Товаришу Дудар... Та ми... ми з-під землі викопуємо, а дамо.

Дудар. Добре. Гарячий, як бачу. Гляди, не прохолонь. Сьогодні будемо говорити з неможливими.

Нечай. Збори призначено на десяту.

Дудар *(до Ковалю та Небаби)*. Запросіть комсомольців. Треба, щоб вони були в курсі.

Величко. І останнє: треба робити так, щоб Чирва та його друзі не довідалися до сходки про розкладку на Горбачі. Зумійте вплинути на неможливих.

Коваль. Ясно.

Нечай. Не довідаються.

Небаба. Серед неможливих провокаторів нема.

Двері відчиняються, на порозі став Малоштан.

Малоштан. Дозвольте заявити...

Дудар. Що таке? Га?

Ма л о ш т а н . Незаможники зібралися. Просимо до нашого парламенту.

V. НА ХРЕСТАХ

Ніч. Старе сільське кладовище. Темно. Здалеку чутно церковний дзвін. Раптом десь заторохкотів трактор. Десь близько проходять комсомольці. Чутно пісню. Тоді чотири постаті схоплюються з моголки й ховаються за хрести, розпинаючись на них. Т р и к о м с о м о л ь ц і , співаючи, йдуть повз кладовище.

Ой устало сонце рано-вранці,
Прокотились луни в лузі.
На майдан виходьте, друзі,
Хлопці-новобранці.
Труби, труби вже гуркочуть,
Вітер віє, б'є крилом.
Прощавайте. Прощавайте.
Прощавай, сполком...

П е т я . Стривайте. Ніби хрест поворухнувся.
К о в а л ь . Облиш. Дурману напускаєш.
П е т я . Дай жбурну грудкою.
К о в а л ь . Облиш. Хуліганство. А ще комсомолець.
А н т о с ь . Хлопці, а здорово сьогодні Дудар говорив.
От сила. Руки в нього ти бачив? Залізо можна кришити.
К о в а л ь . Нічого руки. Мене Півень сьогодні зустрів.
Слухай, каже, Павлушо. Ну, чого б тобі не сказати, що там ухвалили? Моя ж Паранька теж хоче записуватись у комсомол...

Хлопці регочуться.

А н т о с ь . На ярмарок їй... Задешево, може, хто й купить.

Знову чути торохкотіння трактора.

А н т о с ь . Чуєте? Трактор. Це в колектив нового привезли. Пробують. Може, заїдем подивимось?

К о в а л ь . Спочатку діло, а потім на трактор. Треба поговорити з усіма незаможниками, котрі не були на зборах.

П е т я . Кажу, ворухиться!

К о в а л ь . Та облиш, кажу! Ходім. Нам іще годин на

дві роботи. Я певен, що куркульський агітпроп уже десь працює. Боротьба, хлопці, не на життя, а на смерть...

А н т о с ь. Нам життя, а їм смерть. Так я згоден...

К о в а л ь. Пішли!

Зникають. Петя повертається, кидає грудкою на хрести й тікає. Тиша. Десь далеко співають півні, хрести хитаються. Легенький посвист. Тоді чотири постаті сходяться на середню могилку. Чутно:
«Фіть!»

Ч и р в а, П і в е н ь, С и р о в а т к а та Р о м а ш к а сідають на могилку.

П і в е н ь. Пішли.

Пауза.

С и р о в а т к а. Ви чули?

Р е ш т а. Що?

Пауза.

С и р о в а т к а. Я чув.

Р е ш т а. Що ви чули? Що? Що?

С и р о в а т к а. Куркульський агітпроп.

Р о м а ш к а. А руками залізо можна кришити?

Пауза.

Ч и р в а. Можна. Ми будемо кришити залізо. Чого це так довго немає кума? Кума, чорти б його вхопили. Все рибку ловить... Чує моє серце, що там щось діється.

С и р о в а т к а. І моє чує.

П і в е н ь. І моє.

Р о м а ш к а. А моє нічого не чує. Чого ми сюди прийшли?

Ч и р в а. Не чує? Глухе воно в тебе.

Р о м а ш к а. Та хто ж його зна, як воно буде. Може, й дурно ми оце зібралися. Та ще й на кладовищі.

П і в е н ь. Як то дурно?

Ч и р в а. Ш-ш. Не кричи!

П і в е н ь. Не я кричу, душа кричить.

Ч и р в а. За звичаї предків. За нашу землю, що знає тільки господаря. І тільки йому вона дає свій хліб святий. А хто чужий, земля помститься.

Р о м а ш к а. Ну, їсти ж треба й ще комусь.

Ч и р в а. Спитай господаря. Він призначить ціну. І що продасть, те й матимеш.

Ромашка. А хто ж тепер господар? Це ще треба подумати... Знаєте що? На сході завтра все визнаємо. Хіба не можна почекати? Чого нам поспішатись? Однаково. Як люди кажуть: швидко — доженеш лихо, тихо — воно тебе дожене. Так що однаково. А то зібралися — потай бог, щоб і чорт не знав... Навіщо це?..

Чирва. Мовчи, Ромашко, ти нічого не розумієш. На нас кажуть, що ми куркулі. Це кривда. Кого ж ми куркулимо? Господи, назва яка богопротивна!

Ромашка. Та воно неприємна назва, що й казати. А як подумати...

Чирва. Кого ми куркулимо? Хай тому розум скуркулить. Чим ти не подібний до нас, Ромашко? Чим? Ми всі однакові. Одначе, на тебе кажуть середняк, а на мене — куркуль.

Півень. Усі...

Чирва. Нам усім дорогá влада. Ми не пани. Ми чесні хлібороби.

Ромашка. Воно як на чий погляд. Звісно, чесність усяка буває...

Чирва. Господи. Ти сказав еси: буком того, хто не боронить свого! Ти сказав правду.

Ромашка. Та кого ж буком?

Чирва. Кого?

Здалеку чутно кашель Малоштана.

Чирва. Це кум!

Півень. Він.

Чирва. Лягайте. Я піду йому назустріч. Умреть!

Трое лягають купою на могилку. Чирва зникає. Чутно: співає чоловічий голос.

Чого мені сумно, і тяжко, і важко.

Скажи, Україно, чого це? чого?..

Так тяжко і важко, так важко і тяжко,

Що й серця здолати не могу свого...

Півень. Гусак із моєю Паранькою. Націляється, а брать не бере.

Сироватка. Умреть!

З'являються Гусак та Паранька.

Гусак (доспіває під гітару).

Що й серця свого вже не можу здолати,
Не можу здолати я серця свого...
Тепер ти, Україно, не рідна вже мати,
Того мені й тяжко і важко того...

Сам написав. Український романс. Болюча пісня наших степів та могил. Ех, шведські могили... далекі замріяні обрії... Якби ти знала, Параню, який незламний дух буває в мені.

Паранька. Ну? Великий?

Гусак (похмуро). Не знаю, що можу зробити, на такій силі почуваюся.

Паранька. Ой, хай йому чорт... Може, ти на те й завів мене сюди? (Тулиться).

Гусак. Навіщо? А-а... Ні, ти не розумієш мене. Внутрішня сила. Талант. Зрозумій,— я самотній. Я і мій талант — нас двоє. Бувши в столиці, скільки я прекрасних віршів написав був... Не перебільшуючи, скажу — геніальних. Всі болі чесного хлібороба оспівав. І що ж? Вичистили. Пришили куркульський ухил. Хто?.. Барабанні поети, шкурники, мавпи, холуї... Та хіба ти зрозумієш мене?

Паранька. Диви, не зрозумію. Хіба я маленька? Сила, кажеш. А що ж сила, як вона марнується без ужитку?..

Гусак. Чого ж марнується? Нехай кипить поки що. Нехай конденсується отут...

Паранька. Де?

Гусак (б'є себе в груди). Отут.

Паранька. А-а... (Наприндилась).

Гусак. Учився... Працював... для народу! Сама подумай, Параню.

Паранька. Ти ж на ветенара вчився, а кажеш для народу. Із ветенарів вичистили, а тепер без посади.

Гусак (уперто). Помиляєшся. А ти на що? Я тобі скажу одверто. Кохаю тебе. Міцно і раціонально. Безумно кохаю.

Паранька. Як ти говориш... Безумно... О-о-о-ох...

Гусак. Ну, продешевити не можу. Хоч тисячу карбованців нехай дасть батько.

Паранька (млосно). Корову ж дають.

Гусак (суворо). Корова мені що? Я поет! (Подумав). Корову хай дають окремо, а тисячу окремо. І тоді... Ти розумієш? Тоді!

Паранька. А ти ж не покинеш?

Гусак. Корову?

Паранька. Та ні. Чого ж корову? Мене.

Гусак. Тебе? (*Похмуро*). Як же я покину? Ти ж не цигарка, що докурив та й покинув.

Паранька (*мліє*). Мене не скоро й докуриш. На все життя стане. Батько казали, що як виграють хлібозаготівлі, зараз і весілля. Хліб продадуть на вольному ринку.

Гусак. Я згодний. Мені треба прибитись до пристані. Інакше другу знайду. Тепер вільна торгівля. Це влада на місцях душить. Скажи батькові, хай не бояться та швидше продають, бо мені теж, думаєш, легко терпіти? Ти не знаєш, що мені в душі робиться. Гроші мені потрібні, як вода, як поезія. Хай зараз продають.

Паранька (*спорзно*). Зарраз. А поки що не торкайся до мене, бо я за себе не ручуся... (*Владно*). Я в батька одиначка.

Гусак (*холодно*). Не турбуйся. На аліменти не на-рвусь.

Паранька. Я б не потребувала... На чорта мені аліменти? Аби ти був.

Гусак. На слово тільки дурень вірить. Краще після хлібозаготівель.

Паранька. А вони ж довго будуть?

Гусак. Завтра сходка. Генеральний бій. Можна сказати, «уравненіє с многімі неізнестніми». Це ж трагічна тема. От слухай. Сьогодні написав. Хочеш, продекламує?

Паранька (*майже пошепки*). ПрODEкламуї гарненько...

Гусак. Параню, я тебе до культури прилучаю, а ти ухиляєшся в фізіологію. Одкинь натуралізм і слухай вірш, як мистецький твір... (*Читає*).

І сумно, і радісно, й солодко ніби,
Параня за три дні вже буде моя...
А поки що доля залежить від хліба,
Не можу того уже й винести я...

Хотів би покласти вже гроші в кишеню
І впасти на груди гарячі твої,
Та поки що порожньо й пусто у жмені,
Гіркі ці дні, Україно, твої.

(Гірко). Думаєш, надрукують? Не надрукують. Хотів був надіслати до редакції. Роздумав. Хіба їм потрібне мистецтво? Та в мене є для редакції ось... (Витяг великий зошит). Псевдонім Годось Четвертак.

Чутно гомін. Наближаються Чирва та Малоштан.

Паранька. Ходім до млина, там продекламуєш... (Обіймає).

Гусак. Ходім. Тільки до весілля не обнімай і не надійся. Я людина організована. Хай спочатку хліб продадуть...

А поки що порожньо й пусто у жмені,
Гірки ції дні, Україно, твої...

Пішли. З протилежного боку виходять Чирва та Малоштан із хваткою.

Чирва. А ви, куме, все рибку ловите? Піймали щось?

Малоштан. Та ось... (Показує відерце). На борщ. Бо чужий чоловік у хаті, треба свіженького. Десять карасиків піймав. Тріпочуться. То ж і йому хочеться жити.

Чирва. Ох-хо-хо! Життя! Яка то важка річ. Отак і людина б'ється, як та риба. От, хоч би й товариш цей. Хіба йому на заводі солодко? Та й тут не легко той хлібець зібрати. Уже ж затвердили скільки там?

Малоштан. Затве... Е, куме... не могу сказати...

Чирва. То й не кажіть... Я ж не силую. Знаю, якщо не можна, то не можна, бо на те й організація... Ну, як ми з вами однаково що брати, одне одному віримо, і ніколи я вас не кривдив, та й не скривдю, краще в землю піду, от і спитав. А як не можна, то бог з вами, куме.

Малоштан (вагається). Я б вам сказав дещо...

Чирва. Я не силую...

Малоштан. От через це й вірю вам, куме Андрію, ви ж не Півень. То вредна інхвужорія. А вам, і сам не знаю як. Вірю, та й уже. Немає ж у вас хліба?

Чирва. Не ви б питали, куме... Прощавайте, провів вас трохи, а мені ще аж на хутір іти.

Малоштан. Чуєте, куме? На засіданні сьогодні за вас виступав проти всіх. Ну, признаюсь... наклали на наше село шість тисяч...

Чирва. Наклали... (Захлинувся).

Малоштан. Так що й на вас, куме, даруйте на слові, півтора ста пудів припадає.

Чирва (тихо ойкнув). Півтораґа.

Малоштан. Ну, я не винний, куме, не гнівайтесь... Я стояв проти, бо знав, що у вас немає...

Чирва. Півтораґа! Не мені клопіт, а їм. Хіба що кожуґа здеруть. Оце все мое багатство.

Малоштан. Та ви не вболівайте. Може, воно ще й переміниться.

Чирва. Переміниться? Може, й переміниться. (Перемігшись, лагідно провадить далі). Дякую, куме. Хоч зна-тиму, бо, може, й на сходку не піду завтра. Прощайте. (Зупинився). А знаєте що, куме? Адже вам нагода яка. Все село знає, що ви ото так болієте тими думками. А тут товариш Дудар. Людина розумна, пролетаріат. Чом би вам не спитати його, хоч би завтра, на сходці, про те, що вас мучить? При народі й спитайте. Хай скаже всю правду. Звісно, не лізьте, доки він не поговорить із громадою. А як поговорить, скаже доповідь, а ви тоді: «Дозвольте вопрос». А втім, як знаєте, діло ваше, воно мені не болить. Прощайте. Піду. (Зупинився). Як надумаете, то я кивну там завтра, коли спитати... (Пішов у той бік, звідки вони прийшли).

Малоштан (довго стоїть на місці нерухомо. Розду-мує). Значить, при народі... А що справді? Візьму та й спитаю. І спитаю... (Пішов).

Могилка ворухнеться. Зводиться Півень.

Півень. Фіть! Пішов...

Чирва (сторожко повертається). Пішов? Сюди! Всі сюди. До мене. Ідіть до мене. Слухайте мене всі! Слухайте, що робиться на цьому проклятому світі... Шість тисяч пудів наклали. Шість тисяч!

Ромашка. Не збрешу. Я сам собі міркував, і теж на шість набігло... Велике ж село...

Півень. А шість тисяч болячок у печінку не хочуть!?

Сироватка. Шість тисяч гадюк у живіт!

Чирва. Шість тисяч! (Підносить руки догори. Тру-сить кулаками). Вседержителю! Шість тисяч ударів грому пошли на нашу грішну землю! (Раптом змінює тон). А знаєте, по скільки на нас?

Сироватка. Пудів по тридцять?

Чирва стогне.

Півень. По п'ятдесят?

Чирва. По сто п'ятдесят!

Ромашка. Хіба не виповните?

Півень. Через сто п'ятдесят років візьмуть!

Сироватка. Полтеник дам. Більше не маю. Полтеник на соціалізм. Хочуть — беруть, не хочуть — як знають.

Чирва. Ні! Ні! Ні! Ви як діти, ви не хазяїни. Ви думаєте, що вони гратимуться з нами? О-о! Ви помиляєтесь! Але помиляються й вони.

Ромашка. А хто ж не помиляється?

Чирва. Я! Чирва-Козир! Пан Щербаківський колись без помилки виграв у карти мого діда на чирві в пана Животовського. І з того часу ні дід, ні батько, ні я, що звемось Чирва-Козирями, не помилялися. Ми мусимо виграти! І ось мій план. Усіх хазяїв, усе село, кожную хату ми повинні врозумити, наставити на пуття. Ідуть у чотири кінці села і проповідуйте: громадяни, підтримуйте владу, але добровільно. Голосуйте: дати хліба, але не затверджувати, скільки само, от і все.

Півень. Що? Який план? У мене хліба нема. Не дам! От і весь план.

Чирва. Не затверджувати скільки, дурню ти! Два пуди в тебе є?

Півень. Пуд.

Чирва. Гукай: підтримую владу, але добровільно. Гукай! Кричи! Інакше ми пропали. Гукайте, і ми зірвемо їхній план і пустимо діло на волю господню. Гукайте, і вони, городські годованці, не пожруть нас. Пам'ятайте, що це суне залізна сарана. Індустріалізація, колективи, смерть. Бийтесь, кричіть, гукайте. Але гукайте тихо. Тихо, як літає муха. Дзижчіть ледве-ледве. Гудіть, як жуки. Ледь шепочіть, ледь війте вітерцем у вуха. Благословляю вас. Розходьтесь у чотири кінці.

Розходяться. Першим іде Чирва. Другим — Півень. Третім — Сироватка. Четвертим — Ромашка.

Ромашка (ступив два кроки й зупинився). А куди ж ти підеш, Ромашко? За Дударя — проти Чирви? За Чирву — проти Дударя? І так шкода, і так невігода. Ну, щоб я пішов агітувати проти плану, то це вже дідька лисого. Знаєш що, Ромашко? Ти не бідняк і не куркуляк, ти просто собі середняк. Іди, мабуть, до жінки та лягай спати. Розумно еси розсудив. А завтра видно буде... Простіть, упочивші сродственики, що поглуумився з ваших хрестів

та могилок. На те й політика, щоб їй добра не було... Та й прощайте. (Кланяється хрестам на всі чотири сторони і йде).

VI. ЧИРВА ВИГРАЄ

Майдан біля сільради. Стіл під стіною. А майдан увесь захряс народом. Передні пообпірались на ціпки, стоять, як мур, зухвало поглядають на двері сільради. Гомін, чуто окремі вигуки: «Самі в злидня ходимо», «Доки це буде!»

П і в е н ь (довбає двом дідам). Кажу, голосуйте за піддержку. А там уже Чирва знає, що робити.

1-й д і д. А по скільки ж давати?

2-й д і д. Щоб, бува, не прошибити.

Ч и р в а (нагодився). Давати, діду, потім будемо, скільки хто капне. А сьогодні тільки гукайте за добровільну підтримку...

О б и д в а д і д и. Ага, ага... Он воно що...

С и р о в а т к а агітує в другому гурті. Чирва та Півень переходять від групи до групи... Тут же мотуляються Г у с а к та П а р а н ь к а.
До д і д і в підходить Н е ч а й.

Н е ч а й. Що вони тут вам наливали, діду?

1-й д і д. А що наливали, те й випили, синку.

Н е ч а й. Не слухайте їх. Від них такого вип'єте, що гірко стане.

2-й д і д. А чого ж його, синку, не слухати? Він же істину каже. Голосуйте за підтримку.

Н е ч а й. Он як!

Нараз чуто такти барабана. Загін піонерів та 8 комсомольців з прапором проходять через залу на сцену. Попереду Небаба, за нею двоє комсомольців несуть плакат: «Увесь хліб на індустріалізацію країни». Незаможники зустрічають їх оплесками. Гомін. Комсомольці розсіпаються в юрбі. Агітують. Із сільради виходять Д у д а р, К о в а л ь та Г о р о х. Гомін ущухає.

Д у д а р. Драстуйте, товариші!

П е р е д н і (крекнучи). Драстуйте, драстуйте, товаришу.

Д у д а р (до піонерів). Будьте напоготові!

П і о н е р и. Завжди напоготові!

Г о р о х. Громадяни! (Дзвонить у якусь залізничку).

Сход горбачівської громади оголошую одкритим. Громадяни! Я не буду довго балакати, так як тепер момент, що треба хліба, і ми повинні продати всю зайвину, то ми й продамо. От, громадяни, одне питання стоїть перед нами на цей момент. Слово на доповідь має представник із округу товариш Дудар.

Шум пробіг у юрбі.

Д у д а р. Товариші селяни! Передусім я хочу передати вам...

П і в е н ь. Товариш робочий! Я ізвиняюсь... ми не особливо розуміємо цей язик, український, чи што лі... Може, вам льогше буде по-руському?

Ч о р н е г а. Геть крикунів! Мовчіть!

Д у д а р. Не чую. Хто це сказав? Це як у солдатах служив та навчився? Ще за царя?..

П і в е н ь. Це не касательно, чи я служив, чи не служив. Там на етом язичу не говорили.

Д у д а р. А чим служив?

Ч о р н е г а. Фітьфебелем! Він фітьфебелем служив на верхсрочній...

Сміх.

Ч и р в а (*шарпнув Півня, той подався назад.*) Дурню!

Г о л о с. Та говоріть, як знаєте.

Д у д а р. Як умію, так і говоритиму. І ви мене, дядьку, не збивайте, бо щиколотки позбиваєте.

1-й д і д. Цей з характером.

Д у д а р. Хочу передати вам, товариші селяни, привітання від нашого заводу. Ми робимо пароплави, котрі плавають Дніпром та Чорним морем. Робимо водний транспорт для республіки...

П і в е н ь. Нам нема врем'я їздити на параходах.

Д у д а р. Га? А ви можете попливти звідси й без парода. (*Сміх у юрбі*). Не збивай, кажу, не зіб'єш.

К о м с о м о л ь ц і т а п і о н е р и. Привіт суднобудівникам! Хай живе індустріалізація!

Д у д а р. Робітники нашого заводу веліли нагадати вам, що дехто з вас дев'ятнадцятого року ішов з нами поруч проти ворогів революції. От, значить, я передаю.

Р о м а ш к а (*гордо*). Та я сам проти білих ходив.

Д у д а р. Значить — герой. Так от що, товариші селяни. Дванадцять років, виходить, ми з вами живемо. Час

не малий. Га! Не малий час, кажу. Господарство будуємо. Самі будуємо. Соціалізм, що десь-десь отам ледве мріяв, як ми з гвинтівками стояли проти ворога, босі, рвані, воша гризла революцію, то вже тепер соціалізм починає рости з нового ґрунту.

Шум.

Я кажу, рости! Завод попихкує, тракторишка гуркоче... Колективи ростуть, як хвиля в морі... А хто гадав, що влада не витримає, ослабне гайка, і впаде — той гризе собі пальці. Бо ми, робітники та селяни, не падаємо, ми йдемо пліч-о-пліч, і ніяка сила! От, спробуй розірвати. Кишка не видержить.

Оплески.

Г о л о с и. Правильно! Кишка трісне.

Шум задоволення.

Д у д а р. Але нам треба з вами закріпитись новими гужонами. Для цього заліза треба. Індустрії. Заводів нових. Щоб поля зазеленіли, щоб життя наше зацвіло і щоб ворог його не тільки зубами, а й вогнем не взяв. Кожен робітник всі сили кладе зараз на те, щоб підняти, щоб перемогти, щоб збудувати соціалізм. І кожний з вас повинен підтримати його продуктом своєї праці.

Оплески.

Г о л о с и. Правильно! Себе ж підтримуємо.

Д у д а р. Держава потребує хліба. Цей хліб маєте ви.

Шум у групі Чирви.

Ви мусите його продати не спекулянтові, а державі за тверду ціну, і кришка. Може, держава така бідна, що не змогла б заплатити дорожче? Га? Ні, вона могла б платити і п'ять карбованців за пуд...

1-й д і д. Ціна підходяща. Можна б продати.

Д у д а р. Га? Не вторгуєте, діду. Курс не той. Ці гроші підуть на індустрію, на розвиток господарства, на машини для ваших полів. Землю істиками не сколупаєш, хліба не їстимеш. Треба її машиною дряпнуть. Кажу, годі лататись! Дайош індустрію! Дайош хліба!

Оплески.

Вигук. Справедливо! Для нашого ж добра!
Дудар. А як справедливо, то ближче до діла. Горбачі мусять продати державі шість тисяч пудів.

Маса прошелестіла: «Шісс тиссяч...»

1-й дід. Чого ж так мало? Бери, синку, більше.

2-й дід. Мужик видержить, аби робочий подужав з'їсти.

Чорнега. Що ви там, діду, базікаєте? Вам уже в землю пора, а ви й досі торгуєтесь.

Півень. Дід правду каже. Іжте, робітники, по шість тисяч пудів. Череву не дерево, роздасться.

Чорнега. Землю тебе генерали не годували. Може б, тоді не дзвонив, якби землі в череву напхали...

Дудар. А ви, товариші, більше по-діловому. Беріть і висловлюйтесь.

Шум пробіг короткою хвилиною і раптом ущух. Запанувала тяжка тиша.

Горох. Громадяни, висловлюйтесь.

Мовчанка.

Такий момент... Хто бере слово?

Мовчанка.

Чого ж мовчите?

Мовчанка.

Чорнега. Дай мені. Товариші! Тут довго не доводиться думати. Село велике. Хліб є. Треба відповісти товаришу Дудареві, а через нього всім робітникам, що громада згодна. Це наш обов'язок перед державою та й перед самими собою. Що ж тут довго говорити? Згодні, от і все. Я неможник, а двадцять пудів одвезу. І думаю, що всі неможники і всі наші середняки так зроблять.

Голоси. Згодні! Затвердити!

Інші хитнулись. Вишкірились:

— Як то згодні? Хто сказав згодні? А може, й не згодні? Ми хазяїни! Ми власть держимо!

Півень. На вольному ринку продамо!

Дудар. Не чую! Голосніше, хто це на вольному?..

Вийди й скажи, чому на вольному. Всьому народові скажи. А то — з-за спини. Це вже не по-громадському.

Мертва тиша. Ніхто не бере слова. Чирва робить знак Малоштанові.
Із натовпу вистромлюється Малоштанова рука.

М а л о ш т а н. Дозвольте впрох.

Г о р о х. Говоріть.

М а л о ш т а н. От я хочу докопатися до одного парagraфа. Наприклад, у нас влада робітників та селян. Я згоден. А чому ж диктатура пролетаріату? Отут-то воно як? Дайте ясну відповідь. Що воно таке, ота диктатура?

Г о л о с и. А що? Оце-то правильно! Хай дасть відповідь!

П е р е д н і (підняли бороди). Відповідь!

Н е б а б а. Це провокація?

К о м с о м о л ь ц і. Провокація!

Н е б а б а. На дванадцятому році отак малоштанити! Хто це вас навчив?

М а л о ш т а н. Я сам докопався!

Н е ч а й (порадившись з незаможниками). Товаришу Дудар! Ми заявляємо вам, що це запитання не незаможницьке, а малоштанське. Це ми вам заявляємо. Незаможники на дванадцятому році революції таких запитань не роблять, бо вони свідоміші за Малоштана... Заявляємо...

Н е з а м о ж н и к и. Правильно! Це, мабуть, Чирва навчив. Геть його!

В и г у к и. Відповідь! Хай дасть відповідь!

Н е б а б а. Товаришу Дудар, навіщо відповідати на провокаційне запитання?

Д у д а р. Стривай, не бухти. Що таке диктатура пролетаріату? Я скажу. А ти слухай, ти, дядюшко Малоштане. Радянська влада, спілка робітників з трудящим селянством — оце тобі й є диктатура пролетаріату. Це, брате Малоштане, класова боротьба пролетаріату, що переміг і взяв до своїх рук політичну владу, проти буржуазії, яку переможено, але ще не знищено. Розумієш? Вона ще не зникла, ще гострить проти нас зуби. Хіба ти цього не бачиш? Так ти, браток, розплющ очі. Тоді побачиш, що пролетарська диктатура це — во! спілка непохитних захисників соціалізму з хиткими його спільниками, з такими, наприклад, як ти. Пролетаріат тебе з пазурів експлуататора виринає, а ти ще й опинаєшся, питаєш, чому диктатура! Дивись! Он летять журавлі до теплого краю. Передні ве-

дуть усе товариство. Своїми грудьми перші розтинають хмари. І їх не зіб'ють ніякі сови, ніякі хижаки. Бо вони добре знають шлях, уміють боротись і розуміють, що як не долетять, то загинуть. А ти ж якої диктатури хочеш? Білої? Тієї, що веде в ярмо? Бо третьої немає... Не хочеш? Кажи голосніше!

М а л о ш т а н. Не хочу.

Д у д а р. Так чого ж ти питаєш, товаришок? Зрозумів?

П і в е н ь. Зрозумів. Журавлі полетять, а ти зоставайся в дурнях.

Д у д а р. Так, журавлі полетять у теплий край, а півні зостануться на купі гною, гребтись та кукурікати...

Сміх.

Ч о р н е г а. А що, з'їли, чортова куркульня?
В и г у к и. На диктатуру не дамо! Немає хліба!

Шум.

Ч о р н е г а. Брехня! Дасте! Повні засіки хліба!

Г о р о х. Заспокойтеся! Громадяни! Момент.

Ч и р в а. Прося слова.

К о м с о м о л ь щ і. Не давати!

В и г у к и. Як то не давати? Хай говорить!

Г о р о х. Кажіть.

Майдан затихає.

Ч и р в а. Громадяни. От що я вам скажу. Ви не бунтуйте. Я, хлібороб Чирва-Козир, що з діда-прадіда корюся владі, говорю вам: покоряйтесь і ви. Товариш із города не дурно говорив вам про диктатуру. Так що громадянин Малоштан надаремно протестує. Не слухайте його. Хліба треба дати на диктатуру, цебто на соціалізм. Хоч кров із носа. Ну, ось товариш із города казав: ми самі будуюмо своє господарство. Це правда. Ми не раби. Ми самі будуюмо. І ми підтримуємо владу добровільно. Навіщо говорити шість тисяч? Кожний знає, скільки він дасть. Може, й дванадцять пожертвуємо. Бо то громада, сто душ — сто груш, а може, хто й дві кине. Так що, громадяни, я пропоную: підтримати добровільно, цебто не затверджувати, скільки тисяч. От і все.

Шум задоволення. Шум протесту.

Вигуки. Правильно! Добровільно! Оце по правді!
Незаможники та комсомольці. Неправильно!
Це зрив кампанії! Зри-и-ив!

Небаба. Він хоче перечирвити сходку. Пересмикує карти.

Сміх.

Дудар (до незаможників). Тут чимсь пахне. Кажу, смердить тут.

Коваль. Товариші! Організоване селянство не може послухатись Чирви. Що це значить — дамо, але не затверджуємо, що дамо? Ви тільки подумайте, що це значить: ліва рука не знає, що робить права. Не знає навіть, що вона сама робить. Це не по-революційному, не по-хазяйському. І потім — ніякої жертви. Що значить, пожертвуємо?.. Ми продаємо своїй державі!

Голоси. Ми хазяїни! Добровільно дамо! Не примусово.

Шум.

Небаба. Ви не кричіть. Чого ви кричите? Ви краще спиніться на хвилинку та подумайте. Комсомол вам говорить: подумайте. Ви ж чули, що казав товариш Дудар. Ви зрозуміли його? Якщо ви зрозуміли, то зрозумійте ще й те, що тільки ворог може поставити отак питання, як тут поставив Чирва.

Вигуки. Чули! Чули! Без тебе чули. Добровільно. Забирайся!

Шум, слів Небабних не чути.

Небаба (перемагає). Ех, ви... На провокацію пішли! Сліпі! На куркульських козирах граєте! Не знаєте, що робите! Завтра ви рватимете на собі чуба, коли побачите, що куркулі вас обдурили.

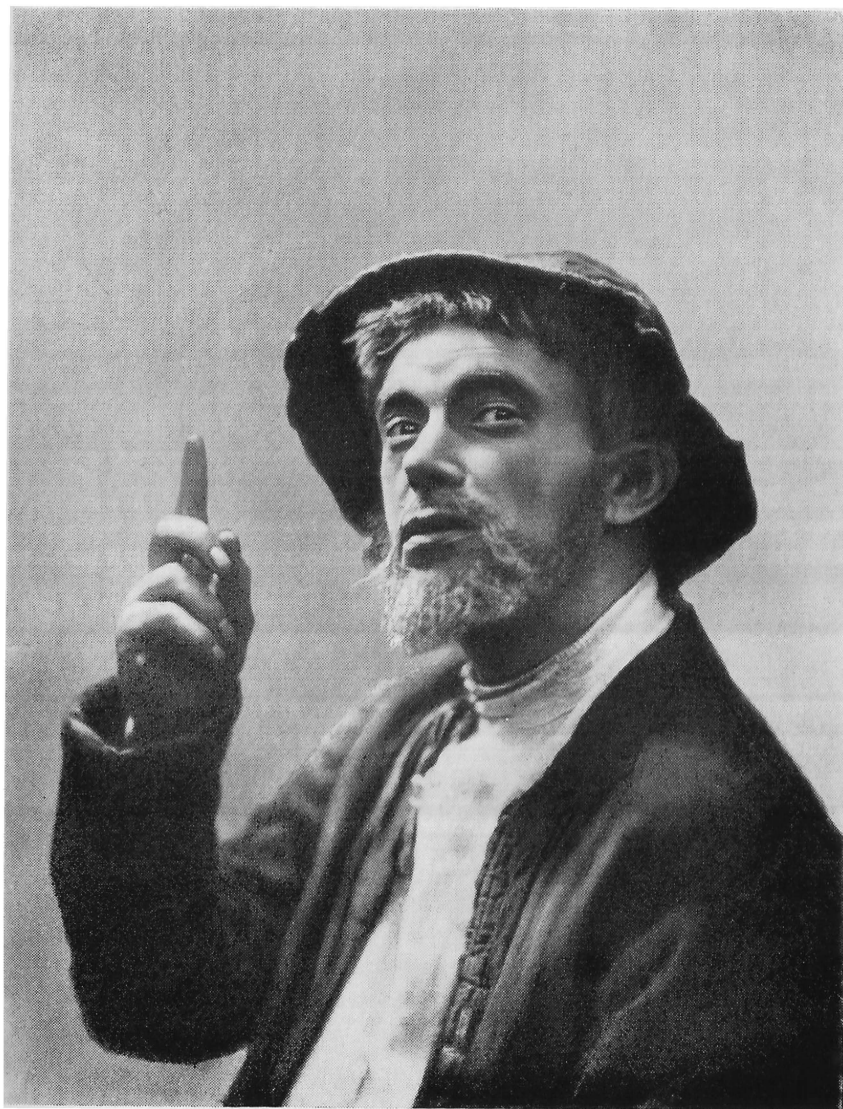
Вигуки. Хто нас обдунив? Нас не обдуриш! У нас куркулів нема!

Горох (дзвонить). Громадяни! Заспокойтеся! Це ж такий момент... (Він розгубився. Дудар йому щось говорить).

Настя. Дайте мені слово.

Горох. Кажі.

Настя. Товариші селяни. Ах, ви ж сукині сини, товариші селяни. Що ж ви робите? Ви ж продаєте револю-

Б. В. Романицький в ролі Малоштана. Театр ім. Заньковецької. 1929 р.

цію. Кому? Чирві-Козиреві. Та оцьому дідові, якому три чисниці до смерті.

1-й дід. Дурна баба. Я ще довше за тебе проживу.

Півень. Він зимою тільки оженився!

Голоси. Тихо! Да-лой! Не заважайте!

Настя. Ти, Макаре, не кукурікай, бо гребінь зіб'ємо. Не дивись, що я жінка. Як струсону, то з тебе самого хліб посиплеться. Думаєте, Чирва віграє? Брешете! Соціалізм віграє! Глитай скаженіє, але по його не буде!

Крики. Загальний шум.

Вигукки. Правильно! Не буде по-вашому!

Ромашка (*зважившись усе сказати*). Дайте я скажу. Я скажу всю правду. Просю слова! Слова мені.

Шум.

Чирва, Сироватка, Півень, здогадавшись, що він хоче зрадити їх, одтирають його в натовп, валять.

Чирва. Уже сказано всю правду!..

Вигукки. Давай резолюцію! Добровільно! Го-ло-су-уй!

Підняли ціпки.

Інші. Затверджуй шість тисяч!

Горох (*зовсім розгубився*). Та голосую! Не напирайте!

Дудар. Товаришу Горох. Що ви робите? (*Відтримує Коваля*). Стривай, товаришок. (*До Гороха*). Не торопись. Чого злякався? (*До сходки*). Ви от що, товариші... Тут у вас щось не те... Я кажу, не те надумали. Так соціалізму не збудуємо. Чиясь рука... Га? Я питаю, чия рука? Зірвати надумали? Не пощастить. Із Чирви добрий промовець, а з вас мусять бути ще кращі слухачі, щоб зрозуміти, куди він гне. Гороше, шість тисяч, друже, як один фунт і кришка. Іншої постанови не приймай.

Голоси. Добровільно! Голосуй, Гороше! Голосую-у-уй!

Горох. Голосую! Громадяни! Я голосую! Пойміть момент! Хто за шість тисяч?

Незаможники та комсомольці підносять руки. Середняки несміливо вистромлюють руки, але зараз їх і спускають.

Вигукки. Щитай! Щитай, Гороше!

Дудар. Гороше, можеш не трудитися. Зробимо інакше.

Горох. Раз, два, три, чотири, п'ять...

Вигукки. А тепер хто добровільно? Голосуй!

Горох. Хто добровільно?

Дудар. Гороше! Не роби комедії!

Кількість піднесених рук ступнево збільшують середняки, що один по одному приєднуються до «добровільної». Дехто знов-таки вагається і спускає свою руку.

Вигукки. Щитай, Гороше, щитай!

Дудар (до своїх). От що, товариші! Ідіть ближче. Хай там щитають. Ми постанову Чирви к чортовій матері. Кришка. Ми зробимо інакше.

Чорнега. Правильно! Тут Чирвина робота!

Півень (до Чирви). Оце-то змичка. Здається, виграли...

Чирва. Дивись, щоб він там не прощитав...

Дудар щось говорить до незаможників та комсомольців. Піонери б'ють у барабан. На Дудареві слова з гуртку незаможників вихлоплюється:

Вигукки. Правильно! Так і зробити! (Свист). Ей, ви, шкурники! Куркул! Не вийде! Прощитається... (Сунуть на чирвівців).

Горох (рахає). Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім...

Піонери проходять через юрбу. Всі затихають, хто як стояв. Дивляться на піонерів, що струнко йдуть зі сцени.

Завіса

Дія третя

VII. КРИЗА В СЕРЦІ

В сільраді. Горох, Нечай, Коваль, Небаба та Настя за столом. Видко, давно вже сперечаються. Всі знервовані, розпалені. На лавах попід стінами сидять селяни. В куточку непомітно — Ромашка.

Небаба (схоплюється). Це ви! Це ваша провина.

Горох. З якої речі? Такий момент...

Небаба. Доголосувалися.

Коваль. Ганьба!

Настя. Дав розперезатися Чирві. Чого рота йому не заткнув! З тебе такий голова сільради, як з куриці птиця.

Горох. Думка була...

Небаба. Не було у вас думки. Ви здрейфили. Ви розгубилися. Ви ще на засіданні дрейфили, а на сході зовсім розгубилися. Я даю голову зітнути, коли тут не було куркульського плану. Він був. Точно розроблений план, як зірвати сходку. Хтось переказав їм суму, і вони, чотири куркулі, одбили од нас середняків. Ганьба! Хто ж це? Хто їм переказав? Може, він сидить отут... серед нас? (Озирається). Може, він дивиться нам у вічі?

Ромашка зітхнув. Небаба довго й пильно дивиться на Гороха.

Горох. Бог з тобою, Оксано...

Небаба. Бога собі залиште! (Кинулася до Нечая). Товаришу Нечаяю. Може, зрадник серед незаможників?

Нечай. Брось, Небабо! Не печи мене!

Небаба (метнулася до Коваля). Коваль! Комсомольці ж ніколи не зраджували?

К о в а л ь. І не зрадьт! Не смій так ставити питання!
Не ба ба (в розпачі). Де ж провокатор?..

Пауза.

К о в а л ь. Ви розумієте, Чирва тепер три пуди дає!
Приходимо до нього,— собаки трохи не розірвали нас.
А він завів нас у комору, показав порожні засіки і в ку-
точку пудів із п'ять посліду. Оце все, каже. Перекажіть
Дудареві, хай прийде з мішечком, дам три пуди...

Ч о р н е г а. Знущається сук-кин син!

Г о р о х. Півень два дає. Сироватка полтиник. Оце мо-
мент...

Г р и г о р. Правда, що момент. Це наче на монастир...
Та я б його по мордяці...

К о в а л ь. Це, дядьку Григоре, треба було на сходці
говорити. А зараз не вішайте носів. Треба подумати, що
робити дали.

Увіходить Д у д а р.

Не ба ба. Треба подумати, що ми скажемо Дудареві.
Що це буде, як він узнає. Чого ж ви всі мовчите? Він же
казав, ані ногою до них. А ми... ходили...

Д у д а р (підходить до столу). Куди ходили?

Всі замовкають. Дехто зривається з місця і знов сідає.

К о в а л ь. Товаришу Дударю...

Д у д а р. Га? Ви ходили з торбою попід вікнами, як
прохачі? Та для чого ж це ви зробили? Ну? Відповідайте!
Хто ж так бореться з ворогами? А ще більшовики нази-
ваються... Ех ви, хлоп'ята... (Нараз повертається до Го-
роха). А ти, квасолино! У тебе в сільраді комсомольцям
доводиться старцювати. Чого дивишся? На монастир
збирають. Замість поставити Чирву на коліна, вирвати
в нього хліб, що десь гниє, ви жебрачите в нього.
Чуєш?

Ч о р н е г а. Оце правда. На коліна його...

Д у д а р. Чого мовчиш? Говори, кашпаровська богоро-
дице.

Г о р о х. Я, товаришу... Такий момент, що ми разом хо-
дили...

Д у д а р. Га? Не чую. Разом? (Неймовірно). Разом
ходили. Ти розумієш, голово сільради, що ти кажеш? Ти
що? Компрометацію авторитету хочеш зробити? Робітни-

чо-селянських та червоноармійських депутатів хочеш продати? Голосно кажи.

Г о р о х. Як постанова була, то ми...

Д у д а р. Відповідай на запитання. Хто тобі сказав іти з торбою? По милостиню хто тебе посилав, я тебе питаю?

Ч о р н е г а. Та з свого розуму...

Г р и г о р. Науки немає. От у чім гвоздь.

К о в а л ь. Товаришу Дудар.

Д у д а р. Е, Ковалю, помовч. Хто казав, що з-під землі дістанемо? Ти. (До Небаби). Хто казав, що зриву не може бути? Ти! На що надіялися? Я ж думаю, що ви не належите до тих, хто тільки чубами вміє трясти. Так звані революціонери з бантиками; червоні хусточки, що гура кричать тоді, як ворог штани загубить, а як він покаже зуби, то вони дряпу дають. Чи, може, й ви стоїте на позиції «прийдіть і поклонімося»? У руку дивитесь?

Н е б а б а (скрикнула). Неправда! Ми хотіли перевірити його до краю. Ми на краще хотіли... Тепер ми зможемо показати їхнє обличчя всьому селу.

Д у д а р. Стривай. Хліб ти в нього бачила?

Н е б а б а. Порожні засіки, але...

Д у д а р. У тім-то й річ, що «але»... Яке ж у них обличчя, коли в засіках порожньо? Науки немає? А ми з міністрів повиходили? З губернаторів?

Р о м а ш к а (вилазить із кутка). Дозвольте вас переїняти. Не з губернаторів...

Д у д а р. А ти що за один?

Р о м а ш к а. Я? Антон Ромашка.

Д у д а р. Чи не той герой, що проти білих ходив?

Р о м а ш к а. Той самий.

Д у д а р. А тепер за Чирву голосуєш?

Р о м а ш к а. Ні, не випало.

Д у д а р. Незаможник?

Р о м а ш к а. Ні, слава богу, середняк.

Д у д а р. За кого ж ти голосував?

Р о м а ш к а. Утримався. А потім не дали висловитись...

Д у д а р. Не чую. Дужче кричи, щоб знав народ, що ти утримався на дванадцятому році революції. А як проти білих стояв, тоді теж утримувався?

Р о м а ш к а. Ні, там я голосував з ружжа. Чи поціляв, то вже не скажу, а стріляти у ворога революції стріляв. Ну, тепер важко стало нам розбиратися... На фронтах було простіше. Отак я, а отак — ворог революції. Коман-

дир звода скомандував: по ворогові революції плі! ну й палиш. А тепер, бачите, й сам командир, Гнат Горох, не вгадає, де біле, де червоне... Вам-то в городі видніше. Електрика горить, у газетку заглядаєте, в каталоги різні. А в нас то вже не те. У гною, мов той жук...

Дудар. Ти, браток, просто кажи: живете в городі, як буржуї. Стук-гряк — дай п'ятак.

Ромашка. Ну, й наше життя не з медом.

Дудар. Не з медом. А ми в молоці купаємось. А ти й не знав? У молоці. І щодня вареники варимо та гулі справляємо. А в чорному поті ти б не хотів скупатися? В дистерні. Щоб дзизнуло тебе електрикою в печінку. У гною? Пропадеш у гною, як не будеш робити гуртом. Ти знаєш це?..

Григор. Це правда. Як робить укупі, то не болить у пупі.

Голоси. Що правда, то правда.

Дудар. Правда? А це не правда, що вся Україна колективізується, а ваше село задніх пасе? Правда. А ви не тільки робити вкупі не навчилися, а навіть свого гною, червей не зволодаєте... Думаєш, я не в гною виріс? У білих пелюшках? Га? Доки ж ти говориш, що в гною? Бери. Клепай нове життя. З нами клепай, організуй колектив, будуй соціалізм, бо самому тобі жаба цицьки дасть...

Чорнега. Справедливо.

Григор. У точку!

Настя. В точку, та не рушаєте ви з неї. Хіба з вами що зробиш.

Ромашка. Та не печи хоч ти. Своя ж, а пече. Заспокойся. Тепер уже бачу, що не туди я пішов, куди слід... Слухай же, товаришу Дударю. Бачу, що з одного ми тіста. То слухай же і не гнівайся, бо хоч і дурні ми, і темний народ, та все-таки одне одного не продамо. Хотів я виступити на сході — не дали. От і подумав я: як же це так, що дванадцять років наша влада була, а потім Чирва виграв? Ні, міркую собі, аж оце Чирва програв навіки. Бо розсудить, громадяни: Чирва свій хліб, силу свою приховує. А з кого ж візьме держава? Із самого Малоштана та з мене? Ні, не випадє. Правду казав товариш Дудар, що хиткий ми елемент, та все ж соціалізм для мене дорожчий за Чирву. Слухай, товаришу, істинну правду: правду кажеш, хліб є. Заховав Чирва свій хліб, а каже, що нема.

Небаба. Де заховав?

Коваль. Ви знаєте?

Дудар. Спокійно, Ковальок! *(До Ромашки)*. Далі кажи.

Ромашка. А далі... тільки знайти, а тоді вже й далі.

Дудар. Так. *(Пауза)*. Ти ж... розумієш, що це значить, оте далі?

Ромашка. А звісно. Це значить, показати перед народом ворога революції, і тоді... красне виграє, і біле програє... Отак я розумію... І ще я хочу признатися...

Дудар. Ну, браток, аж тепер я бачу, що ти ходив-таки проти білих. Руку! *(Тисне)*. Ковальок, Небабо! Не сердчайте, хлоп'ята! Вибачте, що крикнув. Не ображайтеся. Такий час. Як на позиції.

Небаба. Ми, товаришу, не революціонери з бантиками, щоб ображатися. Ми комсомольці.

Дудар. Ну, дай руку, комса. Тепер вам буде робота. Краща, ніж ходити з торбами. Гороше, бери, друже мій, понятих і зараз же до нього. Понятих бери, не чухайся.

Горох. Кого ж його брати під цей момент?

Дудар *(до Ромашки)*. Підеш?

Ромашка. А, звісно, піду. За революцію.

Настя. Бери мене. Я друга понята. Я пальцями розгребу землю.

Чорнега. І мене беріть. Копатиму.

Григор. Та й я піду. У мене й лопата добра. Стальна. І за понятого можу.

Дудар. Де ж ви раніш були? Чом на сході мовчали? Чекайте. За третього понятого ми візьмемо... знаєте кого?

Нечай. Кого?

Входить Малоштан.

Дудар. Ось кого.

Всі. Правильно.

Дудар. Малоштане, ти понятий. Іди трусити хліб у Чирви.

Малоштан *(довго нічого не може сказати. Потім тихо)*. Я... не піду.

Дудар *(зціпив кулаки, ледве стримуючи себе, підступає до Малоштана)*. Не чую! Голосніше!

Малоштан. Він мій рідний кум. І в нього хліба нема...

Дудар. Не підеш? Кинь жарти. Як же ти можеш не

піти, куркульський підголоску, як оцією самою рукою, о, дивись, я двох кумів зничтожив, бо зрадили революцію і передались до білих. А ти кажеш, що не підеш. Шутейний чоловік!

Всі в приміщенні завмерли.

Не ч а й. Подумай, Малоштане. Ти знеповажив честь незаможника. Всі на тебе ремствують.

Д у д а р. Я ж тебе за свого мав, хотів на тебе спертись, а ти, як ворог, виступив на сході. Як же ти, горобина душе, не підеш, коли ти нічим більше не загладиш своєї провини, навіть смертю? Чи, може, забув, чому диктатура? Я нагадаю. Тому, що без нас ти пропадеш. Чирва тебе сточить. З нами підеш або пропадеш. Зрозумів?

М а л о ш т а н. Зрозуміть то я зрозумів, а зрікатись кума... не зрікаюсь. У кума хліба нема. Вірю — нема!

Д у д а р. Ромашко. Катай ще раз. Є хліб у Чирви?

Р о м а ш к а. Є хліб, і той хліб закопаний у землю. І ти, Петре Малоштане, не справжній чоловік, коли ради кума продаєш революцію...

М а л о ш т а н. Не продаю!

Р о м а ш к а. Продаєш! Ішов ти повз кладовище з рибкою? А він, твій кум, чекав на тебе. На гробках чекав. Не перебивай! І все ти йому сказав. *(Всі рухнулись, вп'ялися очима в Малоштана).*

Н е б а б а. Він!

Р о м а ш к а. І сказав, скільки на кого наклали і все до останнього. А Чирва... Громадяни, і ти, товаришу Дударю, слухайте... А Чирва, Сироватка, Півень і я... стояли розп'яті на хрестах, ніби наша влада розпинає нас на хрестах. І чекав на тебе Чирва, як на шпигуна. І звелів він тобі спитати за диктатуру. А ти, Малоштане, взяв та й спитав.

Всі стоять, ніби громом ударені.

Н е б а б а. Значить, це ви?!

К о в а л ь. Геть його з очей!

Не ч а й. Петре, до чого ти дійшов! Та тебе ж розстріляти мало.

Ч о р н е г а. Щоб нас не плямував...

Н а с т я. Зрадив... *(Рухнулась до нього).*

Д у д а р. Аж тепер я тебе, браток, зрозумів. Одійдіть, товариші. *(Тихо).* Тут помилка. Одійдіть, бо людина за-

гибає. (Лазідно, тепло). Держись, товаришок, держись. Не хитайся... Обдурили, як малого, як хлопчика обдурили? Ну... Обіпрись об мене... не бійся. Чого поблід? Я ж розумію, дивак, що ти не винен. Ну, прости, що крикнув. Я, знаєш, глухий. (Кричить). Та не падай, говорю тобі. Не падай! (Хапає його за плечі).

М а л о ш т а н. Туман... мигтить... (Проводить рукою по обличчю). Як же це так, що я прошиб? (Зойкнув). На кладовищі! Підкрався. Як гієна вліз у душу... А на сході сказав, ніби я протестую... Де він? Де Чирва-Козир, бувший мій кум? Де він? (Вибігає з кімнати).

Всі напружено дивляться йому вслід.

Д у д а р (тихо). Небабо, за ним. Криза в серці. Не чіпай його, тільки йди за ним, бо може зарубати.

Н е б а б а (тихо). Єсть. (Вибігає).

VIII. ГУСАК УРОСТАЄ В СОЦІАЛІЗМ

Півневе подвір'я. Стіл, заставлений закусками. Посеред столу — здоровенна сулія, підперезана широкою стрічкою з написом: «Пий, та розуму не пропивай». Коли завіса відслоняється, за столом шум, вигуки, жіночі співи.

1-й гість. Ви, сваток, таки голова.

Гості. Золота голова! Світ перевернемо з такою головою!

2-й гість. Ікстаз у чоловіка, о! Обвів, обвів круг пальця — і немає, о! Це ікстаз.

Півень. Та чорт його бери, аби виграли.

Півниха. Призволяйтеся. Макаре, наливай же людям!

Сироватка. Гріх так казати.

2-й гість. А я кажу, ікстаз.

Сироватка. Гріх. Богу треба дякувати, що виграли, а ви такі слова.

Жінка. Чого там гріх? Він ще й не такі слова знає...

Півниха. Ет, яке лихо. Макар мій теж, як що скаже, як прикаже — як одріже.

Гості. За здоров'я свата Чирви!

Чирва. Вам, сусіди, дякую і богові.

Сироватка. І Малоштанові...

Півень. Ривела! Андрію, ривела!

Жінки. Верби! Давайте верби!

Ой вербо, вербо!
Де-ге ти-ги зро-сла...

Півень (*перебиває*). Ривела! Ривела!

Чирва (*поважно*). Можна й ривела. Тепер можна.
(*Підвівся*). Сусиди! Ні, не можу говорити. Душить... Радість душить мене. Давай ривела!

Гості. Ривела!! Ривела!!

Півень. Свате Сироватко, закрийте.
Сироватка. Господи, благослови.

Рри-ве-лла буря й дощ шумел,
І веп-рі в деп-рях бушували...

Гості.

І биз проривно гром гримел
І веп-рі в деп-рях бушували...

Сироватка.

Їр мак-о стрянув одо сна
Іги биль здря встромицьця в волни...

Підхоплюють.

Душа одвагої сполна
Нуда ліко од-бре гачолни...

Сироватка.

Ррр-ривела буря й дощ шумел,
І веп-рі в деп-рях бушували...

Чирва й Півень (*суворо, з переконанням*).

І биз проривно гром гриме-ел...
Но Їр... мака уже не стало!

2-й гість. Оце ікстаз, так ікстаз...

Гості. Як у церкві співають...

1-й гість. У вас, сваток, го! гол... лос, як труба яри-хонська...

Шум, брязкіт. Із хати виходить Гусак.

Гусак. Макаре Митрофановичу!

Півень (підходить до нього). Пантелей Іванович! Зятьок!

Гусак. Не кажіть гоп, поки не вискочили. Я ще не зятьок. Але гроші є.

Півень. У цього? У твого?

Гусак. А ви ж як гадали? Що він приїхав просто на заручинах погуляти? Ви наївний, як дитина.

Із хати виходить Гунявий. Тип міського спекулянта.

Гусак. Давайте завдаток.

Гунявий. По чотири п'ятдесят?

Півень. П'ять.

Гусак. Андрію Кириловичу! (Чирва підходить). Гунявий дає завдаток. Беріть.

Гунявий. Чотири п'ятдесят.

Чирва. Ні, у мене зараз немає хліба. У мене — душа. Я не можу торжити в цю хвилину. Душа квітне. (Пішов до столу).

Півень. Ну, хоч чотири сімдесят п'ять.

Гунявий. Ви добрий чоловік, а я ще добріший. Маєте — п'ятсот.

Гусак. Ідіть до гостей. Зараз вийдемо з молодю.

Півень. Під марш! Козирни, Пантюшо! Покажи їм...

Гусак. Не вчіть колишнього студента.

Півень (сховав гроші, пішов до столу). Чого ж сидите, не вмочаєте? Причащайтесь!

Гусак (до Гунявого). Десять відсотків за агітацію...

Гунявий. Ні, Пантелей Іванович, п'ять...

Гусак. Що? Я совість свою продаю...

Гунявий. Ну, то й добре заробляєте. Чого ж вам? (Пішли в хату).

Півниха. Та де ті молоді в чорта? Хоч затанцювати. Ї-і-іх! Прости господи! Призволяйтесь! Напекла всього. Розперізуйтесь, сваток!

Гостя. Напекли, свашко, напекли, дякувати богу.

Півниха. А що там? Тільки власті та власті? Треба й собі шматок у рот класти.

Регіт.

1-й гість. Ідуть!..

З хати виходить музика — сільський «джаз-банд». Гусак веде «під ручку» Параньку. Гунявий поруч.

Гості. Картина! Як намальовані!

Півень. Пожалуйте, діти мої! У мене вдалася, чортяка!..

Гусак, Паранька, Гунявий проходять до столу.

Гусак. Шановні громадяни. Я, Пантелей Іванович Гусак, колишній студент першого курсу державного ветеринарного інституту, вилучений за ідеологічні розходження, маю за честь і, скажу просто, за щастя — назвати вам майбутню подругу моєї буремної путі Параню Макаровну, народжену Півень, а віднині — Гусак!

Гості. На здоров'я! На многі лета!

Гусак. Прошу також любити й поважати мого давнього знайомого, Сидора Микитовича Гунявого. Він хоча і не ветеринар, але може допомогти всякій скотині. Золота людина.

2-й гість. Золота скотина!

Гості. Золота!

Чирва (підвівся). Сусіди! Свати! Брати! Куми! Родичі! Знайомі! І так добрі люди. Хочу я вам сказати одну річ.

Гості. Ш-ш!.. Чирва говорить! Чирва говорить! Чирва! Говорить, говорить, Андрію Кириловичу.

Чирва. Життя наше складне, життя важке й заплутане. Трудне життя.

1-й гість. А трудне... що й казати...

Чирва. Але сьогодні у нас свято. Сьогодні подвійне свято. Перше свято — наша перемога.

Сироватка. Благодарим тя, создателю... (Перехрестився).

Чирва. Друге свято: ось. Діти! Ви молоді, а ми старі. У вас молоді сили, у нас старий досвід. Повчіться ж, діти, у нас, бо ще доведеться нам усім не раз і не двічі обороняти своє добро, виривати його з зубів... доки є над нами диктатура. Ну! (Б'є кулаком об стіл). І в нас душа не з лопудька! Поміряємось! Співайте, веселіться, радуйтеся та пам'ятайте: пий, та розуму не пропивай.

Сироватка. Амінь.

Гості. Правильно. Оце-то правильно.

Півень. Та бий їх, от і все. Розбива..!

Півниха. Призволяйтеся! Кушайте! Говорить і кушайте, щоб роти не гуляли. Параню!

Паранька. Аж нудить од гов'ядини. Пантелею, їж, ти ж мужчина.

Гусак. Пардон. Пару слів. *(Підводитьсья)*. Високоповажні гості і вельмишановні громадяни занедбаной, богом забутої України! Я поет. Але я говоритиму прозою.

Паранька. Як?

Гусак. Почекай. Це не те, про що ти думаєш. Ви, Андрію Кириловичу, передаєте нам, молодим своїм учням, ваш життєвий досвід і заповіт боротись. І ви маєте рацію. А ви... *(до Півня)*. Ви, Макаре Митрофановичу помиляйтесь.

Півень. Я зроду не помилявся.

Гусак. Даруйте на слові, але ви більше ніж помиляється. В питаннях боротьби і тактики ви просто жалкий кус-тар-одиначка, і в цьому вся суть і вся трагедія України.

1-й гість. І дасть же бог людині такий розум.

Гусак. Коли нарізували вам столипінські одруби, а ті, що тепер держать нас під вуздою, не давали, легко було боротись. Легко, да! Убили Михайла Сліпого, і вже.

Сироватка. Ш-ш. Він сам помер...

Гусак. Але тепер... тепер зовсім інша річ. Що ж ви кричите «бий»? Кого «бий»? Як «бий», коли це можна робити тільки організовано. Інакше не збореш. Убити вб'єш одного, двох, а не збореш. Громадянине Чирво-Козирю. Ви не були в студентах, але у вас інстинкт.

2-й гість. Ікстаз!

Гусак. Ні, ви не збивайте. Тільки інстинкт. Організація. Колектив. Уростання у соціалізм. Але яка організація? Який колектив? Який соціалізм? Відповідаю. Організація наша! Колектив наш! Соціалізм наш!

1-й гість. Правильно. Хай і соціалізм, аби ми були казаянами.

Гусак. Правильно! І вже як ми вростемо, то й сто чортів, не тільки сто Дударів нас не викорчують. Так давайте ж за їхню погибель, за наше життя, за вростання в соціалізм!

Гості. Гірко! Гірко!

Паранька. Пантюшо, вростай же...

Гусак цілує її.

Гості. Правильно!

Півень. Ніколи! Здохну, пропаду, як собака під тинном, ну в соціалізм не піду.

Сироватка. Марино, дивись, а твій уже вростає...

2-й гість відокремився був перед цим від столу й пускає бісники
якійсь молодиці.

2-й гість (до молодиці). У мене ікстаз... А ви — як
ягода...

Сирова т к а. Закладає колектив...

Регіт.

Г о с т я (кидається на парочку, до чоловіка). Ах, ти ж
катюго! Дома хворий, а тут он якої...

Крик, брязкіт, регіт.

Ж і н к и. Хай тобі чорт! Хоч танцюй!

П і в н и х а. То й затанцюйте. Молоді! Чи, може, ви й
не тямите?

Г у с а к. Хто, ми? Повчїться ще в нас танцювати куль-
турно, по-європейському. Зараз ми з Паранею покажемо
вам студентський фокстрот, котрому я навчив її нашимі
українськими місячними ночами. Параню!

П а р а н ь к а. На третє коліно.

Г у с а к. Сам знаю. Музико!

Танцюють.

Ж і н к и. І-і-іх! Аж на голки бере. От якби мій так
умів.

П і в н и х а. Польки! Вдарте польки, трах на вашу
голову!

Полька. Жінки хапають чоловіків. Двигтить подвір'я з танку. В цей
час на подвір'я вбігає М а л о ш т а н і, вражений видовищем, зупи-
няється.

М а л о ш т а н. Стійте! Припинїть музику!

Всі зупиняються.

Не шаленїйте і не танцюйте, бо ще ваше не витанцювалося.

Ч и р в а. Куме!

М а л о ш т а н. Нїяких кумів. І хто ти такий, ми ще не
знаємо. Але ми визнаємо... ми все визнаємо!

Ч и р в а (наливає склянку). Куме... випийте... вам по-
гано...

М а л о ш т а н. Не інтересуюсь. Прибери сорокаградус-
ну. І слухай, що тобі скаже неімажний Малоштан. Пога-
но мені. А ти думав, добре? Думав, я танцюю? Очі мені
танцюють з лоба. Знай: ти не кум мені більше, ти гад.

Я вірив тобі все своє дурне життя, а ти, як вовк, погриз мене! Ти шпигуна з мене зробив. Але я незаможник був і є, а ти куркуль був, але знай: ти вже не будеш. Не будеш! Пі в е нь. Та бий його! (*Хапає сулю*). Розтрошу!

Рух. Усі рушили на Малоштана.

— Бий!
Чирва. Назад!

Зупинились.

Гусак. Громадянине, висловлюйте свої думки без лірики. Що вам треба?

Малоштан. Що мені треба?.. (*Кидається на Чирву*).

Небаба (*як вітер влітає, з криком*). Малоштане! (*Стала між ними. Пауза*). Навіщо хвилюватись, коли треба бути спокійним? Ходімо! Там чекають на нас...

Малоштан. Ні, мила дівчино! Почекай трохи. Що мені треба, парнишко з гудзиками? Трусити ворога революції, Чирву! Я понятий! За мною, на ваше подвір'я, Чирво-Козирю! За мною! (*Іде*).

Пі в е нь. Продав! Ромашка продав! (*Б'є сулю*).

Страшний брязкіт посуду. Короткий зойк в оркестрі. Гості розлазяться, як жаби. Темно.

ІХ. БЕЗ КОЗИРЯ

Чирвине подвір'я. Видно ріг старої хати за дверима. Там гомін. Копають. Малоштан пробігає з лопатою.

Чирва (*іде назустріч, звисивши голову*). Куме...

Малоштан. Не підходь.

Чирва. Куме. Не себе шкода, а вас. Перед народом у страм себе вводите. Три дні ринете землю, як кроти, а що знайшли?

Малоштан. Не підходь, кажу. Сам ляжу в ту яму, як не знайду... Одна мені смерть.

Чирва. Та нащо смерть? Скажіть йому, хай спинить цей глум. Народу повний двір.

За хатою гомін.

Малоштан. Знайшли?! (*Побіг*).

Чирва. Знайдеш... Землі б ти наївся...

Звідти, де копають, з'являється задуманий, похмурий, як ніч, Дудар. Зустрічається з Чирвою. Повільно, напружено ідуть один до одного. Довго дивляться один на одного, готові кинутись на горло.

Дудар (перемігся). Проходь з дороги!

Чирва. Думаєш, проситиму — не копай? Думаєш, землю гризтиму? Ні, не діждеш, і з дороги я не зійду. Моя дорога чесна.

Дудар. Брехня. Ти куркуль, і твій час минувся. Зійдеш, діду.

Чирва (наступає, ніби хоче вп'ятися пазурами в Дудареве горло). Копай! Скрізь копай!

Дудар (показує рукою). Проходь, діду.

Чирва шуляться і поволі відступає.

Дудар (сам). Три ночі не сплю... В голові наче молотом гатить. Все подвір'я зрили...

Малоштан (прибігає). Нема! Не знайшли. Ніде немає. Ну, що, як ми всі помилилися? Що тоді?

Дудар. Малоштане, стань твердіше. Вижени з серця заячий страх. Ти ж понятій. Назад. Роби своє до краю.

Малоштан. Та я-то понятій... До краю... Та коли ж той край, як ніяк не докопаємось? (Почув гомін за сценою. Рвонувся). Знайшли?! (Побіг).

Коваль (прибігає). Її немає? Не було?

Дудар. Не було.

Коваль. Її ніде немає. Її вбили...

Дудар. Секретарю комсомолу. Ти ж не слабодух. Тримайся!

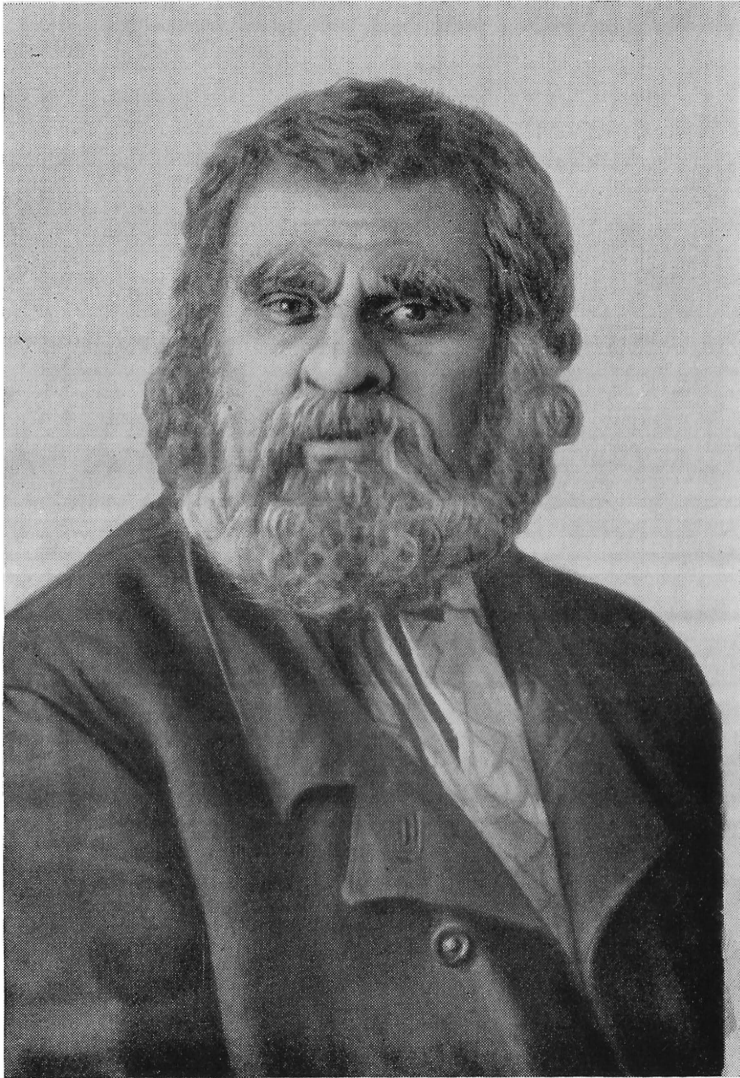
Коваль. Але де ж вона могла подітись? Два дні, як пропала...

Дудар. Ковальок... Іди... Залиш мене... Голова тріщить.

Коваль (тихо). Я йду... (Пішов до копачів).

Дудар. Де ж вона справді? Де вона? Що вона надумала, дурна дівка? Де й кого вона шукає?

Коваль (повертається). Товаришу Дударю, може... годі копати? Я пропоную конфіскувати майно. Заарештувати Чирву та ще кількох. Позбавити їх голосу. Скликати другу сходку і конфіскувати майно. Треба рішуче...

Д. Г. Лисенко в ролі Чирви. Дніпропетровський театр ім. Т. Г. Шевченка. 1929 р.

Дудар. Рішуче? Добре. Але, крім вогню, хлопче, треба мати ще й видержку. Без цього ти не більшовик, а тріска: згорів і нема. А треба, щоб було діло. Розумієш, Ковальок?

Ромашка (підходить). Держись, Павлушо! Наша візьме, хоч трісне. От що, товаришу Дударю, мабуть, не знайдемо так, не знаючи, де шукати. Треба знати спочатку, де він є, там і копати.

Дудар. Ромашко. Таки з тебе дотепна людина. Чого ж ти не знаєш?

Ромашка. Є такий чоловік, що мусить знати...

Коваль (стрепенувся). Так чого ж ви мовчите?

Ромашка. Не квапся, Павлушо. Я оце тільки-но згадав. Батрак був у Чирви. Чирва його розщитав... А де він тепер служить, не знаю.

Коваль. Взнаємо. Всіх комсомольців на ноги. На краю світу знайдемо!

Дудар. Стривайте, стривайте, товаришочки! Я знаю, де Небаба. Вона його шукає. Га?

Ромашка. От не збрешу, і я так думав.

Коваль (дивиться на дорогу). Та це ж... вона! Іде! Іде! Небаба! (Подався назустріч).

Дудар. Так. Іде. Верхи. Це вона. Небабо!

Ромашка (гукає). Пождіть, товариші! Не копайте.

Нечай, Горох, незаможниця Настя, Чорнега, Чирва, Малоштан — з'являються.

Нечай. Що таке? Думка, що в хаті...

Настя. Під піччю треба спробувати...

Чирва. Одпочиньте, люди добрі...

Коваль веде Небабу, що майже падає. Змучена, закурена з дороги.

Всі. Небаба!

Дудар (підхоплює її). Кажі, Небабо!

Небаба. Зараз. (Хитаючись, підходить до Чирви). Ну? Чому ж ви не скажете людям, де треба копати?

Чирва. Як ти знаєш, то скажи.

Небаба. А ви не знаєте? Ну, добре. Тоді я допоможу вам. У старій хаті. Чуєте? В старій хаті.

Малоштан. Кажі, що в старій хаті?

Чирва. Ти, куме, сам знаєш. Хлів.
Малоштан. Так, хлів.
Небаба. А в хліві — хліб. Яма там. Дайте мені лопату.

Рух.

Ромашка. Не збрешу, була думка, що там... Що ж, Андрію, одчиняй хлів. Бо ми ж і так скільки трудимось...

Чирва. Одчиняю. (Вийняв з кишені ключі).

Дудар. Так. Помовчіть, товариші. Я хочу сказати цьому дідові двоє слів. От що, діду, слухайте мене. Добре слухайте. (Роздільно). Ще не пізно...

Чирва. Що?..

Дудар. Не пізно сказати, що завтра ви привезете все, що з вас належить. Усе привезете. Сам вези, не примушуй людей рити землю!

Чирва. Пізно, громадянине з заводу. Пізно, люди добрі. Хліба в мене нема. Я сказав — нема. Душу беріть, виривайте з грудей, а хліба нема. Копайте! Я не випущу вас. Копайте! Докопуйтеся до кісток дідів та батьків наших, щоб я міг вас потім вигнати з двору.

Ромашка. Ну й сердитий же ти, Андрію. Все хочеш злякати. Так ми ж не злякаємось. Я живу кров бачив, а ти мене кістками лякаєш.

Дудар. Копайте.

Люди пішли копати.

Дудар. Небабо, зостанься.

Небаба. Чорт. Розбилася. Пече як... Сімдесят шість верстов одміряла. Проклятий кінь... Трясе. (Хоче сісти). Ой...

Дудар. Небабо... (Ніжно). Ах ти ж... Небаба. Комса. А ти крайком сідай... отак... Ну? Як же ти? Га? Сімдесят шість верстов? Голосніше!

Небаба. Насилу знайшла парубка. Аж у другім районі служить. Ну, поговорили трохи, хлопець свій, одразу сказав. Погріб, каже, звелів копати. А потім — фіть! Розщитав. Чирва не дурень, щоб при ньому сипати в яму хліб...

Дудар. Так. Ну, чирвова масть!..

Небаба. А Малоштан як?

Д у д а р. Малоштан тепер герой. Видержить.

Не ба ба а. Якби ж видержав. Ви й досі в нього?

Д у д а р. У нього. У клуні сплю. І нікуди я з тієї клуні не переїду, аж поки не повернуть на завод. Вирвати його треба з цих пазурів. Назавжди вирвати. З діда-прадіда раб, не легко йому побороти своє рабство... Ах ти, комса...

К о в а л ь (*прибігає*). Суха земля. Зовсім суха. Стара, тверда. Небабо, ти не помилилась?

Не ба ба а. Копай.

К о в а л ь. Уже другий штих зайшли. Нема. Проклята куркульня, міцно замурується.

Д у д а р. Копай. Світ розриємо, а знайдемо...

К о в а л ь. Мусимо знайти! (*Побіг*).

Д у д а р (*тихо*). Небабо. А я ж був колись селянином... Розумієш?

Не ба ба а. Важко?

Д у д а р. Важкувато. Як спитав тоді Малоштан, чому диктатура... а вони як підвели бороди... і... розумієш, так ніби підвелась на тебе куркульська нива... хоче роздушити. Дев'ятнадцятий рік пригадався...

Не ба ба а. Ходім туди. Я не можу сидіти... Вони працюють, як мухи.

Д у д а р. Терпіння.

Вбігає Малоштан, згодом Чирва та Горох.

М а л о ш т а н. У цеглу вдарились!

Д у д а р (*схопив його за плечі*). Так чого ж зупинився. Малоштане? В цеглу?

М а л о ш т а н (*радісно*). Чую, лопата — цок! Отак — цок... хрусь... Що воно за знак, добродію Чирво-Козирю?

Ч и р в а. Стара хата... Піч була колись...

Г о р о х. Ой Чирво! Стережись! Це момент... Стережись, Чирво!

Г о л о с и. Цегла! Твердо. Лопати не беруть.

Всі вальнули на кін.

Ч и р в а. Піч була. Ще дід колись хатку був зіп'яв. Чумакував дід. Горя набрався.

Р о м а ш к а. Авжеж. Сім пар волів було. То ж клопіт...

Ч и р в а. Звісно, клопіт. А потім батько жив. Піт свій і кров свою на цьому подвір'ї висушив.

Чорнега. Ну, вже чий піт тут лився, ти краще не згадуй.

Малоштан. Не згадуй, Чирво!

Чирва (*ніби не чув*). А скільки я доклав праці. Скільки жил висотав. Та що мужик не роби, його труда не приймаються. Приходять нетруджені, риють, батьківські домовини перекидають...

Дудар. Брось, діду, гвозді рвать. Що ти з себе про рока корчиш? Не тягни справи.

Ромашка. Хіба ти батька в хліві поховав?

Чирва. Піч там була... Стара піч... Дідівська...

Малоштан. Розкопуйте! Викидайте цеглу!

Чирва (*втрачає рівновагу*). Трощіть! Розламайте!.. Бийте в дідівські кості!

Ромашка. Не серчай, Андрію. Ти хочеш для себе краще, а ми для себе і для всіх трудящих. Стара цегла, а ти кричиш: кості. Брехня ж. І незручно за тебе.

Всі вальнули назад.

Вигукки. Дайте лома. Бий лопатою. А міцна піч була.

Чутно брязкіт заліза. Дудар та Небаба напружено чекають. Малоштанів голос:

— Очерет!

Небаба (*вп'ялась у Дудареву руку*). Чуєте? Очерет! Дудар. Спокійно, Небаба. Спокійно, бойок.

Всі, крім незаможниці, вальнули знову на сцену.

Ромашка (*глянув на Чирву*). Мабуть, докопуюємось до хреста. Скажи, Андрію, хоч в останню хвилину.

Малоштан (*з оберемочком очерету*). Очерет, пане Чирво? А чого це очерет?

Дудар. Відповідай, діду.

Всі напружено чекають на відповідь.

Чирва (*нарешті зломився; увесь затремтів і, як гора, упав на коліна перед Дударем*). Не копайте! Благаю вас, не копайте!

Дудар. Пізно, громадянине Чирво. Підведіть його, я ж не земський.

Чирва. Господом богом, Ісусом Христом... Леніном прошю вас! Та він же був за народ... Не копайте. Сам ви-

копаю... Трошки заховав. Самі голодуємо. Думав, для дітей кілька пудиків... Не копайте, товаришу робочий!

Д у д а р. Товариш? Кому товариш?

М а л о ш т а н. Тобі? Ти — гад, а не товариш.

Н а с т я (*прибігає*). Пшениця!!! (*Стає на авансцені. З пелени їй довго сиплеться на сцену золотим струменем пшениця, гіпнотизуючи людей*).

В с і (*тихо*). Пшениця. (*Стоять, мов зачаровані*).

Д у д а р (*вражений цим надзвичайним і неймовірним для нього фактом*). Пшениця в землі... Закопана од всього світу. Схована від трудящих, що будують соціалізм.

Довга пауза.

А ти чув коли-небудь щоб робітники закопували в землю плуги, машини, борони? Закопали, а потім сказали на сході: нема плугів. Га? Нема машин. Тракторів нема! Чуєте? На вольному ринку продамо. Спекулянтам! Не чув? То, може, чув ти, Чирво, що робітник не має нічого, крім оцих рук, дивись, чирвотчино, понюхай. На них родить тільки мозоля, а вони родять індустрію. Ти чув? Та ти не хочеш, щоб і вони про це почули, ті, що одкопали твою пшеницю. Чого ж ви хочете, Козирю? Скажу: збороти диктатуру, повернути собі землі і знову сісти на Малоштана. Не пощастить. Копайте, товариші!

М а л о ш т а н. Ми вже докопалися. До всього докопалися! А ти казав, Чирво, що я не докопаюсь. Дайте мені сажень, я зміряю глибину. (*Побіг*).

Р о м а ш к а. Не серчай, Андрію, ну, я тобі так скажу: не по дорозі нам. І до революції було не по дорозі, а тепер і поготів. Хоч і казав ти на кладовищі, що всі ми рівні, всі однакові. Ні! Розійшлися ми, як дві гілки на дереві. Твоя в старий світ, а моя в новий. Твоя до тих, хто гнітив, моя до тих, хто визволив. Ти боровся проти нас, а ми проти тебе. Так що, не серчай, що ми перемогли. На те й боротьба...

М а л о ш т а н (*прибігає з сажнем*). Глибина... (*Пауза*). Оце-то глибина... Сажень застромив... Руку застромив... і дна не дістав. Пудів на шіссот, куме Чирво?..

Ч и р в а. Ти.. (*кидається до Дударя, хапає його за груди*). Ти не візьмеш!

Рух серед людей.

Д у д а р (*струснув його з себе, як грушу, одійшов*). Як

же я не візьму, коли хліба потребує республіка? Га? А він гниє у тебе в землі. Візьму! Поняті, запечатайте комору. Поставте варту. Завтра хліб перевезете до гамазею. Голова, Небабо, голова тріщить.

К о в а л ь. Ходім. *(Пішли)*.

Н а с т я. Аж тепер ти, Чирво, без козиря! *(Пішла)*.

Р о м а ш к а. Тож, Андрію, не серчай... і прощай. *(Пішов)*.

Усі пішли. Чирва залишається сам. Темніє. Довго Чирва стоїть непорушно, освітлений зеленим промінням місяця. Згорбився. Тоді випливає з глибини подвір'я Гусак. Підходить до Чирви і мовчки подає йому одріз.

З а в і с а

Дія четверта

Х. БАНДИТСЬКА РАДА

Чутно глухі удари дзвона. Завіса відслонюється. Стара дзвіниця. Внизу вхідні двері. На другому поверсі широке вікно. Видно великий дзвін. Від серця дзвона падає вірвовка. Місячна ніч. Церковний сторож відбиває години.

Сторож. Вісім... дев'ять, де-сять... одинадцять... одинадцять, два-надцять... Тю, прости, господи. (*Б'є ще раз*). Дванадцять. Спи, народе православний. (*Позіхає і йде, наспівуючи*). «Да воз-крес-неть б-о-о-ох і раз-та-чатьця вразі йо-го-о»...

Чирва (*з'являється у вікні дзвіниці*). Ніч яка місячна. Рай на небі, а на землі? Тут пекло, господи. Хмару нашли на місяць. Закрий його! Закрий... (*Зникає*).

Внизу з'являються Півень та Сироватка.

Сироватка (*хреститься*). Святий угоднику Миколаю, заступи, сохрани, спаси й помилуй нас...

Півень. Тихше! Молись у душі. Однаково дійде. Здається, дванадцять ударило?

Сироватка. Тринадцять.

Півень. Хіба?

Сироватка. А потім іще раз.

Півень потихеньку шарпає за вірвовку.

Чирва (*з'являється у вікні, кидає вниз ключі*). Відмикай тихо.

Півень одмикає двері, і вони обоє зникають усередині. За хвилину з'являється у вікні біля Чирви.

Чирва. Ну... що?..

Півень. Ми пропали. Все пропало. Село мов сказалося. Народ подурів. Кожний везе хліб. Організують сози. Що з ними зробив цей Дудар? На сході трохи не повбивали нас. «Тільки шкурники,— говорить їм Дудар,— можуть так робити, як зробив Чирва. Тільки шкурники і вороги пролетаріату, бідняцького та середняцького селянства». Його власними словами говорю. «Та ми,— каже,— не піддамося. Дванадцять років,— говорить,— не зломимо нас, а тепер,— говорить,— чорта з два. Вперед,— говорить,— за диктатуру пролетаріату, аж до комунізму». А нас, як завтра не одвеземо, канфіцкують до цурки. Так сход постановив. Голосу позбавили. На чорні списки записали і на воротах прибили. Що робити? Що робити?

Сироватка. Твій хліб уже перевезли до склепу. Зважили. Шістсот двадцять п'ять пудів, як один фунт.

Чирва (стогне). Шістсот двадцять п'ять і було. Забрали. Я вже знаю. Був.

Сироватка. Де?

Чирва. Там, у себе на подвір'ї. Прийшов, як злодій. Підкрався. Собаки мені на груди кинулись. (Обіймає Сироватку). Ворожка моя, гукаю. Суко моя... А вона лащиться. Скавчить, ніби скаржиться на образу. (Обіймає Півня). А Сірко вие. Сірко... мій Сірко... Страшно вие... (Обох обіймає). Собаки мої! Не вийте! Підходжу до хліва. Мацаю руками. Немає печатки... І замка немає... Двері одчиняю. Входжу... Тільки вітер гуде. Яма порожня... порожня до дна.

Півень. Ну, то вже як порожня, то порожня, а нас канфіцкують. Чуєш?

Сироватка. Канфіцкують.

Чирва. Не вас, а всіх нас... Залізний світ наступає на горло. Дудар перемиг. Та ти знаєш, що важить ця перемога? Це не тільки шість тисяч пудів з нашого села, це шість тисяч гвіздків на наші труни. Ми падаємо в яму... То не пшеницю викопали...

Півень. Та ну?

Чирва. То нашу силу викопали, до останньої зернини. Хто ж мене, шарпака, послухає? Хто схилиться передо мною, коли він знатиме, що в мене нема, не дам на одробіток, бо самого обідрали... Голосу позбавили...

Півень. На дідька мені голос? Хай беруть, аби не зачіпали пшениці.

Сироватка. Е, ні. Без голосу теж погано.

Чирва. Півню! Якби ти був орел, а не півень, ти б знав, що то важить позбутися міцного дзюба. Не ти клюватимеш, а тебе. Чуєш? Без голосу тебе заклюють... Але ти півень і не розумієш цього. Ти тільки підскакуєш та галасуєш...

Сироватка. Позавтрьому Дудар їде в город. Все село везе хліб. Само везе...

Півень. ...Червоною валкою. Уже дев'ять тисяч позавозили до склепу.

Чирва. Дев'ять?

Сироватка (єхидно). От тобі й план. Казав ти на сході, що, може, й дванадцять накидають. От уже дев'ять накидали... І ще накидають...

Півень. Сто душ — сто груш... Що правда, то правда. І ж тепер. Орел...

Чирва. Не повезе. Ні. Не повезе...

Півень. Як то не повезе, коли вже прапора наготували, а колектив, що на Зеленій Балці, так той свій хліб везе трактором. А ти кажеш — не повезе.

Чирва. Не повезе Дудар нашого хліба! Чуєте! (Притягає їх до себе).

Півень. То...

Сироватка. Свят-свят, оце я розумію!

Чирва. Мовчіть.

Всі троє збиваються в купку, дивляться одне одному у вічі. Мовчать.

Мовчіть.

Внизу з'являється Гусак. Шарпає за вірвовку. Чирва кидається до вікна. Півень та Сироватка злякано відступають у глиб дзвіниці.

Гусак (тихо). Галло!

Чирва знаком показує йому піднятися нагору. Він піднімається.

Чирва. Приніс?

Гусак (подає рушницю). Беріть. У міцні руки передаю. А одріз дайте назад. Самому треба... Настають три-вожні часи. Бачу, що пристані собі не знайду... (Ховає під полу одріз).

Півень (підходить). Одріз. То краще.

Гусак (похмуро). Самому треба. Це мій одріз.

Сироватка. Я людина не військова, але знаю, що з рушниці тільки горобців добре бити. Одріз — той не зрадить...

Чирва. Ні, ні, не збивайте мене, одріз добра зброя, а моя рушниця — ще краща. Ось вона, моя сестриця й порадиця. Дідівська спадщина... Зарядив? Дробу насипав?

Гусак. Усе як слід.

Чирва. Тепер ідіть. Залишіть мене самого. Дайте мені духу набратись. Ідіть...

Півень, Сироватка та Гусак поодинокі виходять із дверей і зникають за дзвіницею.

Чирва. Ну! Ти допустив еси, господи, щоб Дудар поборов Чирву. Так, ти допустив. Але ти знаєш, що не той герой, хто поборов, а той, хто вивернувся. Зроби ж так, щоб вороги наші не посміялися з мене... Щоб той, хто цілий світ підіймає проти тебе, щоб він загатив своїми кістками ту яму, звідки викопали мою озиму пшеничку... Шіссот двадцять п'ять пудиків, господи, ти чуєш? (*Настовбурчив у небо бороду*). Оглух! (*Плює в небо*). Тьху! Дурна мана той бог, коли сам собі не допоможеш... Іду! (*Бере рушницю, ще раз важить її на руці. За хвилику виходить із дверей і, крадучись, зникає за церковкою*).

Сторож цокає калаталкою. Проходить повз дзвіницю, наспівує.
Бевкнув раз у дзвін. Темно.

ХІ. КРОВ ПРОЛИТА

Малештанове подвір'я. Праворуч хата. На задньому плані стара обшарпана клуня з широкими очеретяними дверима. Двері одчинено. В клуні на тапчані з солом'ю лежить Дудар. Спить тривожно. З хати виходить Малештан. Зітхає, підходить до клуні.

Малештан. Спите, товаришок, чи не спите?

Дудар (*хворий, рвучко спирається на лікоть*). Хто тут?

Малештан. Це я.

Дудар. Хто ти?

М а л о ш т а н. Малоштан.

Д у д а р. Який Малоштан?

М а л о ш т а н. Та Петро Малоштан.

Д у д а р (падає на постелю). Ти б'єш не в ту точку, Стьопо, не в ту точку.

М а л о ш т а н. Якого це ви Стьопу згадуєте?

Д у д а р. Не в ту, говорю. Ти знаєш село? Горбачі знаєш? А ти Чирву знаєш?

М а л о ш т а н. Ого, чи й знаю. Сьогодні вже кум'я й дітей моїх вигнала з двору. Ідїть, каже, до свого розумного батька, чортенята голопузі, та скажіть йому, що хто мав, той і матиме, а хто не мав, той і не матиме, як драна торба.

Д у д а р. Чого тобі треба?

М а л о ш т а н. Поговорити. От знаю ж, що неправда це, а не знаю, як відповісти. І в хаті самому невесело. Ніби Чирва женеться за мною. Що воно за знак? Чи воно мара, чи примара. Давайте, товаришок, поговоримо. Мені все тепер колектив увижається, трактори... Гуде все.. як ви казали...

Д у д а р. Не дреф, Малоштане, бий у точку...

М а л о ш т а н. Так от наче перед очима. А дванадцять років тому служив я в Чирви, махав ціпком на току, молотив жито. І от я бачу таку картину. Літо. Спека така, що трава в'яне. І от женуть по вулиці Михайла Сліпого. Чирва несе розіп'яту на граблищі синеньку кохтинку, мов корогву, і гукає до народу: «Украв у жінки моєї Михайло Сліпий. Бийте його, православні!» Тут Михайла змісили і розтоптали. А був чоловік, як дзвін, за революцію йшов.

Д у д а р. Чирва... так, так. Пророк... Камінь на твоїй шії... Ху, кров як бухає... А ти чув таке слово — експлуататор? Е, Малоштане, друже мій, ти ні чорта не розумієш. Ти думав, що диктатура — це сам Дудар. А воно з Дударем проти Чирви — Малоштан, Чорнега, Нечай, Ромашка. Проти експлуататора. Разом! Крий його, сволоту, під ребро!..

М а л о ш т а н (хапає Дударя за руку, мацає йому чоло). Товаришу! Та ти ж гориш... У тебе жар... запалення організму... ти захворів.

Д у д а р (дихнув, провів рукою по обличчю). Твоя правда. Це малярія. (Здригнувся). Болото... комарі... Ху! Як голова тріщить.

Малаштан. Товаришу! Не можна ж у клуні... до хати ходім. До хати... Я одведу тебе... Покладу на свою постіль... Прикладу компрес. Календар пише, та й сількор казав, що од жару компрес... Ходім... На... Ось моє пальтишко. *(Накидає йому на плечі своє пальтишко)*. Обіпрись. Отак... Ходім...

Дудар. Це перейде. Завтра ми їдемо, Малоштане...

Малаштан. Їдемо! І я їду з червоною валкою. Везу своєю рисачкою вісім пудів... Їдемо... Здрастуйте, скажу, товариші робітники! А як ви тут поживаєте?

Зникають у хаті. З'являється Небаба та Коваль, стривожені.

Небаба. Може, тобі здалося?

Коваль *(тихо)*. Нічого не здалося. Вийшло з огради троє. Одного я впізнав: Гусак. Пішов за ними, але вони зникли десь на городах. Я озирнувся назад, а з огради шурхнув Чирва... І як у воду впав.

Небаба *(по паузі)*. Значить, він нікуди не зникав із села? Він тут і ховався.

Коваль. Ясно. Але зараз не це важно, а те, що вони щось надумали...

Небаба. Ти гадаєш, що вони... Павле!

Коваль. Тихше. Я певен...

Небаба. Буди товариша Дударя...

Кинулись до клуні. Порожньо.

Небаба. Нема.

Коваль. Значить, він ще в сільраді. Там остання підготовка.

Небаба. Павле! Одним духом туди! *(Зникають)*.

Малаштан. *(виходить із хати)*. Товаришу Малоштане, йди одпочивай. Так сказав Дудар. Тепер і я скажу: Малоштане, лягай і не журись. Удосвіта підготуй свою рисачку і гайда в гості. От діла!.. *(Увіходить у клуню, зачиняє за собою двері)*.

Тиша. Музика вір.

З-за клуні випливає Чирва. Крадеться до дверей. Прислухається. Пауза.

Чирва. Спиш?.. Я не збудю... Спи, городський поручу. А я тобі всиплю пшенички... *(Зводить курок. Відхиляє двері, всовує цівку рушниці й націлюється)*. Мушки не видно, чорт! *(Просовується в клуню)*.

Постріл. Крізь щілину в дверях блиснув огонь. Чутно зойк Малоштана. Чирва вибігає з клуні, затикає пальцем дуло рушниці.

— Улучив! Поцілив, господи! Поцілив. Тепер тікати! *(Озирається й береться в ноги)*.

Назустріч йому, як з-під землі, виростають Коваль та Небаба. Загородили йому шлях. Довга пауза.

Небаба *(тихо)*. Ти вбив його?

Коваль. Убив Дударя?

Чирва. З дороги!

Небаба *(вихоплює нагана)*. Ти вбив?

Чирва. З дороги, сміття! *(Б'є Небабу рушницею по руці. Наган падає на землю)*.

Коваль. Убив!!! *(Кидається на Чирву)*.

Небаба нападає з другого боку. Вони борюються з ним, як двоє молодих звірят із старим ведмедем. Чирва хрипить, реве. З хати вибігає Дудар. Хапає Чирву ззаду за горлянку. Чирва раптом німіє, дивиться розширеними з жаху очима просто на публіку.

Коваль. Живий!

Дудар *(повертає Чирву обличчям до себе)*. Пізнаєш?

Чирва. Живий?!

Дудар. Кого ж ти вбив?

Із клуні чутно стогін. Небаба кидається туди. Підводить пораненого Малоштана. Він хоче зіпнутися на ноги, хитається, як мара у жовтому місячному світлі.

Малоштан. А... це ти... це мій кум Чирва... Це ти мене вбиваєш...

Чирва. Не тебе, дурню. Не тебе хотів...

Малоштан. Не мене... знаю... Ти хотів убити те, що більше за мене. Диктатуру хотів убити... Не вб'єш.

У землю підеш... Моя кров за Дударя, а твоя... для гною...
(Піднімає з землі Небабин револьвер).

Д у д а р. Малоштане!

М а л о ш т а н (хотів стрільнути на Чирву. Але рука йому тремтить, і він стріляє вбік). Та не моєю немошною рукою... (Падає на лікті, Чирва тікає, але Коваль хапає його за плечі).

К о в а л ь. Стій!

Д у д а р. Куди тікаєш, діду? Твоя дорога — скінчилась.

З а в і с а

1929 р.

КАДРИ

(„Світить нам, зорі“)

Пролетарському студентству, що в бурі і натиску зруйнувало задушливі «храми» буржуазної науки і створило огненні кузні пролетарської революційної думки.

I. М.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Терень Крижень	}	студенти.
Олена Черета		
Мося Шкіндер		
Тарас Роботяга		
Микола Прядка		
Смола		
Антоньйо		
Коля Неронов		
Катря Гриценко		
Грушкіна		
Мамаєва		
Таня		
Варка		
Кіра Богоявленська		
Фіцький		
Рябошакка		
Гармаш — голова приймальної комісії, потім — ректор інституту й професор	}	професори.
Белій		
Богоявленський		
Воронов		
Кочерга		
Сльозкін		
Кукушкін		
Асистентка Белого		

Котя — безпритульний
Юлія Булатович
Кума
Саквояж
Бекеша
Попик
Гармошка
Шинеля
Панночка
Повна дама
Пенсне
Червоноармієць
Шпак — раклюга
Бик — його супряга
Манька — кумина дочка
Комендант — тип із пасажирів
Пасажир

} інші.

Пасажир, студенти, публіка на вокзалі,
група робітничої молоді.

Дія перша

І. «СМЕЛО, ТОВАРИЩИ, В НОГУ!»

Розбіглися рейки на вузловій станції. Стоїть поїзд на третій путі. Посередині — червона обшарпана теплушка гостинно розсунула свої широкі двері, ніби запрошує до себе всередину, хоч там уже повнісінько різного люду. Нові пасажирки тим часом валять у вагон з безконечними клунками, лантухами, спотикаються на рейки, тиснуться, чіпляються на буфери. Серця тим людям сповнені галасу, розпачу і лайки, що плеще й хлюпоче їм із ротів, смикається на губах, бульоче в несамовитій анархії рухів і штовханини, що ними всяк намагається здобути собі місце під сонцем і, зокрема, в благословенній теплушці. Та їх не пускають туди ті, що вже посіли там місце. Над усім тим безладдям і вереском панує віддалений соковитий посвист маневрового паровоза десь на дальшому полотні.

1

К у м а. Ж ен щ и н а я, чи не ж ен щ и н а?

С а к в о я ж. Воїстину, смішне запитання за доби революції!

К у м а. Пропусти, кажу, бо роздушу!

П а с а ж и р. Підважте її коромислом іззаду!

Т е п л у ш к а (і р же всім своїм черевом). Хо-хо! Піддай! Навалюй!

П а с а ж и р. Сип, кумо! Стрибай сюди!

К о м е н д а н т. Задирай ножку! Тільки бебехи покинь начальників. З бебехами не пустимо.

Т е п л у ш к а. Го-го-го!

С а к в о я ж. Вавілон!

П о п и к. Громадяни, додому повертаюся...

П а с а ж и р. Тихше. Чуєте, священник просить.

К о м е н д а н т. А скуда, отець, повертаєтесь?

Попик. З Афону, братіє. З Афону повертаюся.
Комендант. Немає місця. Смали, отець, знову на Афон.

Теплушка. З богом! Із господом богом.

Кума. А ти що тут за начальник? Яке маєш грама-тишне право? Пустити, кажу! Власть наша!

Саквояж. Трагічна помилка. Самогіпноз.

Гармошка (чиркнула). Ох, і яб-луч-ко... (І змовк-ла).

Попик. Православні...

Комендант. Хто вам сказав? Ми вже п'ятий рік, як безбожники, спекулянти, мішочники, дезертири, саботажники і мануфактурники. А ви кажете — право-славні...

Пасажир. На Ахвон, сказано вам. Ковбасою та бо-жою росою.

Теплушка. Ха-ха!

Пасажир (ідує на штурм). Напірай! Чого слу-хаєш? Двинь його!

2

Мося Шкіндер з червоним сигнальним прапорцем, згорну-тим круг держачка, авторитетно підходить до вагона. Околицю свого кашкета він підперезав червоною стьожечкою і відтак вигляд йому — принаймні чергового по станції.

Мося. Громадяни.

Вшухли.

За чотири роки революції, як бачу, ви не встигли дисцип-лінувати себе. Чого ви кричите?

Теплушка. Лізуть... з Афону... бебехи...

Пасажир. Де правда на світі?

Мося. Ша! Які бебехи? Який Афон? Хіба ви не знаєте, що революція відділила державу від церкви, а та-кож від бебехів? Факт. І що держава наша — це також факт. Це, навіть, перший факт! (Офіційно). Отже, на під-ставі другого факту, не настоюю на провозі служителів культу у вагонах доручених мені шляхів сполучення УРСР. Але...

Шум.

Чого ви кричите? Я кажу «але», значить, це-таки буде «але». І якщо ви його не виконаєте, то поїзда я не відправ-лю. Зрозуміли?

Теплушка. Товаришу начальник, нам їхати треба! Яке «але»? Крути, Гаврило!

Мося. Ви думаєте, що робите революцію? Аякже. Ви ідете зайцями, от і все. А революцію ми вже без вас зробили. Ваші квитки, громадяни.

Теплушка. Все в порядку. За що стрррраждали?

Мося. Ну, так от що я вам скажу. Квитків я перевіряти не буду. Але негайно посуньтесь углиб, розтрусіться по кутках і звільніть місце коло дверей — не для служителів культу, а для героїв культури. Принаймні на п'ять чоловік.

Командант. Що таке? Якої культури?

Мося. Да, да, культури! І от що я вам, нарешті, скажу — у цій теплушці їхатимуть студенти. Зрозуміли? Термінове розпорядження. Директива центру. Телеграфом із Харкова. Ось. *(Вийняв папірець, читає)*. «Посуньтесь і дайте місце негайно, крапка».

Пасажир. Так би й казали. Студенти — це, конешно, раз студенти.

Командант. Посунься, не чуєш?

У теплушці рух, метушня, лайка.

— А-ай! На живіт наступили!

— Обережно, чорт!

— Громадянинне, сволоч!

Мося *(свиснув)*. Студенти! Вас просять у теплушку.

3

Три майбутні студенти — шахтар із донецьких копалень Терень Крижень, буйний, як земля, селяк-партизан Тарас Роботяга та рвучкий юнак Микола Прядка — навантажені книжками та клунками, підтюпця біжать на Шкіндєрове запрошення, але за кілька кроків до вагона притишують ходу і крокують уже дуже повільно.

Тарас. Можна сідати?

Мося. Не «можна», а мусите сідати. Директива центру. Термінове розпорядження. Телеграфом із Харкова. Ну? Не мніть ся. Зараз відправляю поїзд.

Терень *(посміхнувся)*. Коли таке розпорядження, лізьмо, хлопці.

Лізуть у теплушку, посідають місця на дверях, ноги звішують додолу. Пасажирини пробують використати момент і собі вдерлись у теплушку.

Бекеша. Сідать так сідать. Пропустіть, Кажу. Іскринно треба.

Мося. Ша, не напірай! Дайте мені ради служби влізти в теплушку.

Терень. Пропустіть начальника.

Тарас. Дерись, Мосю, поки є місце! Хапай за ногу!

Прядка. Мосю! Кх! Чого ж ти? Кх! Лізь, конешно! (Аж захлинувся з радості).

Комедант. Який Мося? Протекція? Кумовство? Який Мося?

Мося (уже вдерся, сів між своїми). Ша, говорю! Який Мося? Ось який Мося. Бачив? Майбутній студент, майбутній інженер, лікар, педагог, а може й наркомшлях. (Здирає з кашкета стрічечку, подає «комендантові»). На, товаришок, на спогад. А хустку заховано, бо ще доведеться втирати носа. (Розгортає червону хустку, держачок викидає, а хусткою втирає чоло). Ху, важкий шлях до наркомшляху.

Терень. Не дрейф, Мосю.

Теплушка (зрозуміла, нарешті). Ге! Купив!

Гармошка (рипнула). Ох, яб-лу-чко...

Бекеша. Сук-кин син.

Кума. А жінчині не можна.

Терень. Тебе шпали не витримають.

Теплушка. Хо-хо!

Кума. Тьху на вас! Батюшко, он друга теплушка. Біжімо.

Терень. Крий, тітко.

Тарас. Займай удвох із священнослужителем і замикайся.

Пасажир. Уяви собі, що ти Ахвон-гора.

Кума та попик подалися.

4

Бекеша. А ще студенти. Мошенники ви, а не студенти.

Мося. Тарасе, дай йому відповідь. По суті.

Тарас. По суті? Слухай, бекешо. Що ми ще поки що не студенти — це правда. Ну, що бити спекулянта й зараз уміємо, це також правда. Як припечатаю, так і спухнеш. Оце тобі по суті.

Терень. Облиш. Не зачіпай барахла.

...Кума та попик знову прибігли. За ними кілька пасажирів.

Попик. Православні, там повно. Нікуди влізти.

Мося. По-перше, я єврей і до того єврей — не православний.

Тарас. А по-друге — бога немає, а релігія — опіум для народу.

Саквояж. Опіум. І це студенти. Опіум...

Студенти. Факт.

Кума. А-а! Он хто тепер їздить! Он чия власть! Он до чого дожився руський народ! Бийте його, чого дивитесь? Він єврей!

Мося. Благословен будь, господи, за те, що ти не створив мене жінчиною.

Кума. Що він баки забиває? Бийте його!

Терень. Ану, потихше, ти, баласт революції! Темний паразит.

Прядка. Союз руського народу.

Тарас (*виставив ногу*). Хочеш, то я вдарю? Ну, я вже як ударю, то язик твій — оргán агітації, зразу зіпсується.

Саквояж. І це студенти. Оргán агітації...

Прядка. Канешно.

Гармошка. ...Куда ко-ті-шня...

Мося. Тарасе, прибери чобота. Бий культурою.

Терень. Візьми її на іспит.

Хлопці. По-нашому!

Тарас. На іспит? Добре, тільки з якого боку заходити? Що її, з політекономії, чи з історичного матеріалізму вжарити?

Терень. Її навряд чи й з гармати вб'єш.

Мося. А, проте, питай з вищої математики.

Тарас. Добре. От скажіть, тьотю, скільки разів на тиждень ви возите в місто на товкучку борошно, коли революція голодує? І скільки паперових мільйонів у вас уже погризли миші?

Кума. Мільйон тобі чортів на спогад, як ти такий розумний. (*Плюнула, подерлась з своїми лантухами на буфери, а звідти — на дах вагона*).

Теплушка двигтить із реготу.

Котя-вуркаган біжить, цокаючи кісточками, затиснутими між пальцями. Спиняється коло вагона, співає:

Один я юнош одинокий.
Один у бога сирота...
Пойду, пойду я на кладбище,
Где там зарита мати моя.

Прости, прости, моя старушка,
Зачем не слухався тибя...
До етих пор я думав — шутка,
Но шуткою погубив сібя...

— Дя, на Одес?

Терень. А що, може, по дорозі?

Комендант. Глядіть, бо торбу вкраде.

Котя. Альоша, ша. Думаеш, у тібє пашьоль? (До хлопців). І я на Одес. А барішню візьмете? Ох, і барішня. Строга, а вумна. Е-ей, сюд-дою.

Хлопці. Де? Давай сюди. До нас, товаришко. Го!

Котя. Дя, я тут — у первім класі. (Шурхнув під вагон, виткнувся звідти). На пересядке побачимось. Барішня-а. Топайте сюдою, тут свої. Дя, а шямать німа?

Мося. Як-то нема? Є. На, не губись, поговоримо. Як звуть?

Котя. Котька. Міне увесь Одес знає. Зо мною не пропадеш!

Терень. Та лізь сюди. Там уб'єшся.

Котя. Хто, я? А раньше? (Зник під вагоном).

До вагона підходить Олена Черєда.

Олена. Товариші, чи тут не можна влізти?

Мося. Ох, і дівчина. Які можуть бути розмови?

Терень. А куди їдемо, товаришко молода?

Олена. Та по науку вирядила братва. До інституту, чи як він там.

Терень. Не може бути.

Олена. Чого ж не може, як є.

Т е р е н ь. Наша, виходить? Чого ж стоїш. Лізь сюди.
Т а р а с. На моє місце!
П р я д к а. Моє!
М о с я. Всі наші місця! Давайте лапу!
О л е н а. Хапайте. *(Кидає Тереневі валізку. Хлопці підхоплюють. Олена видирається, вмощується).* Ну, от і гаразд. А ви куди, хлопці?

Т е р е н ь. Як-то куди? По науку.

О л е н а. Разом, виходить?

Т е р е н ь. Виходить, що так. Звуть як вас?

О л е н а. Олена Черета.

Т е р е н ь. Олена Черета? Підходяще. От так історія. Цікаво. Значить, справді разом?

М о с я. Цікаво, звісно. Тільки не забувай, що й ми ж разом... А то ти, здається, забув.

Т е р е н ь. Ні, Мосю, не забув. От оце, значить, Мося Шкіндер, «начальник станції», хлопець підходящий. А це — Тарас Роботяга, як ти й сама бачиш. А це — Микола Прядка.

П р я д к а. Кх. Це, канешно, я Микола Прядка. А він — Терень Крижень. З Донбасу.

Т е р е н ь. Угадав, Прядочко. Тепер, виходить, ще ви, Олена Черета. От, значить, нас четверо та ви п'ята. Разом, хлопці? *(Руку до них простяг).*

Х л о п ц і. Разом! *(І свої руки міцно поклали на його руку).*

П а с а ж и р. Видать, хлопці дружні.

К о т я *(виткнувся з-під вагона).* Спрашюш. Я зразу бачу — свої в доску.

С а к в о я ж. Студенти. Іронія! Парадокс!

Т е р е н ь. Це котрий там закордонними словами лається? Покажись.

С а к в о я ж. Будь ласка, це сказав я. Так, я сказав і повторюю: і-ро-ні-я. Па-ра-докс! Що ви студіювали? Землю та кулемети? А вісім класів класичної гімназії знаєте? А сімнадцять грецьких відмін знаєте? Ні, ви цього не знаєте. То як же ви хочете бути студентами? Як же ви співатимете «Гаудеамус», коли ви не знаєте й латинської мови? Іронія.

Х л о п ц і. Тю!

Т е р е н ь. А ви не турбуйтеся, мішок з старою порохом. Ми заспіваємо іншої.

П р я д к а. З'їв, грецька гімназія? Ну, тепер закуси.

О л е н а. Ви от латинську мову знаєте, а смаленого вовка бачили?

Т е п л у ш к а. Ги-ги!

Саквож зникає в натовпі.

О л е н а. Ото ж бо й є. Хлопці, там ще один десь загу- бився. Хотів усе мені допомогти сісти та й сам загубився. Он він іде. Гукніть!

В о н и. Де? Ото? Агов. Сюди.

8

С м о л а підходить до теплушки.

С м о л а. А ви, бачу, спритніша за мене. Уже сидите? Прекрасно. Значить, ідемо?

О л е н а. Ідемо.

М о с я. Звідки будеш? З якого государства?

С м о л а. З Безродненського району. А ви? Стривай, я ніби тебе десь бачив.

Т е р е н ь. Може, землячок?

М о с я. Ні, я в Безродненському районі не жив.

С м о л а. Може, родич який?

М о с я. Родичів теж не було там. У мене, брат, роди- чів не густо. Були та загули.

С м о л а. Значить, помилився. Так як же його влізти?

Т е р е н ь. Командировка від кого?

С м о л а. Безродненський комнезам.

Т е р е н ь. Виходить, незаможник?

С м о л а. Він самий (До Мосі). Дай руку. Так не ви- дерусь.

Мося простягає руку, але Смолі не щастить її схопити. Вагони раптом брязнули відпружниками, шарпнули і під несподіваний свист паровоза рушили.

Т е п л у ш к а. Рушили. Го-го!

С м о л а. Хапайте речі!

Х л о п ц і. Кидай!

С м о л а (кидає свій клунок, але натовп відбиває його, клунок падає додолу Він біжить, підіймає його, потому чіпляється до заднього буфера, гукає). Поки що — тут, а на першій зупинці сяду.

Гармошка рипнула «Тоску по родине».

Т е р е н ь. Не тієї. Смело, товарищи, в ногу!

І вдарили голоси — молоді та мужні:

Смело, товарищи, в ногу,
Духом окрепнем в боротьбе,
В царство свободи дорогу
Грудью проложим себе...

Мося ще й хусточкою червоною махає. А на задньому буфері висить
Смола і теж підспівує.

9

Як поїзд уже зник, прибігає Юлія Булатович. Збентежено
запитує:

— Поїзд пішов? Як же це? (*Обводить усіх очима*). Як
же тепер?

Чийсь злісний голос. А я знаю? Все одно нам
на цей поїзд немає містов.

С а к в о я ж. Да-с.

Чийсь сміх.

— Пішки, баришньо. Ноги на плечі — до-оганяй вітра
в полі.

Юлія. Доганяти? (*Застигла, роздумуючи*). Нам не-
має містов... А він поїхав... (*Хитнулася, ніби земля під
нею заколивалася*).

II. ПЕРШИЙ БАР'ЄР

1

Велика аудиторія — амфітеатром. Повно різноманітної публіки; мі-
ський елемент — на ногах «дерев'яшки». Інтелігент поблискує
тендітним пенсне. Повна дама з акушерок. Нервова пан-
ночка. Чубаті, засмаглі селянки. Кілька бородачів та
вусачів. Робітничі постаті. Червоноармійці в бо-
йових шинелях та в подраних будьонівках. Внизу, коло стола, чле-
ни приймальної комісії. Котиться приглушений гомін. Наче
перед наступом — тривожно і урочисто.

Перший. Якого року перший Інтернаціонал?

Другий. Рекун! Чуеш? Рекун!

Панночка. Провалюся. Господи! Провалюся... (*Пе-
рехрестилася*).

Друга (глянула в люстерко). А я на себе надіюся.
Повна дама (до Шинелі). Вам що? Ви соціальним візьмете. О, якби мені ваше походження.

Шинеля. Не заважайте, громадянко. Дайте хоч думки докупи зібрати.

Пенсне. Боже! Чом я не син биндюжника?

Ачийсь голос (благає): Аз-буку комунізму! На хвилиночку.

Терень. Припекло комусь. А ви, хлопці, не дрефте.

Тарас. Я Врангеля не боявся, а тут більшовика Гармаша злякаюся?

Мося. Рубай з плеча, і все. Де це Прядка загубився?

Гармаш (подзвонив). Товариші, будемо продовжувати. (Затихли). Терень Крижень.

Терень. Єсть (Сходить вниз до стола, сідає).

Гармаш. Тарас Роботяга.

Тарас. Єсть. (Сходить. Сідає).

Гармаш. Роботяга, значить? Де ж ви працювали, Роботяга?

Тарас. Спочатку — в економії. Потім — у кузні. Далі — в партизанах. Потім — у Приймака, в Червоному козацтві.

Гармаш. Хороша робота.

Аудиторія вдоволено загомоніла.

Мойсей Шкіндер.

Мося. Єсть. Із Кукуївки, Олександрівського повіту.

Гармаш (посміхнувся). Олена Черета.

Олена. Єсть.

Гармаш. Черета? Прізвище селянське, степове.

Олена. Дід за чередника був.

Гармаш. А батько?

Олена. На копальнях працював. Там і задушило.

Гармаш. А сама?

Олена. У цукроварні.

Гармаш. Так. Хороший шлях. Член партії?

Олена. Так.

Гармаш. Смола, Василь Іванович.

Смола. Єсть. (Сходить, сідає).

Мося. А це — незаможник. На буфері приїхав.

Гармаш. На буфері? Цікаво. Ну, давайте далі. Микола... Микола...

Прядка (згори). Микола Прядка. Це я Микола Прядка! (Біжить униз, сідає).

Гармаш (до Шкіндера). Ваше походження?

Шкіндер. Особливих походжень у мене не було. У партизанах був, це правда. Мав батька й брата. Батько був лимар, а брат — у шевця за підмайстра. Вісімнадцятого року, під час погрому, їх... не стало... Сам я помічник машиніста з парового млина кукуївського земвідділу.

Гармаш (співчутливо, тихо). Так... дорого, товаришу, заплатили ви за право прийти сюди як хазяїн. Ну, що ж, вище голову. Тепер будемо битися разом.

Шкіндер. Отак і я думаю.

Гармаш. З програмою як у вас? Готувалися до іспиту?

Шкіндер. Та вже самі побачите. Що знаю — скажу, не ховатимусь. Чого не знаю — теж скажу. Приймете — вчитимусь, не приймете — піду назад у млин, за машиніста буду. (До хлопців тихо). Правду кажу. Чого смієтесь?

Гармаш (до Тереня, по паузі): А ваше походження?

Терень. Шахтюр.

Гармаш. А батько?

Терень. Шахтюр.

Гармаш. А дід?

Терень. Шахтюр.

Сміх, оплески в аудиторії.

Гармаш. Член партії?

Терень (ствердив головою). Ясно.

Гармаш. Товаришу Смола.

Смола. Селянин. Незаможник. Працював у боротьбі з бандитизмом. Був за секретаря у виконкомі і в комнезамі працював.

Гармаш (до Прядки). А ви?

Прядка. Я? Наймит. Значить — по заробітках, вроді як батрак. А потім на пароплаві... у революцію... Член комсомолу, конешно.

Дружний сміх.

Гармаш (до Шкіндера). А що таке революція?

Мося. Революція? (Подумав і ясно посміхнувся). Так це так і буде ре-во-лю-ці-я. (Набик). Здається, в точку...

Кочерга. Так, але науково.

Мося. Науково? Науково, професоре, я.. коли навчуся, тоді, значить, буду науково. (Набик). Оце одбрив...

Гармаш (до Тараса). Ну, а ви, товаришу?
Тарас. Революція? По суті... Кг... Значить... революція... (Стиснув кулаки, брови насунув). Значить... клас. От... ху. Понімаю, а не скажу. От у нас, у Червоному козацтві, значить... Ану, дайте другий вопрос.

Кочерга (до Олени). Ви, товаришко...

Олена. Революція значить насильно повалити старий лад. Ну, от буржуазію розбили, землю та фабрики забрали, в університет прийшли, от тобі й революція.

Гармаш (до Смоли). Згодні?

Смола. Правильно. Збройне повалення старого ладу пролетаріатом разом з незаможним селянством.

Гармаш. Товаришу Крижень, згодні?

2

Увійшов секретар приймальної комісії, передав Гармашеві записку. Гармаш пильно її перечитує.

Терень. По суті сказано правильно.

Тарас. Ну да, як по суті, то воно...

Терень. Але пролетаріат і сільська голота разом із ним — це вже коли пролетарська революція. А є ще буржуазні: велика, французька, наша лютнева...

Мося (раптом). Правильно! Я згадав. Експропріація експропріаторів. Пролетаріат — могильщик буржуазії. (Набік). Здається, науково. (І гордо повів очима на аудиторію).

Гармаш. Тут хтось подав до комісії записочку. Записочка цікава і без підпису. Написана вона друкованими літерами.

Голос. Хі-хі.

Другий голос. Щоб не впізнали руки.

Смола. А що він пише?

Аудиторія. Прочитайте.

Гармаш. Зараз прочитаю. «Товаришу голово, просимо дати відповідь на такі запитання. Перше: скільки євреїв цього року буде прийнято? Чи зовсім без процентної норми?»

Аудиторія. Ш-ш-ш-ш... Тихше...

Гармаш. «Друге: скільки українців? Третє: скільки росіян? Четверте: чого ви так чіпляєтесь до соціального походження? Хіба Радянській владі краще мати в університеті неписьменних студентів, диких, некультурних, аби

вони були з робітників та мужиків? А хто будуватиме культуру? І п'яте: якої ви національності? Єврей?»

Аудиторія. Цікаво.

— Хі-хі.

— Мм-да.

Мося. Словом, нашого брата приймають добре.

Терень. Дурень ти, Мосю. Це ж фронт. Держись.

Мося. Я держусь.

Тарас. Дай нам узяти позиції.

Смола. Дай нам укріпитись.

Олена. Це записка погромника.

Аудиторія. Перевіряйте документи! До кісточок добирайтесь!

Голос. Знайти, хто написав! Ганьба, як пропустимо!

Аудиторія. До стен-ки!

Гармаш. Товариші! Спокій і витримка. Вища школа — це новий Перекоп. Узяти його буде нелегко. Ворог скажено боронитиме свої останні твердині. Але ми мусимо взяти, ми їх візьмемо. Армія робітників і селян — всіх націй і рас — українців, росіян, білорусів, татар, євреїв, латишів і всіх без жодної національної різниці, розвалила тиюму народів, здобула диктатуру пролетаріату, здобуде і вищу школу і створить свою науку, найвищу науку робітничого класу, що бореться за комунізм. Отже, ідіть спокійно і сміливо вперед!

Як хвиля в морі, прокотилися в аудиторії бурхливі оплески. Перейшли в бурю, в шторм. Аудиторія звелася на ноги.

Аудиторія (*зукнула*). Слава!

Червоноармієць (*став на лаву, поправив будьонівку, рукою махнув*). Товариші! От имени! Бессмертной и непобедимой! Перекопской! Дивизии! От имени! Бойцов и командного! И политического! Состав! И от имени! Всей! Российской! Советской! Федеративной! Социалистической! Республики! — Да здравствует высшая наука на пользу пролетариата!

Аудиторія. Слава!..

Червоноармієць. Товариші! Продолжайте работать. Красная Армия стоит на страже революции!

Аудиторія з громом сідає, стукаючи партами, тупочучи ногами.

Гармаш. Продовжуємо працюю...

ІІІ. ЗУПИНИТИ НЕМОЖЛИВО

1

На білих мармурових сходах вестибюлю, перед численним розмаїтим натовпом, секретар приймальної комісії оголошує наслідки прийому.

Секретар. Товариші, комісія оголошує наслідки прийому до інституту за вчорашній день. Громадянка Крестовоздвиженська — дочка служителя культу, відмовити. Твердищенко Гаврило Карпович — куркуль, відмовити. Морозова — дочка купця, відмовити. Гнат Перебаба — незаможник, прийняти. Микола Нестеровський — залізничник, прийняти. Валентин Сліпацький — син промисловця, відмовити. Терень Крижень — шахтар, прийняти. Тарас Роботяга — коваль, прийняти. Мойсей Шкіндер — помічник машиніста, прийняти. Олена Черета — робітниця, прийняти. Степан Ліщина — селянин-середняк, прийняти. Микола Прядка — наймит, прийняти. Василь Смола — незаможник, прийняти. Селяни-середняки — Закопайло, Милостивенко, Микола Миронович, Петро Юрженко, Пантелій Бойченко, Іван Авксентьев, Роза Печена, робітники — Чайченко, Грекул, Рубінштейн, Гусаренко, Мамаєва...

І повалили, й повалили в університетські коридори безконечні свити, шинелі, тужурки, блузи, козушки...

2

Белій і асистентка вийшли з дверей аудиторії.

Белій. Зупиніть!.. Тссс! Зачиніть!

Асистентка (кинувшись до нього). Я все зроблю. Ідіть.

Белій. Зачиніть вікна! Замкніть двері!

Асистентка. Вам не треба, не можна хвилюватися.

Не треба виходити.

Белій. Хіба ви не бачите?

Асистентка. Ідіть же, благаю...

Белій. Замкніть двері!

Асистентка. Тссс, тссс.

Белій. Зу-пи-ніть!

Посипались золоті літери: «Императорский университет». Переступаючи через них, ідуть свити, шинелі, тужурки, блузи, козушки...

ІV. ХАЙ ЖИВЕ ГУРТОЖИТОК

Тротуар послався вниз—попід муром. На тому мурі напівстертий, розмитий дощами напис: «Буфет». Під ним — аркою діра в стіні, закладена білими кам'яними брусками. Лише внизу залишилася вибоїна, що в неї ледве може пролізти людина. Геть далі — море, скелі і пляж — пустельний, осінній. Рідко хто пройде тут помилюватися з осіннього моря, що цілий час шумить непривітно й одноманітно.

1

Коля Неронов поправляє «вхід» до діри. Ізвідти чутно одинокий Котин спів:

Клавочка служила в Енпека,
Клавочка работала слєгка,
Баришня савецькая, юбочка не дєцькая,
Карточку імєла літер А...

2

Котина чубата голова витикається з дірки. Він слухає якийсь час, як шумить море, потому філософічно констатує.

— Шюміть, зараза...

Вилазить на тротуар, ставить приладдя чистити чоботи і вмощується коло нього.

Справляєте апаратні двері?

Неронов (*поправив свої дротяні окуляри*). Н-да...
Хочу додержати грецького стилю.

Котя. Да, а як буде зима, тоді що? Я такий, що не боюсь, а от за вас не ручаюсь...

Неронов. Н-да, обставини. Життя,— от у чому суть.
Подумай над цим...

Котя. А ви, дядю, не журіться. Воно так не буде, а якось буде.

Неронов. Життя. Н-да. Життя буде для нас, як ми його завоюємо і переробимо по-своєму.

Котя. Значить, не дреф, підтягай живота і...

Неронов. І доглядай квартири, а мені вже до інституту.

Котя. По науку?

Неронов. По науку.

Котя. Гм, по науку...

Неронов пішов.

3

Пройшла жінка з кошиком. Котя услід їй заторохтів щітками об ящик — налякав. Іде парочка — Манька з кавалером.

Котя. Чудачка з торбою і кавалер з щіпочком. Можна заробити. (*Щітками об ящик цок-цок*). Па-чистить!

Манька. Куди ви мене завели? Тут страшно і нікого нема... (*Поставила ногу на ящик*).

Кавалер. Я і море... Єдиний свідок моїх найчистіших намірів.

Котя почистив, щітками цок-цок, дзвоником дзень-дзень. Манька заплатила, пішли.

4

Котя (*услід їм ще одну штуку: загув автомобільною трубою, приладнаною до ящика,— злякав...*). Теж баришня... На море ходить мечтять, а платить мало; у самій в торбі тільки два лімони. Ну, нічого, хліб і помідори будуть.

5

Знизу тротуаром швендяє дорослий раклюга Шпак. Наспіває:

Роділа мене мати у неволі,
І з тих пор я пашьол в нищету,
А природа не знала преступленья
І дала мені жиганську красоту...

6

Котя. Шпак пливе. Во опух, чорт, од вольної життя... Шпак (*підходить і тупо дивиться на Котю*). Ослобони квартиру.

Котя. Не моя квартира, студентська.

Шпак. Котько! Брось шутки. Кімать ніде. Кажу, ослобони без розговору.

Котя. Уркан свого не зачепить. Пливи, Шпак, а то вкусю. (*І зубами клацнув*).

Шпак. Шепчеш... (*Кашкета насунув, руки — глибоко в кишені, і мовчки почимчикував далі. Обернувся*). Назад ітиму, щоб була вільна. (*Зник за рогом*).

Котя (*вслід йому*). Танцюй далі. Він ще буде мені вказувати. Я, може, сьогодні аж п'ять гребінців нахапав у чудачок, на базарі можна за півлімона загнати. На шямовку... А він мені вказує. (*Раптом*). Кватиранти йдуть. Ух, і народ студенти. Гопкомпанія. І тьотя Черета з ними. А то хто такий з пувицями?

Згори, палко про щось сперечаючись, ідуть студенти — Терень, Олена, Мося, Антоньйо, Катерина Гриценко, Смола, Варка, Грушкіна, Неронов.

Терень. Плутаєш ти, Антоньйо. Все плутаєш. І сам ти плутаний.

Антоньйо. А трагедія особи? Окремої особи.

Олена. Годі там з трагедіями. Цікаво, що тут у вас за хороми.

Смола. Я теж іще не бачив.

Всі. Оце тут? Стоп. Гальмуй машину.

Антоньйо. Чудово. Та ви ж тут, як бурсаки. А море! А море яке! Ах... море!

Терень (*на Котю*). А ось і хазяїн. Ти чого тремтиш? Хіба холодно?

Котя (*цокаючи зубами*). Не, жюра. Тьоті Череті поважання.

Олена. Здоров, Котю. Не забув?

Котя. Не, тільки ви почекайте, я зараз. Постережіть фабрику... (*На свій ящик. Зірвався, побіг*).

Олена. Куди це він?

Мося. Діла у чоловіка. Певне, у фінвідділ побіг — податки платити.

Антоньйо. Друзі мої, на море!

Голоси. Спочатку на море, квартиру потім подивимось.

Смола. Мосю, ходім, покажеш нам свої морські володіння. (*Обійняв його за плечі*).

Пішли до берега.

Біля муру залишилися Терень та Олена.

Терень. От що я хотів тобі сказати, Череди. (*Зам'явся і сказав інше*). Позавтра — засідання бюро партосередку. Ти мусиш бути. Твоя доповідь про організацію курскому.

Олена. Гаразд. А... це правда, Тереш, що ти будеш за секретаря партосередку?

Терень. Так хотять. На мою думку — дурницю роблять. Який з мене секретар?

Олена. Ні, Тереш. Правильно роблять. Ти... та ну тебе.

Терень. Ну? Чого ж не доказуєш? Га? Кажі, що хотіла сказати.

Олена. Я хотіла сказати, що з тебе буде... хороший секретар.

Терень. Угу. А я от що хочу тобі сказати, Олю...

Олена. Не говори. Вони вже йдуть...

Терень. От біда. Слова не дають сказати...

11

З моря, на чийсь репліку, долинули оплески і вигуки: «Правильно, прекрасно». Вся компанія повертається назад.

Всі. Да-а.

Антоньйо. Артистично. Друзі мої! Розкішно! Хоч у романі описуй.

Мося. Що в романі, спробуй пожити.

Антоньйо (*зазирнув у дірку*). Тільки повітря там... знаєте...

Мося. Нічого повітря. Мабуть, Котя спав. Багато, крокодил, забирає кислороду.

Катря (*голосом від землі*). Хай йому чорт, як же його вчитися в такому кублі? Поприїздили дурні, а тут теж не дуже навчився. Та це життя?

Олена. Ну, годі, Катре. Ти знов своєї. (*До Антоньйо*). А ти краще знайшов би хлопцям приміщення, поки буде гуртожиток. Ти ж старий студент, всі входи тут знаєш. І тужурка у тебе з гудзиками.

Терень. Гуртожиток буде не сьогодні-завтра. Не дрефте, товариші.

Смола. Хто сильний, хто не лякається труднощів,

хто знає, чого він хоче, той ніколи не здрейфить. Так що приміщення...

Антоньйо (*спалахнув*). Що таке приміщення? Дурниця. А от я бачив на вулиці Теодора одну дівчину. Знаєте? Це не дівчина! Це — оте невловиме прекрасне, що стоїть над буденщиною, над політикою, над боротьбою, над усім. Це — жінчина! Ні, жінчина звучить вульгарно. Абстракція жінчини. Ні, і не абстракція...

Мося. Може, екстракція?

Антоньйо. Глупо... Ідеал жінчини. Отак би йшов за нею, і йшов, і йшов... куди вона, туди й я...

Олена. І далеко б зайшов?

Мося. Зовсім не далеко: вона б покликала міліцію-нера, і наш Антоньйо зайшов би в район.

Сміх.

12

Тарас та Прядка біжать згорі.

Тарас (*ще здалеку розмахує руками й гукає*). Збирайтеся! Чого стоїте? Складайте гардероби! В'яжіть книжки! Зніміть із гачка мої зимні штани!

Прядка. У похід!

Всі. Тарас! Прядка!

Терень. Що трапилось?

Прядка. Підійшов я до нього... козирем, канешно. «Ви знаєте, хто я такий? — питаю. — Я член комсомолу». Ну, він, канешно, й здрейфив... (*З усієї сили танцює*).

Олена. Приміщення?..

Тарас (*урочисто*). Гур! то! жи! ток!

Всі. Гуртожиток?..

Мося. Тарас! Ти ж геніальний!

Прядка. А я?

Мося. Ну, ти... Ти ж член комсомолу, канешно.

Тарас. Ось! (*Переможно трусить папірцем*). Ось!! Машинкою друковано і хімічним олівцем підписано! Здоров, Нероне. Сам голова кубучу поплював і на мокрому розписався. Здрастуй, Варко. В новий гуртожиток пролетарського студентства ордер номер 134! Ось він, номер 134-й. Здрастуйте, товаришко Олено. Ось він. Негайно збирайте багаж. Тю, й Катря тут!.. бо розхапають житлоплощу по всіх кутках...

Терень. Та невже ордер? Дай сюди. Справді ордер.

Браточки! Перемога! Тепер заживемо. Тепер не страшно. Технологія, мінералогія, геологія...

О л е н а. Зоологія...

М о с я. Біологія...

Т а р а с. І ембріологія!

Т е р е н ь. Все переможемо. Навіть сопротивленіє матеріалів. Хай живе гуртожиток!

В с і. Хай живе гуртожиток!

П р я д к а. На аврал! Вахтенні, в трюми, рушай!

Т е р е н ь. Антонійо, тобі сподобалась ця нора: лізь—тягни барахло.

М о с я. Куди? Він без протигаза. Я в одну мить. (*Влазить у нору і викидає звідти речі*). Хапайте: студентський рояль — раз! (*Викидає гітару*).

В с і. Раз!

М о с я. Політекономія — два.

В с і. Дайош!

М о с я. Тарасові штани — три.

В с і. Штани квартирмейстера — дайош!

13

Ш п а к повертається згори. Підійшов, зупинився.

Ш п а к. Ослобоняєш? Замети після себе, щоб було чисто. Я люблю чистоту.

М о с я. Проходь, юношо. Тут тобі нема чого робити. У нас секрети.

Ш п а к. Гляди, бо я дам тобі секрета. Шепчеш... Замети після себе, говорю тобі раз. (*Пішов, насунувши кашкет*). Секрети...

14

Т е р е н ь. Бачили типа?

В с і. Да-а.

О л е н а. Такого краще не зачіпай. Мосю, давай далі.

М о с я (*викидає*). Неорганічна хімія, вихідні калоші, рак, апендицит, язва сліпої кишки — будь ласка, одержуйте.

В с і. Дайош!

М о с я. Колективна ложка, колективна миска, партизанський чайник — п'ять!

Т а р а с. Мій вірний товариш. Дайош!

Котя йде згори. Ще здалеку помітив, що робиться щось незвичайне. Підходить і мовчки дивиться. В руках — помідори і шмат чорного хліба. Руки йому затремтіли, голос наче вломився.

Котя. Чого викидаєте?

Всі зупинилися. Стало раптом перед усіма питання: «А як же Котя?»

Олена. Котя.

Котя. Я — Котя, а ви — тьотя. Кудюю ж це ви моїх кватирантів?

Олена. У гуртожиток, Котя. Розумієш?

Котя. В натурі. Значить, заставайся, Котя, з вуркаганами?

Олена. А знаєш що?

Котя. Тоже кватиранти... когті рвуть. А я вам шямовки приніс. Думав... *(Не витримав, одвернувся й заплакав)*. Ах, ви... сволочі...

Всі стоять, похнюпились.

Терень. Олено, бери справу на себе.

Олена. Гаразд. Хочеш, Котю, жити?

Котя. Та-а... у приюті кукать? Не хачу.

Олена. Зовсім не те.

Котя. Заманюете. Не підю.

Олена. Нікуди я тебе не заманюю. Хочеш — заставайся тут. А надумаєш — топай до мене. Поговоримо.

Котя. Поговорить можна. Шьо мені, жялко? Натє шямовку. Рубайте.

Тарас. Хлопці, не знаю, як у вас, а в мене вже чомусь апетит з'явився. І що воно за знак, що кожного дня хочеться їсти? Чи клімат такий, чи що? Я вже аж дві дірки нові проколов у паску — нічого не допомагає...

Всі. Та давай, не розбалакуй.

І миттю з'їли харчі.

Олена *(до Тереня тихо)*. Нічого йому не кажи... я сама з ним... *(До Коті)*. Ну, прощай, Котю. Дай лапу.

Котя *(завагався)*. Вона грязна.

Олена. Нічого. Отак. *(Тихо)*. Ходім з нами. Ніхто ж тебе не примушує. Своєю волею підеш...

Терень. Ми — товариші. *(Тисне руку)*.

Тарас. Виручив, братишко. Може, й ми тебе виручимо.

А н т о н ь о. Прощай, незалежний ні від яких умовностей, вільний, як птиця, Котю.

К о т я. Вона грязна...

Н е р о н о в. Життя. От у чім суть. Н-да. (Тисне руку). Подумай ще раз про це...

Т е р е н ь. Правильно, Нероне, життя. Але бери свою скриню на плечі і слухай команду.

Т а р а с. Шикуйсь. (Узяли речі, вишикувались). На позиції пролетарської науки... бі-і-вуак у гуртожитку кро-о-ком рруш!

П р я д к а. Право на борт! (Заспівує, всі підхопили).

Світить нам, зорі, світи нам, місяцю,
І ясне сонце вгорі, світи.
А ми вперед сміливо й гордо,
І переможно будемо йти...

Пішли. Олена непомітно для Коті одійшла вбік, чекає.

Котя довго дивиться вслід своїм незвичайним товаришам. Сердито витер рукавом очі, губу закусив. А потім рішуче взяв свій ящик, перекинув ремінь через голову і, в ногу з студентами, дзенькаючи дзвоником та ще й трубою потрублюючи, рушив за ними...

V. ІСПИТ

1

Професор Сльозкін на високій кафедрі. Перед ним стоїть Неронов, складає «зачот».

Сльозкін. Отже, колего Неронов, звук є коливання повітря? Цікаво, ультрацікаво. Надзвичайно. Більше ви нічого не маєте додати?

Неронов мовчить.

Сльозкін. Ви мовчите? Я б сказав — ви красномовно мовчите. Хе-хе. Красномовне мовчання. Я розумію вас: коли людина не має чого сказати, вона мовчить. Цілком розумію. Наука підносить душу, але наука потребує, щоб і її підносили. Я вам співчуваю. Важко підносити науку, коли вона для тебе є терра інкогніта. Але що я можу для вас зробити? Я безсилий...

Неронов мовчить.

Сльозкін. Що ви студіювали? Ви класичну гімназію скінчили?

Неронов (хитає головою). Ні.

Сльозкін. Грецькі відміни знаєте?

Неронов. Ні, я більше цікавився китайською мовою, індійською і таке інше...

Сльозкін. Я бачу, що вам дуже весело.

Неронов. Так, професоре, я ладен, як бачите, танцювати.

Сльозкін. Але що ж я можу для вас зробити, питаю ще раз, дорогий колего? Ну, ще одне, останнє запитання. Чи не скажете ви мені, кому має дякувати людство за те велике натхнення, яке допомагало відомому професорові Міллерові розв'язати надзвичайно пекучі проблеми звуку? Хто прищепив йому любов до цієї науки? Ну, я вам підкажу. Це була високоталановита бабуся свого геніального онука, яку звали... Ну? Не скажете?

Неронов. Ні. Не скажу.

Сльозкін. Не скажете? (Дає назад зачотну книжку). Дуже шкода, але вам доведеться прийти ще раз. Підучіться. Глибоко вам співчуюю і прекрасно вас розумію. Коли людині нічого сказати, вона мовчить.

Неронов (взяв книжку). Це не завжди так, професоре. Але я ще раз підчитаю. (Повертається й виходить).

2

Назустріч вітає Фіцький. Зштовхнулися.

Фіцький. Обережно, колего. Лізе, цкати, на ноги і не просить пробащення.

Сльозкін. А, колего Фіцький.

Фіцький. Здрастуйте, Валентине Михайловичу. Можна, цкати?

Сльозкін. Прошу, прошу. Чим можу служити?

Фіцький. Дозвольте, цкати, Валентине Михайловичу, здати зачот?

Сльозкін. О, будь ласка. Ну, що ж вас спитати? (Дивляться один одному в вічі). А втім... на основне запитання, що стоїть перед нами, ви, я певен, завжди дасте відповідь. Вашу книжечку. (Той дає, Сльозкін пише і вимовляє). Бене.

VI. «РЕВУТЬ, СТОГНУТЬ...»

Аудиторія. Студенти чекають на лекцію. Професор не з'явився.
Розгардіяш. Розмови. Пісня.

1

А н т о н ь й о. У нас роблять (кладе кулак на серце і робить рух: униз і під прямим кутом коротко праворуч) отак.

Г р у ш к і н а. Симпатично. Мені подобається. Це так романтично.

Н е р о н о в. Н-да. Чудні у вас уподобання, товаришко Грушкіна.

Г о л о с. Хто це так?

А н т о н ь й о. А це в нас на міщанській слободі кугути так роблять — ножем. Дірку в грудях.

Г о л о с. Кому?

А н т о н ь й о. А на кого закипить серце. За зраду більше.

Н е р о н о в. Нічого собі метода.

А н т о н ь й о. Артистична...

Пісня звучить на всю аудиторію.

Ревуть, стогнуть гори-хвилі
в синесенькім морі.

Плачуть, тужать козаченьки
в турецькій неволі...

2

Увійшов Т е р е н ь. Здивовано поглянув на аудиторію. Гукнув:

— Прядко!

П р я д к а. Єсть, канешно!

Т е р е н ь. У чому річ? Що за гульбище?

П р я д к а. Та от лекції немає, ну, народ, канешно, розважається.

Т е р е н ь. Чия лекція?

П р я д к а. Белого, канешно.

Т е р е н ь. Не прийшов?

Г о л о с. Не прийшов, щоб він навіки забув до-рогу...

Прядка. І не сповістив. Тепер, канешно, сиди дві години, чекай лекції Сльозкіна.

Рябошапка. А той, може, теж не прийде.

Терень. Ану, Прядочко, мотнись до канцелярії.

Прядка. Єсть, канешно. (Побіг).

Терень. Прядко!

Прядка. Га?

Терень. Ти ж чого побіг?

Прядка. Тьфу ти! Ну, кажи, чого?

Олена підійшла до них.

Терень. Тягни сюди розклад лекцій. Треба, нарешті, взятися за це обома руками. Самим доведеться нажатись, коли хочемо з цього буржуазного «храму науки» зробити пролетарську кузню. Позавтра засідання бюро партосередку, треба ставити це питання.

Прядка. Та ти ж так і кажи. (Побіг).

3

Олена. Важко нам буде, Тереш. Комуністів у нас ой як мало, а народу різного — тисяча чоловіка на нашому курсі, і що за народ.

Терень. Одсіються потроху, зразу не можна.

Олена. Тереш, таки правда, що ти будеш за секретаря. Вийшло по-моему.

Терень. Вийшло не по-твоему, а по-райпарткомівському... Ну, що ж, будемо працювати!

Олена. Будемо, Тереш! Так будемо працювати, як ти тоді в теплушці говорив, пам'ятаєш?

Терень. Угу. А от ти пам'ятаєш, що я хотів тобі сказати, там, коло моря?

Олена. Пам'ятаю, Тереш. Але... не треба говорити.

Терень. Ні, я скажу. По-чесному, по-шахтарському, скажу, а не сподобається — скажеш: к чорту.

Олена. Я так не скажу, бо я, Тереш... всією силою... От ти ж бачиш... усією силою... Та ну тебе! Бачиш, дурна, й сказати до пуття не вмію. Тільки скажу одне: хочеться мені вивчитись, так хочеться, аж зуби іноді стиснеш. Вивчитись, щоб велике щось зробити для революції.

Мося (підходить, показує картку). Дивіться, подобається?

Олена. Жінка, що й казати. Де ж ти взяв таку?

Мося. Знайшов. Тут, в аудиторії.

Терень. Зажди! Ця картка належить тому, хто написав записку! Ось сліди, видушені олівцем... (Читає). «Скільки євреїв буде...»

Олена. Оце так так.

Смола. Загубив... (Іде розгублено, дивиться навколо себе).

Терень. А ми знайшли.

Смола (обернувся). Олівець?

Терень. Ні, картку.

Смола. Яку картку?

Олена. Жінчина, брат. Очі так і грають.

Мося. Я знайшов.

Смола. Ти? Он як.

Терень. Дивись.

Смола. Ці-каво...

Терень. З другого боку ще цікавіше. (Показує).

Смола. «..без процентної норми...» (Вражений).
Ідея! Оголосити, що знайшли картку, так можна буде зловити автора записки.

Прядка (вбігає). Єсть розклад лекцій! Там сидить, канешно, якась стара дівка. Не давала. Навіщо вам, та для чого, та хто дозволив? Ну я, канешно, сам узяв.

Терень. Давай, Прядочко, показайнуємо по-своєму.

Виходять.

4

Аудиторія знову заспівала на весь голос.

Антоньйо. Так! Я почуваю: не рацію, а емоцію керує мною. Е-мо-ці-о! Душа!

VII. НЕЗАМОЖНИЦЬКА СТИПЕНДІЯ

В коридорах інституту Мося зустрів Смолау.

Мося. Смола! Я тебе скрізь шукаю. Ти що наробив?

Смола. Де? Що таке? Я нічого не знаю.

Мося. Нічого не знаєш? Робиш і не знаєш, що робиш? Стипендія Бондаря та Катерини Гриценкової де? Кому віддали?

Смола. Ах, да. Ти розумієш?.. Це безобразіє... Ви десь ходите, а тут...

Мося. Тихоплюєві дали? Куркулеві віддали незаможницьку стипендію!

Смола. ...а тут куркульська лінія. Розумієш? Я тобі сам хотів про це сказати. Оце шукав тебе. Просто не знаю, що тепер робити...

Мося. Чекай. Та ти ж сам віддав цю стипендію куркулеві!

Смола. Що? Я віддав куркулеві?

Мося. Незаможницьку стипендію!

Смола. Ну, знаєш, якби ми не були товаришами, я б дав тобі в морду.

Мося. Але ж ти був на засіданні стипендкому?

Смола. Був.

Мося. Ну?

Смола. Був, але що я міг зробити, коли я був сам, як палець? Ні тебе, ні Олени не було. Комісія ухвалила, вирішила, записала. Хоч головою бийся. Що я міг зробити? А ви ходите десь. Чорт зна, що робиться в інституті, куркулям дають стипендії, а ви ходите.

Мося. Та ми ж... у залізничних майстернях були. Там же в нас гуртки.

Смола. Ну, от і здобрий тепер своїми гуртками... (Взяв у нього з рук протокол, сунув собі в кишеню).

Мося. Куди ховаєш? Дай сюди.

Смола (рвонувся до нього, хотів схопити за петельки... потім). От чудій. На, на твої протоколи. Що ж ти тепер з ними зробиш, коли справу вирішено?

Мося (вихопив протоколи). Побачимо.

VIII. ФРОНТ ПРОРВАНО

Сувора зима в гуртожитку. Холодна зима. Студенти не роздягаються, так і живуть, так і науки студіюють, так і сплять — одягнені у все, що в них є, геть аж до рукавиць.

1

Смола (не відриваючись від газети). Курс радянського карбованця продовжує падати.

Другий. Але температура зате стоїть постійна.

Третій. Сьогодні скільки ступнів?

Другий. За Реомюром — 15, за Цельсієм — 19, за Фаренгейтом — 35 нижче від нуля.

Рябошапка. Тітка моя завжди казала: тримай черево в голоді, голову в холоді, а ноги — в теплі, проживеш сто літ на землі. Отож, скинь башлик з голови і закутай ноги.

Другий. Навіть такий обиватель, як ти, може порадити іноді щось путне. (Робить так, як йому порадив Рябошапка).

Смола (з газети). Пуд дров коштує один мільйон дев'ятсот тисяч карбованців.

Тарас. К чортовій матері! Я більше не можу! Я замерзаю.

Неронов. Роби гімнастику.

Смола. Фунт картоплі — сто п'ятдесят тисяч карбованців.

Неронов. Н-да. Суть не в карбованцях, а в товарному індексі. А виникнення ідеї товарного індексу забігає в далеке минуле, аж до XVII сторіччя, коли зроблено першу спробу виміряти вартість грошей через порівняння товарних цін у різні періоди. Отже, не можна брати фунт картоплі ізольовано від історичного минулого і від нашого сьогоденного життя.

Смола. Яйця — сто тисяч карбованців штука. Десяток — один мільйон карбованців.

Тарас (схопився). Годі! Не можу! Що хочете робити, а я не можу.

Смола. Слабодух. А ще партизан. Ти мусиш іншим давати приклад, а ти, замість того, підриваєш ентузіазм пролетарського студентства.

Тарас. А ти не вчи мене, шевська смола. Ти, може, під маминою спідницею сидів, коли я власть завойовував, а теж учиць...

Смола. Почім знать? Може, й не сидів. Може, не менш за тебе активно бився. І зараз духом не занепадаю, а ти... (З газети). Цікаво. Фунт цибулі — двісті тисяч. Фунт цибулі. Оце я розумію. Ну, мені треба на засідання. Киснути ніколи. (Вийшов).

2

Рябошапка. Тітка мені казала: Хомко, як буде погано, приїзди краще додому. І от я й не знаю. Держався, держався, а далі не видержу. Мабуть, таки покину. Бо немає рації. Отак тут і пропадеш...

Т а р а с. Тітка? Тьху, чорт! Тітка...

3

Вбігає П р я д к а.

П р я д к а. Товариші! Є новина! Більше того: є закурити!

Г у р т о ж и т о к. Закурити? Де? Прядко!

П р я д к а (*показав собі на голову*). Тут. У шапці.

Г у р т о ж и т о к. У шапці? Давай!

П р я д к а. Почекайте. Цигарки конфісковані у Петі Юрженка. Конфісковані за неетичний спосіб, яким він їх настріляв. Розумієте? Іде Петя Юрженко на базар. Підходить Петя Юрженко до спекулянта. Табачок? — питає Петя. — Табачок, — відповідає, канешно, спекулянт. — А почім? — По тім-то. — Ага. — І крутить Петя Юрженко цигарку. Пробує. Скрутив, закурив. — Ні, каже, дуже міцний. І пішов Петя далі. А цигарку — в кишеню. Підходить до другого, знов пробує. — Ні, дуже легкий. — І далі, а цигарку знов, канешно, в кишеню. У третього — кислий, у четвертого — гіркий, у п'ятого — дорогий. І от дивиться... (*Скинув шапку, показав*). Тринадцять цигарок настріляв, шпана позапартійна!

Х л о п ц і. Хай живе Петя Юрженко. Давай уже, не муч...

П р я д к а. «Хай живе» не pomoже. Закурити дам тому, хто піде зараз зі мною, куди я скажу, хоч і на край світу.

Б е з н а д і й н и й г о л о с. Чорт його бери, давай.

П р я д к а. Слухайте ж. Ви сидите тут, мерзнете і нічого не знаєте, що робиться на світі...

Г у р т о ж и т о к. А що таке? Що трапилось?

Г о л о с. Ллойд Джордж повісився?

П р я д к а. Ще краще. Дрова привезли!

Г у р т о ж и т о к. Дрова? Не може бути.

П р я д к а. Факт. Зараз же всі на двір — скидати.

Г у р т о ж и т о к. Дрова! Теплова енергія! Хай живуть дрова! Хай живе фунт цибулі за двісті тисяч! (*Всі вибігають з кімнати*).

4

Назустріч Катерина Гриценко. Затримала Тараса.

К а т р я. Стривай, Тарасе. Маю тобі дещо сказати.

Т а р а с. Катрусю! Дрова!

Катря. Де дрова? Ніяких дров. Слухати більше не хочу. Самі скоро дровами станемо. Як собі знаєш, а я їду в село.

Тарас. Ти здуріла?

Катря. Здурієш тут. Професор таке говорить на лекції, що в голові макітриться, нічого не розумієш, сидиш, як довбня. А він ще навмисне закручує. От закручує, закручує, щоб незрозуміліш було. Прийдеш додому — замерзаєш. Сядеш писати — в руки зашпори заходять. Книжку прочитати — немає книжки: торбу грошей треба на книжку. Та це така наука? А хай воно сказиться. Не світить нам учитися, от і все. Терень уже застудився, плеврит схопив. Та це щоб і тобі так було?

Тарас. Так Терень же встав уже. Дурна ти!

Катря. От і дурна. От і я так кажу: професор лекцію читає, а я не розумію. *(Мало не плаче)*. Шкода... звісно, шкода... але поїду. Ти зоставайся... Значить, нам не судилось... Поїду... А ти зоставайся... Прощай.. *(Щоб не зайтись плачем перед Тарасом, вибігла Катря з кімнати)*.

5

Тарас *(зітхнув)*. Ех, діла. *(Сів до столу, розгорнув книжку, знову згорнув її, лягнув палітурками)*. Не везе на культурному фронті... *(Починає складати свої речі)*. Діла...

6

Увіходить Мося.

Мося. Діла, Тарасе. Та ще які діла. Тереня немає?

Тарас. На засіданні факультетської комісії.

Мося. Ти розумієш, яка штука! Поїхали ми в залізничні майстерні; Олена Черета, я і ще кілька товаришів. Там у нас гуртки. А тут — засідання стипендкому разом з курскомом. Приїхав звідти, а засідання стипендкому оце допіру відбулося. Був там наш представник — Смола. І що ж ти думаєш? Відмовили Бондареві й Катрі Гриценковій, а дали Тихоплюєві. Ти розумієш? Наймитам відмовили, а Тихоплюєві дали! Стипендія розкішна. П'ять фунтів борошна з висівками, пляшка свиріп'яної олії і талони в АРА.

Т а р а с. Що? Катрі? І Бондареві? Значить, наших затирають?

М о с я. Факт. Треба докопатися, хто це зробив? Треба негайно скликати засідання виконбюро.

Т а р а с. Ну й діла. Це ж куркульська лінія. А я хотів їхати додому. На село.

М о с я. Що? На село? Чого?

Т а р а с. Жити. Працювати. Поглиблювати революцію.

М о с я (помацав йому чоло). У тебе температура?

Т а р а с. За Реомюром 19 ступнів нижче від нуля.

М о с я. Значить, нормальна. Що ж ти мене купуєш?

Т а р а с. Не купую, а правду кажу. Катря іде, і я хотів. Оце вже й збиратися почав був...

М о с я (так і сів). Факт, що температура!

7

Увійшов Рябошапка, Мося до нього:

— Слухай, Рябошапка. З ним може говорити тільки ідіот. Будь ласка, поговори ти з ним. Мені треба знайти Тереня... (Вибіг).

8

Р я б о ш а п к а. У чому справа? Чого він на тебе напався?

Т а р а с. Одчепись ти... тітка!

Р я б о ш а п к а. От ти кажеш — тітка. А ти знаєш, що ніяких дров нема?

Т а р а с. Нема? Як нема?

Р я б о ш а п к а. А так, що нема. Прядка, як завжди, пожартував, канешно. А там усі вирішили йти на суботник. У майстернях прибирати старе залізо разом з робітниками. Відкидати сніг, чистити подвір'я. І всі, як дурні, хапають лопати, готуються йти. А дров ніяких нема. От тобі й тітка. Я іду додому.

Т а р а с. Ну, й чорт з тобою і з твоєю тіткою. Ідь із нею хоч і до чорта в зуби...

9

Увіходять п'ятеро студентів.

Р я б о ш а п к а. До чорта в зуби не хочу, а до тітки поїду. Ось і вони ідуть. Збирайтеся. Чого мнятися? Ідемо й край. Годі...

П'ятеро. К чорту! Ми хотіли вчитися, а тут у снігу пропадай, у холоді. Залізо носи. (Складають речі). Фунт цибулі двісті тисяч...

Тарас. Та ви що? Подуріли всі, чи що? Ну, нехай я був здурів. А ви чого? Це ж... зрив!

Але вони мовчки, уперто пакують речі.

Тарас. Котю! Марш сюди!

10

Вбігає з мітлою Котя.

Котя. Хто це мене одриває од діла? Говорить, що треба?

Тарас. На одній нозі, Котю. Знайти секретаря партосередку Тереня й сказати, що фронт прорвано. Дезертири тікають до тітки...

Котя (глянув на Рябошапку). Ох, зараза... (Підбіг до нього, дав мітлу). На! Подерж, поки я прийду... (Зник).

ІХ. БІЛІ ЖИВУТЬ У ЩІЛИНАХ ІНСТИТУТУ...

Сувора зима вимержила ялинками вікна в факультетському залі інституту. Струнко стоять стільці коло довгого стола.

1

Професор Бєлий та його асистентка, бездоганно одягнені, урочисті, підкреслено зосереджені, увійшли до залу.

Бєлий. Ми прийшли зарано. Члени факультетської комісії десь, певне, латають чоботи або рубають дрова. Нам доведеться чекати, доки вони скінчать свою «державну» роботу.

Асистентка. Може, краще повернутися до лабораторії і прийти пізніше?

Бєлий. Як це зворушливо. (Повів рукою на стільці). Невідомого пройдисвіта призначили на ректора імператорського університету, і він дбайливо більшовицькою рукою порозставляв стільці для професорів і поруч — для наших вчорашніх наймитів, сьогоднішніх диктаторів... Ух... Єднання науки й праці... (Поправляє комірцець).

Асистентка. Ми домовилися не втрачати рівноваги.
Белый. Я задихаюсь...

2

Раптом до залу увіходить Мося — засніжений, закутаний башликом, оббиває сніг.

Мося. Контрреволюція якась... а не мороз. (*Глянув на Белого*). О, здрастуйте, товаришу професоре. (*Той мовчить*). Значить, засідання факультету? От здорово. (*Професор мовчить*). Сніжок, знаєте. Свіже повітря. (*Белый та асистентка — мов кам'яні*). Наші зараз прийдуть.

Белый. Хто це ваші?

Мося. А студіози. Олена Черета, Крижень, Тарас Роботяга, Катерина Гриценкова. Кругосвітній пролетаріат.

Белый (*іде на Шкіндера*). Дуже приємно, що вони теж із «ваших». Дуже... дуже приємно, «товаришу» єврей... (*Майже в нестямі виходить із залу*).

Асистентка за ним.

3

Мося ніяково і здивовано озирається. А на дверях стоїть Смола. Вклонившись професорові, що пройшов повз нього, він повертається до Шкіндера і дивиться на нього гостро, пронизливо, з ненавистю.

Смола. Чого він вийшов блідий, як смерть?

Мося. Піді спитай. Може, він тобі скаже.

Смола. Це ти так завойовуєш вищу школу?

Мося. Як умію, так і завойовую. Тебе не питатимусь.

Смола. Он як. Та ти, я бачу, хоробрий. Але ти не хвилюйся. Я не збираюсь тебе бити, будь спокійний.

Мося. Хіба? Ну, тоді я цілком спокійний.

Смола. От і прекрасно. (*Тихо*). Ти що? Закопати мене хочеш? Не пощастить. Я незаможник. Чув? Триста років страждав. (*Гостро, у вічі йому*). Кров нашу пили. А тепер я тут, і ти мене не з'їси. Палки мені вставляєш? З курскому одводиш? Погубити хочеш? Нічого не вийде. Все одно буду асистентом. На меншому не помирюся. Так і знай.

Мося. Ти скінчив?

Смола. Скінчив.

Мося. Ну, так ти таки сволоч. Триста років сволоч. А я ще мав сумнів...

Смола (з кулаками). Ти...

Мося. Ну? (Підняв стільця і... тихо поставив його перед Смолою). Сідайте, будь ласка.

Смола (спустив кулаки, засміявся). Ну, й дурень же я. Ми ж товариші. Пробач.

Мося. Не товариші ми. Хто зраджує класову лінію, тому я не товариш.

Смола. А я зрадив? Де я зрадив? Коли? Хто доведе?

Мося. Я доведу. Куркулеві Тихоплюєві хто дав стипендію? Ми це розкопаємо...

Смола. Брехня. Ти просто маєш проти мене зуб. Ти просто... нервовий.

Мося. Угадав. Маю зуб і нервовий. (Сів до столу, розгорнув книжку).

4

Група студентів на чолі з Теренем — усі в снігу — увійшли до залу, гукнули:

— Ну, й холод!

Обтрушуються, гріються, борюючись, б'ють рукавицями.

Мося. Не заважайте. Щойно спокійно зайнявся академізмом, а ви заважаєте.

Терень. Нічого, Мосю, ми тебе в факультетську комісію, — там тобі буде академізм.

Мося. Що? У мене і так дванадцять навантажень.

Терень. Виходить, що це буде тринадцяте. (До Неронова). А тобі, Неронов, доведеться йти в стипендком. Там наша лінія слабо забезпечена... Смолу ми з стипендкому знімаємо.

Смола. Що це таке? Я мушу...

Олена. Що ти мусиш — скажеш потім. Починай, Тереню.

Терень. Що тут починати? Товариша Гармаша призначили на ректора.

Всі. Наша бере.

Терень. Бере, та ще не взяла. Гармаш — це та людина, що поставить інститут на ноги. Але...

Олена. Дуже сердитий.

Терень. А ти й злякалася? Гармаш мусить на когось обпертись. Ви знаєте, що серед професорів...

Увійшли професори — Богоявленський, Кочерга, Сльозкін, Воронов, Кукушкін. Критично глянули одні на одних — студенти на професорів і навпаки.

Богоявленський. Господа студенти?

Хлопці так і пирснули.

— Ні.

Богоявленський. А хто же?

Олена. Просто пролетарські студенти.

Богоявленський. А-а. Извините, господа. Виноват... Пролетарские студенты.

Неронов. Будь ласка.

Голос. Хіба ми злиняємо, як нас господами назвуть?

Терень. Просимо сідати. Товариш Гармаш затримався в губпарткомі. Зараз прийде. (До студентів). Товариші, на хвилину до тієї кімнати. (Вийшли).

Професори ще раз презираються. Одсовують стільці, мовчки сідають.

Богоявленський. Н-да...

Пауза розрядилася реготом.

Воронов. Важкувато, Павле Михайловичу? Нічого, звикнете. Я, ви знаєте, дома щовечора вправляюся. Перед люстром отак стану і почну. «Товариші студенти». І звик. А ви — господа. Хіба ж можна?

Сльозкін. Ні, як це вам подобається? Товариш Гармаш у губпарткомі. Це ректор університету. В губпарткомі! Ректор. Ви що-небудь розумієте? В губпарткомі. А може, він ще й в губчека?..

Всі озираються.

Богоявленський. Господа, нельзя ли без этих ужасных названий? Я человек старый и нервный.

Кукушкін. O tempora, o mores!

Кочерга. А ви не звернули уваги на те, як цей студент сказав «просимо сідати»?

Сльозкін. Да, да. Це ж... це ж...

Кукушкін. Nec plus ultra.

Сльозкін. Нахабство. «Просимо сідати».

Кочерга. Шкода. Ви все-таки не звернули уваги на тон. Так може сказати тільки господар.

Богоявленський. Чепуха. Е-рун-да, Иван Павлович. Ерунда-с и чепуха-с.

Сльозкін. Ультрачепуха.

Кочерга. Ну, як собі знаєте. А я почуваю себе дуже добре. Щоправда, моєї місячної академічної пайки вистачає тільки на 17 днів, але я почуваю, що на нашій планеті запахло озоном.

Богоявленський. Н-да-с...

Сльозкін. Значить, ви так? Ви за них? Так-с... Ага. Ви за них, значить... Так, так... До партії не думаєте вступити?

Кочерга. Ну, знаєте. Погане уявлення ви маєте про партію, коли думаєте, що до неї так легко вступити. Але можу вас заспокоїти: працюю і буду працювати з більшовиками. Хороший народ.

Сльозкін. Ви чуєте? Всі чули? Так-с. Значить, чекіст?

Рух.

7

Увійшов Терень з студентами.

Терень. Будемо починати. Треба обрати секретаря факультетської комісії.

Смола. Ділову людину...

Терень. Звісно, ділову людину. Комуністична фракція рекомендує товариша Шкіндера.

Мося. Я не знаю, чому саме Шкіндера, коли в нього й так дванадцять навантажень.

Смола. Я також не знаю, чи товариш упорається.

Короткий, злий смішок професора Сльозкіна.

Терень. Раз виставляємо, значить упорається. Ми розвантажимо його на іншій роботі. Хто за цю кандидатуру?

Студенти й професор Кочерга підносять руки.

8

Увійшла асистентка професора Белого.

Асистентка. Професор Бєлий дуже хворий і через те абсолютно позбавлений будь-якої можливості прибути на ці збори. (Сідає).

Терень. Товаришу Шкіндере, займіть місце. Оголошую порядок денний: перше — про діяльність осередків сприяння, так званих «ячсодів»; друге — про регулярне

одвідування лекцій як студентами, так і професорами; третє — про «вікна» в навчальному плані. Хто має додатки?

Богоявленський. Извольте видеть... шапок не снимают в аудитории господ студ... виноват... (махнув рукою) не могу... пролетарские студенты...

Терень. Адміністративним порядком зробимо. Не турбуйтеся, професоре, всі скидадуть шапки.

Богоявленський (підбадьорився). Неужто? Хорошо, очень хорошо. Если при советской власти все же будут снимать шапки, то это уже не такая плохая власть... И уж касательно одежды... Не раздеваются ведь...

9

Увійшов Гармаш, стоїть, слухає.

Тарас. Так холодно ж, професоре. В аудиторіях вода замерзає.

Богоявленський. То-то, замерзает... Топить надо.

Сльозкін. Раніше чомусь не замерзала.

Воронов. Потім... дехто приходив до мене на зачет, а з кишені револьвер стирчить. Я, звичайно, не боюся. А незрозуміло: для чого револьвер? Зачот я й так поставлю, якщо людина щось знає. А то, знаєте, револьвер... Людина дивиться тобі в вічі і так, знаєте, багатозначно вимовляє: «Ви, професоре, ще не одмітили мені в книжці зачотик»... Хе-хе.

Терень (сухо). Того студента вже виключили за це з інституту. Виключили, кажу.

Воронов. Уже? Ну, тоді я не маю інших додатків.

Терень. Хто за порядок денний?

Гармаш. Вибачте. Я трохи запізнився.

Терень. Товариш Гармаш — ректор інституту.

Студенти. Ректор!

Професори підвелись із стільців, дивляться на нього.

Х. РЕСПУБЛІКА НЕСПРАВНА...

1

В гуртожитку тим часом дехто вже зовсім склав речі, а дехто ще пакує.

2

Котя (вбіг). Дезентири, приготуйтеся! Дядя Терень іде...

Увіходять Терень, Мося, Неронов, Прядка та інші. Дехто вже з лопатами та іншим знаряддям.

Терень. Здорові, хлопці.

Мовчать.

Кажу, здорові.

Мовчать.

Що це з вами? Навіщо речі пакуєте?

Рябошапка. Ідемо.

Терень. Куди їдете?

Тарас. Ти, Тереню, не сердься, але... тут і я винен...

Важко, брат, цей Перекоп брати. Захиталися хлопці.

Терень (підступив до нього, довго нічого не може сказати, кашлянув стиха). Важко? А ти ж як гадав? Що хтось за нас візьме? (Ногою злегка відсунув кошик). Закрий барахлишко. Не вірю, щоб командир партизанського загону став дезертиром. (До інших). Викладай котрий — у чому річ. Чого злякалися?

Голос. Фунт картоплі півтора ста тисяч...

Другий. І наука трудна.

Терень. Так. Значить, картопля — раз, наука — два. Причини, що й казати, поважні. Так що намазуй, хлопці, п'яти і в куші.

Голос. Порядку нема.

Другий голос. Дров нема.

Рябошапка. Республіка несправна.

Голос. Фунт цибулі двісті тисяч.

Рябошапка. І холодно.

Терень. Правильно. Цибулі нема, фабрики несправні, машини барахольні, шахти затоплені водою, транспорт ні к чорту. Одне слово, погану спадщину дістали ми від генералів та від петлюр.

Голос. Значить, хай підчинить держава, а тоді й...

Терень. Мовчи, саботажнику! Скільки інтелігенції зрадило, не пішло з нами, ти знаєш? Свою треба. Зрозумів ти? З ким будемо підчиняти? Будувати з ким будемо, державу підіймати, як свої інтелігенції, кадрів своїх не має? А ви тікати? Ми завойовували, а ви продавати за картоплю? Виходь, хто тікає! Ну? Виходь, говорю!

Всі стоять мовчки.

Тарас (підходить до Тереня). Ну, доволі. Заскок зайшов був у голову... Винен... Чого там... як по суті, то воно...

Терень. По суті... (Трохи дружніше). Збирайся на суботник.

Тарас. Єсть, Терень.

Терень. Шкіндере, збирайся. Скажи Череді та всім нашим. (Зовсім дружньо). Ех, ви... герої...

4

Олена привела Катерину Гриценкову.

Олена. Ну, йди, йди. Сміливіше. Кажі при всіх. Кайся, бо я тебе й знати не знаю.

Всі. Що? Теж?

Олена. Говори.

Катря. Ну, що? Ну, чого? Ну, я, Тарасе, нікуди не їду... І тобі не раю...

Тарас (радісно). А я хіба їду? Та я й не думав.

Хлопці засміялися, аж лопатами цокнули.

Терень. А ви?

П'ятеро. Ми теж нікуди... помилка...

Терень. Ех ви... чудаки... Хто це вас настринчив?

Голоси. Та Смола... мільйонами допiк. Дрова — мiльйон. Яйця — мiльйон. Цибуля — двiстi тисяч.

Терень. Знов Смола? Так. І там Смола, і тут Смола. Цікаво. Але розбирати будемо потім. Зараз усі на суботник. Підчиняти державу. Бо хто ж нам її підчинить, як не ми самі?

Студенти. Правильно.

Прядка. Заспівувачі, наперед!

Повалили, тільки гул у коридорах.

5

В кімнаті zostався тільки Рябошапка. Він бере в руки свою скриню.

— Ну, мене на агітацію не візьмеш. Тітка мені казала, як буде погано — приїзди, Хомко, додому. А він наливає... (Ходу з кімнати).

ХІ. СУБОТНИК

Сніг. Фіалкові передвечірні плями. Вітер б'є обірваним телеграфним дротом. Струнки лави студентів ідуть з лопатами, з мітлами, з пилами й плакатами. Їх веде П р я д к а. Не задьориста, а тиха, але кована й незламна своєю вірою лунає над лавами пісня:

Світить нам, зорі, світи нам, місяцю,
І ясне сонце вгорі, світи.
А ми вперед до перемоги,
Сміливо й гордо будемо йти...

З а в і с а

Дія друга

ХІІ. ТАК ГОВОРИВ ЦЕЗАР...

Лекція професора С л в о з к і н а. З високої кафедри він «прорікає» студентам:

— Так. *Amicus Plato, sed magis amica veritas*. Таким чином, ви бачите, що в своїх твердженнях ми не відкидаємо деяких цікавих думок великих філософів, іонійських космологів, як от Фалес, що народився року 620 до різдва Христового, Анаксимандр та Анаксимен, з яких останній помер близько 520-го року до народження Христа; але одночасно, ураховуючи, сказати би, божественне розуміння речей (за браком нової термінології), як їхню сутність і носія геть усіх їхніх акциденцій, як поняття речей, вкладене в людську природу,— ми, отже, використовуємо діаманти геніальної думки середньовічного філософа Іоанна Скотта Ерігени, який спирається насамперед на псевдо-Діонісія Ареопігита, що його твори він переклав латинською мовою з бажання Карла Лисого; далі — на його коментатора, Максима Ісповідника; далі — на Василя та Григорія Назіанзина і переважно — на Григорія Ниського.

Студенти тяжко зітхнули.

— З цього мого невеличкого і конче, як бачите, потрібного і корисного для вас екскурсу в історію вселюдської думки вам стає цілком ясним і зрозумілим той розділ нашої дисципліни, який ми зараз вивчаємо. Ще древні сказали: *repetitio est mater studiorum*. І вони мали рацію. Асоціативні багатства нашої душі є невичерпні, і вони до-

помагають нам засвоювати речі цього світу, який можна б назвати «п'єд-а-тер» — користуючись французькою термінологією, і, зокрема, засвоювати нашу дисципліну, через що ми й далі будемо завжди базувати нашу науку на філософських узагальненнях, повертаючись до цих екскурсів знову і знову і пам'ятаючи, що конкретне, реальне є не що інше, як вульгарний відбиток того, що вічно живе в нашій безсмертній душі. Його можна досягнути лише за допомогою філософії. Але ще Георг Вільгельм-Фрідріх Гегель, боронячи філософію від юрби, від її некомпетентного суду, мусив був у передмові до третього видання своєї «Логіки» згадати слова Кая Юлія Цезаря, які я прошу вас твердо запам'ятати: «Est philosophia paucis contenta iudiciis, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et invisae et suspectae; ut, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit». — Так говорив Кай Юлій Цезар і це особливо треба вам запам'ятати...

Різкий, нестримний голос:

— Годі!!

ХІІІ. ШТАБ

Кабінет товариша Гармаша. Щохвилини приходять студенти, канцеляристи, службовці інституту — Гармаш дає розпорядження, вислуховує, підписує, дзвонить телефоном. Темпі і ритмі роботи, як у штабі.

1

Гармаш (у телефон). Так от, передайте завгоспові, що дах мусить бути пофарбований, хоч би там що. Я сам лазив на дах, бачив. Скоро студентам на голови капатиме.

2

Терень (входить). Я з'ясував справу до кінця. Доки в четвертій предметовій комісії секретарюватиме Смола, нові методи викладання в цій комісії не побачать світу. Смола дуже несміливо їх захищає. Скорше саботує. Отже, Сльозкін моритиме нас своїм чортovinням і далі. А далі вже уривається терпець.

Гармаш. Що ти пропонуєш?

Терень. Зняти Смола, посадити Грекула.

Гармаш. Правильно. Енергійний товариш.
Терень. Член партії.
Гармаш. Згода.

3

На мить увійшла Олена з купою книжок, коротко нагадала Гармашеві:

— Увечері зустріч з робітниками. Ваша доповідь. Не забули?

Гармаш. Доповідь. Записано. Тільки ось що, товариші. Доповіді — це все добре, але ліквідуйте свої хвости, нарешті. У деякого по два, по три хвости. Буду нещадно натискувати.

Терень. Ну, добре, добре. Без натискування ліквідуємо. Ось (показує лист) свої з Донбасу пишуть. Нову шахту відкривають. Людей треба, та яких людей. Так що ліквідуємо, не турбуйся. Пішли, Олено. Да, матеріали до наступного бюро дай мені і потім — жми на нові методи, бо задихаємось.

Гармаш. Не хвилюйся. Крок за кроком. Бери матеріали. Тут усі. Поверни увечері.

Терень. Гаразд.

4

Пішли. Увійшов діловод з паперами, група студентів. Гармаш підписав. Ті вийшли.

Гармаш (у телефон). Станція? Губпартком. Дайте агітпроп. Засідання призначено на яку годину? На десять? Добре. Буду. Доповім про наслідки останніх днів... Боротьба розгортається, товаришу секретар. Не турбуйся. Не здаємо.

5

Вбігають Мося, Прядка, Роботяга та Катря.

Мося. Товаришу Гармаше. Ну, ви скажіть прямо...

Гармаш. Що таке?

Мося. Можна нам далі жити без бібліотеки раз, без лабораторії два, чи не можна?

Прядка. Не можна, канешно.

Гармаш. Як? До цього часу не приступили до роботи?

Мося. І не думали. Завгосп, мабуть, гадає, що без

лабораторії ми можемо обійтися ще років з п'ятдесят, і до-сі не звільнив приміщення.

Роботяга. Дозвольте нам його злегенька вдарити...

Катря. Щоб по суті...

Гармаш (*узев трубку*). Канцелярія завгоспа? Товариш Добрий? Це говорить Гармаш. Сьогодні до вас приїде товариш Шкіндер з групою студентів. Дасте їм ключі від приміщення під лабораторію. Так, так. Сьогодні. Зараз же заходиться викидати звідти барахло. Куди хочете. Доволі... (*Поклав трубку*). Ну, товариші, збирайте студентів, заходжайтесь поки що коло бібліотеки, поки він звільнить приміщення. Перетрусіть її, знайдіть потрібну літературу. Беріться до справи, щоб закипіло...

Шкіндер. Оце я розумію.

Хутко виходять.

6

Увійшло ще кілька студентів і увійшла Юлія Булатович.

Юлія. Я... у мене... одне запитання.

Гармаш. Слухаю вас.

Юлія. У вас учиться студент Голощук?

Гармаш. Голощук? Ні. Такого прізвища я не пригадую.

Юлія. Мені треба його знайти. Він учиться. Треба знайти...

Гармаш. Проте я нічим не можу вам допомогти. Такого студента у нас немає.

Юлія. Ні, він мусить бути. Ви... ви забули, помиляєтесь, не знаєте. Я прошу перевірити списки, розшукати.

Гармаш. Гаразд, я можу запитати канцелярію, щоб вас заспокоїти. Подзвоніть телефоном за півгодини.

Юлія. Дякую... Добре... я подзвоню... (*Розгублено обводить очима кабінет і хутко виходить*).

Гармаш (*записав і промовив*). Голощук.

XIV. ГЕТЬ СТАРУ ОДЕСУ!

В глибинах університетської бібліотеки студенти розкопують потрібну їм літературу. Обліпили всі полиці, навалили купу книг долі, риються, перешиковують масивні томи.

Антоньйо. Друзі мої! Скажіть, що ви почуваєте, коли бачите на вулиці струнку, прекрасну жінчину, яка

пливе перед вами, ніби невідомий скрипаль виконує чарівну симфонію? Що ви тоді відчуваєте? Чи знайоме вам почуття солодкої тривоги, чи обгортає вас воно, як дим надії?

Мося (в тон йому). О, так. Мене обгортає тоді дим надії і почуття тривоги, і я знаю, що я неодмінно зріжусь на зачоті...

Антоньйо. Глупо.

Мося. Зовсім глупо. Зріжусь, як ідіот, як ідеаліст, як романтик, як Антошка Погребняк.

Олена. Убив.

Терень. Слухай, Антошко, бачу я, що ти спеціальний чоловік нащот жінок. Так от що...

Антоньйо. Ні. Ви не розумієте мене. Ви гадаєте, що з мене якийсь бабій...

Грушкіна. Заспокойся, ніхто цього не думає...

Антоньйо. Це ж образливо...

Терень. Та ні, я не про те... А ось дивися сюди. (Показав картку).

Антоньйо. Ті ж трагічні очі! І та ж зморшка під бровами! Ти знаєш, я, здається, бачив її. Божественна жінка! Я йшов за нею півгодини. Піді мною хиталася земля...

Терень. Ти бачив?

Олена. Де?

Смола. Я довго думав про цю картку і вирішив, що її загубила котрась із тих, що провалилась на іспитах і більш не приходила до інституту. Нічим іншим не можна пояснити того факту, що по картку ніхто не звернувся, хоч ми оголошували кілька разів.

Терень. А може... його спиняли сліди на звороті?

Смола. Але ж, крім нас п'ятьох, про ті сліди ніхто не знав.

Терень. Твоя правда.

Мося. Ша! Киньте ви там з картокю, я маю вам запропонувати щось цікавіше.

Голоси. Що саме, Мосю?

Мося. З нагоди щасливої здачі зачоту запрошую вас сьогодні на вечерю.

Голоси. Не може бути, Мосю! Ти справді?

Мося. Звичайно, справді. А які продукти! Я б сказав: «мировая шамовка». На Грецькій вулиці, в крамниці Джузеппе Маріанні — до ваших послуг: копчена шинка,

болонська ковбаса, міланська ковбаса, мортаделі — просто з Італії. Надзвичайні гастрономічні вироби. У-у, я вам скажу, можна їсти! У нього ж і справжні італійські макарони, хто любить, і сіцилійські сушені каштани, і міланське коров'яче масло, смачнішого за яке нема на цілому світі; і жирні анчоуси, кращі за будь-яку жирну кислоту. І сир такий, що сам у рот лізе, пармезан називається... і риж, такий, знаєш, переливний, аж перламутровий...

Хлопці. Годі! Не муч! Де ж це все? Де воно?

Мося. Де? (Посміхнувся). Ось у книзі де Рібаса, під назвою «Старая Одесса». Зараз прочитав. Страшенно цікаво...

Хлопці. Начитався, інквізитор. Щоб ти пропав.

Терень. Спасибі, Мосю, поїли трохи, давайте далі працювати.

Прядка (провалюється в ящик, на якому він стояв).
Єсть, канешно!

Голоси. Що, Прядко?

Мося. Гуля?

Прядка. Більше того! Єсть потрібна література! Дві години шукав її на полицях, а вона, канешно, у ящику за печатана.

Всі (кинулись до книжок). Знайшов? На полиці їх! Викидай стару Одесу!

Виймають спідсподу літературу, ставлять на полиці, непотріб звідти скидають.

XV. ЧЕСТЬ ІМПЕРІЇ..

Університетський кабінет Білого. Чорне шкіряне крісло. Зелена напівтемява. На карафі з водою грає пучечок зеленого світла.

1

Белій увійшов до кабінету, в розпачі брязкаючи ключами. Його постать, одягнена в білій халат, метнулася по кімнаті. Асистента, як тінь, за ним.

Белій. Так. Ми погано стріляли їм у лоб, коли вони тиснули нашу армію. Удруге ми не будемо мрійниками і боягузами. Але коли настане цей день відплати? Мені здається іноді, що ми живемо не надією, а зненавистю. Ця зненависть стає дужчою за мене. Вона задушить мене...

Асистентка (екзальтовано захопила його руки).
Перемогти можна тільки тоді, коли віриш у перемогу!

2

Котя тихо увійшов до кабінету, роздивляється.

Котя. Дя, я ізвіняюсь. Тут тьоті Череди та дяді Мосі нема?

Белій схопився з крісла, вражений до краю, мов на привид дивиться на Котю. Тихо:

Белій. Що за ерунда?

Котя (теж тихо). Зовсім не юрунда, а сурйозне діло.

Белій. Ти хто такий?

Котя. Я? Натурально хто—Котя, з їхньої артелі.

Є підряд—пароплав грузити, а їх не знайду.

Белій (крикнув у нестямі). Тут не біржа! Забирайся геть!

Котя. Що? Шкода, що мені ніколи... (Гордо вийшов із кабінету).

3

Белій. Через босяків скоро не можна буде увійти до власного кабінету. Вся імперія латає чоботи, рубає дрова, грузить пароплави. Честь імперії розтоптана! І кем?! кем?! кем?!

Асистентка кинулась до карафи. Брязнуло скло.

XVI. ГАРМАШ УЧИТЬСЯ

Куточок лабораторії. Гармаш коло стола з мікроскопом та з колбами.

Гармаш. При абсолютному нулі неможливий ніякий газ. Увесь рух молекул припиняється. Отже, постійний газ—річ немислима. Що ж він торочить, цей Сльозкін? Коли пристати на його думку, то це ж буде суто буржуазна, механістична, одверто ворожа концепція. Він намагається заперечити Енгельсове твердження. Ну, це вам не пощастить, шановний професоре! (Кинувся до мікроскопа, потім до колби). Не виходить! Але вийде! Мусить вийти!

XVII. УЧИТЬСЯ НЕРОНОВ

Вулиця. Брук перед гуртожитком. Н е р о н о в однією рукою тримає мітлу, мете вулицю, в другій — книжка.

Н е р о н о в. Звук це — коливання повітря. Н-да. Хвольсон має рацію. Але яку рацію має Сльозкін, що п'ять разів посадив мене на цьому коливанні? Усвідомлюючи себе не тільки як клас в собі, а й як клас для себе, ставлю питання руба: чи не є це коливання не що інше, як замах одного класу на інший? В даному разі буржуазного професора Сльозкіна на пролетарського студента Неронова? Даю відповідь: так! А якщо це так, то зробимо висновки й підемо далі... (Знову в книжку).

XVIII. УЧИТЬСЯ ПРЯДКА

П р я д к а (йде коридором, читає). Молекулярная концентрация. Уменьшение ионизации кальция влечет за собой легкое понижение концентрации. (Зупинився). Концентрации... Но! в результате натриевой компенсации... (Пожбурих книжку. Вихопив наган — на книжку). Компенсація? Концентрація? Ху... Перекоп таки легший був. (Сховав наган, починає знову). Молекулярная концентрация... в результате натриевой компенсации... (Прояснів). Ну, канешно. В результаті!..

XIX. УЧИТЬСЯ КОТЯ

Вулиця. К о т я читає вивіски, записує в зошит.

К о т я. «Заліваються галоші». Заліваються будить падліжашая, а галоші сказуїмая. Не. Галоша падліжашая, а заліваїться — сказуїмая. (Записав). «Гострономічеськая» — падліжашая, «тарговля» — сказуїмая. «Баликі» — падліжашая, «риба» — сказуїмая. «Хліб» — падліжашая, «ковбаса» — сказуїмая. Не хочеться купувати, а то б іззів падліжашую з сказуїмою...

XX. СПОСІБ ЛІМПРИХТА І СПОСІБ СМОЛИ

В порту. Ящики. Вантажі. Склеп. Студентська артіль вантажить пароплав пресованим клоччям. Т а р а с та М о с я зустрілись на сходах.

Т а р а с. Чорт його знає, забув Лімприхтів спосіб діставати альдегіди.

М о с я (одірвав очі від книжки). А, Лімприхтів спосіб. Це ж... Ну да... Лімприхтів спосіб діставати альдегіди!.. Так я його теж забув.

С т у д е н т и (з паками).

— Дорогу. Чому пробка?

— Мосю! Не затримуй студентського руху.

— Сідай покуримо.

Т е р е н ь (спускається з чердака). Чому застрайкували?

А н т о н ь й о. Та ну його, зрештою, к свиням собачим. Хіба це життя?

Т е р е н ь. От тобі й на. А що ж це, Антоньйо? Не падай духом, скоро кінчаємо.

К о т я. Пак із двадцять засталося. І за рошотом. Так що не журіться, дядя Антон.

Т а р а с. Забув Лімприхтів спосіб...

Г о л о с и. Жирна кислота... Суха перегонка... Кальцієва сіль...

М о с я. Та не всі зразу.

Т е р е н ь. Сухою перегонкою кальцієвої солі муравинної кислоти з такою самою сіллю жирної кислоти — дістаємо альдегіди. От тобі й Лімприхтів спосіб. Наслідком маємо: 2 це-аш-три, це-аш плюс 2 це-о-три, це-а...

Т а р а с. Як, як? Покажи формулу.

С т у д е н т и. На ось крейду. Пиши на дошках.

Т а р а с (пише). Стривайте, водень заміщується металом... Це-о-аш.

А н т о н ь й о. Це-о-аш, це-о-аш... Та з цього здурити можна. Перейду на образотворчі мистецтва. У трьох інститутах був, спробую четвертий. Принаймні не доведеться марнувати дні і ночі коло цих проклятих формул. Ех, Терешку! Якби ти знав, яку я дівчину бачив!..

Т а р а с. Та йди ти з своєю дівчиною під три чорти. Це-аш-три, аш-це-о.

А н т о н ь й о. Ні, не вмієте ви, друзі мої, любити життя.

Т е р е н ь. Ех, ти, вакса. Ти ж сам ні чорта в житті не розумієш.

Н е р о н о в. Н-да... і в цьому вся суть.

А н т о н ь й о. Я? Але я зате почуваю. І це не гірше, а краще. Не рацію, а емоцію керує мною, душа.

Т е р е н ь. Поганий у тебе керівник. Гляди, щоб він не затяг тебе у яму.

А н т о н ь й о. Ніколи. Душа не сліпа. Вона знає, чого прагне. Моя мета — трагічна, але прекрасна жінка, і я досягну її. Моя тривожна любов до неї, невідомої, мого бунтівливого чекання — не обдурять мене. Я знайду!

М о с я. Кого?

А н т о н ь й о. Ту, котру я шукаю.

М о с я. Хороби ти шукаєш.

Хлопці зареготали.

Т а р а с. Ідеаліст нещасний. Заговорив зуби, а я знову збився. Це-аш-три, а далі що, Терень?

Т е р е н ь. А далі — ще раз це-аш-три. П'ять років підряд, п'ять довгих, важких років, браточки, а таки наша буде зверху! Чуєш, Антоньйо? Твоя філософія не підходить для нас. Ми в бою. Республіка гукає: дайош фахівця! Нашого, пролетарського. Так що довантажимо оце барахольце, та й нехай пливе, куди йому треба пливти, а ми стукнемо останні зачотики, перейдемо на дальший курс, а там уже легше буде, а далі й ще легше... А поки що — поїдемо на літо на роботу, підхарчуватися, підремонтуватися, сили набратися. Чи так я кажу, браточки, чи не так?

С т у д е н т и (захоплено). Так! Шпиль, Терешко, далі!

Т е р е н ь. Далі? Далі треба кінчати роботу.

Х л о п ц і. Пішли. Кінчим і за рошотом. (І знову побігли з паками).

2

Під стіною остронь склепу лежав Ш п а к, сердився. Підведе голову, плюне і знову ляже. Його супруга Б и к, що лежав поруч нього, нарешті звернувся до нього:

— Чого харкаєш? Кімать хочеться, а ти харкаєш...

Ш п а к. Грузють, гади, а ти пропадай, християнська душа. На пляшку самогону не вирвеш. Це порядки?

Б и к. Розколупать їм карточки, щоб знали.

3

Із-за стіни вислизнув С м о л а, підійшов до них, послухав запитав байдуже:

— Гріємось?

Шпак. Да, нагрієшся тут...

Смола. А чого не працюєте?

Шпак. А може, я для здоров'я лежу, дихаю свіжим воздухом. Може, я з дворянського сословія. Може, в мене нівеста з голубими глазами і в каракульовому саку білу грудь согриваїть, а на вікні цвіти делають запах. Ти знаїшь?

Бик. А може, студенти захопили роботу. Не бачиш?

Смола. Та бачу. Я от — сам без роботи. Старий гружчик. Не дають. Пропадуть нашому брату християнину. А він, дивись он, єврейчик, їхній комісар, бігає, наволоч, заробляє.

Бик. Ач, сволоч.

Шпак. Скинути заразу в море...

Смола. Ти ж побоїшся, ракло.

Шпак. Хто? Я побоюся? Сенька, нас оскорбляють.

Смола. Та чого ти? То ж я пожартував. А коли хочете говорити серйозно, ходіть сюди.

Всі три зникають за склепом.

4

Сходами несуть останні паки.

Мося. Один zostався. Хлопці, налітай на контору.
Я зараз.

Студенти. Пішли.

Терень. Може, вдох?

Мося. Сам однесу. Мушу оглянути все як слід.

Студенти. Конторо, гроші! Заробітчани йдуть.

Пішли.

5

Шпак та Бик виходять з-за склепу.

Шпак. Сенько. Диви... од бога, га? Повезло, га?
(Піднімає пляшку).

Бик. Дай на зуб. Душа ноїть...

6

Мося спускається з чердака, щось занотовуючи в зошит. Раклуги з двох боків підходять до нього. Зупиняються. Виходу Мосі нема.
Змахнули руки. Короткий зойк...

XXI. КОНВАЛІЇ

В розчинене венеціанське вікно гуртожитку вривається сонце, лягає золотими плямами на обличчя студенток, що групами й поодиноці вчаться, гудуть, мов бджоли в улику.

1

1-а група. Значить, так... Детермінізмом називається обумовленість геть усіх явищ... Ні... Явищ у суспільстві... обумовленість... Ні... Явищ обумовленість...

Мамаєва. Та не торохтіть. Це ж не система.

Катря. Нічого не чути. Як сороки, цокотять.

Таня. Аж уморилась, хай йому грець.

Катря. Повтори ще раз про діалектику: незрозуміло.

Мамаєва. Тільки за системою. Без системи нічого не вийде. А от коли система — тоді зовсім інше, — виходить систематично, думки лягають у певну систему. Взагалі повинна бути систематика.

2-га група. Ха-ха! Не може бути.

Варка. Факт. Чортяка, говорю. Та як припечатала... Аж виляски пішли.

Група. Ха-ха! Правильно!

Варка. Де-юре, може, й неправильно. А де-факто — набила добре, а там, як знає...

Дівчата аж покотились зо сміху.

2

Увійшла Олена, пучечок конвалій у руці.

Олена. Чудово. Це ви так працюєте? Добре працюєте, дівчата.

Дівчата (кинулись до неї). Ми вже скінчили розділ. Конспект принесли?

Олена. Єсть. Та годі вам. Пустіть. Кого це ти, Варко, так припечатала?

Варка. Один хвинтик — з Інаргоспу. Я, каже, людина без забобонів. Ціла теорія, розумієш. Ми, каже, нові люди. Насамперед діло, обов'язок, заощадження дорогого часу. Вийдіть, каже, увечері. Тут є одне затишне місце в кінці коридора, якщо ви не міщанка.

Катря. Ач, стерво.

Мамаєва. Ціла система. Ну, вона його, значить, і благословила.

Варка. Та звісно, кажу, які можуть бути в мене забобони? Я тебе без забобонів, по робітничо-селянському, з усього розмаху!

Олена. Молодець, Варко, бий. Знай, що не свого б'єш, а чужого. Свій так не скаже.

Грушкіна *(заспівала, бринькнувши на гітарі)*:

В акно врывался аромат сирени,
К вам одному неслись мечты мои-и...

Дурниці ви кажете, дівчата. Принаймні чесний хлопець. Ех, ма! Я не апологетка затишних коридорів, але поважаю людину за ширість.

Катря. Ширість? Оце така ширість? А, хай вона йому сказиться.

Олена. Почекай, Катрису. Ти ж це як, Грушкіна? Справді?

Грушкіна. Справді. Не люблю, ненавиджу провінціальних богородиць. Ненавиджу. І це справді.

Олена. Такого накрутила язиком, що й не розбереш ізразу. Ти просто скажи: виходить, що того халамидника треба було ще й похвалити за «ширість»? Так?

Грушкіна. Дивлячись який халамидник. Якщо цікавий хлопець, то... *(бринькнула)*.

Я вас ждала с безумной жаждой ла-аски...

Істина завжди конкретна. Що ж так говорити, не бачивши кавалера? Може, така мармиза, що тільки ляпаса й просить...

Олена *(кинула книжки)*. Почекай. Це що за така теорія? Розпивочно і на винос? Га? Це, значить, сьогодні тебе один шелихвіст уподобав, завтра — другий, а позавтра — третій?

Грушкіна. І навіть сто двадцять третій. Чого ти, власне, хвилюєшся? Життя велике, підсумків наперед підбивати не варт, та й не можна...

Олена. Ну, знаєш... Важко нам буде зговоритися. Трохи не такі люди нам потрібні. Дівчата, весна надворі. Дереву бринькуються. Йшла через базар — купила конвалій. Це перші конвалії цієї весни... *(Самій ніяково стало)*.

Дівчата. Конвалії...

Катря. Дай понюхаю... Пахне, бісове зілля, аж на серці солодко. Аж ліс привидівся. А під лісом — поле...

Варка. А в полі трава...

Катря. А на траві спать добре...

Таня. Коли сонце зайде за лісок... Ех, дівчата... Пам'ятаєте?

Зайшло сонце за лісок,
Прийди, милий, чорнобривий,
Хоч до мене на часок...

Дівчата підхопили.

Олена. Ну, добре. Співати ми не забули. Але на чому ж ми зупинилися?

Таня. Ми зупинилися на тому, що навіть перші конвалії, що ти випадково купила на базарі, теж детерміновані, бо нічого на світі не буває випадкового. Таким чином, твої конвалії — цілком діалектичне явище, і з цим ми тебе справді щиро, справді захоплено і справді невідроблено вітаємо!

Сміх весело розкотився.

Грушкіна. Конвалії. Ха-ха! (*Заспівала*).

Он был шахтер, простой рабочий,
Служил в донецких рудниках...

Олена (*поклала міцну руку на гітару, притиснула струни*). Не деренчи.

Варка. От іменно.

Грушкіна. Я можу не тільки не деренчати, а навіть не розмовляти з вами. Будь ласка. Він мені не потрібний. Ха! Шахтёр, простой рабочий... Можеш обсіпати його конваліями... На цьому поки що, ауфідерзейн. (*Захопивши книжку, вийшла*).

3

Олена (*знизила плечима*). Давайте працювати.

Катря. Отже, на зло отій гітарниці — піду, візьму Тарагову сорочку і зашию. От він мені байдужий, однаково, чи є він, чи нема його. А візьму й зашию. Бо хлопець обірвався, ходить, як од гіллі одірваний.

Дівчата. Справді. Хлопці всі пообривалися.

Олена. Молодець, Катрусю. Ходім. І Мося ходить рваний, і всі хлопці...

Таня. І Коля Неронов... (*Засоромилась*).

Мамаєва. Систематично всіх позашивати...

Піднесені виходять із кімнати.

4

За хвилину до кімнати увійшов Н е р о н о в. Теж конвалії у руці. Увійшов, подивився короткозорими очима на все, зняв дротяні окуляри, протер, знову подивився.

— Нема. (Посмутнів. Підійшов до гітари й бринькнув однією струною). Н-да. Звук — це коливання повітря. Але зарізати мене ще раз на цьому коливанні Сльозкіну не пощастить... (Йде до дверей).

5

Хутко входить до кімнати С м о л а.

С м о л а. А, Нерон. Ніяк не сподівався. Що ти робиш тут самотній — в оточенні жіночих туалетів?

Н е р о н о в. Я? Так, знаєш... Зайшов... Хотів книжку позичити. (Конвалії сховав за спину).

С м о л а. Яку саме?

Н е р о н о в. Та... біологію. Вирішив почитати. Весна, знаєш, повітря таке... А завтра — зачот.

С м о л а. Біологію? Будь ласка. У мене вільна. (Дає свою книжку). Бери і йди на свіже повітря, бо маєш поганий вигляд. Учися, Нероне, вчися. Наука підносить душу.

Н е р о н о в. Н-да. Звук — це коливання повітря. (Вийшов).

6

Смола пройшовся кімнатою. За чимсь повернувшись, увійшла
О л е н а.

О л е н а. Смола? Чого?

С м о л а. Нарешті. Мені треба з тобою поговорити.

О л е н а. Про що? Коротко.

С м о л а. Знов зірвалося засідання профосередку.

О л е н а. Хто зірвав?

С м о л а. Та хто ж? Шкіндер, Тарас, Прядка. Сидів три години, чекав на них. Нема. Ігнорують.

О л е н а. Ти що ж, не знаєш, що вони вантажать пароплав? Чи, може, гадаєш, що вони це роблять ради гімнастики? Чому засідання було призначено саме на той час, коли вони на роботі?

С м о л а. Мене це не обходить. Громадська робота

вища за шкурні інтереси. Ігнорувати її нікому не дозволяється.

О л е н а. Ти... (і не закінчила).

7

Гомін за дверима. Хлопці вносять на руках Мосю. Поклали на ліжку.

О л е н а. Що це значить?

Т е р е н ь. Мосю... побили... Дай води...

С м о л а. Шкіндера?! (Кинувся). Сволочі! Мосю Шкіндера!..

О л е н а. Хто?

Т е р е н ь. Ми ще не знаємо.

Хлопці (глухо). Узнаємо.

С м о л а. Це неймовірно. Треба обрати комісію, що візьметься знайти злочинців...

К о т я. Я бачив, як один тікав од склепу.

С м о л а. А хто?

К о т я. Не впізнав.

С м о л а. Не впізнав? Дурень ти, Котю, після цього.

К о т я. Сам знаю, що дурень.

8

Увійшли дівчата.

Т а н я. Що це тут...

О л е н а. Тихше...

М о с я (ворухнувся). Води...

С м о л а. Ух... сволочі. (Іде).

Т е р е н ь (різко обернувся). Куди?

С м о л а. У міліцію. Треба всю міліцію на ноги! (Вишов).

9

Т е р е н ь. Ні, тут нам доведеться самим пошукати слідів... Мосю... Чуєш? Ану, спробуй стати на ноги... живий?

М о с я (ледве підводить голову). Дурниці. Легенька контузія на культурному фронті.

Знову падає голова. Всі стоять мовчки.

З а в і с а

Дія третя

XXII. МІДЬ, ЗАЛІЗО, ОЛОВО...

1

Велика група студентів та студенток, зійшовшись у коридорах інституту, перевіряють свої знання перед зачетом, який вони мають скласти професорові Кочерзі.

О л е н а. Товариші, хто пам'ятає емульгатори бітумних емульсій? Тільки твердо, щоб не плавати.

К а т р я. Я, здається пам'ятаю. Сульфатна жирна кислота.

М а м а е в а. Сульфатна й сульфонафтенова. Систематично дві кислоти.

О л е н а. Крім того, каустична сода.

П р я д к а. Цього мало. Там, канешно, ще якісь є...

2

К о ч е р г а проходить, зупиняється і слухає.

К а т р я. Натровий щолок, омилювати масляну кислоту.

Г о л о с и. Жир. Ворвань. Сульфатний щолок. Це все.

К о ч е р г а. Все?

К а т р я. Все.

К о ч е р г а. Все? Бітумні емульсії. Все?

Студенти тепер тільки помітили Кочергу.

— Професор!..

К а т р я. Може, ви допоможете, професоре?

Кочерга. Немає часу, ні хвилини. Нема, нема, нема. Треба на засідання. Вчіть самі. Вчіть добре, бо пожену, нічого не підкажу. Все мусите знати. Бітуми, асфальти — це все. Без цього нема шляхів. А без шляхів нема соціалізму. Ну? Я слухаю.

Тарас. Та ми вже все перелічили.

Кочерга. Все? А глина?

Всі. Глина?..

Кочерга. Глину ж забули, найпростішу річ! Глина ж може бути використана як емульгатор. Це ж зберігає радянську копійку, як же ви глину забули? Нікуди не годиться, нікуди.

Катря. Та глина — це ж... І вчити не треба. Ми ж глину і так знаємо.

Кочерга. Знаєте? Забули. Глину забули. А ви знаєте, що важать для нас шляхи? Візьмемо, наприклад, Якутію — з її Алданськими золотими скарбами. Через бездоріжжя цей багатющий край мусив був досі зоставатись поза планом індустріалізації. Ви уявляєте, що це важить для нас? Аляска, яку «самодержець всяя Русі» Олександр другий продав Америці «за ненадобністю», стала для Америки невичерпним джерелом національних прибутків. Золотим дном. А можливості Якутії, за даними попереднього дослідження, незмірно більші за можливості Аляски. Близько 290 мільйонів га лісу — майже третина всієї лісної площі Союзу! Хутро в лісах та тундрах! А в надрах, крім золота, дивіться: свинець, срібло, платина, мідь, залізо, олово, кам'яне вугілля, фосфорити, сіль, ісландський шпат, слюда, дорогоцінні каміння та самоцвіти, торф, гіпс, сірчаний іскриш, азбест, мармур, мамонтова кість, бурштин, кіновар, алюміній, гірський кристаль...

3

Котя з'являється.

— Тьотя Черета...

Олена. Тссс...

Котя. Чого ж «тссс», як я порішав усі задачки. Коли ви приймете мій зачот?

Кочерга (*захопився, про все забув*). Сірка, вогнетривкі глини, графіт. Ви розумієте? Уявляєте собі безмежні перспективи індустріалізації?..

Олена. Тссс... Увечері. Котись.

Котя. Котюсь.

XXIII. БАКТЕРІЇ ПОШИРЮЮТЬ ТЕРИТОРІЮ

У факультетський зал сходяться на засідання.

1

Кочерга (стоячи, говорить Гармашеві). Або вони нас, або ми їх,— ясно як день.

Гармаш. А все-таки — вони нас, чи ми їх, як ви гадаєте?

Кочерга. Я не гадаю, а певен, що ми їх.

Гармаш. Вірите?

Кочерга. Якби не вірив — не боровся б.

Гармаш. Добре. (Стиснули один одному руки).

Кочерга. Сумнівів немає і не може бути. Особливо тепер, коли нашого полку прибуло. Це добре, це більше ніж добре, що ви стали професором. Це раз вітаю.

2

Олена хутко входить.

Олена. Ви — професор? Дали кафедру?

Гармаш. Виходить, так. За конкурсом я пройшов першим.

Олена. Оце я розумію! (Захоплено стиснула йому руку). Вітаю! На нашій вулиці свято!

Гармаш. Дякую.

Олена. Це справжня перемога!

3

Увійшли студенти.

Олена. Товариші, чули радісну новину?

Студенти. Ну, звичайно. Вітаємо, професоре Гармаше!

Олена. Це не тільки ваша перемога, а наша, всіх нас!

Мося. Правильно. Ви всіх нас підняли на величезну височінь. Інститут підносили з руїни, з хаосу, організували і його, і нас. Згадайте, які ми були, як прийшли сюди... (Глянув на нього і зупинився). Хіба це неправда?

Гармаш. Вам видніше. Тільки не сам же це я робив...

Терень. Так. Нам видніше. Дозволь же стиснути твою міцну руку... І при цьому випадкові нагадати: примі-

щення дай для гуртків. Ніде провадити роботу. Студенти відстають від політичного життя.

Гармаш. Для профгуртків — нижній поверх при робітфакові.

Студенти. Прекрасно.

Мося (*шкандибає*). А то носи всю канцелярію на собі, як верблюд у пустелі аравійській. А тут ще й транспорт з одного боку зіпсований.

4

Входять професори — Богоявленський, Сльозкін, Воронов, Кукушкін, Бєлий і його асистентка.

Гармаш. Прошу, зараз будемо починати.

Сльозкін (*тихо, з посмішкою*). Зверніть увагу, як він тримається... Подивіться, Сергію Володимировичу.

Богоявленський. Чепуха, Валентине Михайловичу. Чепуха-с і ерунда-с. Ніяк він особливо не тримається. Такий, як завжди...

5

До залу хутко увійшла Кіра Богоявленська.

— Можна? Студентка Богоявленська.

Гармаш. Пожежа, чи що?

Кіра. Платню наклали. Це ж як виходить? Чому на мене наклали? Тому, що я професорова дочка? Виходить, що професор Богоявленський надумав собі вродити дочку, а я відповідай? Хай би він не родив, яке мені діло? Я вродилася б від коваля або від слюсаря. Чом він не спитав, чи хочу я, щоб він мене родив?

Богоявленський. Кіро! Що ти говориш? Ти розумієш, що ти говориш?

Кіра. А, це ви, професоре? Чудово. Я прекрасно розумію, що я говорю. А от ти, мабуть, погано служиш Радянській владі, коли на мене накладають платню за право навчання.

Богоявленський. Я? Кіро!!

Кіра. Так, так. Ти протаскуєш свої трухляві ідеалістичні концепції. Твої лекції не мають нічого спільного з марксизмом, а я відповідай? Не вийде. Я відповідатиму сама за себе, а ти відповідай за себе.

Богоявленський. Кіро! Я... сам поговорю з рек-

тором за цю платню. Ти можеш іти. А дома ми поговоримо, хто за кого відповідає...

Кіра. Домострой? Ну, це вже не вийде. Я сама про себе можу поговорити. Студентка я, а не ви. А ви йдіть і поставте собі компрес на печінку, професоре. Вам не можна хвилюватися, ви людина стара й нервова.

Богоявленський (до Гармаша). Я прошу припинити. Ви ректор. Ви дозволяєте студентам ображати професора. Нехай вона доведе, які в мене ідеалістичні концепції.

Кіра. Імперіалістичні концепції. От нехай вони скажуть.

Олена. Коли хочете, професоре, правда не на вашому боці. Скажемо просто: говорили ви на лекціях, що бактерії, виростаючи на поживних середовищах, прагнуть захоплювати все ширшу територію, як і кожна, мовляв, культурна нація?

Студенти. Правильно, так і було сказано.

Терень. Це ж яка тенденція по-вашому? Пролетарська?

Богоявленський. Але прошу. Це ж факт, що бактерії прагнуть поширювати свою територію!

Тарас. Авжеж. Це факт. Але який із цього висновок? Хіба ми бактерії?

Неронов. Н-да. Не марксівська, а якась бактеріальна теорія.

Терень. Навіщо ви біологічний закон підтасовуєте під соціальний?

Олена. Це по-перше. І по-друге — пробачте, професоре, нам цікаво знати, що хочете ви? Щоб ми захоплювали, чи щоб нас захопили «культурні» нації?

Богоявленський. Єрунда-с! Не вам, молоді люди, вчити мене. Я посивів на бактеріях!

Тарас. Вибачте, професоре. Але ж ви знаєте, що ми не всяку сивизну поважаємо. Нам бажано, щоб професор не тільки сивів, а й переучувався на радянській кафедрі.

Богоявленський (запально). Я... ви мені... (Змінити тон). Я подумаю про те, про що ви мені так увічливо натякнули. Студенти починають учити професора...

Гармаш. Товариші студенти, звертаю вашу увагу на те, що тут засідання факультетської комісії...

Короткий смішок Сльозкіна. Бєлий одкинув голову, заплющив очі.

Гармаш. Товаришко Богоявленська, прошу вас зайти до мене іншим разом.

Богоявленська. Вибачте. *(Пішла).*

6

Гармаш. Прошу, товариші, порядок денний. Перше. Перегляд навчальних програм на базі марксистської методології. Друге. Реорганізація методу навчання. Третє. Пов'язання учбової програми з безпосередньою практикою на виробництві. Хто має додатки? *(Пауза).* Хто за порядок денний?

Студенти і професор Кочерга підносять руки.

Хто проти?

Нема.

Хто утримався?

Професори підносять руки, крім Белого та його асистентки.

А ви, професоре Белий?

Белий *(підвівся, закрив руку за край сюртука).* Добродію Гармаш, я прийшов сюди, щоб заявити вам, щоб брати участь у цій комедії я не можу і не буду.

Рух серед присутніх.

Сльозкін *(злякано).* Що він меле? Що він меле? Богоявленський. Че-пуха-с і є-рунда-с.

Белий. Ваша «влада» хоче використовувати нас як фахівців. Ви чуєте це слово: «використовувати»... Дехто, як бачите, мириться з цим. Але... *(поправляє комірець, хрипко промовляє далі)* засідати на факультеті, поруч із вашими «секретарями», це вже вибачте... Є межі людському терпінню. І коли їх переходять, то... вибачте! Мені, представникові науки, нема чого робити серед «політиків» більшовизму. Я на цьому не розуміюся, я знаю тільки, що ви руйнуєте освячені традиціями програми університету і вставляєте в них якісь історичні матеріалізми, марксизми, діалектики. Якісь практичні, меркантильні доктринки... Якісь утопічні теорійки... Ви хочете підкорити професора шкіндерам та гольдманам! Ми для цього нездатні, і тому

ми робимо логічний для себе висновок. Ми йдемо! (*Виходить із-за столу*).

Асистентка. Так! Ми йдемо! (*Підтримує його*). І сподіваємось, що йдемо не самі. За нами підуть ті, в кого ще не вмерло навіки почуття власної гідності.

Пішли. Решта професорів пригнічені. Сльозкін тривожно метнувся по залу. Богоявленський опустив на груди голову і так застиг.

7

Гармаш. Товариші, на ваших очах стався випадок, що не потребує особливих коментарів. Професор Белий, нарешті, виявив своє справжнє лице. Закликаю вас спокійно продовжувати роботу.

Богоявленський. Чепуха-с! Вы, милый человек, его должны были успокоить, а не так... Ерунда-с и чепуха-с!

Гармаш. Ну, професоре Богоявленський, заспокоїти Белого ми не можемо.

Кочерга. Та він і не потребує нашого заспокоєння. Професор Белий мав час подумати про свою поведінку. Клопотатись за нього нам не доведеться.

Олена. Дайте слово. Товариші, піти за професором, поговорити з ним, заспокоїти, коли він навіть образив збори, можна, і це не сором. Та за яким професором?

Студенти. Правильно.

Олена. За тим, що може піти разом із нами, а не за тим, що може йти тільки проти нас. А цей, видно, пропащий. Той, хто знає, що ніколи не піде з нами, хай іде звідси...

Тарас. Яюсь видержимо без білих.

Студенти. Правильно.

Богоявленський важко ступив один крок, подумав. Далі мовчки йде до дверей. Всі напружено стежать за ним. Він зупиняється коло дверей, стоїть якусь мить, похилившись на одвірок, потім зачинає двері, що їх покинув відчиненими Белий, і повертається на своє місце.

Гармаш. Продовжуємо!

XXIV. ГОЛОЩУК

Терень та Олена у себе в кімнаті. Терень завзято працює коло креслень. Вигляд йому дуже стомлений, майже хворий.

1

О л е н а. Тереш. Я, нарешті, поставлю питання на бюро. Ти мусиш кинути роботу. Поїхати у відпустку. Відпочити. Подивись на себе, який ти став...

Т е р е н ь. Облиш, Олю. Нікуди я не поїду. По-перше, я не кину справи з Смолою, доки не доведу її до краю. А по-друге — до закінчення інституту зосталось не так багато часу, щоб можна було відпочивати.

О л е н а. Але ти мусиш поїхати, інакше ти...

Т е р е н ь. Годі, Олю... Давай краще про інше. Я... хочу сказати, що жити хороше! А ти кажеш — їдь. Разом, Олю, поїдемо. На Донбас поїдемо. Ось пишуть хлопці... Завод почали будувати. Від листа вогнем віє... А людей своїх мало, кричать хлопці. Ну, де ж тут відпочивати?

2

Несподівано увійшов Анто нь і о.

— Чудесно! Бачу друзів перед розлукою.

Т е р е н ь. Перед якою розлукою, чорт би тебе взяв?

А н т о н ь і о. Кидаю вас. Годі. Перехожу на образотворчі мистецтва.

О л е н а. Анто нь і о, не роби дурниць. Знайди ґрунт, інакше пропадеш. Чого тікаєш?

А н т о н ь і о. Ех, Олю. Не хотів вам цього казати, але скажу. Од вас тікаю, від усіх вас. Як хочете, так і розумійте. Не можу. Отак можу зробити... дірку в грудях... Нудно мені. Ви от боретесь, засідаєте, бігаєте, профосередок, партосередок, академвідділ, збори, суперечки. А яка рація? Помрете, і край. Ви думали про це? Помрете, і нічого вам тоді не треба. Ні політики, ні боротьби. Ви тільки зрозумійте: ні-чого! Провалля. Темна ніч. Абсолютне «нічого». А поки що життя тече повз вас, як вода.

Т е р е н ь. Усе красивими словами бавишся. Чистісінька дрібнобуржуазна занепадницька теорійка.

А н т о н ь і о. А знаєш, у тебе зовсім поганий вигляд. (Олена робить йому знаки, а він свої). Тобі б оце кудись на Рів'єру. Помаранчі. Повітря. Квіти. Позапартійна, аполітична музика, чисте мистецтво і спокій...

Т е р е н ь. Ні, мені краще було б на Марс або на іншу планету, щоб не слухати твоїх дурниць.

Дзвонить телефон.

А н т о н ь й о (узяв трубку). Я слухаю. (До Тереня). Чудовий жіночий голос. (У трубку). Так. Що? Ні, такого студента нема. В списках? Ніде нема, я знаю. Може, в іншому інституті. Але... стривайте. Як же ви його загубили? Ви слухаєте? Хвилинку? Ви не слухаєте? Чорт! Вона вже не слухає. (Поклав трубку). От вам життя: жінка шукає свого чоловіка. Трагедія.

О л е н а. Як прізвище?

А н т о н ь й о. Якийсь Голошук. Я сказав, що в нашому інституті такого нема.

Т е р е н ь. Голошук?

О л е н а. Де я чула це прізвище?

Т е р е н ь. Голошук!!

XXV. ДІАЛЕКТИКА

1

Б о г о я в л е н с ь к и й на кафедрі. Перед ним велика група студентів, оточили його, палко про щось сперечаються.

Б о г о я в л е н с ь к и й. Чепуха-с і єрунда-с. Єрунда-с і чепуха-с, молоді люди. Я вам говорю, що це і є діалектика.

К а т р я. Але яка?

Т а р а с. Ідеалістична.

Б о г о я в л е н с ь к и й. Пробачте. Ви гадаєте, що ви вже викінчені матеріалісти-діалектики, а я безнадійний... ідеаліст? Пробачте! Я вам кажу, що в вашому матеріалізмі, який ви тут викладали, більше метафізики, емпіризму, чого хочете, тільки не діалектики. Що ж ви мене учите? Ленін що казав?

К і р а. Ну, що?

С т у д е н т и. Інтересно.

2

Увійшов Г а р м а ш, слухає.

Б о г о я в л е н с ь к и й. Ленін казав, що розумний ідеалізм ближчий до розумного матеріалізму, ніж дурний матеріалізм. От ви подумайте про це. Я вже думав, а тепер ви подумайте. А то — учать... (Виходить).

К а т р я. Ви нас, а ми вас учимо.

М о с я. Це зветься симбіоз.

Г а р м а ш. Ні, це зветься «хто кого». Але боріться ж уміло. Не кидайтесь на людей, як ведмеді. Ви ж тоді на факультеті перелякали його.

К і р а. Нічого. У тата без компреса й на цей раз не обійдеться. Але це корисно.

Т е р е н ь. Трохи кострубато вийшло, зате здорово. Старик сердиться, бо сам розуміє свої помилки. Хотів опертись на молодших викладачів, але ті з нами. А з Сльозкіним у нього давно порвано. Переоцінка цінностей. І от бачиш, почав вивчати марксизм.

Г а р м а ш. То ж будьте мудрі і обережні. Оточіть його увагою, щоб людина відчула це. От дивіться, Воронов остаточно відходить від Сльозкіна.

Т а р а с. Ми це чуємо.

В с і. Правда.

Г а р м а ш. Тепер ще треба одвоювати професора Кушкіна. Тоді Сльозкін зостанеться без армії. Кочерга зараз спеціально взявся до цієї справи. А ви його підтримайте.

К а т р я. Кочерга зробить, то такий.

В с і. То такий.

Т е р е н ь. Смола там присмоктався до кафедри. Гнати треба. Я з'ясовую ще одну справу, якщо підтвердиться, то справа з ним стане інакше.

Г а р м а ш. Давно пора. Ну, кінчайте, товариші, а мені треба йти. (Пішов).

В с і. Єсть, товаришу Гармаш!

XXVI. ЗАМИКАЙТЕ КОЛО

Будівля в риштованні. Носять цеглу, вимірюють, проходять студенти з кресленнями.

1

Іде К о т я, палець устромивши в книжку. Повторює.

— А плюс бе, скобка, це плюс де, скобка... Гад. Ух, гадюка. Ну, тепер ми тобі покажемо! (Сердито рубаючи слова, знову почав). А плюс бе, скобка, гадюка!

Хутко підійшла О л е н а.

О л е н а. Котю. Що робиш?

Котя (схопився). Га? Тьотя Череда... (Лицем розпливлася усмішка). Налякали. Саме заглибився був у науку.

О л е н а. Ну, як посувається справа?

Котя. Та от зубрячу сложеніє одночленів. Ох, і трудне. Скобка заїдає. Мабуть, не поборю. Та ще ви багато загадуєте на урок. Якби трохи менше, може б поборов, а то почувую, що не поборю...

О л е н а. Не дреф, Котю. Побореш. Будеш на робітфаківі, за це ми тобі ручимось. Мосі урок здав?

Котя. Здав. На п'ять із плюсом. Ох, то ж і професор хороший, дядя Мося! Якщо не знаю, зараз підкаже. А ви строга... (Знову посмішка всім лицем розпливлась).

О л е н а. Нічого, Котю, зате алгебру знатимеш на ять.

Котя. Я її, гадюку, на ять з плюсом хочу вичити.

О л е н а. Ну, от і добре. А тепер говори: довідався?

Котя. Все взяв. Шпак покинув вольну жизнь, все сказав по правді. Смола підкупив був. Якби ми тоді не наскочили, вони б Мосю на смерть укоцали.

О л е н а. Ще не те взявеш, Котю. Мене всю трясє. Де Терень?

Котя. Там, у тім кінці. Там багато народу, він щось їм доказує, а в самого щоки то білі стануть, то як вогонь. Ну, куди це годиться? Якби моя воля, я б його виключив із студентів місяців на три. Який був гвардійон, а тепер он який став.

О л е н а. Шкода, Котю. Не слухає він нас...

Котя. І вас не слухає? А ви з ним так... по-хорошому, щоб послухав. От я б вас послухав, що б не сказали — все зробив би. Ну от... виліз би на оцей будинок і стрибнув би на камінь, аби тільки вам було добре, і щоб товариш Терень послухав...

О л е н а. Лицарю мій голодраний. Краще не стрибай. Ходім туди.

Котя. Не, я тут — цинкую. Смолу виглядаю.

О л е н а. Гарзд. (Пішла).

3

Котя. Ну, гад смоляний. (*Розгорнув книжку*). Сло-
женієм одночленів називається... бандист підмочений... аж
у голову не лізе. Плюс! Плюс! Плюс!

4

Мамаєва пройшла, шепочучи губами, іноді зазираючи в книжку.
Згодом Неронов іде, глибокодумно приклавши палець до лоба.
Ще кілька студентів пройшло. Котя ні на кого не звертає
уваги.

5

Прийшов з книжкою Смола. Сів на ослін. Буркнув на Котю:

— Ану мені не торохти тут. Ракленя.

Котя (*ще дужче*). Плюс! Плюс! Мінус! Гадюка!
Скобка!

Смола. Ти, скобка. Я кому говорю?

Котя. Вуйді, а то міліціонера покличу. Товаришу мі-
ліціонер! До мене пристають.

Смола. Замовчи, вуркаган! Ракло. (*Повернувся до
нього спиною*).

Котя. Від такого чую. (*Теж повернувся спиною*) Був
вуркаган та нема, увесь вийшов. А ти як був гад смоля-
ний, таким і zostався, ще й побільшав. Так що не лайся
вольгарними словами.

Смола. Тьфу. Зараза. (*Устав, перейшов на проти-
лежний ослін*).

Котя. Що, слабо стало? Почекай, ми скоро побачи-
мо, хто зараза, а хто чесний помішник кочугара при сту-
дентському гуртожитку. Всі побачать.

6

Іде алеєю Юлія, а за нею назирці — Антоньйо. Котя книжку
впустив, увесь виструнився, шию витяг від здивування, коли Юлія
стомлено і нерішуче підійшла до Смоли.

Котя. Тепер каюк...

Юлія (*не дивлячись на Смолу, питає*). Студентик...
скушно? Може... підемо?

Смола. Проходьте, ціпочко.

Юлія (*вражена*). Гляньте на мене.

Смола (*мимохить підвів голову. Очі йому поширились
із жаху. Книжка вислизнула з рук*). О...

Юлія (*тихо, зловтішно засміялася*). Нарешті...

См о л а. Ти?

Ю л і я. Так. Я. Ти став справжнім конспіратором. Тебе не легко було знайти.

См о л а. Я неможливість. Чуєш? Я не знаю тебе.

Ю л і я. Справді? Тоді я нагадаю. (*Пристрасно, з великою зневажливістю*). Дочка дворянина Булатовича не була свого джуру, поповича Юрка Голощука. Адже ми разом розстрілювали. Ти навчив мене володіти кулеметом. Ти клявся тоді, що до кінця битимешся за мене, за батька, за все, що в нас було і чого тепер немає. Подивися ж, на якому я хорошому «ділі» тепер. А ти — з ними. Давай зведемо рахунки.

См о л а. Рахунки?.. (*Озирається, не помітивши Антоньйо, хоче вп'ятися пазурами в її горло*).

К о т я (*крикнув на всі груди*). Го-ло-щук!

А н т о н ь й о (*кидається до них*). Пробачте, колего. Але мені здалося, що ви були недалеко від того, щоб образити цю жінку.

7

Г о л о щ у к кидається в один бік, у другий, у третій. Але з усіх боків збігаються студенти, загороджуючи йому шлях.

— Голощук!

— А-а!.. Голощук!

— Про вовка помовка... а він тут!

Т а р а с. Вона. Жінка, що на портреті.

А н т о н ь й о. Цей громадянин зробив замах на цю трагічну жінку! (*Поправляє їй на плечах шаль*).

Н е р о н о в. Гомо гоміні люпус ест... Вираз Плавта, розвинутий Гобсом. (*Зняв окуляри, хукнув на них, протер і додав*). Людина людині — вовк. І цей вовк — ти, Голощук. І не просто вовк, а класовий вовк.

Ю л і я. Ну... от... і кінець.

А н т о н ь й о (*шарпнувся до неї, застиг з виразом співчуття*). Я бачив ваш портрет. Я довго шукав вас, і я вас знайшов... (*Взяв її під руку, повів*).

8

Т е р е н ь (*блідий, виснажений, хворобливо блискає очима*). Товариші! Оточуйте Голощука! Замикайте коло! Зімкніть плечі, щоб він не пробився крізь наші лави, не шугнув на другий кінець республіки! Мосю, будь мужнім,

глянь йому в обличчя. Спитай його, де твій батько та брат. Незаможник? Сукин син!..

Мо с я *(ледве промовляє, дедалі все дужче хвилюється, доходить, нарешті, розпачу)*. Я... хочу сказати... ось що... Ти вбив старого лимаря Йоселя Шкіндера. Ти вбив також молодого шевця Абрама. І я не знаю, ще кого... Але це... так... це — зрозуміло, бо ти був командир погромницького загону. Але як ти після цього пробув з нами довгі чотири роки? Як?! Я... дихав з тобою одним повітрям. І тільки тепер... аж тепер ми знищимо тебе! Чуєш? З корінням! Мертва єврейська голота... розтерзана... з вирваними язиками... Товариші... Я... не можу говорити...

О л е н а. Мосю... *(Підтримала його)*.

П р я д к а. Мосю! Заспокойся... Будь герой...

Т е р е н ь. Беріть.

С м о л а. Брешетел! Не знищител! Одного знищител — десять залишиться. Сто народиться! Тисячі Голощуків!

Т е р е н ь. А нас — мільйони.

Смола раптом випростався. В руці блиснув револьвер. Стріляє в Тереня і ранить його.

С т у д е н т и. А-а-а!

Т е р е н ь. Дурню! Кулею від нас не затулишся... Замикайте коло... *(Похилився)*.

Над Голощуком метнулась студентська пролетарська лють.

З а в і с а

Дія четверта

ХХVII. ГЕНЕРАЛЬНИЙ БІЙ

Велика аудиторія, вщерть налита студентами. На високій кафедрі Олена Череда. Слухають її, зриваючись оплесками та вигуками на її запальні слова.

Олена. Я питаю, що таке Голошук? Хто він? Чи він один?

Катря. Голошук — це сигнал!

Олена. Куркульські недобитки пробують піднести голову. Товариші, нас хочять схопити за горло...

Голос. Це навмисне розпалювання класової боротьби!

Олена. Від історії засуджений на смерть клас експлуататорів намагається взяти нас терором. А там кричать, що це навмисне розпалювання. Хто кричить? Ти! Чого прищулився? Хочеш помиритися з ворогом? Але ми того не хочемо! Ми не помиримось! Час перевірити наші лави, товариші!

Вигуки. Правильно, Череда! Геть Голошуків з вищої школи!

Олена. Товариші! Геть пластунів буржуазії, поповичів, куркуленків, ворогів пролетарської науки!

Грушкіна. Тихше на поворотах.

Олена. А ти, Грушкіна, запам'ятай, що на цьому повороті за погромником Голошуком вилетять із інституту всі його однодумці й товариші. Вся його організація. Вища школа завойована нашою кров'ю, і вона буде для нас і для тих, що прийдуть за нами, для тих, що не здадуть

наших революційних традицій, а понесуть їх далі, як несли ми — від фронтів, від холодного вітру, від голоду — до цих днів, коли ми ростем, як полум'я на вітрі.

Раптом гromові оплески, шум.

Вигукки. Так, правильно!

Сльозкін. Я давно прошу слова. Я просив слова.

Олена. Слово професорові Сльозкіну.

Голоси. Цікаво, давно не чули.

Сльозкін. Шановна громадо. Ентузіазм — дуже хороша річ...

Тарас. Не погана.

Сльозкін. Дорога річ, цінна. Ультрадорога річ. Гм, да.

Воронов. Нуті-с, далі. Хе-хе.

Сльозкін. Але самим ентузіазмом нічого не вдієш... Крім ентузіазму потрібні ще знання, потрібна культура, бодай у мікроскопічних дозах...

Вигукки. Америка... У Колумба хліб відбиває.

Сльозкін. Звичайно, можна не дати професорові висловити свою думку, можна примусити його мовчати, затулити йому рота, це все ви легко можете зробити, навіть дуже легко, але що ви цим доводите? Власну некультурність. Тільки некультурність...

Вигукки. Доволі! Зрозуміли! Демагогія!

Олена. Професоре, я прошу вас тримати при собі ваші думки про культурний рівень цієї аудиторії.

Сльозкін. Гаразд. Я триматиму їх при собі. Я завжди тримаю їх при собі.

Сміх.

Але я хочу сказати, що нам потрібні фахівці, добре освічені люди, культурні, ділові і... і таке інше. Ультрапотрібні. Як сказала одна дуже дотепна людина: потрібні до зарізу. А тут, я чую, збираються виключити мало не півінституту. Кого збираєтесь вигнати? Тих, що потрібні нам, цебто державі, хотів я сказати, потрібні до зарізу. Ким розкидаєтесь? От що цікавить нас, професуру. Ким розкидаєтесь? А ентузіазм, звичайно, річ хороша. Ультрахороша.

Вигукки. Зрозуміли! Дякуємо!

Воронов. От тільки даремно ви од імені професури говорили.

Богоявленський. Чепуха-с і ерунда-с, що ви ска-

зали. Я посивів на бактеріях і мало розуміюся на політиці. Проте можу сказати: чепуха-с і ерунда-с.

Фіцький (*високим фальцетом*). Слово. Чому, цкать, мені не дають?..

Олена. Слово має студент Фіцький.

Фіцький. Я, цкать, забрав собі, цкать, слово, щоб сказати коротко, цкать, свою думку. Товариші, цкать. Можна галасувати і тюкати, але, цкать, слід було б подумати. Професор, цкать, Сльозкін посутньо сказав глибоку істину. Страшенно глибоку, цкать, він, цкать... що сказав? Він, цкать, не захищаючи Голошука, говорить...

Вигукки. Чули! Не захищай! Геть з трибуни!

Фіцький. Він, цкать, має радію! Ми, цкать, крім вогню, цкать, нічого, цкать... Ми, цкать, не маємо... убогі... цкать!

Аудиторія. Годі, цкать! Брехня, цкать!

Фіцький (*кричить*). Убогі люди, цкать. Некультурні...

Вигукки. Геть! Угодовство! Буржуазний підлабузник!

Невнимовний шум.

Тарас (*вийшов наперед*). Товариші!

Затихли.

Катя. Тарасе. Дай йому відповідь — по суті...

Тарас. По суті! (*Всміхнувся*). Так ось, товариші, по суті. Коли настав час ударити класового ворога так, щоб він уже ніколи не встав, тоді проти нас, як зброю, виставляють обвинувачення в некультурності і одночасно захищають культурність наших класових ворогів. Стара історія. Тільки ви забули, шановний професоре Сльозкін, одну дуже цікаву річ. А саме: що пройшли роки і що ми вже не ті, які сюди прийшли. Вступаючи до вищої школи од революції, ми не могли як слід пояснити, що таке революція.

Сльозкін. А тепер?

Неронов. А тепер, шановний професоре, дозвольте вас порадувати. Ми не тільки знаємо, що таке революція, а встигли зазирнути і туди, куди ви нас особливо тягли. Боронячи філософію від «некомпетентного суду юрби», ви посилалися на Кая Юлія Цезаря: «*Est philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens*»,— етцетера, етцетера... Так от, дозвольте вас поінформувати,

що Кай Юлій Цезар ніколи нічого подібного не говорив. А сказав це ніхто інший, як Цицерон, книга перша, розділ другий, сторінка 549. Отже радимо вам потроху підчитувати перед лекціями, тоді вам легше буде обвинувачувати нас у некультурності. (Сів).

Громові оплески аудиторії.

Т а р а с. Виходить, що ми досить-таки озброїлися для того, щоб навіть без польового бінокля пізнавати, звідки ворог палить по нас з тяжкої артилерії старого ідеалізму, попівщини і містики. А друга ультрацінна для нас річ, як ви кажете,— це той самий ентузіазм, що його ми принесли сюди з фронтів і не розгубили тут, не розбазарили його, а підкували наукою, теорією Маркса і Леніна, що він став у нас матеріальною силою. Тепер і спробуйте взяти нас голими руками.

Бурхливі оплески.

В и г у к и. Браво, Тарасе! Правильно, Тарасе!

Т а р а с. А ви хочете, щоб ми не помітили ворога, хочете вкрити його державою, що потребує кадри. Сильний аргумент, але він проти вас, шановний професоре. Кадри потрібні, але які? Свої, а не ворожі. Потрібні такі кадри, що для них соціалізм — справа їхнього життя. Знайте, що всьому, що нам вороже, перегородимо шлях колючим дротом, не випустимо його із цих стін з мандатом червоного фахівця! Оце все, що я хотів сказати.

В и г у к и. Правильно, Тарасе! Правильно, Роботяго! Правильно!

— Демагогія!

— Геть підлабузників!

К о ч е р г а. Товаришко Черета.

О л е н а. Слово забирає професор Кочерга.

Оплески.

К о ч е р г а. «Ким розкидаєтесь, ось що цікавить нас, професуру». Так сказав професор Сльозкін. Формула абсолютно правильна— нас дуже цікавить, хто зостанеться нашими слухачами, а хто назавжди покине стіни вищої школи. Тільки цікавить це нас інакше, ніж професора Сльозкіна. Зовсім інакше...

С л ь о з к і н. Я протестую. Це інсинуація...

Мося. А те, що Терень Крижень у цю хвилину в лікарні бореться з смертю, це теж інсинуація?

Кочерга. Інсинуація?.. Ви мені закидаєте брехню?

Аудиторія. Це підло!

Кочерга (*громовим голосом*). А лист від Белого з Парижа? Лист Белого, що ходить у списках поміж професорів? Що це, питаю вас! Лист, який поширювала голошуківська компанія! Інсинуація? (*Вийняв лист, читає*). «Не занепадайте духом, вірте і надійтеся. Час визволення наближається. Ми куємо новий булат, ви ж готуйте на місці кадри, вивойте дух православного народу, щоб він готовий був прийняти нагороду за всі свої страждання, яких він стільки років зазнає під червоним чоботом варвара»...

Аудиторія. Інтервенція! Наступ!

Полізли на парти, невимовний галас.

Вигукки. Товариша Гармаша! Ректора! Слово професорові Гармашеві!

Олена. Спокій! Останнє слово має ректор інституту, професор Гармаш.

Овація.

Гармаш. Усе вже сказано. Все ясно й зрозуміло. Борються два світи. Імперіалісти знаходять тут своїх агентів. Мобілізують сили проти революції, проти нового світу, проти великого будівництва соціалізму.

Прядка (*вбігає схвилюваний*). Товариші! Вартовий революції, наше славне ДПУ, викрило контрреволюційну шахтинську змову на Донбасі. Вороги готували кризу паливної промисловості й чекали на інтервенцію. Ну, й сіли маком, канешно! Організований пролетаріат нашого міста виходить на вулиці... Беріть прапори, товариші!

Вигукки. Смерть шкідникам! Слава вартовому революції!

Буря захвату. Заколихалися полум'ям прапори. Спалахнула пісня. Грандіозна маніфестація виходить на вулиці...

XXVIII. МІЩАНСЬКА СЛОБОДА

1

Настирливе, одноманітне, безнадійне, як сіра мжичка, дзиччання ба-лабайки і пісня флейти на двох-трьох нотах: «Ой, бариня, тім-да-рі-да, ой, бариня, тім-да-рі-да... Ой, бариня, тім-да-рі-да, ой, бариня, тім-

да-ра». Глухі ворота з дзвоником на дроті. Брудні, покривлені, обвішані хатнім «інвентарем» сходи на «антресолі». Череву глухого міщанського подвір'я. На «антресолях» Бекеша бринькає на балабайці, а Сакво я ж підсвітує на флейті. Бездумно, байдуже до всього світу Манька, кумина дочка, акомпанує на гітарі. На сходах — сама кума, затримала блідого і розпатланого Антоньйо, що в розпачі поривається вирватись і кудись бігти. Кума, червона від спожитих трунків і невгамовна в своїх домаганнях, гупає широким, рясно одягненим задом на сходи і, тримаючи Антоньйо за полу старої студентської тужурки, всевладно заявляє:

— Не підеш!

Антоньйо. Це безумство! Це... безумство, Агафіє Гаврилівно! Я мушу її знайти...

Кума. Не підеш! (Улесливо). Антошечко, сукин ти син. Мерзавець ти. Як же ти підеш, коли ти честь мою забрав... удовину... Я ж тебе гріла і вкривала, і гудзики, малахольному, скрізь, де треба, пришивала, і платні не брала. А ти як віддячив? (Владно). Як, питаю тебе. Лампадку світила Мирлікійському чудотворцю... молилася йому за наше подружеське щастя. А ти благородну знайшов? Трагічицьку... щоб вона тобі повісилась на першій гілляці. Ой і-і... нещасна ж я удовиця... не підеш, кажу!

Антоньйо. Піду! Будьте ви прокляті всі! Будь ти проклята — міщанська слобода, що тримала мене і не випустила до цього часу. Агафіє Гаврилівно! Я проклинаю ті гудзики, які ви мені пришивали. Проклинаю Мирлікійського чудотворця з лампадкою... (Рветься).

Бекеша. Агафіє Гаврилівно, плюньте ви на єтоє дело...

Флейта — ті-лю-лю, ті-лю-лю.

Кума. Антошко. Антошечко... сволоч ти малахольна...

Дзвоник над ворітьми затіпався, мов у лихоманці.

Антоньйо. Вона. (Біжить до воріт).

Кума. Антошко-о! Дайте мені утюга! Я їй розвалю голову! Утюга мені!

2

Увійшла Юлія.

Антоньйо. Це безумство... Ти зникла... Ти... здається, п'яна? Юлія!

Юлія бліда, як смерть, хитаючись іде до нього.

Юлія. Ні... Я просто нанюхалась кокаїну... Ти... лицарю мій... Я прийшла сказати тобі одну річ... За твоє добре серце, за твою любов... за твої слова, такі хороші, такі солоденькі, як сахарин... за все, що ти мені хотів дати і не дав тільки тому, що сам ти, крім солоденьких слів нічого не маєш... я тобі зробила один невеличкий подарунок... Ти ще не знаєш про нього, але ти скоро визнаєш... Так і треба. Адже ти кволий та безсилий, як і я, ти гідний однакової долі зі мною... Хіба тебе не радує це? Ми зогніємо разом...

Антоньйо. Про що ти говориш? Ти... Що ти хочеш сказати?

Юлія. Ти кмітливий, мій лицарю. Ти вже вгадав. Я подарувала тобі річ, що складається з літер, які свистять, коли вимовляти це симпатичне слово... Кожна літера свистить... Виє і свистить... Одверто й нахабно в обличчя вовчому світу. А ти... ти не винний... і я не винна... Тосу мій... Тосику...

Антоньйо. Що ти зробила? (Тихо). Ти вбила мою віру... Все... Все, чим я жив... Ти розумієш? Усе!..

Юлія. Розумію, мій студентику. Я ж колись училася в інституті «благородних девиць»... Розумію. Ти чесно служив нам. Служив за щербату копійку, і жив тінями минулого... а я тільки допомагала тобі пізнати його реальність... Але мені надто вже крутиться голова... Я винюхала три порції кокаїну...

Антоньйо. Реальність? ре-а-ль-ність... А де ж та чиста трагічна жінка, що пролетіла передо мною, як метеор, і зникла?.. Де вона?..

Юлія. Тосику...

Кума вибігає з утюгом.

Кума. Де вона? Де трагічицька?

Бекеша. Агафіє Гаврилівно. Пльоньте...

Манька. Мамінько. Вспокойте нерви.

Флейта. Гітара. Балабайка.

Бекеша. Іть ви, Агафіє Гаврилівно, бачите: з нього вже ніякої пользи. Він... готовий...

Кума впустила утюг.

Мовчки входять Грушкіна та Фіццький.. Виключені з інституту. Флейта — ті-лю-лю...

Юлія (безпорадно змахнула руками). Панове...

Хотіла піднятись нагору. Поточилась і впала на сходи. Антоньйо бреде в підвал...

С а к в о я ж. Логічно...

Флейта завмерла на одній ноті.

XXIX. СВІТІТЬ НАМ, ЗОРІ!

Вечір. Вокзал. Перон. Багато людей. Молоді фахівці стоять з валізами, готові до від'їзду. Горять транспаранти: «На Харків», «На Москву», «На Донбас», «На Запоріжжя», «На Ленінград», «На Криворіжжя»

1

Під світлом транспаранта стоїть замислена Олена. Далі Тарас, Катря, Шкіндер, Прядка, Неронов, Мамаєва, Котя та інші

Мося (підходить до Олени). Про що, Олю?

Олена. Та от... про дорогу.

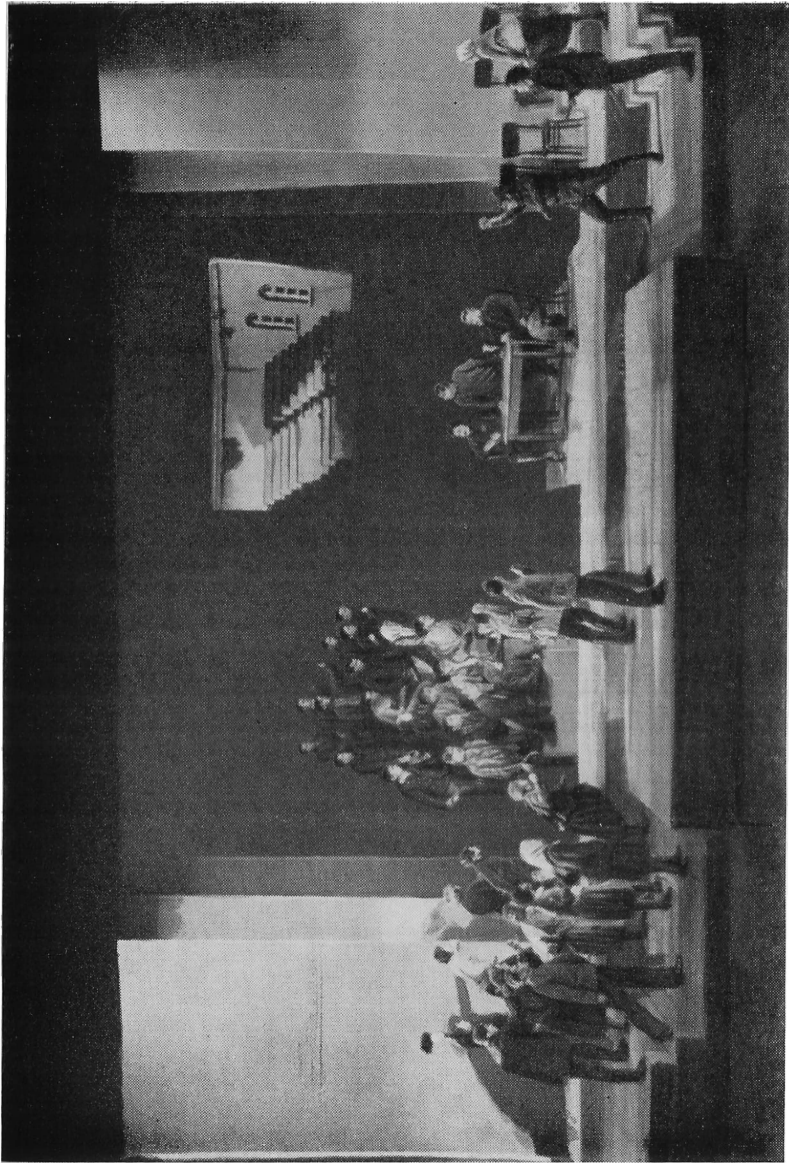
Мося. А може б ти не їхала? Ректор Гармаш кличе тебе на кафедру. Зоставайся. Ти потрібна в штабі... А зараз тобі самій їхати... Як же ти поїдеш?.. Га, Олю?

Олена. Мосю! Ах ти ж, Мося... любий друже. Яке ж у тебе прекрасне серце.

Мося. Серце в мене, Олю, дурне. Що таке серце? Це вузьке місце, на яке не доводиться орієнтуватись, пам'ятаючи завдання соціалістичного будівництва, завдання наздогнати й випередити Америку і показати їй таку «Америку», якої вона ще не бачила. Так що, Олю, моя тобі порада: зоставайся, а ми поїдемо...

Всі. Ну? Олено! Як же?

Олена. Як?

Сцена з 1-ї дії вистави «Кадр» в театрі ім. І. Франка. Постановка Г. П. Юри.
Оформлення Б. Р. Ердмана. 1930 р.

Прогув гудок паровоза. Зашумів великий вокзал. Блиснули вогні semaфорів іздалеку. Прийшли на перон професор Гармаш, професори Кочерга, Богоявленський, Воронов.

Кіра. Товариство! Академія на сонце вилізла. Тату-сю, а набрюшника не забув надіти? Гляди, застудиш печінку...

Розлігся дружний регіт.

Богоявленський. Кіро... Кіро...

Кіра. Тату, тату! Ідемо на будівництво — факт безперечний. Не журись, не плач. Адже з того часу, як ти почав вивчати марксизм, менше болить печінка?..

Богоявленський. Кіро, не жартуй. Марксизм — велика річ. До речі, вийшла нова робота академіка Заболотного з деяким впливом марксистської методології. Рекомендую всім вам почитати...

Сміх.

Кочерга. А ми боялись запізнитись. Здрастуйте, товариші.

Голоси. Дуже добре. Вчасно прийшли.

Гармаш. Здрастуйте, товаришко Черета.

Олена. Здрастуйте, товаришу Гармаш.

Гармаш. Може, передумаєте хоч в останню хвилину? Ви ж знаєте, що Головнаука не заперечує. Знаєте, що нам потрібні аспіранти. За три роки ви будете асистенткою, а там...

Гриценкова. А там і професором. Знай наших. Чого роздумуєш, Олю? Зоставайся і все. Будеш нам писати, а ми будемо тобі писати, а ти нам будеш відповідати, а через п'ять років зустрінемось. У мене буде три сини. Тарасе, так же? Готуємо кадри?

Тарас. План п'ятирічки виконаємо.

Катря. Три сини, як соколи, три майбутні будівники соціалізму, чорт забирай. Га? Неронов залишається, а ти не можеш? Ти ж його за пояс заткнеш...

Неронов. Мене? Гм? Твердження, яке не має під собою ніякого марксистського ґрунту. Адже так, професоре Богоявленський?

Богоявленський. До речі, я забув ще вам нагадати про безперечно марксистську роботу професора Горелова...

Кочерга. Я можу тільки ствердити, що з товаришки Череди вийде прекрасний науковий робітник. Я знаю її праці і обома руками голосую за те, щоб вона зосталась на кафедрі.

Воронов. Знаєте, я колись іще мав сумніви. Але дійсність давно перемогла мене. Дійсність, товариші, дужча за нас. Скажу просто: ідіть нам на зміну.

Котя. Я теж скажу просто: зоставайтесь, тьотя Череди, бо як же воно буде? Скобку я переміг, на робітфак прийняли, почуваю, що буду професором, а зміни нема...

Гармаш. Як бачите: голос наукової громадськості.

Мося. Значить, вирішено?

Олена. Вирішено. Я їду з вами, їду туди, звідки прийшла. Не кажу — навіки. Може, й повернусь, за рік, за два — на кафедру. Знаю, що люди потрібні й тут, ще й як потрібні. Але зараз — не можу. Зараз — туди. Пороху набратись. Сили спробувати на живій роботі, серед своїх. Спробувати, на що ми здатні...

3

З'являється Терень, з забинтованою рукою, але готовий до від'їзду.

Терень. Правильно, Олю!

Всі. Терень!! Як же ти? Виписали? Здоровий?

Терень. Він самий. Відремонтований і здоровіший, як був. А ви як тут, товариші фронтовики? Не злякалися?

Прядка. Хто? Ми? Щастя твоє, що я, канешно, скупив за тобою. А то б розсердився.

Терень. Ну, ну, не сердься, Прядочко! Знаю, що ти не з тих, хто дрейфить шторму. Значить, дайш Донбас, товариші?

Всі. Дайш Донбас!

Гармаш. В дорогу. Прощайте... Разом ішли на штурм..

Неронов. Унд дранг.

Гармаш. Так, штурм унд дранг... Тепер ви йдете на новий штурм. На вас чекає соціалістична промисловість. Заводи, шахти, фабрики, села, колгоспи, комуні. Несіть же знаряддя соціалістичної реконструкції у всі кінці Радянського Союзу. Ставайте на бойові пости будованого соціалізму. Тримайтесь кріпко, міцно, впевнено, як трима-

лися тут, в стінах інституту, які ви обернули на кузню пролетарської революційної думки. До побачення, товариші...

Всі зворушені, тиснуть руки.

З темної глибини доноситься шум паровоза. Всі звертають туди очі. І от гуркоче на них обкутаний парою, задимлений паровоз, світлячи своїми круглими ліхтарями. Всі рушили йому назустріч. За хвилину, як зупинився поїзд, сяючи блискучими, яскраво освітленими вікнами, і як зашумів перон різним людом,— вийшла з вагона група робітничої молоді, що прибула до цього міста. Вони зустрілися: ті, що прибули, і ті, що вже їдуть на роботу. Радісна, несподівана зустріч розрядилася тільки короткими вигуками...

1-й. Терень! Не може бути!

2-й. Хлопці!

3-й. Земляк!

4-й. Куди? Здорові, товаришочки!

Терень. Здоров, браток! З нашої шахти!

Олена. Знайомі? Звідки, товариші?

1-й. Звідки? Та з усіх кінців... З заводів...

2-й. Із шахт...

3-й. Із колективів...

Тарас. Із колективів? Учитись?

Ті, що прибули. Учитись.

Ті, що їдуть. А ми вже на роботу.

Ті, що прибули. Щасливо. Двигайте там. Починайте першу п'ятирічку.

Мося. А ви двигайте тут...

Гарячі рвучкі обійми, потиски рук.

Терень. Закріплюйте позиції в інституті. Боротьба на високому щаблі. Сльозкіни та белиє ще живуть. Ваше завдання — остаточно позбутися їх. Вони (на професорів) вас підтримають. Бувайте ж здорові, товаришочки!

4

Б'ють дзвінки. Гукає паровоз. Ті, що від'їжджають, кидаються до вагонів. Поїзд рушає. З вагона дзвінко й радісно вілітає пісня...

Світить нам, зорі, світи нам, місяцю,
і ясне сонце вгорі, світи.
А ми вперед сміливо й гордо
і переможно будемо йти...

Мелькнули останні вікна блискучих вагонів. Котя надпоривно про-
стяг руку — вслід поїздові:

— Дивіться, які іскри над степом...

Чутно, як далеко в степу розлягається гудок паровоза і завмирає
шум заліза...

К і н е ц ь

Одеса — Харків — Москва — Ленінград,
Миколаїв — Баштанка.
1924—1931 рр.

СПРАВА ЧЕСТІ

Героям більшовицької п'ятирічки
тт. Карташову, Касаурову, Філімонову,
Ліхтпарду, Єпіфанцеву та всім гірникам
— ударникам третього, вирішального року.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Гнат Орда — старий шахтар, кадровик-червоногвардієць.
Сана Кармануца — парторг шахтного комсомольського осередку.
Головатий — старий шахтар, член партбюро, червоногвардієць.
Іван Орда — молодий інженер, комуніст.
Вершигора — секретар загальношахтного партійного комітету, старий шахтар.

Нетудихата
Павло Каракащенко
Кукла Іван
Сукачов Тимоха

} позапартійні кадровики.

Василівна — Гнатова Ордина жінка
Мохов — зав. шахти, комуніст.
Штандаренко — його помічник, позапартійний.
Самарський — технік.
Соколовський Петя — машиніст зарубної машини, комсомолець.
Красносівка — молодий шахтар, батрак із села Красносівки, комсомолець.

Сенька Димов
Бараболя
Ю Тафу
Чохлатий
Левінсон
Карим Сінагатулін

} шахтарі-комсомольці.

Маруся Цвіркун — дівчина-відкатниця, висуванка.

Босий шахтар
Гаррі Кайнс
Карл Штраус
Альберт Вайнерт
Ганс Кальтофен
Елі
Кароліна Штраус
Гретхен

} німецькі робітники та їхні жінки.

Солдатенко — із розкуркулених, людина з «хлапоном» у серці.

Вирвизуб — літун-гармоніст.

Халимон Зануда — «одчайний» літун, він же «ідейний», він же Халимон Громкий.

Шахтарі, німецькі робітники, відкатниці, музика.

Дія перша

I

ПРОЩАННЯ Й ЗУСТРІЧ

1

Над степом — вечір. Високі терикони, силуети вугільного Донбасу монументально позначаються на тлі густої, багряної зорі. Над шахтою здіймається стрункий копер. На вулиці вже блищать екзальтовані очі ліхтарів. Світло від них падає на дощану трибуну, що самотньо стоїть посеред майдану, жевріючи тріпотливим червоним прапором. Телеграфні стовпи гудуть-гудуть од вітру, і в їхню гудінь і дзень урізується владний і тривожний, як безодня, гудок шахти... Група шахтарів з торбами за плечима, отаборившись обабіч дороги, коло телеграфного стовпа, гуляє в карти. Картярі забули про все на світі. Лише Зануда меланхолійно відповідає гудкові.

З а н у д а. Гуди-гуди. Може й легше стане.

С о л д а т е н к о. Туз жировий — даму в зуби: клац!
Прибери мертву.

Г р у п а. Шльоппнув.

С о л д а т е н к о. Не первина. Ще й не таких били. Як працював на третій шахті, так я там усіх бив! А мене — ніхто. Рука така. Карта будлі-куди не піде. Карта, вона дурнів не любить.

В и р в и з у б. Ну, і чорт з гобою. (*Шарпнув гармошку*).

Шахтьор пашеньки не пашіть,
Коси в руки не берють...
А як прийде воскресенє,
Шахтьор водочку всьо пйють...

І-ех-ма! Пе-ре-ла-ма!
Шахтьор водочку всьо пьють...

Зануда. А він усе гудить.

Солдатенко. Хай гудить! Нам це все одно, що наплювать. Воля наша. Знявся — пішов. Хто мені впретить? Мені — бездомному пролетаріату! Я вже скільки шахт перейшов. Нігде не сяду. Скрізь чоботи одержу і далі піду. А гудок, він, конешно, дурнів любить. На жилах грає.

Вирвизуб.

Шахтьор семочки лузаїть,
Лушпайки іспльовуїть.
Шахтьор баришню лобзаїть,
Ні об чом не думаїть.
І-ех-ма! Пе-ре-ла-ма!

Група. Ні об чом не думаїть.

Зануда. Ну, все-таки гудить. Аж у совість ударяє.

Солдатенко. Що, може плюєш на компанію? Може зостаєшся тут? Говори!

Зануда. Ні, я одчайний. Я — щоб швидше йти або щоб не йти. А то гудить, у совість ударяє. А в мене совість м'яка.

Вирвизуб. Совість м'яка — у дурака.

Зануда. Ну, все-таки на серці грусно. На кого народ покидаємо?

Солдатенко. Плював я на народ. Я сам собі народ, сам собі власть і начальство, цар-государ і народний комісар. Вставай, хлопці. Годі експлуатіровать нашим трудом! Може я судьбу свою на вугілля перевів! Може вона згоріла, як андрацет! І не вернеться... А ти кажеш — гудок.

Вирвизуб. Брось, Кирюшо! Не печи. А ти, Занудо, не розстроюй людину. Ти знаєш, що він у серцях хтозна-що може зробити?

Група. А вірно. Він такий.

Солдатенко. Я такий, що не побоюсь! Я можу й постраждать за народ. Хай дають прибавку, масло і квашені яблука. Хай власть махоркою вдовлетворяє, коли вона власть. Словом, хто за мною? Вставай, підіймайся, робочий народ. Я, Солдатенко, егоровський кавалер, я покажу вам дорогу, вперед, туди...

Г р у п а. Куди?

С о л д а т е н к о. Де нові чоботи і взагалі можна найнятися дорожче. Аби чорти, а болото буде! Вставай! Уже гримить труба!

Г р у п а. А вірно. Грає. Веди, Солдатенку! Показуй дорогу.

З а н у д а. Ік соціалізму.

І справді десь дзвенить мідь. Бадьорий марш, пісня й шум людської юрби, що твердо ступає під звуки музики.

З а н у д а. Чуєте?

В и р в и з у б. Ой, номер. Здається, йдуть прощатися із нами.

Пальці дременули по рядках гармонії:

Ой весело, весело на станції жить,
Вийдеш на крилечко,— машина біжить...

2

На майдан виходить Г н а т О р д а. Похитуючись, він простує до трибуни. Став. Кашкета скинув. Вітер йому розвіяв сивий чуб.

О р д а (*промовив гірко*). Трибуна? Агітація? А хто мене за руку хапає? Хто, питаю. Реконструкція?

С о л д а т е н к о. Гнат Орда. Що таке?

В и р в и з у б. Ключнули, папашо?

Г р у п а. А вірно, ключнув.

З а н у д а. До чого ж грусно за народ.

О р д а. Ключнув. А чого ключнув? (*У груди вдарив себе*). Чого, питаю! Трибуна... (*Непевною ступою сходить на трибуну*).

Літуні підходять до нього, задирають голови. І кажуть:

— А вірно, ключнув.

З а н у д а. Ну, розкажіть, отець. Що і як, і за що народ страждає?

С о л д а т е н к о. Не бійся. Ми свої.

О р д а (*став на трибуні, руку вперед простяг*). Хто боїться? Питаю. Старий червоногвардієць, потомственный шахтар, Гнат Орда?

Г р у п а. А вірно, чого йому боятися?

О р д а. Я з комісаром Хрунзє в одному батальйоні бився! А він мене хапає за руку. Та ти знаєш, яка це рука? Ти знаєш, скільки разів вона поранена, скільки по-

стрілена? Сім разів поранена, сім пострілена! Дважди сім — чотирнадцять. А він хапає. Гнат Орда, бувало, гукне: «Колька! В розсипний цеп!» І Хрунзє тут, і інші командири. Мене хапає за руку. Ну, нехай я випив. Так уже й хапати? Я Махна бив! Я білого генерала рубав!

Вирвизуб. Свободна вещь.

Зануда. А хто ж це вас, папашо, так образив, к приміру?

Орда. Хто?

Зануда. Атож. За вашу бойову руку хапає.

Орда. Петька Соколовський. Механізуйся, каже. Хто такий Петька Соколовський, я питаю. Комсомолія? А революцію хто робив? Орда? Так що ж ти хапаєш, малятко, старого червоногвардійця? Та я ж візьму тебе на цю музолясту руку і покажу тобі всі дворці і палаци, покажу оці червоні маки, що розцвіли на наших стражданнях. Це ж я тобі настроїв. А ти хапаєш?

Зануда. Такий безсовісний юнош. Подумайте. А Коля це хто такий буде? Чи комісар який, чи з простого народу?

Орда. Головатий, ось хто такий Коля. Друг шахтарського дитинства, Коля Головатий. Тридцять шість років із ним обушками б'ємо. Хто ж проти нас? Кармануца? Вершигора? Партейний актив? А хто такий Гнат Орда, я питаю тебе, Кармануцо?

Солдатенко. Правильно! Агітатори! Вершигора, Головатий — оце і є ті, що граблять нашого брата. Кармануца — ото і є сатана в спідниці. Машиною труять нашого брата. Хлопці. Я, Салдатенко, егоровський кавалер... мене цар душив своїм царським чоботом! Я розстроююсь, коли бачу неправду! У мене б'ється хлапон.

Вирвизуб. Не розстроюйся, Кирюшо. Хай папаша побалакають.

Зануда. Може вони з горя гуляють.

Орда. Гуляю. І буду гуляти, бо маю право. Бо я всіх кавалерів і дамочок оцією рукою... без жалю і пощади! А тепер мене вчитиме Кармануца, молдавська дівчина? А син Ваня, пролетарський інженер, проти батька, разом з Петькою та Кармануцою, в генеральну дудку грає. Систему механізації придумує.

Зануда. Ну, вдаряє ж у совість...

Вирвизуб. Нема спасу.

Орда. Німців виписуєте? Ми вже непотрібні? Не

вміємо? Механізація нас замінить? Темпи? Ударники? Та я тридцять шість років ударяю, і груди у мене пробита.

Солдатенко. І в мене пробита! Усім нам гроб...

Вирвизуб. Кирюшо! Закрий хлапон, говорю. Мені Васька Князь у животі вентиляцію зробив, та й то я собі людаю себе.

Зануда. А яких німців виписують, інтересуюсь?

Орда. Німецьких. Шахтарів. Ось і трибуна. Агітація. Скоро прийдуть. Ну що ж? Прийшов подивитись. Побачимо, які ваші німці. Ех...

Зануда. Ех... розстроїли ви мою душу, любезний папашо. Та й не знаю, що тепер робити: чи покинуть шахту, чи любити? Грусно. Такого кременя скресали, такого коня з'їздили, кавалера такого в сивий волос привели. Хто? Шахти.

Поник головою Орда. Одиноко стоїть на трибуні. А здалеку знову мідь зазвучала.

Орда. Ідуть! Шахтарі йдуть! Попереду Кармануца й Головатий. І Петька Соколовський. І Карим Сінагатулін, татарська голова. Моя упряжка — Іван Нетудихата і Павло Каракащенко. І Китай з вузькими очима...

Солдатенко. Хлопці, пора. Туди за кам'яницю! В провулочок.

Група. У суточки!

Солдатенко. Щоб не зустрінутись із ними.

Зануда. Прощай, шахто, не серчай. І ти, старик, прощай.

Солдатенко. Грими на весь хлапон! Крий ворогів пролетаріату. Народ тебе не забуде.

Шагнули літуни.

Орда (услід їм). Боягузи! Літуни! Черва пролетарської землі.

Зануда (повернувся, винувато проговорив). Не серчай, отець. Інтересуюсь побачитись ще колись. А не піти не можу, бо я одчайний. (І зник).

4

Музика ближче-ближче Шахтарські колони підійшли. Гулом прокотилося:

— Орда...

А він їм на відповідь:

Став щитать Казбек угрюмий
І не счол врагов...

Німців зустрічати прийшли? А тут я. Зустрічайте потомственного шахтаря. Здравствуй, Колю! В розсипний цеп!

Кармануца. Буна сари, Орда! Чого так високо? Головатий. На трибуні?

Орда. На трибуні, Колю. Я цю трибуну завойовував, я на неї можу й вилізти.

Головатий. Для чого?

Орда. Для чого? (Глянув на шахтарів. Вони зустріли його очима, суворі, як мур).

Головатий. Ну?

Кармануца. Твоє місце в колонах. Стань на землю твердими ногами.

Соколовський. Він не може, бо ноги в нього не тверді. Ноги в нього — то вправо, то вліво.

Орда. А-а, Петька? То вправо, то вліво? А ти з молдаванкою — генеральна лінія? Ти, комсомоля жовтопері! (Рвонувся з трибуни). Генеральна? (Гнівню налетів, кулаками струснув над головою Соколовського). Генеральна? За руку мене?

Соколовський. Не залякаєш.

Головатий. Не пізнаю тебе, Кириловичу. (Подивились уперто у вічі один одному. Гнат одвернув голову, а Головатий мовив стиха). Не пізнаю. Ти п'яний, Гнате. Душею п'яний. Ламаєш нашу дружбу. Тебе треба взяти за обидві руки.

Орда. Колю, це ти мене хочеш... За обидві руки? Не вірю!

Головатий. Доводиться.

Орда. А може я серцем перетліваю, Колю. Я ж шахтар.

Головатий. Серцем республіки не нагрієш.

Кармануца. Що йому республіка? Вона випала у нього з серця.

Орда. Мовчи, молдаванко!

Кармануца. Ші граєшті, ви чуєте? Ти краще скажи, чом ти не в шахті? Чом не горів вогонь у твоїй лампі — сьогодні, вчора? Де твій обушок?

Соколовський. Прогуляв, пропив.

Головатий. А ти, Соколовський, помовч! Нам соромно бачити Гната Орду п'яного. На фронті. У нас із ним по п'ять десятків за плечима.

Колони. Соромно.

Всі замовкли. Тиша лягла всім на плечі. Раптом задзвенів голос Кармануци:

— Вище голови, товариші! Німецькі шахтарі йдуть до нас. Зустрінемо їх так, як це належить шахтарям Донбасу.

Рух у колонах.

5

Велика група німецьких шахтарів та їхніх жінок — з рюкзаками з'являється на майдані. Чекально намагаються очима колони. Музика вливається в їхні погляди. Вони світлішають. Зупиняються перед колонами.

Гаррі Кайнс. Геноссен!

Музика урочистою хвилею залила це слово.

Гаррі. Унзер герцліхен грусс ойх фон революціон Дойчлянд!

Альберт. Рот фронт!

Музика вдарила новою хвилею.

Орда. Грайте їм. Співайте «Інтернаціонал». Вони вам дадуть вугілля...

Німецька група. Інтернаціональ...

Орда. Інтернаціональ, да, да!..

Штраус (поважно). Я. Ошень приятний. Іх бін штейгер.

Кароліна. Я. Мій Карль. О, Карль Штраус. Ер іст штейгер. Розумійт?

Гаррі. Ферштеен зі?

Маруся. Фірштеїн, фірштеїн... В основному.

Орда. Штейгер? Видно з самого пуза. А я ось не штейгер, а вугілля за мною — гори. Революція палає моїм вугіллям!

Німецька група. Революціон...

Елі. Ес лебе ді пролетаріше революціон!

Гаррі. Ес лебе ді пролетаріше диктатур!

Сукачов (з колони). Это правильно. А работать-то хорошо будете?

Штраус. Я, мі стесь работой на ваш шахта. Арбайтен.

Німецька група. Арбайтен.

Кармануца та Головатий зійшли на трибуну.

Головатий. Арбайтен у нас видимо-невидимо. Гляньте-но сюди. Погляньте в ту сторону. Бачили? Все — наше. Все — пролетарське.

Карим. Якши! Іш шлерге кірек, якши. Станеш героя п'ятирічка.

Ю Та-фу. Моя твоя показує, товаліса німца... О! (Махнув рукою, ніби кайлом).

Головатий. Термометр у нас високий. Вогні горять по всьому Союзу. Реконструкція. Арбайтен прямо кипить. Ну, вугілля не настачимо. Хоч і не зручно вам признаватись, але признаємось. На нашій шахті — прорив. Значить — діло швах.

Штраус. Прорів... прорів... (перегортає словничок).

Сукачов. Не дрейфь, ядрена палка! Нажмемси!

Кармануца. Правильно, товаришу Сукачов. В лави! Мітинг перенесемо на шахту. Сперечатися будемо обушками та механізмами.

Колони. Правильно, Кармануцо! В шахту!

Музика. Вітер. Гудуть дроти. Шахтарі рушили до шахти.

II

ДРУЖБА ЛАМАЄТЬСЯ

Один за одним, групами і поодинокі шахтарі проходять у ворота — на шахтне дворище, жваво обговорюючи останні події.

1

— Кажуть, що їх на п'яту північну?

— О, там робота!

— Чого ж? Лава справна. Тільки працуй.

2

Маруся. Той мені дуже сподобався, що перший говорив. Комсомолець їхній. Фірштеїн зі, фірштеїн зі...

Комсомолець. Ну, ну, ти, фірштеїн, гляди мене забудеш через нього...

Маруся. Як краще за тебе довбатиме, неодмінно забуду...

Пішли

3

— Ну, Гнат Орда сьогодні начудачив.

— Заїло старика.

4

Ідуть комсомольці. Соколовський, Красносівка, Левінсон, Димов.

Соколовський. ...що треба робити по-новому, а зовсім не те, що я взяв його за руку. Це треба зрозуміти. Красносівка. А Головатий?

Соколовський. Переходить до нас у механізовану лаву.

Левінсон. Здорово.

Красносівка. Живемо! А що ж усе-таки Орда?

Соколовський. Головатий має з ним поговорити. Димов. Это дело! Тот сумеет... (Пройшли).

5

Кукла, Каракащенко, Нетудихата.

Каракащенко. У старого серце тверде. Сказав — зробить.

Кукла. Прохав зайти до нього. Та й не знаю, як його заходити? Боюсь, щоб не вийшло ситуації.

Нетудихата. Треба уважити стариків. Знаєш, за компанію. Хочеш — не хочеш, а треба зайти.

Кукла. Може він прийде на роботу?

Пройшли.

6

Іде Іван Орда. З другого боку підходить Кармануца.

Іван. Кармануцо!

Кармануца. Орда!

Іван. Зустріли?

Кармануца. Так. А ти? Чом не був?

Іван (вийняв зошит). Кінчив роботу. Ось тут... Увесь проект..

Кармануца. Готовий?

Іван. Можна починати наступ. Показував Головатому. Схвалює. Тільки приїде Вершигора, ставимо питання на партбюро. Говорив з шахтарями, кажуть — цікаво, давай спробуємо! Комсомольці горять! Треба тільки організувати людей. У цьому й полягає система. Розумієш? Організувати лаву так, щоби машина могла рубати всі три зміни. Раніше цикл робили за два дні, а ми його зробимо за дві зміни. Зробимо, Кармануцо! А третя зміна почне новий цикл! Дивись, як іде машина (*Показує рисунок*). Я хочу навмисне вибрати найгіршу лаву, де до цього часу механізми дають менше, ніж давали обушки.

Кармануца. Для чого ж найгіршу? Не розумію...

Іван. Ясно для чого! Коли в найгіршій система пройде, то в кращій...

Кармануца. Розумію. Показуй!

Іван. Робимо так. Машина зарубала метрів з двадцять п'ять вугілля. Робітники, що допіру прийшли, починають зразу давати це вугілля. В цей час машина відрубав дає далі, вгору. Слідом за нею один, два робітники забирають штиб, щоб була чиста дорога спускати машину вниз. Поки машина доїде вгору, робітники уже кінчили видавати низ лави. Посуваючись угору, вони цілий час дають вугілля на риштаки. Де вугілля відібрано, там бригада органників зараз же починає бити «кущі». Розумієш?

Кармануца. Розумію! Далі!

Іван. Машина доїздить до самої гори, робітники в цей час кінчають видавати середину лави, організовано пересуваються вище і починають брати вгорі. В цей час, коли вони беруть вугілля вгорі, машина йде вниз, — дорога для неї чиста, штиб прибрано. Розумієш?

Кармануца. Так! Далі!

Іван. На спускання машини йде сорок п'ять хвилин. Труднощів тут ніяких нема. Доки робітники видадуть вугілля згори, наша машина уже встигла підрубати метрів з п'ятнадцять унизу. Третя зміна — нічна — що прийде на цей час, зараз же почне видавати вугілля. Розумієш?

Кармануца. Розумію, Орда! А ремонт?

Іван. Отже, ми даємо другий вруб і тепер уже б'ємо не «кущі», а органки. Видаючи безперервно вугілля, ми одночасно робимо й ремонт уклонів, корінних штреків, підривку штреків. Породу забучуємо в лаву через риштак

або під риштак. Після другого врубу переставляємо конвейер. Машина допомагає нам перегаскувати комбінат. Розумієш?

Кармануца. Та розумію ж! *(Захоплено дивиться на нього)*.

Проходить Сукачов, побачив їх, посміхається...

— Розумію, розумію... *(Пішов)*.

Іван. Ну от. А то соромно було признатися, що ти шахтар... інженер.

Кармануца. Добре, Орда. А що ти скажеш про свого батька?

Іван. Про мого батька? О, мій старик — перший шахтар у всьому районі. Ти знаєш, коли я був хлопчаком, він якось захотів мене перевірити. *(Посміхнувся, згадавши)*. Іди, каже, в аптекарі. То робота чиста, в білому ходитимеш. А в шахту не лізь. Дурному дай кайло до рук, то він його й не вбереже. Самого завалить, і кайло пропаде. Думав залякати. А другого дня побачив мене в шахті і посміхнувся. З того часу поважає мене. Я вже кілька днів його не бачу. Ходім, він певне в шахті.

Кармануца. Не в шахті він. Ти... не знаєш...

Іван. Не в шахті? А де ж?

Кармануца. Ходім. По дорозі розповім тобі про все.

Пішли.

7

Проходить Головатий. Назустріч йому виступає Орда, що стояв тут, притулившись до воріт.

Орда. Колю!

Головатий *(з неприхованою радістю)*. Ти, Гнате?

Орда. Применши темпи ради старої дружби. Поговоримо.

Головатий. Ну? Що ж це ти, Гнате, га? Розповідай. Я сам тебе шукав, хотів поговорити.

Орда. Нам це приємно слухати од вас, Колю. Не один раз ходила за нами смерть-старушка. В боях. І в шахті не раз висіла над головою коржем-присухою.

Головатий. Бувало всього. *(Тихо)*. Скажи мені одразу, щоб я зрозумів, що діється з тобою.

Орда. Одразу? А то поспішаєш?

Головатий. Гудок же скоро.

Орда. З комсомолом наввипередки?

Головатий. Не те, щоб наввипередки, а проте і ззаду теліпатися соромно. Не випадає лінія. Здається, йшли раніш попереду.

Орда. І з німцями теж?

Головатий. А звісно. Німецькі пролетарі теж народ такий, що коли б не осоромитись перед ними.

Орда. Так. Значить, лінія на механізацію? На нову систему. З хлопчаком проти мене?

Головатий. Так. Лінія на механізацію. А чому це проти тебе, не розумію. Якщо проти тебе, то й проти мене. Адже і я такий, як ти. Ти як гадаєш?

Орда (похмуро). Сміха! Життя шахтарське прожили, а тепер, бачу, ти нове хочеш починати?

Головатий. Откровенна правда. Не тільки хочу, а вже й почав з тисяча дев'ятсот сімнадцятого року, сьомого листопада нового стилю.

Орда. Може, ще й галстук червоний надінеш?

Головатий. І галстук надіну, як дадуть. Чого ж?

Орда. А дружба? (Схопив він Головатого за плечі). Дружба, питаю?

Головатий. Яка саме? Скажи.

Орда. Скажу. Наша! Бойова, шахтарська. Підземна. Тридцятилітня! К чорту?

Головатий (звільнив плечі). Дружба, кажеш... А знаєш, для чого більшовикам дружба? Щоб правду говорити, коли друг не так робить, як слід. Ворог тобі її не скаже. Не вигідно йому.

Орда. Говори. Тобі вигідно.

Головатий. Мені... боляче, Гнате, але я скажу. Були ми в Червоній гвардії... І ти, і я, й Вершигора, і ще таких, як ми, немало... Били ми ворога... Не боявся ти. Була й дружба. Обушками довбали, доки можна було, теж дружба була. А як почали по-більшовицькому бити старий рабський Донбас, ти, Гнате...

Орда. Злякався?

Головатий. Так. Злякався. Це я кажу тобі як друг.

Орда. Сміха мені з тобою.

Головатий. Сміха, чи не сміха, не знаю. Мені не до сміху, бо тут нашій дружбі може настати й край. Боюсь за неї.

Орда. Із Страусом подружиш.

Головатий. Там видно буде. (*Довго стримуваний гнів раптом прорвався в його голосі*). Ти мені середини не каламуть! Штраус у шахті, а ти ось під ворітьми стоїш. То він мені більший друг за тебе. Так собі й знай. Той мені друг, хто йде з партією, а не каламутить воду... (*Рухив пріч*).

Орда. Колю!

Головатий зупинився.

Орда. Піду в шахту.

Головатий (*прояснів, зітхнув полегшено*). Ху. Ну, так би й зразу.

Орда. Піду! Тільки не переходь до комсомолії. Будемо разом обушками. Ми їх заженемо! Г'бри вугілля надовбаємо. Покажемо, що значить старий шахтар. Просю тебе, Колю!

Головатий (*одступив*). Ні, Гнате, нічого не вийде. Ламати себе назад не буду. Чуєш? Показати, що значить старий шахтар, не штука. Ось він стоїть готовий! А от показати, що значить новий шахтар... У цьому гвоздь. Прощай. (*Пішов, але ще раз зупинився*). Гнате... Не випадає нам агітувати один одного. Коло шахти ми всі... будемо чекати на тебе. (*Пішов*). Будемо чекати!

8

Орда (*услід йому*). Із Страусом будеш чекати, Колю. З німцями, Колю Головатий!

9

Повз нього кутко пройшли німецькі шахтарі і зникли у воротах. З шахти — гудок. Орда зробив один крок і став...

III

БОЙКОТ

1

На шахтному дворіщі — коло кліті. Шаhtarі спускаються в шахту. От-от має шугнути внив кліть з групою Головатого. Але Головатий затримує кліть, чекає на Орду.

Голоси. Чого затримуєш? Пускай!

Головатий (*висунувся з кліті*). Подивись іще раз. Не видно?

Голоси. Та немає. Мабуть, не прийде. Годі чекати!

Головатий. Ні, мусить прийти. Ставай інша партія.
(Вийшов із кліті, за ним і його товариші).

Кілька шахтарів. Наша черга. (Увіходять до кліті).

Головатий (махнув рукою жінці, що коло кліті).
Пускай. Щасливо. (Кліть, грюкнувши ґратами, пішла вниз).

Головатий. Соколовський, твоя бригада готова?

Соколовський. Зараз перевіримо.

Головатий. Давай, а ми... ще трохи почекаємо.

Соколовський. Сінагатулін!

Сінагатулін. Єсть!

Соколовський. Бараболя!

Бараболя. Він самий!

Соколовський. Ю Та-фу!

Ю Та-фу. Готова моя, товаліса!

Соколовський. Красносівка!

Красносівка. Тут!

Соколовський. Левінсон!

Левінсон. Аякже!

Соколовський. Сенька Димов!

Димов. Как стёклышко!

Комсомольська бригада виструнчилась.

Соколовський. Хлопці, завдання сто двадцять вагонет. Заперечення є? (Мовчать). Заперечення будуть, питаю?

Ю Та-фу. Моя запересіт, моя шибко запересіт.

Соколовський. Ти, Ю!

Ю Та-фу. Сіто тирісят.

Соколовський. Сто тридцять? Хлопці, Китай пропонує сто тридцять?

Голоси. Якщо лава справна, перед німецькими товаришами не здамо.

Гаррі. (До своїх). Гундерт драйсїг вагонетен. (До комсомольців). Харош!

Соколовський. Хочеш до нас, у нашу бригаду?

Гаррі. Хороший бригад. Абер вір організірен своя бригад.

Соколовський. Дайош! (Руки потиснули). Змагання.

Знатовпу. А ну, Петю, покаж їм...

Ю Та-фу. Во. (Показав великий палець). З шайбочка!

Красносівка. З кришкою!

Бараболя. З присипкою!

Головатий. Молодь. Полум'я революції. (До Штрауса). А може й ми по-стариковському, товаришу Штраусе? Давай, поборемось.

Штраус. Мі бес бригад уміль лючче працювайт. Німецький техніка! Ніхт вар? Лючче за ваш змагань.

Головатий. Чуєте, товариші?

Сукачов. Ах, ты... ядрёна палка!

Гул і сміх. Кліть на-гора.

Соколовський. Комсомольська, становись!

Комсомольці. Єсть! (Ступили до кліті).

Соколовський. Вітерець!

Шугнули.

Головатий. Так. (Знову з напругою глянув, чи не йде Орда).

Шахтарі повернули голови.

Нетудихата. Не видно.

Головатий (по паузі). Прийде. Гнат Орда мусить прийти. Як же він може не прийти?

Чекають.

Каракащенко. Ні. Дуже в нього тверде серце.

Кукла. І ситуація заїдає.

Головатий. Іде!

Всі. Іде? Він? Нарешті! (Полегшено зітхнули).

Кроки. Всі напружено чекають.

2

Але то з'являється Зануда.

Голоси (розчаровано). Зануда...

Зануда. Авжеж я. Вийшов у степ — сумління затривожилось. Німців не бачив. Ну, і повернувся.

Головатий. Правда, що Зануда.

Зануда. Правда, то правда. А от, бачите, повернувся. (Підходить ближче і розглядає німецьких шахтарів).

Гаррі. Бригад Карл Лібкнехтс-наме, рот фронт!

Бригада. Рот фронт! (Стали наготові, у всіх горять лампи).

Зануда. Подумайте!

Сукачов. Эта чаво ж они, Николай Егорыч, лапочут-та? Непанятно что-та. Может, ты разобрал?

Головатий (*посміхнувся*). Все до слова.

Сукачов. Ишь ты. Перевяди, кали так. Занятно страсть.

Головатий. Вони кажуть — будемо битись на фронті вугілля так, як бився за революцію Карл Лібкнехт. Вони кажуть, що кожний їхній удар буде вартий тієї справи, за яку впав Лібкнехт.

Сукачов. Эта каторый жа?

Головатий. Ватажок німецького комсомолу, був такий. Убили соціал-демократи.

Сукачов. Во стервы, трижды проклятые.

Зануда. Такого юноша убили.

Штраус (*поважно*). О, зоціяль-демократен. Гроссе партай. Яволь.

Альберт. Зоціяль-демократ — мій ворог. А тут... Покажуть, де мій ворог? Я не бачу його.

Головатий. Придивляйся, побачиш.

Кліть на-гора.

Гаррі. Фарен вір, геноссен.

Бригада Гаррі шугнула вниз. Зануда повернувся іти.

Головатий. Щасливо.

Зануда (*обернувся*). Дякую.

Головатий (*повернув голову від стовбура шахти, куди він гукнув був «щасливо»*). Куди? А в шахту?

Зануда. Дякую, старик. Не можу. Я прийшов на німців подивитись, а вони такого юноша убили. Піду доганяти своїх... Прощайте... (*Пішов*).

Голоси. Туди тобі й дорога.

Сукачов. Попутный ветер в пятки.

Головатий (*до Альберта*). Бачив? (*До своїх*). Годі чекати. Нетудихата, Павло Каракащенко, Сукачов, Кукла Іван, Соловей Григорій — всі тут?

Голоси. А де ж нам бути? Звісно, тут.

Головатий. Кого немає?

Бригада. Орди.

Головатий. Кинув фронт...

Соловей. Усій бригаді свиню підклав.

Головатий. Кого бойкотує бригада?

Б р и г а д а (зovсім тихо). Орду.
Ш т р а у с. Вас іст дас — Орда?
Г о л о в а т и й. Прогульник.
Ш т р а у с. Вас іст дас — прогульнійк?
С у к а ч о в. Эта, который жрет, а не работает. Враг
производства.
Ш т р а у с. Рапотайт? О, німецький техника уміль люч-
че рапотайт.

Кліть на-гора.

Г о л о в а т и й. Ну-ну, покажіть — побачимо. (Ступи-
ли до кліті). Пускай.

Кліть пішла вниз.

4

На-гора зосталась тільки Штраусова група.

Ш т р а у с (зирнув на своїх). Зінд зі берайт?
Г р у п а. Я.
Ш т р а у с. Безеен зі ді лямпен.
Г р у п а. Я. (Кожний оглянув свою лампу).
Ш т р а у с. Ех денке, дас ес вірд швер арбайтен зайн.
Ніхт вар?
Г р у п а. Я.
А л ь б е р т. 'с шадет ніхтс. Ін Дойчлянд іст ес нох
шверер оне арбайт цу бляйбен.
Ш т р а у с (гостро). Вас загст ду? (Мовчанка).
Альзо...

5

З'являється Г н а т О р д а, в спецодезі, з лампою в руках, готовий
до роботи. Бачить коло кліті самих німців, зупиняється і мовчки,
похмуро дивиться на них. Потому кидає:

— Страуси...

Ш т р а у с. А, ошень, ошень приятний. Вен вільтс ду
с намі працювайт, ошень хорошо. Мі вам показивайт ні-
мецький рапота.

О р д а. Дякую. Я можу показати вам, де раки зи-
мують, якщо ви ще не бачили.

Ш т р а у с. Раки? Вас іст дас — раки? Што это такой?

О р д а. Це так і буде: раки. Бригада моя де?

Ш т р а у с. А, бригад? Зі зінд шон век.

О р д а. Говіри по-нашому!

Штраус. Там.

Орда. Там? Без мене? Орда за бортом?

Штраус. Орда? Ошень, ошень говоріль — Орда прогульнїк. Ошень пльохой рапотайт. Я... я... (*Кліть нагора, Штраус на своїх*). Фарен вір.

Німці стали в кліть і зникли.

6

Орда (*довго дивиться в стовбур шахти*). Прогульнїк. Перед німцями закордонними прогульнїк. А вони — герої... Чуеш, Ордо, до чого дожився наш брат шахтар?

7

Кароліна Штраус та Гретхен, обидві збуджені, з'являються на шахтному дворичі.

Гретхен. Дас іст унмегліх! Немошливо, шьорт запірайт!

Орда (*здивовано повернув голову, зустрів їх очима*). Мадамочки? Вам чого сюди?

Кароліна. Нішого, нішого. Де штейгер Карль Штраус? Де мій шьоловік, мій Карль?

Орда. У шахті ваш Карлик. Рятує революцію.

Дівчата відкатниці. Ха-ха! (*Покотили вагонетки*).

Кароліна. Іммер унд юбералль — революція, революція...

Гретхен. Шьорт запірайт!

Кароліна. Іммер унд юбералль — зоціалізмус. Де зоціалізмус? Нет зоціалізм. Нур бчерет, бчерет.

Гретхен. Шьорт запірайт! Ах глюпий, глюпий Гретхен, шьорт запірайт! Для чого розлючілься з Дойчлянд? Для бчерет? Для красівий зоціалізмус!

Орда. А-а! Нема зоціалізму? Ха! А ви гадали — річки молошні, гори сала й озера меду? Нема сала! Все пішло мазати п'яти німцям, як вони шкрябали додому вісімнадцятого року. Нема сала!..

Кароліна. Нет мольошні, неє сало, абер шмутціг унд шмутціг. І нет красівий зоціалізм.

Орда. Мадамочка, що я можу вам сказати, вам — німкені з невинними очима? Накричати на вас? Революції від цього не полегшає. Повторюю те, що вже казав: співайте їм «Інтернаціонал».

Кароліна. Годі Інтернаціональ. Кушат. Ві тольшен нам хороший кушат.

Орда. Кушать? *(Підносить лампу їй до обличчя, вдивляється в неї).*

Гретхен. Я, шьорт запірайт!

Орда *(рвучко переносить лампу до її обличчя)*. І вам кушать? Так. Кушать та ще й добре. Правильно. Я мушу дати вам кушать, бо я будую соціалізм, а вам до того яке діло? Вам треба кушать. Кусати. Шамати. Пити каву. Інакше личко ваше змарніє. Правильно! Моя баба може постояти і в черзі. Однаково морда в неї неінтелігентна. Скажу ради чого. Ради соціалізму неінтелігентна! Ленін сказав — спочатку завоювати, а цірліхи-маніріліхи — потім. Соціалізм завойовує моя баба, чуеш? *(Ця думка глибоко вражає Орду)*. Завойовує соціалізм! А ви... ви цього не можете. Боїтесь потоптати квіти на квітниках буржуазей, коли треба в розсипний цеп! Хватірланд!

Кароліна. Ду! Майн фатерлянд іст найлюччій. Майн фатерлянд... О, майн фатерлянд! Ві не читаль Шіллер, ві не читаль Гете, ві не читаль славетні німецька літератур. Зі хабен ніхтс железен. Ві не снайт Вертер. Я. Ляйдунг дес юнген Вертерс. Страждання! Ві не снайт шене Гретхен, шістий унд гайлігес фатерлянд! О, майн фатерлянд. Нет шмутціг, юбералль шістий, юбералль хороший Дойчлянд!

Гретхен. Я!

Орда. Хороші, нічого сказати. Щоб не потоптати квітів, обходите їх друтуарамі, порядок соблюдаєте, коли кров безробітного капає на брук. *(Ця думка знову, як струм, проймає Орду)*. Акула імперіалізму твій хватірланд! Може через те й стоїть Орда над шахтою і його гризуть черв'яки сумнівів. Один черв'як — довгий, як пруг біля кооперативу. Другий черв'як — грубий, як пруг від бойової рани на моєму тілі. Третій черв'як — ехидний, мов серце друга... Хто роздушить їх, хто знищить, питаю?

8

Хутко входить Іван Орда та Кармануца — в спецодязі. з лампами в руках. Ідуть до кліті, мовчазні, зосереджені.

Іван зненацька підносить голову, бачить Орду.

— Батько!

Гнат. Угадав.

Іван. Ти що ж це робиш? У чому річ?

Гнат. У п'ятиріччі за чотири роки.

Іван. Ну, а ти?.. Не в шахті?

Гнат. Я...

Кармануца. Спізнився?

Гнат. Я тридцять шість років не спізнивався.

Іван (нетерпляче). Знаю. А тепер?

Орда. Я... не схотів.

Кармануца. Ще й хвалиться!

Іван. Що ти говориш, батьку! Ти не схотів?

Орда. Так, не схотів і ні в тебе, ні в твоєї молдаванки не питався. Зрозумів?

Кармануца. Одне слово — герой...

Іван (до неї). Ходім.

Гнат. Зажди. (Хоче заступити їм дорогу). Може поговорити треба, щоб зрозуміти.

Іван. Про що? Кажі одним словом: чому не в шахті?

Орда. А тебе хто за вчителя наді мною поставив?

Іван (рух до кліті. Зупинився, обернувся до батька). Ганьба висить над шахтою. Легимо в прірву, а ти... (Махнув рукою, не знаходячи слів). Ходім, Кармануцо.

Відкатниці підкотили вагонетки.

Відкатниці. Стережись!

Іван та Кармануца стали в кліть. Кліть зникла, грюкнувши ґратами. На-гора піднеслись вагонетки з вугіллям. Відкатниці кинулись до них.

Маруся. Хапай!

Перша. Дайош!

Друга. На лінію!

Викотили з кліті дві вагонетки, передали їх «на-пліта», інші дівчата підхопили, покотили на лінію. Загуло скрізь:

— Посторонись!

Маруся. Дивіться, дівчата — ударниці! (На німкень).

Відкатниці. Ставайте на роботу.

Маруся. А товариш Орда за старшого коло них.

Відкатниці. Ха-ха!

Орда. Ви! Курява революції!

Маруся. Не виражайтесь!

Відкатниці. Ми вам пісню:

А мій милий чорнобривий
Три дні похмеляється...

На роботу не виходить
Та ще й виражається..

Все дворище наповнилось вагонетками та відкатнищами, гуркотом і піснею. Хтось відштовхнув Орду плечем. Хтось відтиснув і Кароліну, і Гретхен, збили їх в одну групу з Ордою.

Кароліна. Майн гот!

Гретхен. Шьорт запірайт!

Орда. Значить так? Запишемо й зарубаємо. (Гасить лампу і, не дивлячись на них, простує з шахтного дворища).

9

Назустріч йому виринає постать Зануди.

Зануда. А-а, здрастуйте, отець. От і зустрілись...

Орда (підвів голову). Літун?

Зануда. Як вам сказати? Від цих відстав, а тих не догнав.

Орда. Ходім зі мною, черв'як шахтарський.

Зануда (подивився на нього допитливим поглядом). Колюзія? Ну, що ж? Ходім. Я одчайний.

Завіса

Дія друга

IV

ГРУСНА ПОЛІТИКА

Кабінет завідувача шахти Мохова. Темні дерев'яні столи й табу-рети. Вікно— забите дошками. Електричні лампи над столами. У грубій, чорній від вугільної потерті стіні— дві квартирки, зачи-нені, взяті зсередини на гачки.

1

Маруся Цвіркун, старанно перемагаючи труднощі незвично-го їй мистецтва, цокає на рахівниці, одбиваючи пальцем кожен ок-рему кісточку, з яких складаються десятки, сотні й тисячі. Підра-ховує останній видобуток.

Маруся. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість. Шістсот. Сюди. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім. Сімдесят. Нижче. Раз, два, три, чотири, п'ять. Ще нижче. 675 тонн. Ху-у. (*Витерла рукавом чоло*). Раз, два, три, чотири, п'ять, шість...

2

Вбігає Кармануца з шахти, з лампою в руках, чорна від вугілля.

Кармануца. Мохова не було?

Маруся. В основному не помічалось.

Кармануца. Чорт. Як прийде, скажи йому, що ін-женер Орда в шахті. Він хоче взяти собі третю північну лабу, щоб у ній першій запровадити нову систему. Будемо бити прорив, Цвіркунок. Іван Орда— це тобі інженер.

Маруся. Ух, парень! Витриманий, кучерявий... Мохов узяв учора його доповідну записку. Почитаємо, каже, на сон грядущий. Молодь тепер усе з проектами, каже. І пішов.

Кармануца. Хай швидше дає відповідь. Кожен день дорогий. Дзвони, як тільки помітиш на горизонті.

Маруся. Єсть. Тут заходив старий Орда. Теж питає Мохова.

Кармануца. А-а, нарешті. Прийшов просити пардону?

Маруся. Не знаю. Вигляд у нього, в основному, як хмара на небі.

Кармануца. Як хмара? Ну! Взяло за живе? Відчув старий. Іще не те відчуєш! Побачимо, хто з нас дужчий. Я буду в шахті. Дзвони негайно, як тільки що. Зрозуміла?

Маруся. В основному.

Кармануца. Ну, от. *(Вийшла)*.

3

Маруся *(знову сідає до рахівниць)*. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять. Дев'ятсот — назад. Одна тисяча вперед. *(Дзвонить телефон. Маруся, повторюючи останню цифру, біжить до телефону)*. Ну, чого? Одна тисяча вперед... Тьфу, ось він іде...

4

Увіходить Мохов.

Маруся. Інженер Орда на третій північній. Приходила Кармануца — як проект? Орда просив негайно його покликати.

Мохов. Гаразд. Не все зразу. Давайте спочатку зведення. Скільки там?

Маруся. Стільки, як і було. Знову не додали 42 відсотки. Натє! Дивіться! *(Подала зведення)*. Інженер Орда просив подзвонити.

Мохов *(трохи здивовано)*. А чого ж ви кричите, товаришко висуванко?

Маруся. Сорок два відсотки... Чортзна-що робиться на шахті... Учора не додали шістсот тонн! Позавчора — п'ятсот вісімдесят! Три дні тому — шістсот сімдесят п'ять!

Четвертого дня — сімсот п'ятдесят! Сьогодні — вісімсот двадцять! За п'ятиденку — три тисячі чотириста двадцять п'ять тонн. Бачили?

М о х о в. І все-таки криком нічого не вдієш. Хоч кричати, звичайно, легше, ніж працювати.

М а р у с я. Та тут не кричати, а бити вікна! На стіни дертись хочеться!

М о х о в. Це ще легше. Слухайте, товаришко. Я мушу вам сказати, що молодість — хороша пора. Але вона часто дереться на стіни замість того, щоб іти давно відомою дорогою. Все криком, вибухом, ентузіазмом. Все гаслом — коротким, як судорога. Схопило — одпустило. Завтра знову. І так без краю. Все хочете підскочити вище себе. А це не завжди можливо.

М а р у с я. Ну?

М о х о в. Ну, і все.

У квартиру хтось методично, з рівними паузами стукає.

М а р у с я. Ні, не все. А куди це ви гнете, дозвольте спитати, товаришу Мохов?

М о х о в. Я нікуди не гну, а ви дозволяєте собі зайве. І якщо ви так будете поводитись, то я вас одішлю знову на відкатку. Тоді вже буде все.

М а р у с я. Можете! Хоч і зараз... А мовчати я вам не буду... Сорок два відсотки..

М о х о в. Ну, добре, добре. А поки що покличте до мене Штандаренка.

М а р у с я. Немає. Він з десятниками лається.

М о х о в (знову взяв зведення, поморщився). Три тисячі чотириста двадцять п'ять тонн. Дозмагалися. (Потерчоло, подумав. У квартиру вже в котрий раз обережно стукають). Хто там стукає? (Відщепнув гачок на одній квартирі, але цієї миті стукають у другу. Він цю прихилив, відчинив другу). Ну? В чому річ?

5

Чорна голова шахтаря просунулася у квартиру. Тільки очі горять, блищать зуби та губи червоніють.

Ш а х т а р (посміхається). Во, таки достукався. Здрастуйте, товаришу начальник.

М о х о в. У чому річ? Що тобі треба?

Ш а х т а р. Мені? Чуні, розумієш? Розбилися в цур-

ку. Нічого на нозі нема. Єй-ей. Хочеш, покажу ногу? Ну, босий, кругом босий. Наче апостол, а не шахтар.

6

Друга квартира теж тихенько відчинилася. Голова Зануди просу- нулась у неї. Слухає.

Мохов. Шахтар босий.

Шахтар. Атож. Босий на сто відсотків.

Мохов. На сто відсотків босий.

Маруся. То видайте йому чуні, буде взутий. В основному.

Мохов. Як легко ви розв'язуєте проблеми, товариші комсомольці. З плеча. Босий шахтар — видати чуні. Шахта не спроможна виконати плану — крикнути. Людина не може працювати — вдарити, полізти на стіну. А коли заглянути глибше? Людина боса. Людина мерзне. Вона брудна. Невмита. Ноги брудні...

Шахтар (перебиває). Та що мені вмитись? Плювають діло. Візьму і вмюсь. А от якби чуні. Слиш? Дай чуні, гворюю! А то на роботу не піду.

Мохов. Зараз мені не до чунів. Зайди завтра.

Шахтар. Так я на роботу ж...

Мохов. Сьогодні в мене чунів нема.

Зануда. Даруйте на слова, але навіщо ж ви шахтаря позорите?

Мохов. А це ще хто такий?

Зануда. Я, припустімо, Зануда. А от ви навіщо кавалера перед баришньою у страм уводите? Грусна ваша політика. Може людині й незручно, що вона боса. Може кавалер хотів би стояти перед баришньою в лакових чобітках у дудочку або в гармошку, як буде при соціалізмі. А ви кажете — босий. Обіжаєте робочий клас.

Мохов. Що це за тип? Ти чого прийшов?

Зануда. Думка найматись.

Мохов. Де працював?

Зануда. Тут і працював. А потім кинув був. Тепер хочу повернутись, бо сумління тривожиться.

Мохов. Виходить — літун.

Зануда. Як подумати з одного боку, то може й не виходить. А як з другого боку подумати, то воно так і є. А чого літун, через кого літун і куди літун? От ви про це спитайте.

Мохов. Мені з літунами ніколи й нема про що говорити. З одного боку літун, а з другого не літун...

Зануда. Ніколи? А може я літун не простий. Може я ідейний літун. Одчайний. Звідки ви знаєте? Риба шукає, де глибше, а чоловік — де ліпше. Риба — де гниле, а чоловік — де свіже. Ви це знаєте? Може ми через цю саму ідею і соціалізм будуюмо, а ви кажете — літун.

Шахтар. Та ну вас... трах-та-ра-рах! Терпець мені лопається, а вони тари-бари-разтабари. Колдують. Я бо-сый! Дайош чуні, чи не дайош, хочу я знати!

Мохов. Товаришу, криком ніколи нічого доброго не можна зробити. Чунів у мене немає, прийдеш завтра. (Зачиняє обидві квартирки).

7

Зануда. Поки що — до побачення... (Зник).

Маруся. А як же з системою інженера Орди? Ви читали її? Як ваша думка?

Мохов. (риється в столі). Що питаєте? Система Орди? Яка там система? Дитячі вигадки, а не система. Вугілля потрібне, а не «система».

8

Маруся збирається йти.

Мохов. Куди ви?

Маруся. Дитячі вигадки? Ну, це ми ще побачимо. І чи є у вас чуні — теж побачимо. (Хутко виходить).

Мохов. Та що ж це таке? Та оце так буде завжди? Ну, висунули на мою голову...

9

Гвалт за дверима.

— Я кидав лаву справну...

— А вони не працювали.

— Ми вчора виконали.

— Брехня! Я кажу, він бреше!

Штандаренків голос (перекриває лемент).
Постріляю всіх к чортовій матері! Нікому не можна вірити ні на копійку. В гроб позаганяю! Пішли геть звідси к чортовій матері!

Штандаренко вбігає до кабінету, тяжко дихаючи. Гомін поволі стихає.

Штандаренко. Розщитайте мене к чортовій матері, бо я їх позаганяю в гроб, під дубові хрести, в могилу, до богородиці в гості!

Мохов. Що трапилось, чого ви лаєтесь?

Штандаренко. Це не десятники, а душогуби. Постріляти всіх до одного. Вчора здає наряд, каже: лава справна, зміна може працювати на ять. Сьогодні виявляється: збрехав. Покинули лаву неприбрану, риштаки порвані, зміна не дала жодного вагона вугілля, ремонтували лаву. Я не можу. Я з них душі повибиваю! Або розщитайте мене к чортовій матері.

Мохов. Візьміть яблуко. З'їжте.

Штандаренко. Яблуко? А ну його к чортовій матері ваше яблуко. З такою роботою на світ не хочеться дивитися, а ви яблуком... Ну, давайте, чорт його бери. Може серце пересядеться. (Одкусив яблука, глянув). У ньому черв'як.

Мохов. Пусте. То черв'як не поганий. Вишкрябайте його пальцем.

Штандаренко. Вірно. (Ість).

Мохов. Заспокоїлись? Тепер слухайте. Ви все кричите, лаєтесь, нервуєте...

Штандаренко (з копита). Та як же не ляяться в чортової матері, коли тут хочеш закрутити механізацію, щоб аж шуміло, а воно ні чорта не виходить. Га? І все через десятників.

Мохов. А ви не кричіть. Спокійно. Без судороги. Я хочу порадитись з вами, як з техкером. Шахта систематично не додає 40 відсотків завдання. Що це значить?

Штандаренко. Постріляти половину к чортовій матері...

Мохов. Та замовчіть ви з своїм стрілянням. Що це значить, питаю? Це значить, що ми круто взяли. Хотіли зразу вискочити на гору. Найкрутішою дорогою. І що з цього виходить? Компромітуємо ідею механізації.

Штандаренко. Скандал. Морду треба бити...

Мохов. Слухайте ж, нарешті. У нас глибокий прорив. Механізація, яку ми запроваджуємо підсиленими темпами, не дає бажаних наслідків, бо народ не звик до неї, не вміє ходити коло механізмів...

Штандаренко. Ламають, чорти! У мене в третій північній...

Мохов. Знаю, знаю про вашу третю північну. Двадцять вагонів замість ста. Але що ж нам пропонує молодий інженер Орда? Вельми цікаво. (Дістав проект). Ось у цьому «проєкті» він пропонує нам свою «систему безперервної роботи механізмів», яка, мовляв, має дати перевиконання всіх планів мало не на половину. Ви розумієте? Механізми і однієї зміни не працюють як слід, а він хоче, щоб вони працювали три зміни. Як дивитись на цей... проект?

Штандаренко. Заріже мене цей проект... Десятники вже почули про нього і в одну душу: давай систему Орди. Робить не хотять — давай їм проект. На чорта мені ці штучки? У мене свій проект. Ви мені дозвольте поздирати шури з десятників, так я вам без вашої системи насилаю вугілля стільки, що інженерові Орді не снилося і не присниться.

Мохов. Ну, шури здирати — це все одно, що система безперервного видобутку.

Штандаренко. Що ж робити, скажіть ви мені в такому разі? Система Орди не годиться. Моя система теж не годиться. Де ж вихід?

Мохов. Він є.

Штандаренко. Є? Так говоріть же, що ж ви мене морочите яблуками! Говоріть! Який вихід?

Мохов. Найпростіший. Не шарпати робітника різними дурницями. Створити рівний настрій і дати можливість працювати спокійно, без крику, розумно.

Штандаренко. Та що ж це таке, нарешті, за спосіб?

Мохов. Уміння підійти до робітника. Склічте десятників, я сам з ними поговорю.

Штандаренко. Іду. Я їх, чортів, буквально з-під землі повидираю! (Вийшов).

V

ДОНБАС—КОЧЕГАРКА РЕВОЛЮЦІЇ

У шахті. Третя північна лава. Низьку чорну стелю підпирають «кущі» та «органки». Чорну темряву ледь освітлюють кілька шахтарських ламп. Понад відбоек лежать шахтарі. Зарубна машина не працює. Порожні корита риштаків. В одному з них спить шахтар. Важка тиша.

1

Красносівка. Тиша, як у мертвого в усі.

Голоси. Еге.

Красносівка (розпачливо). Петько-о! Щоб тобі позакладало навіки. Чому така тиша? Така мертва тиша. Петько-о! Давай роботу, можна пропасти в цій тиші. Ніби повмирали всі.

Голос (десь далеко з лави): Риш-та-ки при-ва-лило.

Красносівка. А щоб твою душу привалило каменем!

Той, що спить. (Звісив голову). Чого галасуєш? Спати не даєш. Сон такий гарний був приснився... Цить! (Знову поклав голову на вугілля).

Шахтарі. Не спи, чорт би тебе взяв! Не спи, бо всі поснемо.

Ютафу. Моя не може більше гуляти. Моя не хоче гуляти.

Красносівка. Бийся головою об вугілля, щоб не заснути. Кричи, може почує хто. Со-ко-ло-вський. Чорт! Пускай машину!

Соколовський (з лампою на шії, підповзає). Куди пускати? Сидимо з бригадою, як сичі. Вгорі лаву ремонтують, не можна рубати. От прокляті порядки! Зміна кінчається, а ми зарубали всього п'ять метрів. Кинули нас у цю лаву, як у мішок. Будемо на чорній таблиці...

Красносівка. Комсомольці! Та що ж це таке? Та треба ж комусь бити зуби! Треба ж на комсомольських зборах... Ти ж казав, що прийде інженер Орда, що він візьме нашу лаву... Чому ж його немає? Де Головатий?

Знизу заблимали лампи.

Шахтарі. Хто йде?

Красносівка. Сінагатуліне, ти?

2

Підповзають Головатий, Іван Орда та Кармануца.

Шахтарі. Товаришу Орда! Товаришко Кармануцо! Головатий! Нарешті!

Головатий. Здорові, товариші комсомольці. Чого не працюєте?

Шахтарі. Лава не справна. Машина не рубає. Риш-таки привалило.

Кармануца. Давно не працюєте?

Красносівка. Годинам загубили рахунок. Лежимо цілу вічність. Товаришу інженере! Товаришу Головатий! Ви член партбюро. Кармануцо, ти наш комсомольський парторг. Що ж це таке? Я мобілізований батрак села Красносівки, Кам'янського району на Київщині, член ЛКСМУ. То я прийшов сюди не лежати, а добати вугілля.

Головатий. Правильно, синок. Погано довбаємо...

Красносівка. Мучимось, а не довбаємо! Не темпи, а похорони. На чоботи не заробиш. А ще кажемо: наздоженем і випередимо. Чорта лисого так наздоженеш, а не Америку... Доки ж це буде?

Шахтарі. Це правда.

Красносівка. Машина стоїть. Конвейєр стоїть. А ми лежимо.

Всі. Якби машина рубала!

Іван. В кожній лаві чую ці вимоги. Всі вимагають, щоб машина рубала більше...

Соколовський. Я рубатиму. Давай справну лаву, щоб я міг вести машину. Вдень і вночі рубатиму. А то з шахти соромно вилазити.

Іван. От у цьому ж і штука, Петю... Організувати лаву...

Головатий. Правильно, хлопці. Скоро увесь Союз почне нас крити останніми словами. Шахтарі ми, чи зрадники революції? Ударники, чи тухтії, недотепи?.. Зриваємо п'ятирічку. Говори, Орда, про твою систему...

Іван. Система дуже проста. Створити умови для спокійного руху машини. Ремонт лави можна провадити одночасно. Організувати лаву й почати наступ. Для цього потрібна, по-перше, дисципліна кожного робітника. По-друге, дисципліна кожної бригади. По-третє, дисципліна цілої лави.

Головатий. Як ви на це, товариші комсомольці?

Красносівка. Єсть дисципліна, товаришу Головатий. Далі.

Іван. Ми розставляємо сили за принципом виробничих бригад. Якщо всі три зміни працюють на один вагонний пометр, то всіх бригад мусить бути шість. Одна вугільна. Одна перестановників. Одна підривальників. Одна маши-

ністів. Одна органщиків. Одна вибійників — що женуть вивізний і запасний штреки. Всі бригади мусять розуміти одне: Донбас — кочегарка світової революції.

Ю Та-фу. Шибко сказала. Моя розуміє.

Соколовський. Та хто ж із нас не розуміє?

Димов. Удивительный вопрос, товарищи комсомольцы!

Іван. Щоб розуміли, що боротись за світову революцію — треба здійснювати наказ партії про механізацію Донбасу, бо механізація — це те, що дає вугілля найкращої якості, зменшує зольність вугілля й перероблює шахтаря. Думаю, що ми цей заклик партії здійснимо. Га?

Красносівка. Ух! Держіть, бо танцюватиму! Коли ж це буде?

Радісний комсомольський сміх і вигуки

Кармануца. Відповідь буде сьогодні. Мохов читає проєкт. Завтра треба почати. Не журись, Красносірко!

Іван. Завтра починаємо і за дві зміни...

3

З'являється Маруся, що здалека розмахує лампою.

Маруся. Товариші... Інженер Орда та Кармануца тут?

Шахтарі. Ту-ут. Хто йде?

Кармануца. Маруся Цвіркун! Що трапилось?

Маруся. Негайно... в контору... Мохов та Штандаренко скликають десятників... Вашу систему... не можу...

Шахтарі. Ну? Що? Говори?

Маруся. Забраковано. Мохов... каже — дитяча вигадка... негайно туди.

Кармануца. Що?

Іван. Забраковано?! Га? Товариші! Крийте за нами! Товаришу Головатий!! Кармануцо!!! (Зникають в лаві).

Шахтарі. Крийте! Ми зараз! Крийте у всі кришки й покришки!!!

Соколовський. Хай увесь світ сяде, а ми свого дійдемо! В контору, товариші! Чого губити час? Гайда!!!

Шахтарі. Гай-да-а!.. (Замелькали лампи, шахтарі зникають).

Красносівка (затримавшись будить сонного шахтаря). Вставай! Чорт! Вставай тобі говорять!

Сонний (схопився). Га? Що таке? Що трапилось??
Красносівка. От ти спав, а тепер пропадай, чорт!
Катастрофа! Гибель Титаніка! Шахта горить!!! За
мною!!!

Зникає.

Сонний. А-а-а! А-а-а! Кал-ла-вур! (Кинувся в один
бік, у другий). Не бу-у-ду А-а-а. Красносів-ка-а! Рятуй!
(Подався за Красносівкою).

VI

«ВУЗОЛ ЗАВ'ЯЗАВСЯ»

1

У кабінеті Мохова зібрались десятники й техніки.

Мохов. Отже, товариші, нам треба щось робити. Треба якось виконати план. Але, ви, товаришу Сінагатуліне, людина молода, гаряча. Вам здається, що труднощі можна побороти одним духом...

Сінагатулін. Зашім одним духом?

Мохов. Ш-ш-ш. Я вам не заважав, а тепер ви послухайте мене. Ударництво, змагання, зустрічний план, усе це ми знаємо. Усе це прекрасні речі, хто ж проти них щось скаже? Але ж і про вугольок не забувайте. Нам вугольок потрібен. А вугольок може дати тільки шахтар. А шахтар — це ж людина. Коли ви його зашарпаєте, за-смикаєте, то він і зовсім опустить руки. А коли потихеньку з ним, то він і робитиме спокійно. Не треба шарпати. Треба вміти підійти до шахтаря. От сьогодні скільки дала шахта? 1200 тонн. А на завтра ми самі дамо завдання на 1200 тонн, і ви побачите, що завдання буде вико-нано на сто відсотків, а може й перевиконано.

Самарський. Надзвичайно просто і вірно. Як ми до цього часу не додумались?

Сінагатулін. Тисяча двісті? Це ж на 40 процент менше проти плану. Наша шахта має давати щоденно 2000 тонн.

Голоси. Так, це на 40 відсотків.

Штандаренко. Ні чорта не розумію! Розстріляйте, не розумію...

Мохов. А ви подумайте. Ми вже два місяці підряд даємо шахтарям завдання 2000 тонн. А шахтар нам дає 1200 або й 1000. Цебто? Шістдесят відсотків або й п'ятдесят відсотків завдання. Ви йому — ударництво, ударництво, а він більше не дає. От не дає і все. Що ви йому зробите? Значить і завтра він дасть ті самі 1200, хоч ви й десять разів повторить йому «дай сто відсотків». Він дасть стільки, скільки може. І настрої у нього буде поганий, бо не виконав плану. А він же людина. От ми давайте й підійдемо до нього по-людському. Дамо йому на завтра завдання реальне, цебто не дві тисячі, а тисячу двісті. Він їх виконає, і настрої у нього покращає. А там трошки додамо, дивись, і перевиконає. Так ми і дійдемо помаленьку до повного плану, який нам будь-що треба виконати. Хто ж проти плану щось каже? Тепер ви розумієте?

Штандаренко. Убийте мене, або розщитайте к чортовій матері, але я ні чорта не розумію. Ви хочете виконати план? Так на якої ж ви, так сказати, чортовій матері даєте завдання на шістдесят відсотків плану? Ім, чортам, тільки попусти, так оці дармоїди на завтра вам і з цього, звініть за слово... зас... засмоктаного плану дадуть сорок відсотків.

Самарський. Що за вирази? Просто хамство.

Штандаренко. Іди ти к... монаху... Вирази йому не подобаються. Якби моя воля, я б вам такий вираз сказав, що ви на завтра мені не шістдесят, а двісті шістдесят відсотків виконали б...

Сінагатулін. Якши! Треба добре працювати, щоб перевиконати! Шлерге кірек! А не зменшувати план. Ми б'ємось, як шьорт, щоб виконати, а ти зменшуєш... Іпташ Мохов. Я плюю твій план! Ти мертвяк! Пху! Ти смердиш! (Плюнув і вибіг з кабінету).

2

Голоси. Ну, от... бачите? Це ж шахтар, а як він реагує...

Мохов. Сінагатулін не шахтар, а десятник, який гадає, що вугілля можна взяти криком. Нам такі десятники

не потрібні. Два місяці кричимо, граємось в ударництво, в змагання, а вугілля немає. Годі з мене цього. Мені вже ночами погані сни починають снитись. Ідіть, давайте завдання 1200 і на завтра щоб було виконано сто відсотків.

Голоси. Ну, що ж? Так, то й так. *(Виходять)*.

Штандаренко. Ні, я застрелюсь! Годі! Застрелюсь і тоді насипте мені солі... *(Вибігає)*.

3

Самарський *(затримався)*. Чудій якийсь. У мене до вас справа.

Мохов. Говоріть.

Самарський. Мені потрібен добрий десятник, такий, щоб умів виконувати, що йому скажуть. Тут проситься такий Солдатенко. Прекрасний десятник, словом, те, що мені треба.

Мохов. Солдатенко? Не знаю. Ну, що ж? Як добрий, то беріть.

Самарський. Гаразд. Я візьму. Йому треба видати чоботи.

Мохов. Чоботи? Так чого ж? Треба, то треба. Скажіть, щоб видали.

Самарський. Я його призначаю на другий бремсберг.

Мохов. Хай буде на другий бремсберг. Яка різниця. Куди треба, туди й призначайте. Ху, запарився. Повірите, ночами вже почав снитись цей прорив. Прокинешся — увесь мокрий... Безвихідь якась... Але тепер, я думаю, піде інакше. Як вам здається?

Самарський. Безперечно, це — чудова система. *(Далі — в пориві)*. З розумною людиною добре працювати. Вибачте, я щиро скажу: кращого завідувача шахти нам не треба.

Мохов. І компліментів теж не треба. Вугілля потрібне, а не компліменти. Ідіть.

Самарський. Іду, іду. Пробачте, але я... щиро...

4

Хутко входять Іван Орда, Кармануца та Маруся. Самарський в'юном вислизнув з кабінету.

Мохов. Де ж ви ходите, товаришко висуванко? Треба було писати протокол, а вас немає...

Маруся. Ви забули запросити на нараду товариша Орду,— я лазила в шахту.

Кармануца. Де нарада?

Мохов. Нарада? Кінчилася. А вам, власне, навіть нарада?

Кармануца (лампю об стіл). Кому служиш, товаришу Мохов?

Мохов. Що-о??

Іван. Я теж хвилююсь, товаришу Мохов. Боюсь, що можу тут що-небудь перекинути. Що ухвалили? Говори, тараканяча душа!

Мохов. Нічого не розумію. Що трапилось? Ви не п'яні?

Іван. Трішки випивши. (Зірвався). Не розумієш? А забракувати зумів! Систему! Шматки мозку шахтарського і мого... Га? (Перемігся. По паузі). Говори, чому забраковано. Ну, говори так, по-нашому. Все говори. Що там невірно?

Маруся. Головне, нема в ній бабиного літа.

Мохов. Ви, товаришко Цвіркун, мушу вам сказати, не дурно маєте таке прізвище. Ви завжди цвіркаєте.

Маруся. Атож. Я завжди цвіркаю, і тому моє прізвище Цвіркун. Цікаво докопатись, чому ваше прізвище Мохов?

Мохов. Я не так весело настроєний, щоб жартувати з вами. (До Івана). Ви про свою систему? Не треба нервуватися. Сідайте. Система ваша, дорогий товаришу, хороша так, як буває хороша казка або утопія. От, наприклад, система Сен-Сімона або Шарля Фур'є, цих великих мрійників, геніальних попередників наукового соціалізму. Чим вони були хороші? Тим, що вони були красиві. Але чим вони були погані? Тим, що їх не можна було за тих об'єктивних умов здійснити.

Кармануца. Не крути! Говори конкретно!

Іван. Спокійно. Дільниця техніка Штандаренка ось уже два місяці дає двадцять п'ять вагонів замість ста. Пошліть мене на цю дільницю, дайте завдання сто двадцять вагонів, і я його...

Мохов. В третю північну лаву я вас не пошлю і завдання такого вам не дам, поки я сповна розуму. Це було б курям на сміх. Це була б дискредитація партії, адміністрації і кого хочете. Давати фантастичні завдання, розмахувати паперовими мечами мені не випадає. Я вже виріс із цього віку. Мені п'ятдесят два роки.

6

Штандаренко (вбігає). Натє! Кінець! Годі! К чортовій матері! Ось заява.

Мохов. Про що? Яка заява?

Штандаренко. Прошу мене розстріляти і звільнити, таким чином, від обов'язків старшого помічника завідувача шахти. Я вам не помічник і в бупрі з вами сидіти не бажаю. Краще насипте мені солі. (Поклав заяву, вибіг).

7

Кармануца. Що це значить?

Мохов. Люди починають втрачати рівновагу. Дозмагайся. Павле Даніловичу! Заспокойтеся. (Пішов за Штандаренком).

8

Кармануца (взяла Штандаренкову заяву, читає).

«З огляду на те, що мені не дозволяється для ліквідації прориву розмовляти з техперсоналом твердою мовою, на яку більшість із цих контрреволюціонерів заслуговують, і замість того пропонується якийсь зас... — закреслено — план на 1200 тонн, прошу мене од такихових обов'язків к... — знову закреслено — усунути. Інакше я сам кого-небудь усуну з цього світу. Член спілки гірників з 1917 року, техкер Штандаренко».

Маруся. Ну, просто цирк.

Кармануца. Ну, Орда? Зав'язався вузол. Про які тисячу двісті тонн іде мова? Ні. Без партійного комітету не розрубаємо. Але ж ударимо на партійному комітеті так, що декому каганці в-очу засвітяться. (Заяву сховала до себе). Коли б швидше приїхав Вершигора. Головатий з нами. Комсомольці з нами...

Маруся. Відкатниці з нами.

І в а н. І шахтарі з нами! Хотів би я бачити шахтаря, який в рішучу хвилину відступить або заважається. Я б хотів його побачити...

9

Увійшов Г н а т О р д а. Іван урвав слово.

Г н а т. Завшахти тут?

К а р м а н у ц а. О, товариш Орда! Прийшов! Ну, на-
решті!

Г н а т. Він самий. Чого зраділа?

К а р м а н у ц а. Герой приходить будувати соціалізм.
Як же не радіти! Радію. Казав, не прийдеш. Прийшов!
І добре, що прийшов. Є за що повоювати, товаришу Орда!

Г н а т. Де завшахти, питаю?

І в а н. Навіщо?

Г н а т. Рощот.

В с і т р о е. Що?

І в а н. У дезертири?

Г н а т. А ти молодий учити мене. Механізатори по-
знаходились. Учять. Без тебе знаю, що роблю.

К а р м а н у ц а. Так ти он як! Ти, значить, на той
бік барикад? Донбас захворів. Вугілля нема. А Орда вмиває
руки? Драла? Рощот бере? Кидає шахту саме тоді,
коли ми йдемо в наступ! У-у-у... не можу дивитись... Як
же ти міг говорити проти нас, коли сам ти...

Г н а т. Мовчи, молдаванко! Тобі он з ним шури-аму-
ри, дівування, а не вугілля! Ударниця. Може тобі мама
купить гріла тим вугіллям, що надоббав Орда, а ти мене
вкорятимеш? Капусту поливати в Молдавію! Там твоє
місце!

К а р м а н у ц а. Ну, мені старий! Сам іди на капусту!
Ти мені купелі не грів. Мене дощ обмивав, вітер сушив.
А ти прийшов брати рощот у революції! Я більше не
вважаю тебе за шахтаря.

І в а н. Іди. Тільки знай, батьку, чого йдеш.

Г н а т. Я знаю, чого йду.

І в а н. Ні, ти не знаєш.

Г н а т. Ти мені скажеш? Комсомол мені скаже?

І в а н. Так. Комсомол тобі скаже. І я скажу, коли
хочеш. Скажу! Ти думаєш, що в твоєму обушку поряту-
нок революції? Думаєш, що ти говориш ім'ям старих ро-

бітників? А тебе не цінять. Помиляєшся, батьку! Ім'ям старих шахтарів говорить твій друг Головатий, а ти подумай, чіми словами ти говориш!..

Г н а т. Я прогульник. А Страус — герой революції. За що ж мене цінити?

І в а н. Так, ти прогульник і цінити тебе нема за що. Той, хто до минулого сьогодні нічого не додає, той губить і минуле. А Штраус хоч не герой, але шахтар. Це так і знай. Ти прогульник, ужалений в серце. Ти йдеш із таємним бажанням, щоб тебе зупинили, щоб сказали тобі: Орда герой, Орді важко, але він рубає вугілля, бо він з комісаром Фрунзе воював в одному батальйоні. Кому скаржишся?

Г н а т. Воював! Гнав білого ворога в Чорне море, коли твій комсомол харчувався молоком із маминого кооперативу. А тепер він...

І в а н. А тепер він жене ворога! Комсомол, чуєш? Жене! У партії вчиться. А ти не можеш. Не вмієш робити так, як нам зараз треба робити. А я... думаю, що ти підеш з нами... Помилівся.

К а р м а н у ц а. Ти розкладаєш нам шахтарів. Бери рошот і йди подалі. Йди говорю!

Г н а т. Піду! Тебе не питатимусь!

І в а н. Іди. Тому, хто на майданах скаржиться на революцію, розпродує честь червоногвардійця, тому краще бути на курорті, ніж на фронті.

Г н а т. Це ж кого, мене на курорти? Мене, сукин син, на курорти? (*Замахнув*).

М а р у с я. Стоп.

К а р м а н у ц а (*стала між ними*). Куди б'єш? Кого б'єш, Орда?

10

Увіходить М о х о в.

М о х о в. Нова історія. Третя північна сіла. Зірвали видобуток на дві доби. Якраз є коли займатись вашими... винаходами.

І в а н. Третя північна? (*Перезирнулися з Карманушою*).

Г н а т. Домеханізувалися. Ударники. Давай рошот!

М о х о в. Ну, от. Наочна підтримка вашої «системи».

Це вже двадцятий сьогодні. Як криси з корабля, що йде на дно. Рідний батько і той тікає... Павле Даниловичу! Ідіть полюбуйтеся!

11

Штандаренко (входить). Ну, що тут іще? Ким любуватись? А, інженер Орда. Здоров. Слухай, Орда. Ти хоч і інженер, і хороший комуніст, а я тебе до себе в лаву не пушу. І так на кожному кроці шкодять, гади, перестріляти мало. Завалили мені лаву к чортовій матері. А тут ще ти полізеш з своєю системою. Накрутиш такого від широкого серця, що потім сам чорт не розкрутить.

Іван. Зажди. Ти читав, що я там написав? Голова твоя партизанська. Ти думаєш, що ти виконаєш план тим, що всім повибиваєш зуби?

Гнат. Ха! Командири соціалізму. Ради цього я бився проти білого генерала?

Маруся. З комісаром Фрунзе в одному батальйоні...

Гнат. Так, дівчинко. В одному батальйоні. А тепер ми побачимо, як ви з своїми Страусами та з механізмами виконаєте й перевиконаєте... (Повертається йти).

12

Назустріч увійшов Головатий. Гнат зупинився.

Головатий. Важкувато нам буде, Гнате, що й казати... (Уп'ялися очима один в одного). Та нічого. Було й важче.

Гнат. А, Коля! Головний піонер у червоному галстуку.

Головатий. А, Гнат Орда, предводитель прогульників...

Гнат. Ех, ти... друг... (Пішов).

13

Головатий (підступив до Мохова). От що, друг Мохов. Скажи мені, що це робиться в шахті? Який це дурень пустив провокацію, нібито на завтра ти дав завдання на 800 тонн менше проти плану? Цебто всього на 1200, замість двох?

Кармануца. Що? Оце і є ті тисяча двісті?

Іван. Дано таке завдання?

Штандаренко. А через що ж я і заяву? Через цей зас...

Маруся. Закреслено!

Мохов. Бачиш, товаришу Головатий, я б не хотів про це зараз говорити. Про це двома словами не скажеш.

Головатий. Одним скажи: правда це, чи провокація?

Мохов. Правда. Але вся штука в тому, для чого це зроблено.

Головатий. Правда? Для чого ж це зроблено? Мабуть, для того, щоб потихеньку привчити робітників виконувати план. Вроді як до рицини хочеш привчити нашого брата.

Мохов. Не до рицини, а щоб не шарпати...

Головатий. Ні, шарпнути, бачу, доведеться. Без цього не обійдеться. Катай, Кармануцо, до Вершигора, здається, приїхав. Скажи, Головатий просив на шахту.

Кармануца. Приїхав? Ну, значить, зараз буде тут!

Хутко пішла.

14

Штандаренко. Приїхав Вершигора? (Заметушився). Бачу вже, що всиплять нам і без заяви так, що вистачить до нової п'ятирічки. Де вона? Моя заява!

Мохов. Та куди ж ви її поклали?

За дверима шахтарський гомін, тупотіння, вигуки:

— Де ж Мохов?

— Соколовський! Іди до нього.

— Давай його сюди!

Головатий. Шахтарі прийшли. Ходім, об'ясниш їм свою «генеральну» лінію... Та й про Іванову систему скажеш що-небудь. Гайда, товариші! Заяви свої одкладіть...

Усі пішли надвір.

VII

ВАСЯ ВЕРШИГОРА

1

Коло контори. Шахтарів повно. А нові підходять і підходять. На стіні висить таблиця. Вирізняється на ній черепаха і велосипед (над двома дільницями). Гомін...

- Де ж він там?
- Чому не йде?
- Час дорогий!

2

З контори виходять Мохов, Головатий, Штандаренко,
Іван Орда, Маруся Цвіркун.

Голоси (назустріч їм). Ось і начальство.

Соколовський. Начальство хороше. Спасибі, шкодує нашого брата. План заріже, а шахтаря повоїтсья. (Регіт).

Красносівка. Чия бере, товаришу Головатий?

Соколовський. Орда, бригада машиністів готова!

Ю Та-фу. Готова моя товаліса! Вот ана. Вот ана! (Махнув рукою бригаді).

Бригада. Дайош си-сте-му Ор-ди! Хто бо-їть-ся, то-го в буд-ку!

Шум, сміх, вигуки.

Мохов. Товариші, не напирайте. Навіщо ж напирати?

3

До таблиці підходить Штраус з кількома німецькими шахтарями.
Дивляться. Обурюються.

Штраус. Вас іст дас? Не понімайт.

Підходить до гурту.

Штраус. Здрастуйт. О, тут ошень многі народ. І я ошень заявіль вам, геноссе Мохов: німецький робочий ошень сердитий такий порядкі. Унцуфріден. Німецький робота ошень культурель робота. Пошему ауф дер табль, на доска міт ден циферн над наш робота стоїть черепах?

Головатий. Та ну?

Сукачов. Черепаха? (Вибух реготу).

Маруся. Що ви заробили, те вам і вчепили. Фірштейн зі?

Головатий. А ви ж хвалилися, що покажете нам німецьку техніку.

Соколовський. Для соціалізму, товаришу Штраусе, самого перфоратора мало. От якби до вашої техніки та грамів із двісті ентузіазму та вдарництва!

Ю Т а-ф у. Була б — вот ана, вот ана.

Ш т р а у с (*вельми незадоволено*). Я так не мошу працювати!

Г а р р і. Абер голій техніка нітшего не даль. Геноссе Штраус гат черепах. Абер наш бригад, Карл Лібкнехтс-наме-вельо!

Б р и г а д а Г а р р і. Я! Вельо!

М о х о в. Товариші, мені зараз не до черепах і не до велосипедів.

Ш т р а у с. Што случілься?

К у к л а. Запитання. Яка це ситуація, що від плану шахти відрізано сорок відсотків опортуністичною тупою бритвою?

Г о л о с. Самобрийкою фірми «жилет на ваті»

К р а с н о с і в к а. Це раз. І друге — чому забраковано пропозицію товариша інженера, котру ми всіма силами вимагаємо в лаву? От на ці два запитання я, як мобілізований колгоспного на сімдесят відсотків села Красносівки, і прошу дати чесну відповідь.

Г о л о с и. Правильно!

— Ти що ж нас за мальчиків держиш?

— Говори по-шахтарському.

М о х о в. Товариші...

Г о л о с и. Кажі зразу! Не тягни богородицю!

К у к л а. Яка це ситуація?

М о х о в. Товариші... не треба нервувати...

Г у л г о л о с і в: Які нерви?

— Він нас нервами лякає?

С у к а ч о в. У мене, ядрена палка, твоя нерва одна в печонке, а другая в селезенке!

Т р а г і ч н и й г о л о с. А третю понеси своїй жонке!

Регіт, вигуки.

Г о л о в а т и й. Васю, доволі, а то кров зіпсуеш. (*Сміх, потому затихають*). Ви, товариші, не хвилюйтесь. Воно все прийде в свою норму. Мало-мало наплутали тут. Розплутаємо. Он іде наш секретар партійного комітету, допоможе...

Г о л о с и. О! Омелянович іде! Вася!

— Вершигора.

— Цей допоможе!

Чемно, з суворою поважністю, і разом з якоюсь дитячою любов'ю розступаються.

Сукачов. Осади, чорт! Не видишь что ли — Вася-секретарь прет. Ух, сердитай, видать...

4

Вершигора та Кармануца входять у натовп.

Вершигора. Здорові, старики.

Гул. Здрастуй, Вася! Здрастуй!

Сукачов. Не видать чтой-то тебя. Запарились мы тут маленечка.

Вершигора (*вітаючись*). Та от на з'їзді був. Новини цікаві привіз. Так запарились, кажеш? А ви холодної водички бризніть на того, хто найдужче запарився.

Задоволений гомін. Ге. Правда! Помагає!

Вершигора. Ви ж чого це з шахти повилазили? Чи може так багато дали сьогодні вугілля, що рішили помітингувати мало-мало? (*Стриманий сміх*).

Головатий. Атож. Зробили празничок. Закурю в тебе. (*Бере у Вершигори з кишені тютюн*).

Голоси. Такий празник, що хоч у яму лізь.

— Табачок сюди передай. Закурю секретарського, може легше стане...

— Тут така безобразія!

— Мохова спитай. Мохов хай скаже!

Кукла. Він знає, яка тут ситуація.

Вершигора (*до Мохова*). Здрастуй, старик. Що це вони обіжають тебе на старості літ? Га? Не гаразд. Кажуть, що ти не дозволяєш їм ліквідувати прорив, чи що? Такі наклепи на тебе. Здоров, товаришу Орда. А ти, Штандаренко, чого брови настовбурчив, наче на Макдональда?

Мохов. Я мушу сказати, що вся ця історія потребує деяких пояснень...

Вершигора. А це вже само собою. Так от що, старики, і ви, комсомольці. Головна новина і перша новина — це всім зараз же лізти в шахту. А про решту я вам там розповім. Я ось тут з товаришами трохи погомоню і прийду до вас. Я думаю, що це на Мохова наговорили. Га, Іване Йвановичу?

Сміх. Шахтарі, захоплено поглядаючи на Вершигору, показують: дивись, мовляв...

Голоси. Так щоб до всіх же зайшов!

Вершигора. Не турбуйся. Не заховаєшся ніде.

Скрізь буду. Підкачали ми здорово. Табак, хоч у рот не бери. Од тульських робітників, марка послідній сорт. Читали в газетах? Будемо пріти, доки змиємо. Ну, гайда в шахту. Члени партбюро і ти, Мохов, зостаньтесь.

Шахтарі. Значить у шахту? А мітингу не буде?

— Ти ж приходить.

— Скільки часу пройшло. А тобі мітингу треба.

— Гайда!

Повалили до шахти. Група Штрауса чомусь пішла у другий бік. Маруся, помітивши це, як ногу вломила, подалася за ними.

Зосталися Вершигора, Мохов, Іван Орда, Кармануца, Головатий і ще кілька шахтарів, членів партбюро.

Вершигора. Ну, що ж, Мохов? Крок вперед. Сміливіше. Країна повинна знати своїх «героїв». Викладай.

Члени партбюро розступаються. Мохов простягає руку, ніби готуючись виголосити промову перед цілою країною.

— Товариші!

Але він втрачає свою «сміливість». Члени партбюро похмурені з обличчями, проїденими вугільним порохом, стоять мовчки, чекають.

Мохов. Ви знаєте, товариші, що я вже немало років прожив на цьому світі, багато дечого бачив і пережив. Я говорю щиро, а щирість — це головне в житті. Я говорю: учителі марксизму й ленінізму учили нас, що робінзонад на світі не буває, що особа не грає ролі в історії і що треба посуватися вперед, ураховуючи реальні можливості, а не наосліп кидаючись у бій тільки тому, що ти хоробрий і що тобі хочеться перемогти. Повірте, товариші, що мені, не менш за товариша Орду, хотілось би, щоб його система перемогла, щоб перемогли всі ті системи, які, мов печериці після дощу, з'являються щоденно в нашій бурхливій дійсності. Але це річ неможлива. І будемо одверті до краю: нам усім однаково хочеться, щоб п'ятирічка була якомога швидше виконана. За чотири, а ще краще, якби й за три роки. (*Мимохіть зітхнув*). Але, товариші... всяка твереза людина скаже: коли щось неможливо зараз, то краще виконати його повільно, потроху, ніж зірвати небезпечними експериментами і не виконати ніколи. А в нас до цього йдеться... Це моя щира думка.

Я сказав усе, що повинен сказати кожний тверезий комуніст. Тепер... як хочете.

Члени партбюро. Таракана злякався?

Вершигоро. Так, Мохов. Ленін про таких, як ти, казав: «Ну, що ви заговорюєте зуби».

Члени партбюро (*суворо посміхнулись*).

Головатий. Правда.

Мохов. До чого ж тут Ленін, Вершигоро? Та Ленін такого ніде й не казав.

Вершигоро. Казав, брат, казав, обдурювати не буду. У книжці «Що таке друзі народу» панові Михайловському казав: «Що ви зуби заговорюєте»... Оце й тебе стосується. Такий ти «друг народу». По-нашому просто правий опортуніст на практиці.

Головатий. У саме око.

Вершигоро. Ти нам нащот учителів марксизму та ленінізму не наливай. Самі не маленькі. Потроху заглядаємо й до Маркса, й до Леніна. Чули й про те, що історія вся складається саме з роботи осіб, з роботи діячів. Питання тільки в тому, за яких умов їхній діяльності забезпечено успіх. У чому запорука того, що їхня діяльність не зостанеться одинацькою діяльністю, яка тоне в морі діяльності протилежної. Так, як мені пригадується, учив нас Ленін. Так ось я тобі й кажу: така діяльність, як Вані Орди, при нашій диктатурі не потоне, бо це частка діяльності цілого робітничого класу. От тобі й ленінізм

Головатий. Оце то так! Здорово, Васю! Ну ще. Далі.

Вершигоро. Ти тут про Маркса, про реальність, про ширість співав. Чистий тобі соловей. А ми звикли перевіряти всяку ширість, з словами порівнювати діла, дошкукуватись класової реальності.

Члени партбюро. Вірно.

Вершигоро. От ми тебе перевіряємо й бачимо, що, мабуть, краще буде, коли твій партбілет лежатиме не в тебе в кишені, а в когось ширішого за тебе на ділі. Такі-то справи, Іване Івановичу.

Члени партбюро. Так воно спокійніше буде.

Мохов. Мені здається, ви не маєте права...

Вершигоро. Це тобі тільки здається так. А насправді ми маємо право перевірити тебе. Партійний комітет уже має з приводу тебе думку. Тепер ти її підтвердив.

І будь спокійний, що більше тобі різати наш більшовицький план не доведеться...

Мохов. Я мушу сказати...

Вершигора. Ну, добре. Поговоримо там. А поки що — хліб-сіль їв, молоду бачив, не сподобалась вона тобі, — котись помаленьку. А нам тут треба поговорити.

Мохов. Ну, що ж? Воля ваша.

Члени партбюро. Це ти правильно. Воля наша.

Мохов пішов.

Вершигора. Так. Чув, товаришу Орда? Будемо битись на смерть. Серед нас ти один інженер, а ми всі шахтарі. Ти виріс з нами. На цих шахтах. Отаким тебе знаємо. Ти, значить, шахтар плюс теорія. І от бюро доручає тобі: іди, здійснюй свою систему. Знай, що в тобі зараз сила всього класу. Значить, іди сміливо. Це буде наша відповідь усім моховим, що хочуть «рятувати» революцію, одрізавши від неї п'ятирічку. Так, товариші?

Головатий. Вірно, Васю.

Вершигора. Хочеш на це щось відповісти?

Іван Я... не промовець, товаришу Вершигора. Відповідь... дам із шахти. Інакше... я звідти не вилізу. (Схвильовано тисне руку Вершигорі)

Вершигора. Ну, не хвилюйся. Іди кріпкий.

Іван (зовсім схвильовано). Товариші... до завтраго.

Кармануца щось хотіла сказати, зробила рух до нього. Але він хутко пішов.

Всі (йому услід). До завтраго.

Тиша.

Завіса

Дія третя

VIII

УПЕРТО Й ПОСЛІДОВНО

1

Вершигоро та Кармануца ідуть понад залізничною колією, повз платформи з вугіллям.

Вершигоро. Кармануцо, я хотів спитати тебе, що робиться у тебе на шахті.

Кармануца. На шахті? Ти все знаєш.

Вершигоро. А крім того, що я знаю?

Кармануца. Що таке, Вершигоро? Ти... ти мені прямо кажи. По-більшовицькому.

Вершигоро (посміхнувся). А я тобі прямо й кажу. Погано ти працюєш.

Кармануца (вражена). Що?..

Вершигоро. Шахтарі у тебе тікають. Кращі шахтарі. Кадровики. Розумієш?

Кармануца. Старий Орда? Дезертир. Він розкладав...

Вершигоро. Розкладав? Так. А ви його з шахти. Молодці.

Кармануца. Він сам. Це один дезертир. На комсомол ремствує. На всіх. Думає, що він уміє будувати соціалізм, а, крім нього, ніхто не вміє.

Вершигоро. Ех, ти... парторг... Ти що ж хотіла, щоб він у комсомольців пробачення просив? Не один у тебе дезертир. Чуєш? Нетудихата за Ордою пішов, Кукула, Каракащенко. Кращі вибійники з Ордою. Хотять зриватись. Погано працюєш, Кармануцо.

Кармануца. Каракащенко? Унді... Це не може... Коли це трапилось?

Вершигора. Хоч би тоді, коли ти спала.

Кармануца (спалахнула). Товаришу Вершигоро! Ти мені...

Вершигора. Вогонь прибережи для діла. Знадобиться. Справа складна. За комунізм, Кармануцо, треба боротись не тільки вперто, а й послідовно. Без кадровиків Іван не здійснить своєї системи. Зрозуміла? Потрібні руки, що вміють добре працювати. Такі руки, як у старого Орди та в його товаришів. Комсомольці мусять це зрозуміти і уважніше ставитись до старого шахтаря. Не нехтувати його обушка, бо він ще потрібний революції...

Кармануца. Іван... не здійснить? Ші граєшти, товаришу Вершигоро? Іван зробить! Це кажу тобі я.

Вершигора (пильно на неї подивився, усмішку заховав у губах). Так. Дуже добре, що це кажеш мені ти. Але швидше йди і зроби так, щоб старий Орда з своїми товаришами був у шахті, разом з Головатим, з Соколовським, з Іваном. І ще одне хотів тобі сказати: придивляйся до німецьких шахтарів.

Кармануца. Бригада Гаррі дуже добре працює.

Вершигора. Знаю. На те ж вони і комуністи. А що думають Штраус, Готопп, Кальтофен — з своїми Каролінами та Гретхенами?

Кармануца. Ну, що? Вони теж працюють. Звикають потроху.

Вершигора. Погано знаєш. На ось — газетка така паршивенька, «Форвертс» називається, соціал-демократична. На, почитай. Оце місце. Тут і переклад на машинці надрукований. А потім — заходь. Газетку мені повернеш до власних рук. Иди, Кармануцо, а я зараз полізу в шахту.

Кармануца (стоїть). Значить, я погано працюю, товаришу Вершигоро? Не вмію боротись за комунізм? Може я, справді, годна лише поливати капусту на городах Молдавії? Ти це хотів сказати? Так каже й старий Орда.

Вершигора (звів на неї очі). Оце здорово. А хіба поливати городи, якщо вони колгоспні, це не значить будувати соціалізм?

Кармануца. Так. Поливати городи. Де там Молдавії стояти в одних лавах з бійцями вугільного фронту? Без неї можна обійтись, а без Орди — ні. О, я розумію. Орда переможе, а Кармануца хай забирається. На городи.

Зневажена від шахтарів, знеславлена перед лицем партії. Не вміла боротись за комунізм, як бореться за нього [нашадок запорожців] Вершигора...

Вершигора. Ще краще. Знаєш що, Кармануцо? Скажу тобі по секрету: [запорожці тут ні при чому], і ти говориш такі дурниці, од яких вуха в'януть. Борються за комунізм усі народи Союзу. А їх, здається, понад сто у нас. І якщо ти хочеш показати, що ти не слабша від Орди, іди скоріше й зроби так, щоб він був у шахті. Переможи його, коли ти вмієш боротись...

Кармануца. Я... зроблю! Хай він тільки не думає...

2

Прибігла Маруся.

Маруся. Товаришу Вершигору!

Вершигора. Що таке?

Маруся. В основному: німці воляють. Зриватись надумали.

Кармануца. Куди зриватись? Чого?

Маруся. Одному нудно, другому трудно, третьому чудно. Чорт їх розбере.

Вершигора. Марш туди. Сповістити мене негайно.

Маруся. Кармануцо, на колеса!

Кармануца. Ну... (побігла за Марусею).

3

Вершигора. Штандаренку! Прав сюди. На кілька слів.

4

Штандаренко (підходить). Що таке? Кажіть швидше, бо зараз біжу в шахту. Там уже якийсь чорт на другому бремсберзі наробив. Якась аварія. Ох, і народ же чортячий! Ох, народ триклятий...

Вершигора. Читав я твою заяву, Штандаренко.

Штандаренко. Що? Хіба вона у вас?

Вершигора. У мене. Здорово написана заява. І не соромно тобі?

Штандаренко. Соромно.

Вершигора. На, візьми та нікому не показуй. Бе-

режи на спогад. (*Дав зняковілому Штандаренкові заяву, взяв його під плече*). Маю для тебе одну пораду.

Штандаренко (*здивовано*). Ну? Яку?

Вершигора. Як навчитись розмовляти людською мовою. Без лайки.

Штандаренко (*ще більш дивується*). Ну?

Вершигора. Вірно кажу. Ходім, я теж у шахту. Розповім по дорозі.

Штандаренко. Ну??? От здорово! Ану ходім. Це цікаво, чорти б його... (*Осікся, рукою затулив рота*).

Пішли.

IX

«НАХ ДОЙЧЛЯНД»

1

Німці збираються додому. Кароліна натхненно готується в дорогу. Зібралася вся Штраусова група. Але нікого з бригади Гаррі.

Кароліна. Мої любі! Німеччина чекає на нас. Ми повертаємось до милої батьківщини. Яка я щаслива, що ми повертаємось... Ці штанці я купила в крамниці славного Зуппе, відомого соціаль-демократа. За десять марок. Дуже добрі штани. Німеччина не вмє робити поганих речей. І ніде на світі не вмють робити краще, як у Німеччині. Гох! Серце співає перед дорогою. Дойчлянд, Дойчлянд юбер аллес! (*Кладе панталони до валізи*).

Кальтофен. Еге, такі добрі штанці. Приємні для ока, хе.

Гретхен. Чудові, Гансе, шьорт запірайт. Ти мусиш мені купити такі самі, коли ми повернемося до Німеччини.

Альберт. Але де взяти грошей, щоб купувати шовкові речі?

Кароліна. Де? В Німеччині, звичайно. На батьківщині. Ви б мусили це знати, Альберте.

Альберт (*похмуро*). Проте я знаю, що швидше ходитиму там знову голодний, ніж матиму ці шовкові речі. «Добра Німеччина» не може дати ради своїм безробітним. Від кризи у неї тріщать штани...

Кароліна. Он як. Ще трохи побути в цій країні, і ви всі почнете говорити про свою батьківщину таке, що не гідне справжнього німця. Складайте ваші мішки. Зав'язуйте речі. Скоріше, мої панове!

Альберт. Мені нема чого складати, крім нудьги, яку я не знаю, куди подіти.

Кароліна. Карль, чого ти сидиш мовчки? Я прошу тебе що-небудь сказати, любий Карль.

Штраус. Я думаю.

Кароліна. Про що ти думаєш?

Штраус. Я думаю про те, що скажуть нам на дорозу більшовики.

Альберт. Це таки дуже цікаво. На їх місці я б побив вам морди, як старий червоний фронтовик.

Кароліна. Ти! Хіба не сказали моему Карлю, що для них мало німецької техніки? Ми не можемо після цього zostаватися тут ні хвилини.

Штраус. Так, але кожна розумна людина мусить спочатку добре подумати перед тим, як зробити якусь дурницю...

Елі (сиділа мовчки, в кутку. Тепер вона схопилася, крикнула). Кароліно! Ду гаст дас герц ін ден хозен*. Можеш їхати. Але пролетарі не мали батьківщини, доки не було Зов'єт Уньйон. Тепер я маю батьківщину і не збираюсь її кидати. Я застаюсь тут з бригадою Гаррі. Альберте, ти теж можеш їхати, коли маєш охоту. Я дам тобі розлуку. Ти злякався... вагаєшся!

Альберт (випростався). Альберт Вайнерт — старий червоний фронтовик, а не боягуз! В Німеччині у мене були всі вороги, крім робітників. Я виходив на вулицю і бачив проти себе ворога. Капіталіст — мій ворог Крамар — мій ворог. Шуцман — ворог. Соціал-демократичний листоноша і той був мій ворог. Я бачив, кого бити, а тут я не бачу. Мені кажуть — це завідувач радянської шахти, комуніст! У Німеччині я б його розірвав на шматки, попадись він мені. А тут... Я пропаду тут з нудьги. Що мені скажеш робити з собою? Після роботи я маю вільний час. Я записався в члени Тсоавіахіму. Пішов на збори. Нема. Пішов раз. Пішов два. Пішов п'ять разів. Але він не збирається. Чому не збирається Тсоавіахім, коли він мусить збиратися? Тоді хай дадуть мені рукавиці для

*: «Твое сердце в штанах»: ти боягузка.

боксу. Або я поїду до Німеччини, щоб бити ворога...
(*Стук у двері*).

Штраус. Мовчи, Альберте. Вер іст да? Хто там?

Входять Кармануца та Маруся. Всі ніяково стихли.

Кармануца. Гутен таг.

Дехто. Гутен таг.

Маруся. Не дуже гутен, ну все-таки весело.

Кармануца (*кинувши оком на валізи*). В шахту збираєтесь?

Німці (*скинулись очима. Дехто*). Мм...

Кармануца. Але до зміни ще є кілька хвилин. Ви встигнете. (*Не дає їм оглянитись*). Ну, як ви себе почуваєте, товаришу Штраусе? Добре? А ви, фрау Кароліно? Нічого? Ну, от і гаразд. Ми дуже раді. А ви, Альберте?

Альберт. Погано.

Кармануца. Чого ж то?

Альберт. Не можу діставайт рукавиць для бокс.

Маруся. Бийте без рукавиць. Дужче болітиме.

Альберт. Кого бити?

Маруся. В основному трьох: класового ворога — раз, дезертира — два, опортуніста — три. Ми зараз одного вдарили.

Альберт (*так і спалахнув*). Ударили? Кого?

Кармануца. Мохова. Завідувача шахти.

Альберт. Вас загст ду? Правда? О, то вже можна жити без бокс.

Кароліна. Карль. Я прошу тебе сказати цій дівчині, як ми себе чуваємо.

Штраус. Почекай. Я скажу, але не зразу. Я дуже тактовна людина, Кароліно.

Кармануца. Але ви не турбуйтеся. Ми вже знаємо.

Німці. Знаєте?

Штраус. Що ві знайт?

Кармануца. Про цю підлу втечу кількох німецьких шахтарів на чолі з штейгером. (*Німці перезирнулися*).

Штраус. Ві.. на щось натякайт?

Кармануца. Авжеж. Я кажу про зраду німецьких шахтарів... що працювали у нас на Донбасі на шахті «Американка», і втекли оце недавно до Німеччини. Ви ж про це мені хотіли сказати? Ну, як ви на це реагуєте? Ви обурені?

Німці. Втекли?

Кароліна. Нах Дойчлянд? О, скажи, Карль...

Кармануца. Так. Краща частина зосталась, а зрадники втекли. Як ви гадаєте, Штраусе, що вони роблять у Німеччині? Альберте, як ти гадаєш? Вони продають «Форвертсу» свою шахтарську честь, за картопляний суп.

Маруся. Без хліба.

Елі. Ганьба.

Альберт. Я казав.

Штраус. Ні. Це неможливо. Цього не може бути.

Кармануца. Це є. Уже всі наші шахтарі знають.

Альберт. Геноссен. Я мушу сказати...

Кармануца. Тепер вони ллють бруд на Радянський Союз, щоб поліцай не чіпав їх... Продають нас буржуазії.

Кароліна. Ду! Майн фатерлянд іст найлюччий.

Штраус. Штайгер цього не зробить. Німецький шахтар поважайт себе.

Кармануца. Читайте. *(Подала йому газету)*.

Штраус *(розгорнув, шукає)*.

Всі. Ну?

Штраус *(читає)*. «Більшовицька брехня про п'ятирічка унд соціалізмус. Знущання більшовиків із свій народ. Мі, група шахтарів на чолі з наш штайгер, повернувшись до своя батьківщина, мюссен заявіль перед лице Дойчлянд... *(Пробіг далі очима, опустив газету)*.

Всі. Ну?

Штраус. Вони написаль...

Альберт. Брехня?

Штраус. Я. Вони написаль брехня.

Гретхен. Доннер веттер, чорт забірайт!

Кароліна. Карль!

Штраус. Ну? Вас вільст ду? Я не більшовик, але вони набрехаль.

Елі. Зрадники...

Маруся. Безумовно. Ми про це на комсомолі говорили.

Кармануца. Ми розуміємо вас, товаришу Штраусе. Ви обурені. Зрадники заплямували честь німецького рс-бітника.

Пауза.

Штраус *(ще раз глянув у газету)*.

— Я!

Кармануца. Але ви можете показати, що таке німецькі робітники. Наші шахтарі, вся лава інженера Орди, сказала...

Штраус. Що вони сказаль?

Кармануца. Що ви дасте їм належну відповідь. Штраус,— кажуть наші шахтарі,— не зрадить.

Штраус. О, вони так сказаль?

Кармануца. Так. Штраус чесний пролетар і дуже добрий штейгер.

Штраус. І це вони сказаль? О, Штраус уміль лючче працювайт, коли треба працювайт.

Альберт. Мі будем показуй!

Кармануца. І вони викликали Штрауса на соціалістичне змагання.

Кароліна. Карль, будь обережний!

Штраус. Я обережний, Кароліна, але честь шахтаря. І честь Німеччини.

Альберт. Мі будем дайт відповідь на цей брехня. Антворт!

Елі. Так, Альберте.

Кармануца. Але скоро гудок. Це ваша зміна, товаришу Штраусе. Ви вже, здається, зібрались?

Штраус. Я. Нах драй минутен. Кароліно, куди ти завжди дівай моя сорочка, яку я надівайт у шахта? Хіба ти не бачиш, що за три хвилина уже треба вийти?

Кароліна. Карль. Куди?

Гретхен. Шьорт забірайт. Унзер плян іст капут.

Кармануца. Який план? Хіба ви не збиралися в шахту?

Маруся. Факт, що збиралися. Ми ж бачили.

Кароліна. Карль.

Штраус. Кароліно, іх габе гезагт! Чи ти не понімай, що всі шахтарі, аллес ерддінер, дивляйтсья зараз на нас? (До Кармануци). Вона для чогось заховаль моя сорочка, саме тоді, коли всі ми йдем у шахта. Ві денкен зі, геноссен?

Голоси. Я. Я. Ріхтіг!

Альберт. Одягатись, Елі! Ух! (Стиснув кулаки, вибіг з кімнати).

Штраус. Я. Ціен зі ан, геноссен.

Кальтофен. Гретхен. Ти даси мені моя одежа. (Всі виходять).

Штраус (вискнув з валізи шахтарську блузу).
До побачень, моя люба. Мі йдем на соціялістичне змагань.
Завтра побачимось. (Вийшов).

Кароліна. Карль. Ти не підеш!

Кармануца. Він уже пішов.

Кароліна. Ду!

Кармануца. Ви помилились, фрау. Вони — шахтарі. Розумієте, фрау Кароліно?

Кароліна. Мі завтра їдем нах Дойчлянд.

Кармануца. Завтра? Побачимо, що буде завтра.

Кароліна. Побачимо.

Кармануца. Так, побачимо!

Схрестили погляди.

Маруся. А сьогодні ваш план капут... Фірштеїн зі?

Х

ОРДА ГУЛЯЄ

Гнат Орда гуляє. Б'є кулаком по столу, блискає очима на приятелів.

1

Орда. Гуляйте, мої приятелі! Пийте горілочку!

Зануда. Ой, горілочка тума, хоч кого зведе з ума.

Орда. Цить, Занудо. Не сам я вже тепер, як проклятий Марко. Єсть у мене вірні друзі. Як у тій пісні, що на горах Карпатах:

Єсть у мене топір, топір,

Ще й кована бляшка.

Не боюся я ні німця

Ані того ляшка.

Розійдись, Орда гуляє! Потомственный шахтар!

Гості. Гу-ра-а!

Орда. Хребет революції! Ніхто не перейде через нас, як орел не перелетить через верхівлю гори.

Каракащенко. Правильно. Твердо сказав.

З а н у д а. Дивлячись який орел і яка гора. Щось у мене сумління тривожиться. А воно ж у мене, як барометр на негоду.

О р д а. Мовчи, Занудо. Вони зорю хочуть заробити — собі на славу, нам на ганьбу. А в мене зоря у серце вгвинчена; не линияє, не темніє.

З а н у д а. Та хто його знає.

2

Увійшла Васи́лівна. Глянула на всіх гнівно.

В а с и л і в н а. Гуляєте?

О р д а. Гуляємо, Машо! Наша зоря не темніє. (До Каракащенка). Налий вина. Усім налий. І моїй старій налий, вона знає шахтарське життя. Пий, Машо, за безробітного шахтаря, за прогульника, Гната Орду, ворога свого класу... Ух! (Аж зубами заскреготав). Наливайте. Зараз ще й Солдатенко прийде. І Вирвизуб з гармошкою...

Ех, гармошка таліянка
На дванадцять голосов...

(Ногою вдарив). Чого повісили голови? Пий, Машо!

Н е т у д и х а т а. Пийте, Васильовно.

С т а р а. Одчепись ти од моєї душі...

О р д а. Занудо, пий, прошю тебе. Пий, бо мені весело. Так весело... Увесь світ крутиться... крутиться... крутиться...

З а н у д а. Всі ми крутимось. Тільки від себе, отець, нікуди не відкрутишся й не сховаєшся. Від Зануди сховаєшся, від шахткому сховаєшся, а від себе — ні.

О р д а. А ти звідки знаєш?

З а н у д а. Та вже знаю. Пробував.

О р д а. Ну?

З а н у д а. Та й нічого не вийшло. Думав іншим завгорити, а вони й не помітили.

О р д а. Та це так? Ти брешеш, Занудо.

З а н у д а. Не брешу, отець. Не помітили, як стару шпичю, що випала з колеса та й пишається: а що тепер буде з колесом?

К а р а к а щ е н к о. Ну? А воно що?

З а н у д а. А воно нічого. Інші шпичі міцно тримають-

Арт. Краснояръський (Вирвизуб) та арт. Богданов (Солдатенко) у виставі
«Справа честі» в одеському театрі Револуції. 1930 р.

ся в маточині. Доїхало колесо до пункту, господар нову шпичю вставив, і далі покотив. А стара — край дороги тліє, заростає ковилою. Пухнатий кермек над нею виростає, татарське зілля. А люди забувають. Так і нас.

Орда (*кулаком об стіл*). На агітацію береш? Іхню руку тягнеш?

Каракащенко. Факт.

Кукла. Може ти їхній шпійон?

Зануда. Ні, я з природи такий одчайний.

Орда. Мене не забудуть, не бреши, Занудо. Не забудуть потомственного шахтаря.

Зануда. Ой, забудуть. За старе пам'ятники поставлять, а в новому й не згадають... Такий час настав. Такий же час суворий... Як одбився од своїх, так і пропав...

Орда. Цить, кажу тобі! Машо, покажи солідарність шахтарського серця. Пий.

Стара. Не питиму я, сказала тобі! Залийся нею...

Орда (*застережливо*). Машо...

Каракащенко. Чого ж це ви?

Нетудихата. Гніваєтесь, чи що?

Кукла. Може це не ми п'ємо, а ситуація п'є...

Стара. Якби могла, я б вам сама хребти поперебивала. Який ви хребет революції? Проривники ви, а не хребет.

Орда. Машо!

Стара. П'ятдесят років Маша, а такого ще не бачила. Шахтарі. За столом хоробрі. Похваляються. Хто ви такі? Та будши б я молодою, наплювала б на таких шахтарів.

Зануда. Воно й правда, як подумати...

Орда. Машо! Уб'ю!

Стара. Не вб'єш. У запічку хоробрій. А син у шахті. Комсомолята через ваш хребет перейшли...

Зануда. То такі. Ті можуть.

Стара. Син і за батька відробить...

Зануда. Син у вас замічательний чоловік. Він усе замічає. Одного разу іду я по вулиці грусний, а він і замітив...

Орда. Замовкніть! Він мене на курорти, сукин син, а сам з молдаванкою та з німцями хоче соціалізм збудувати. Не збудує! В ноги прийде поклонитись, а я не піду... (*З одчаєм*). Не піду! Умру, а не піду.

Входить Кармануца.

Кармануца. Здрастуйте.

Орда урвав слово. Всі наче прикипіли до своїх місць.

Стара (обізвався). Здрастуй, Сано. Про тебе й розмова.

Кармануца. Ші фаш? Чим заслугувала, що таке поважне товариство говорить про мене? Чи не старий Орда згадав мене?

Зануда. На розум бистра, на язик гостра. Вгадала й одрізала.

Орда. Чого прийшла? Агітувати прийшла? Не вийде. Орда гуляє. Чуєш? Гуляє!

Кармануца. Ну, й хай гуляє. А я йому принесла приемну звістку.

Всі. Звістку? Яку?

Кармануца. На третій північній погана справа.

Стара. Що? У Йвана? (Всім очі поширились з цієї звістки). Гнате. Ти чуєш? У Йвана...

Орда. Погана справа? Невже? Ха! Погана, кажеш?

Каракащенко. А що? Без нас обійшлися?

Кукла. Машина не бере, чи що?

Орда. Чи Коля Головатий не справляється з Петьюкою? Ха-ха! Коля Головатий. За обидві руки мене. Виконали п'ятирічку? Страуси пузаті. Наша бере! Чуєте? Наша!

Кукла, Каракащенко та Орда зареготали. Нетудихата голову повісив.

Зануда. Смієшся, отець, крізь сльози.

Орда. Брешеш, Занудо. У мене сльози від сміху, а не сміх із сліз. З радості це в мене.

Кармануца. З ганьби це в тебе, а не з радості. Так. З ганьби! Бо ти найпослідуща тепер людина. Найпослідуща! Слухай далі.

Зануда. Ось чому сумління тривожилось...

Кармануца. Ти гадав: от я герой, нема кращого за мене. Куди тим комсомольцям та німецьким шахтарям? Помилвся. Комсомольці уміють будувати соціалізм. Німецькі пролетарі теж знають, що таке справа честі... Тільки ти не знаєш! Ти... підриваєш їхню роботу!

Орда. Що ти сказала? Повтори!

Кармануца. Допмагаєш всерогові!.. Гуляйте, зрад-

ники революції! Хтось перерізав канат на другому бремсберзі, щоб не можна було видавати вугілля з третьої лави (метнулися всі), а ви собі гуляйте. Система Орди може зірватись. Бригада твого сина падає з перевтоми, бо їм не вистачає кріпильників. Головатий з комсомольцями рубають кожний за п'ятьох і кріплять лаву. Німецькі шахтарі роблять, як машини. Але червона зоря, що мала горіти над нашою шахтою, може, й не горітиме. Може, класовий ворог потушить її. Це буде ваша заслуга! Пийте ж горілку! Веселіться... я зараз приведу шахтарів, хай подивляться на вас... А завтра... німецька бригада ховатиме вашу шахтарську честь і славу, це будуть веселі похорони прогульників... (З одчаєм). Ой, буде сміятись Кармануца...

Хутко пішла.

Стара. Кармануцо!

Нетуди хата. Кармануцо! (Вибіг за нею).

4

Зануда (тихо). Прийшов спас — пропав комарів бас. Отак і нам ця дівчина збила фасону. А там ще й німці покажуть. Ех, не щастить...

Кукла. Ходім!

Зануда. Іди, Кукло... А я... тут... посиджу...

Каракащенко. І я піду. Не може цього бути, щоб ми свою честь пропили. Щоб ми перед німецькими шахтарями у грязь ударили! За вино, Гнате, дякую.

Кукла. Дякую і я. І вам, Васильовно.

Каракащенко та Кукла вийшли.

5

Орда (зіпнувся на ноги, знову сів). Ворог... потушить?..

Стара. Сиди в хаті. Дожидайся.

Зануда. Він може.

Орда. А Страус... і Головатий... рубають... Справа честі... (Зірвався бігти, зупинився). Куди? В шахту, до Петьки Соколовського? Щоб комсомолія на глум узяла? Ні, цього не буде... (Повертається).

Стара. То може мені піти за тебе, коли ти комсомольців злякався?

Орда. Машо... Як же це, Машо? Га? Перемога вже співала в серці. А виходить, що я... сам був сліпий... Га? Сліпий. Машо... Занудо! Чого мовчиш?

Зануда. Прислухаюся...

На дворі чути гармошку і голос Вирвизуба:

Шахтор в клеточку садитьця,
З белим светом прощаїтьця...

Стара. Чуєш? Це твої «приятелі» йдуть.

Орда. Мої приятелі? (Пауза).

6

Стали на дверях Солдатенко та Вирвизуб.

— Папашня! (Пауза).

Солдатенко. Приймайте гостей, дорогий наш герой!

Орда. Мої приятелі?..

Вирвизуб. У доску, папашня. Ще тоді, як ви стояли на трибуні та крили партійний актив, я зразу побачив, що ви гвоздь і душа чоловік. Дайош! (На гармошці).

Милий мой, їдьом домой,
Зорька зацімаїтьця,
Завтра рано уставать,
Мамінька ругаїтьця.

І-ех! Мамінька ругаїтьця. Мамашня! Не ругайтесь, ми народ свій. У Солдатенка й випить є. Правда, Кирюшечко?

Солдатенко. Є. У мене все є. У мене все було, нема і знову буде. Доки б'ється мій хлапон у серці!

Орда. Ні... Це помилка. Це ж той, що за царя бився, за білого генерала. Сім раз рубав мене... егоровський кавалер... А це — Вирвизуб, що шахту на гармошку проміняв. А я... (Стиснув голову). Ану. Повертайте оглоблі. (Ті стоять здивовані). Повертайте, поки не вдарив у хрести та в медалі.

Вирвизуб. Папашня.

Солдатенко. Розумію. Агітація взяла його за серце.

Орда. Повертай, говорю! Бо я тебе за душу візьму.

З вулиці чути вигуки, шум юрби, що наближається до будинку.

Вирви зуб. Кирюшечко, дмухнем, бо, здається, сюди... *(Хутко перекидає через плече гармошку, готуючись тікати).*

З вулиці:

— Сюди зайшли.

— До Орди. З Ордою гуляють.

— Лови їх!

— Держи Солдатенка. Хапай!

Орда. *Що це таке?*

Зануда. Демонстрація, а проти чого — не розберу. *(Вривається юрба шахтарів).*

— А-а. Ось вони!

— Ось Солдатенко!

Босий шахтар. Я босий ходю на сто відсотків, а ти, сукин син, на базарі продаєш шахтарські чоботи!

— Рви!

— За наші гроші п'ють!

Босий. Я на роботу не йду, як апостол. А ти продаєш?

Красносівка *(пробився наперед)*. Тихо, товариші. Я йому зараз прочитаю смертний вирок... Це з нашого села. Ліквідований як клас, і довго я не міг його намацати. А знаю, що він десь тут. *(До Солдатенка)*. Хто перерівав канат на другому бремсберзі?

Голоси. Він?..

Кармануца. Він.

Мертва тиша.

Орда. Приятелі. *(Одійшов наперед. Тихо)*. Куди ти зайшов, Ордо? Хто налип до твоїх ніг? *(Обернувся. До кайла. Жінка мовчки зняла з стіни кайло та шахтарський капелюх, подає йому. Він надів капелюх, на плече поклав кайло)*. Пропустіть мене. *(Розступились. Орда мовчазний і суворий виходить з кімнати)*.

Завіса

Дія четверта

ХІ

ШТУРМ

1

Дзвонять телефони. Люди в гарячковому захваті притискають трубки до вух. Кидають у них короткі, нетерплячі слова. Там, тут, угорі, унизу, збоку, на різних горизонтах, у шахтах, у кабінетах, у партійному комітеті, в шахткомі, в районі, в десяти, в двадцяти пунктах — по черзі й без черги, разом, переплутуючись, домагаючись дроту, запопадливо дзвонять, гудуть телефони.

Кармануца (в шахті, на мить лице їй освітлюється). Центральна!

Вершигора (так само в парткомі). Центральна!

Штандаренко (у кабінеті). Центральна!

Шахтком (у канцелярії). Центральна!

Штраус (у шахті, вище од Кармануци). Центральна! Біте зер, центральна!

Кармануца. Загальношахтний! Партійний комітет!

Штандаренко. Шахта двадцять два. Двадцять два. Двадцять два. Дайте третю північну. Третю північну!

Чи ви хочете, щоб я вилаявся?

Район. Шахтком? Які наслідки? Є наслідки?

Кармануца. Вершигора?

Вершигора. Слухаю.

— Говорить Кармануца.

— Слухаю.

— Вісімдесят вагонів.

— Перемога, Кармануцо! А німецька бригада?

— Не чую.
— Німецька бригада, говорю.
— Та ні. Наші. Лава Орди. Вісімдесят вагонів за одну зміну. А на три зміни завдання сто двадцять.

Штандаренко. Слухаю! Це я, Штандаренко!

Штраус. Геноссе Штандаренко? Заген зі маль, скільки дав лава Орда?

Штандаренко. Що? Яка лава?

Штраус. Орда. Іх фраге, Орда.

Штандаренко. Чорт мене роздери надвоє. Орда стільки дав, що мені все це вийде боком, запевняю вас...

Штраус. Боком? Скільки ваген? Не розумію... боком. Багато? Віфіль ваген фраге іх, доннер веттер! Боком...

Штандаренко. Нажимайте і все! А я вже за вас обох одсиджу.

Вершигора. Центральна!

Штандаренко. Центральна!

Вершигора. Районний партійний комітет.

Кармануца. Центральна! Давайте Штандаренка.

Центральна. Кілька телефоністок коло апарату.

— Єсть.

— Даю шахту. Район. Шахтком. Не вільно.

Кармануца. Товаришу Штандаренко! Як справи у Штрауса?

Штандаренко. Хто питає?

— Кармануца. Скільки видано?

— У Штрауса? Та стільки видано, що я вже складаю манатки, сушу сухарі... А ви там нажміть у себе, щоб хоч було за що сидіти...

— Чорт! Кажіть скільки?

— А ви не лайтесь. Хочете, я вам дам пораду, як можна перестати лаятись?

2

А в третій північній лаві заподажливо працюють навалники та відбійники. Мелькають кайла, брязкають лопати, гуркотить риштаковий конвейер. Кріпильники б'ють «куші» та «органки».

Гнат Орда (кинувши кайло, взяв лампу, сигналізує їй чукає). Вагон-ни-ки! Скільки видано?

Голос (з того кінця). Вісімдесят чотири.

Гнат. Вісімдесят чотири!

Навальники. Вісімдесят чотири!
Гнат. Навались, хлоп'ята!
Голос Головатого. Стережись!
Голоси інших кріпильників. Стережись!

Летять стояки для кріплення — один, другий, третій, четвертий. Дерево об дерево глухо докає під цим чорним вугляним склепінням. Слідом за деревом з'являється бригада кріпильників — Нетудихата, Каракащенко, Кукла, Зануда на чолі з Головатим.

Кріпильники. Ну, як тут у вас?
Головатий (докає молотком у покрівлю лави, пробує). Хряпотить потроху. Чого коржа не оббиваєте?
Навальники. Ніколи.
Орда. Ніколи, Колю... (розбиває вугілля).
Головатий (поглянув на нього, посміхнувся). Ніколи? А як на плечі ляже пудиків із шістдесят присухи?
Гнат. Не первина.
Головатий (ставить кріплення). Не первина, а задушити може.
Гнат. Досі не задушила, то може й далі не задушить.
Навальники. Навались. Мало часу зосталось.
Гнат. Навались!

Симфонія рухів.

Голос. А хто знає... скільки німецька бригада?
Гнат. Га? Хто там балакає? Вилізеш із шахти, визнаєш...
Зануда. Воно нікуди не втече.
Красносівка. Ну, я так гадаю, — слабо їм...
Гнат. Ну, ну, слабо... Навались краще.

Згори спускається Іван Орда. Підходить до групи, мовчки дивиться, потому сигналізує лампою й гукає: «Вагон-ни-ки! Скільки ви-да-но?»

Голос ізнизу. Вісімдесят шість.
Іван. Вісімдесят шість.
Навальники. Навались! (Брязкіт лопат).
Іван. Вісімдесят шість... Кінець, товариші. Зараз прийде зміна.
Гнат. Яка зміна?
Іван. Друга зміна. Ви своє одробили. З честю. Кладіть лопати.

Гнат. А німці скільки видали? Штраус?

Іван. Це мені невідомо. Я знаю, що ми видали за одну зміну вісімдесят шість вагонів. Гадаю, що друга зміна не підкачає. Я остаюсь у шахті. Нову систему треба перевірити на трьох змінах. (Гукає). Хто йде?

Кармануца (мелькаючи лампою, підходить із низу лави). Товариші.

Шахтарі. Кармануца. Ну? Що?

Кармануца. Йде зміна.

Гнат (нетерпляче). А німецька бригада, питаю? Скільки дала?

Кармануца. Багато...

Всі. Багато?.. Скільки ж?..

Гнат. Точно.

Кармануца. Не можна добитись. Штандаренко не каже.

Голос. На-гора взнаємо. Ходім. Кінець, (Але ніхто не рушає).

Соколовський. Ти кажеш, ходім. А як же... нова система? Це ж товариш інженер скаже машину зараз спускати для нового зарубу... без нас?

Голос. Виходить...

Соколовський. А нову зміну, що прийде, треба ж спочатку вчити, як і нас... На це ж піде час. А ми вже приспособились. Ми б краще зробили.

Голос. Ти ж це до чого?

Соколовський. Час, кажу, піде. А доручено товаришеві інженерові нову систему його показати на ять і дати сто двадцять тонн. А якщо друга зміна підкачає? (Мовчать). Що тоді? А Штраусова бригада, гляди, якусь штуку в себе викине... (Мовчать).

Зануда. Щось і в мене сумління тривожиться...

Гнат. Слухай, комсомолія! Щоб не голосувати, щоб без мітингу, хай буде так: хто згоден довести діло до краю, бери лопату чи кайло. Це значить, що ти застаєшся тут, у лаві, на другу зміну. (Сам перший узяв лопату й заглибив її у відбите вугілля).

Головатий. Ну, Гнате! От ми й знову друзі... (Руки стиснули).

Пауза.

Красносівка. А я ж хіба гірший? Колгоспне село Красносівка, Кам'янського району на Київщині, питає

мене: Стьопо, що ти відповів, коли Орда запропонував зостатись на другу зміну? Утік, як мокра куриця, чи, навпаки, як комсомолець-батрак, узяв лопату?

Голоси. Ну?

Красносівка. Узяв лопату,— відповім я. *(Хапає лопату, заглиблює її поруч з Ординою)*. А ти, Левінсоне?

Левінсон. Узяв лопату? *(Робить те саме)*. А ти, Сінагатуліне?

Карим. Ух! Якши! Карим буде працювати ще одну зміну, як шьорт. Коли партія каже, і ми кажемо — треба, тоді татарин бере лопату, як шьорт. Шлерге кірек! *(Узяв лопату)*.

Кармануца. Карим — герой п'ятирічки. А ти, Ю?

Ю Та-фу. Китай не зинає відступай. Китай зинає наситупай, наситупай, доки впав. Так, товаліса? *(Блиснув помішкою, взяв лопату)*.

Іван. Товариші, ви... Справді?

Сукачов. А ти ж думал як, товарищ инженер?

Ты коммунист, а мы, хуть и беспартийные, но ударники. Понял? Сейчас, может, честь рабочего горячей красного флага полыхает. Понимать нада... *(Бере кайло)*. Так, што ли, ребятки? Ядрена палка!

Голоси. Правильно!

Головатий. Кріпильники, як ви?

Нетудихата. Чого питаєш? Ясно. Орда сказав.

Каракащенко. Вийдемо з шахти тоді, коли всі вийдуть.

Соколовський. Подавати машину, чи що?

Шахтарі. Подавай, Петю. Подавай!

Зануда. Дивлюсь я на вас і думаю: мабуть через оцю саму ідею ми й соціалізм будуємо...

Гнат. Через яку ідею?

Зануда. Через солідарність.

Орда. Зануда, а слово сказав правильно.

Зануда. А може, я тільки до якого часу був Зануда? Може я колюзію пережив? А ти кажеш Зануда...

Кармануца. А як же, коли прийде зміна?

Голоси. Хай іде на другу лаву!

Іван. Товариші. Змагання й ударництво полягає не в тому, щоб працювати по дві й по три зміни підряд. Треба працювати одну зміну, тільки одну, але добре. Проте я мушу згодитись... На цей раз ми маємо право попра-

цювати більше. Маємо право! Це буде справжній штурм,
товариші!

Всі. А так і є.

— Навались!

Знову симфонія рухів, брязкіт лопат, гуркотіння конвейера. Згорн,
туркочучи, суне зарубна машина.

І в а н. Іде.

Всі. Давай, давай!

І в а н. Починаємо другий цикл, товариші!

Н а в а л ь н и к и. Навались!

Ритм лопат, мелькання ламп.

3

Знову телефони нагорі.

— Центральна!

— Центральна!

— Центральна!

— Друга зміна приступає до роботи!

— Центральна!

— Наслідки першої зміни...

— Наслідки першої зміни...

— Наслідки першої зміни...

В е р ш и г о р а. Слухаю.

4

Німецька група — в лаві, над лавою Орди.

Г а р р і.

Мільйонами підспудних сот

Із серця, із мізку робітничих товщ,

У серце, у мозок робітничих товщ,

День і ніч,

День і ніч.

Кров революції обертається могутнім

Кружним колом.

Руський гірник, українець, татарин,

еврей, білорус,

Молдаванин, китаєць —

Голосом загрозливо чорним,

Як вугілля, що рушить його рука,

Гукає:

Ми ще не те зрушимо кайлом
Завтра
Для себе.
Гамбург вигукує,
Відповідає Берлін.
— Кривавий Октобер, кривавий Май.
Ми цього не забудемо,
Ні.
Стократ убивали нас,
В сто перше вставай!
Гуде, здригаючись, земля.
Страйк за страйком,
З'аколоті, повстання,
Сутички, як хмара на хмару.
В зіницях страйків — відповідь Рад.
Раби колоній, наймити, юні галузки
заводів,
Всесвітнє військо голодних
Вигукує своє голодування.
Вони йдуть, ідуть, ідуть...
Вони ступають через стіни в'язниць,
тортур, кулеметного вогню,
Потік, надимаючись, мчить уламки скель,
дерев і металу.
Потік трощить береги,
Потік змиває старий світ.
Хто відступає? Хто тремтить?
Кров молодих дзвенить у вухах.
І найюніших свіжий подих
У груди втомлених лє бадьорість!

Це голос Алазара Ком'яга, поета Угорщини, залитої кров'ю, гримить із нашим завзяттям. Це — на штурм іде соціалізм!

А л ь б е р т. Це наша відповідь на лист соціал-зрадників.

Брязкіт лопат, гуркіт конвейера, блиски чорного золота, тьмяне світло шахтарських лампок.

Ш т р а у с (підліз до Гаррі, освітив лампою йому обличчя). Ес іст гут, геноссе Гаррі.

Г а р р і (підніс свою лампу). Я, геноссе Штраус! Алле бригаден арбайтен альс машинен.

Штраус. Ес іст гут. (Повними грудьми). Камраден, дойче ерддіннер, дойче ударнікі! Ес іст зер гут, ес іст соціялістіше штурм, камраден!

Брязкіт лопат ще дужче. Гуркіт конвейера ще ритмічніше.

Штраус. Динаміт! Гоп-ля! (Махнув лампою. По всій лаві вгору заколивалися лампи. І десь далеко почувлиси глухі удари вибухів. То запальники рвонули бурки).

5

В третій північній, нижче од німецької бригади, зарубна машина бере другий цикл. Шахтарі ворущаться між ряских «кущів» та «органок»,—ремонтують лаву, цокають молотки. Від глухого двигіння вибуху Гнат Орда підвів голову, обер рукавом обличчя, послухав.

Орда. Рвуть бурку. А в нас?

Іван. Готові. Зараз палитимуть.

Орда. Ану, синку, бахни, щоб веселіше було. А то Штраус задається.

6

Штандаренко (нагодився). Бахни, Орда! Пали всю мою стару систему к чортовій матері! Пали! Бачу я, що з тебе таки будуть люди. Ну, я дурень, ну, я ж дурень який! Га? Ти бачив такого? Розстріляти к чорт... Тьху! Забув...

Шахтарі. Га-га!

Іван (махнув лампою). Па-ли-ти бу-у-рки!

Загуло (по лаві). Бу-у-рки! (Заколивалися лампи).

Згорі. Бух! Бу-бу-ух. Бух!

І знову рвучко, хапливо, запопадливо дзвонять, гудуть телефони.
Десь має бути ранок.

Вершигора (у партійному комітеті,— зелений дашок лампи і тїнь на стїні. Вершигора тримає коло вуха трубку). Так. Список ударників. На ранок. Мусять бути готові. Скликати технічний персонал. Поставити звіт інженера Орди. Запровадити систему безперервної роботи механізмів по всіх лавах. Оголосити мітинг. На майдані. Так, по всіх лавах.

Штандаренко (при телефоні в кабінеті). По всіх лавах? Добре. Буде зроблено. (Кинув трубку). Чорт! Як весело! Шкода тільки, що вилаяться не можна з хорошого настрою. Ну, хоч вірші почитати за порадою Вершигори...

Летить огонь, свистить огонь,
Тюгу-тюгу-тюгу...
І броньовик через нього
Подібний утюгу.

Оце вірші! І лайки нема, а звучить сильно. Оце поет! Мабуть, спеціально для мене написав...

7

У шахті, на шахтному дворіщі. Вагонники заганяють у кліть вагонетки з вугіллям і послають їх на-гора.

Кармануца (підкотила вагонетку, випросталась).
Ух...

Вагонник. Жара?

Кармануца. Жара! (Підійшла до телефону). Центральна.

Цієї хвилини з квершлягу виринула постать Штрауса. Він також розігнався до телефону. Побачив Кармануцу й став, зникновівши.

Штраус. Геноссін Кармануца?

Кармануца. А, товариш Штраус! Як справи?

Штраус. Данке, данке. Як почуває себе Орда?
Скільки ваген?

Кармануца. А ви скільки?

Штраус. Мало, мало, зер веніг. Пльохо.

Кармануца. О? І Орда мало...

Штраус. Зо? Ай-ай-ай...

Кармануца (не витримала, сипнула сміхом). Ну й хитрий же ви, товаришу Штраусе. Та скажіть уже. Все одно, зараз же всі визнають. Ідемо на мітинг.

Штраус (задоволено). О, Карль Штраус знай, що він зробив мало, зер веніг.

Кармануца (в рурку). Кабінет Вершигори. Виїзди-мо на-гора!

З темної глибини квершлягу наближаються сотні шахтарських ламп, одна за одною сходяться, розминаються, плывуть і плывуть, як заблукані зорі, до шахтного дворіща. Це виходять шахтарі — потомлені, чорні, але горді й завзяті.

Г у к а ю т ь. Д а й о ш к л і т ь!
— Н а - г о р а!
— Н а п о в і т р я!
— Н а с о н ц е!
— Д а й о ш!

Перша група стала в кліть і пішла вгору.

ХІІ

ЗОРЯ ДОНБАСУ

1

Багряна вранішня зоря горить на верхів'ях териконів, червонить копри над шахтами. Гудуть телеграфні дроти, натягнуті на сліпучий фаянс ізоляторів. Над трибуною широким язиком полум'я палахкотить на вітрі стяг революції.

На двох стовпах прибито величезну таблицю. Широке поле її поділено прямою лінією на рівні половини. Вгорі на одній половині написано:

«Третя північна» (група Орди). Завдання 120 тонн. Виконано...» (червона лінія, на якій іще немає цифри). На другій половині таблиці: «П'ята північна (німецька група). Завдання 120 тонн. Виконано — 200 тонн (166, 75%)».

Колона шахтарів напружено дивиться на таблицю. Стоїть блідий інженер Іван Орда, мовчазний Гнат Орда, Головатий, Кармануца, Соколовський, Красносівка та інші комсомольці. Коло трибуни — німецька група на чолі з Штраусом, Гаррі Кайнсом, Еліта Альбертом.

Г о л о с і з к о л о н и. Д в і с т і т о н н...

Ш т р а у с. Я в о л ь. Ц в а й г у н д е р т — д в і с т і т о н н.

М о в ч а н н я.

З н о в у г о л о с. С т о ш і с т д е с я т ш і с т ь ц і л и х і с і м д е с я т п' я т ь с о т и х в і д с о т к а...

Ш т р а у с. Я, г у н д е р т з е к с у н д з е к с і г у н д ф ю н ф у н д з і б ц і г п р о ц е н т е н.

Г о л о с (б е з н а д і й н о). П р а в д а, щ о з и б ц и к. Ч е р е з ц е й з и б ц и к н е п е р е с к о ч и ш.

С у к а ч о в. А т ь в а з ь м и р а з г о н д а п а п р о б у й.

Г о л о с. Е г е, с п р о б у й.

І н ш и й г о л о с. Ж и л а н е в и т р и м а є. Н і м е ц ь к а ж и л а — в о н а т е х н і ч е с ь к а. В о н а н і м е ц ь к а.

Сукачов. А ти головою, если жила не тянет.

Гнат. Мовчи, Сукачов.

Сукачов. Дык чего ж? И памалчим пока. Язык-то, он за зубами.

Перший голос (майже в розпачі). Двісті тонн... (Зітхнув).

Колони (зітхнули).

Другий. Скоро вони там підрахують?

Зазвучала мідь.

Тра-та-та-та! Тра-та-та-та! Тра-та-та-та, та-та!

Кармануца. Ідуть. Вершигора, Штандаренко, Головатий...

Колони стрепенулися. Очі повернулись у той бік.

2

Ті з'являються.

Колони. Ну, підраховали? Вирахували? Знайшли? Говоріть!

Вершигора. Старики! Не хвилюйтесь! Всі цифри точно встановлено. Кожна тонна взята на облік. Героїчна німецька бригада на чолі з товаришем Штраусом та членом комсомолу Німеччини Гаррі Кайнсом, три зміни підряд не виходячи з шахти, дала добовий видобуток вугілля двісті тонн, що складає 166 цілих 66 сотих відсотка.

Німці гордо, задоволено.

— Ріхтіг.

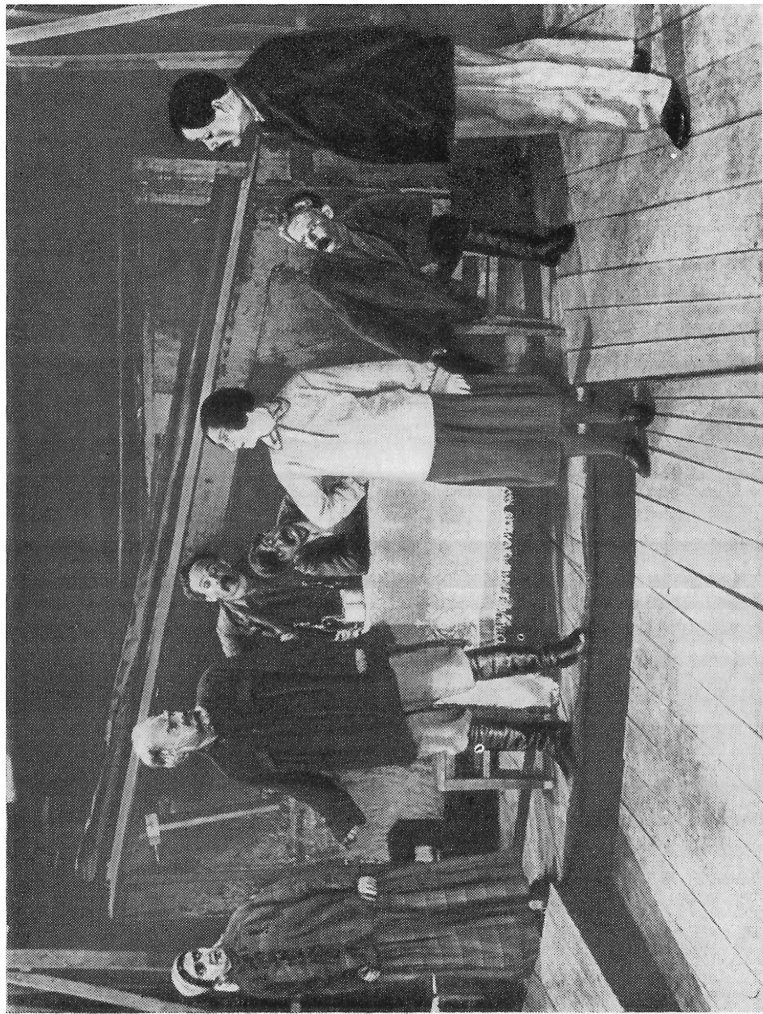
Вершигора. Отже, на таблиці помилка тільки на дев'ять сотих відсотка.

Колони. Ну? А наші? Лава інженера Орди?..

Штраус. Зер інтересант.

Голос. Не муч, говорю, коли ти партейний! Не муч...

Вершигора. Тепер лава молодого радянського інженера, члена Комуністичної партії товариша Івана Орди, машиніста зарубної машини комсомольця Петра Соколовського, батрака Красносівки, комсомольців Сінагатуліна, Димова, Левінсона, Ю Та-фу, позапартійних кріпильників та відбійників Нетудихати, Каракащенка, Кукли, Сукачова, старих кадровиків колишніх червоногвардійців Миколи Головатого та Гната Орди і прикріпленого до лави парторга комсомольського осередку товаришки Сани Кармануци...

Сцена з 2-ї дії вистави «Справа честі» в одеському театрі Революції. Постановка М. С. Терещенка. Оформлення А. Г. Петрицького. На передньому плані Ю. В. Шумський (Гнат Орда) і В. Ф. Варєцька (Сана Карманюца). 1931 р.

Г о л о с. Знаємо! Не муч...

К о л о н а. Скільки?

В е р ш и г о р а. ...маючи завдання 120 тонн, за три зміни безперервної роботи механізмів за системою інженера Орди, видала чистого вугілля 250 тонн, що виносить 208 цілих і 33 сотих відсотка.

Г о л о с. Оце так зибщик. Га, товаришу Штраусе?

Н і м ц і. Двісті п'ятдесят тонн?

Ш т р а у с. Абер...

Загальне гучне зітхання, ніби кам'яна гора впала.

У колоні сміх, шум, вигуки.

В е р ш и г о р а (пише на таблиці цифри). 250 тонн — 208,33%!

Ш т р а у с. (До своїх, вельми здивовано). Абер, геносен. Ді циферн зінд ріхтіг?

З а н у д а. Не сумнівайтесь. Наш рихтик чесний.

К о л о н и. Ударникам — слава!

— Німецьким шахтарям і штейгеру Штраусу — ура!

Німці відповідають, підносячи вгору кулаки:

— Інженерові Орді і всій третій північній — ура!

Соколовський, Красносівка та інші комсомольці спускають на канатах велику палаючу зорю. Вона стає над таблицею і горить п'ятьма кінцями, ніби велетенська іскра розтопленого металу. Буря захвату. Гримить музика.

В е р ш и г о р а. Товариші, система інженера Орди блискуче себе виправдала. Метал не потребує відпочинку. Треба тільки вміти організувати навколо машини людей... Це зробив Орда! Він організував лаву для перемоги. Він дав зброю в руки всіх шахтарів Донбасу... Він заслужовує на орден Леніна, яким ми відзначаємо своїх героїв...

К о л о н и (в захваті). Правильно, Вершигоро! Орден Леніна. Героя на трибуну!

Ш т р а у с. Нам не сказали про ця система. Варум?

У німецькій групі збудження.

В е р ш и г о р а. Але ми її тільки пробували. Тепер ми її по всіх лавах...

К о л о н и. Інженера на трибуну! Орду! На трибуну його!

І в а н (хвилюючись виходить на трибуну. Гримить музика. Він довго не може говорити). Як це сталося, това-

риші? Вигадав я своїм «геніальним» розумом цю систему? Чи з повітря взяв? Ні те, ні друге. Ось. *(На Красносівку)*. Ось. *(На Головатого та на інших з своєї лави)*. Ось *(на всіх шахтарів)*, хто наштовхнув на цю думку. Ясно. Телеграф гуде нею, вітер її несе з півночі на південь. З республіки в республіку. По всьому Союзу! Темпи. Не можна по-старому. Треба механізувати. З мене поганий промовець. Але ясно. Сама революція наштовхує на нове. За що ж орден? Без вугілля смерть. А ми живемо й будуємо соціалізм. Так виникла ця система. І ще виникнуть сотні! Це ясно. Я не промовець, але ясно. Хто здійснив? Вони. *(На свою групу)*. Працювали, як залізні. Батько зостався на всі три зміни, й всі zostались... *(Радісно посміхнувся)*. Я не агітував, слово честі. Вони самі, щоб перевірити... *(Сміх)*.

Г о л о с и. Правильно, говори далі.

І в а н. Що ж говорити? Ясно. Все ясно. Німецькі шахтарі билися, як на фронті. Кармануца втягла їх у змагання. Я можу тепер зійти вниз.

Сміх, оплески.

В и г у к и. Не сходи! Стій там! Високо стій! Кармануца хай скаже! Кармануца!

К а р м а н у ц а. Вершигоро, я не піду.

В е р ш и г о р а. Як же ти не підеш, коли маса потребує? Іди. *(Підсаджує її на трибуну. Оплески, сміх)*.

В и г у к и. Говори, Кармануцо! Говори, наш бойовий парторг!

К а р м а н у ц а. Ось стоїть товариш Вершигоро. Він сказав: погано працюєш, Кармануцо. Він ударив мені цим словом так, що мені дзвеніло у вухах, а перед очима — провалля! Я прийшла до старого Орди. Він пив горілку. Я крикнула йому в лице: провалля! І Штраусу крикнула: провалля! Це була правда. Ми всі стояли над ним, над безоднею прориву. Це був одчай. А потім вони обидва стрибнули, і я стрибнула з ними так, що жили стягли серце, наче ременем. Де ми взяли сил? Дала партія. Де взяли волі? У партії. Ось стоїть Вершигоро. Він скаже за всіх. А я хочу сказати, що Орда зневажав Молдавію, і... він її возвеличив. Мене не любив, а став батьком, ріднішим за батька. Не любив Штрауса, німецьких шахтарів і підніс їх і себе до червоної зорі... Летів сам у провалля і став на верхівлі честі і відваги. Бо це життя, що ламає людей і творить людей. Інтернаціональних! І тому кажу: буна зеуа,

товариші ударники! І хай іде на трибуну старий Орда, хай іде його друг Головатий, що не здав більшовицьких позицій ради дружби, і Карл Штраус! Хай кожний з них скаже своє слово.

К о л о н и. Правильно, Кармануцо! Давай старого! Орду на трибуну! Гната Кириловича! І Штрауса! І Головатого!

В е р ш и г о р а. Пожалуйте, товаришу Орда. Народ просить.

К о л о н и. Давай старого! (*Підхоплюють Орду на руки, висаджують на трибуну*). І ти, Головатий, іди. Чого не слухаєш?

Г о л о в а т и й (*виходить на трибуну, стає коло Орди*).

О р д а (*скинув кашкета, чуб розвіявся на вітрі. Орда обвів усіх очима. Затихли*). Я сам недавно на цю трибуну видирався. А тепер висадили на руках. Тоді казали — соромно. А тепер мені сором їсть очі, старому дурневі. Винен перед революцією. Бунтував. Все гуділо в мені. Отут. Середина гуділа. (*Поклав руки на груди*). Наче ворог тут сидів... у грудях... На Петьку кипіло серце, на цю дівчину, на Штрауса, на Вершигору, на цілий світ. Став той світ передо мною, заслонив очі, требує. Тридцять шість років бив обухом, а тепер механізується. Не міг. Коля і той одвернувся був, старий друг...

Г о л о в а т и й. Що було, Гнате, те минулося. Не згадуй. Помучився і я трохи... Зате тепер нашу дружбу... не розірвеш...

О р д а. Так, Колю, не розірвеш! Трудом вона нашим зв'язана. Петько! На руку! (*Простяг з трибуни руку Соколовському*). На, ту, котра постріляна.

С о к о л о в с ь к и й (*підходить і тисне йому руку*). Ой... постріляна, а ще міцна. (*Сміх у колонах*). Признайтесь же, що цю руку одвоював наш лєнінський комсомол!..

О р д а. Що ж, признаюсь. Міцна, кажеш? Знадобиться ще. Вона ще за Донбас оновлений, більшовицький — побореться. З усіма разом. І з тобою — в одній лаві. З комсомолом, Петю. Бачу я, що ви — хлопці з доброго заліза ковані, огнем гартовані. Хай же оця зоря Донбасу горить над нами, не примеркає, бо як примеркне, то буде знак, що примеркає революція. Тільки цього не було й не буде.

Тиша. Тільки прапор шумить та гудуть дроти.

Г о л о с. Правильно.
Г а р р і. Ес іст ріхтіг! Хай живе большевістіше Донбас!
Ецт шпріхт унзер штайгер, геноссе Карль Штраус.
Н і м ц і. Штраус!
К о л о н и. Штрауса на трибуну!

Підіймають його на руки, висаджують на трибуну.

Ш т р а у с. Геноссен... унд геноссінен... Мі програль змагання. Ошень, ошень пльохо... Абер мі програль... тільки тому, що не зналь нова система... Геноссен! Ніхтвар? Змагань тепер тільки починається. Хіба не правда?
Н і м ц і. Ріхтіг.

Г о л о с и. Правильно.

Ш т р а у с. І ми ще будемо побачіль, хто дає більше вугіль, коли ми берем ваш система й придумай хутко пересувайт риштаки. А ми вже придумаль... Ес гет геноссе Орда?

Г н а т. Дай руку. (*Тисне Штраусові руку*). Та як же його не жити, коли так? Хто з нами? В ударну бригаду до кінця п'ятирічки.

С у к а ч о в. Дьк живем, старик. Во славу революции! Меня пиши!

Ю Т а-ф у. Моя бригада. Китай у бригада.

Г о л о с и. Пиши.

Ш т а н д а р е н к о. Ти, Ордо, вилай мене як послідньогого... Утюга мені прочитай... Тільки не сердься... Я думав, що твоя система ні к... цебто нікуди не годиться... Запиши й мене до свого списку. (*Сміх, гул задоволення*).

І в а н. Будемо працювати, партизанська твоя голова.

З а н у д а. І мене пиши. На прізвище Громкий. (*Сміх у колонах*).

О р д а. Як Громкий? Ти ж Зануда.

Г р о м к и й. Був Зануда та видихався. Думаеш, дурно три зміни в ударній лаві працював? Дурно разом з тобою переживав колюзію? Ні, отець. Я таки шахтар! Помер Зануда, вічна йому пам'ять, земля пером і пухом. А як іще десь якийсь Зануда зостався, то грусне буде його життя. Громко ти говорив, отець, і я тепер говоритиму громко. І буду я не Халимон Зануда, а Халимон Громкий, і родичів, котрі Зануди, зрікаюся! Інтересуюсь у постійну ударну бригаду на фронтах соціалізму.

Сміх, оплески.

Вигуки. Вдар, Громкий, ногами об землю!

Громкий. І вдарю. Думаєте, не вдарю? Ще й як ударю. Може, ми ради цієї ідеї й соціалізм будуємо, а ви кажете не вдарю.

Вершигора. Ради якої ж саме, товаришу Громкий?

Громкий. Ради тієї, щоб зануд, як гусінь, знищити, щоб народ пішов веселий, сміливий, щоб ударив лихом і ногами об землю, а не нудив світом. Немає в мене, поки що, чобіт у дудочку, як буде при повному соціалізмі, та давай і так. Музико! Грай народження громкої людини — пролетарія!

Музика вдарила...

3

З'являються Кароліна та Гретхен.

Кароліна. Карль!

Всі зустріли її очима.

Голос. Пожалуйте і ви на трибуну, якщо ви їхня супруга.

Штраус. Я... дас іст моя жінка...

Кароліна. Вас бедойтет дізе комедія? Я чекай на тебе, унд гепек зінд фертіг. Ми їдемо. Ти забув?

Штраус (*нарешті зрозумів*). Ах, гепек зінд фертіг? Вона каже, що багаж складено, щоб їхати до Німеччини. Але ти нічого не знайш, Кароліно... Тут такі справи...

В колонах. Їхати? Куди? Чого?

Орда. Їхати до Німеччини? Га? Чи я не дочув? Штраусе?

В колонах. Штраусе! Відповідай!

Кароліна. Bist du ein Sozialdemokrat, oder nicht?

Штраус. Nein!

Німці. Gut!

Кароліна. Bist du ein Bolschewik?

Штраус. Heute nein, morgen — ja!

Група. Sehr gut!

Колони. Що? Як ти кажеш?

Голос. Ану не дуже швидко, бо я швидкої мови не розбираю.

Штраус. Вона питає, чи я соціал-демократ. Кажу — ні. Чи я більшовик? Кажу — сьогодні ні, завтра — так!

Голоси. Гу-гу! Правильно, Штраусе!

Альберт. Геноссе Штраус! Я записаль вас до ТСОавіахім. Я тепер гольова ТСОавіахім. Те, чога вшюра не бачив, я сьгодні бачу. Рот фронт, геноссе Штраус!

Німці. Рот фронт!

Кароліна. Мій останній слов: ти йдеш?

Штраус. Ні. Тепер це неможливо.

Кароліна. Зо? Ах, фатерлянд, бідний фатерлянд...
(*Пішла геть*).

Штраус. Я завжди казав, немає більший кльопіт, як жінка...

Гретхен. Шьорт забирайт. Як ти, Гансе, не йдеш, то для чога я піду? (*Енергійно розштовхує людей і стає в німецьку лаву*).

Німці. Гох, фрау Кальтофен!

У колонах. Оце по-нашому.

Вершигора (*сходить нарешті на трибуну*). Товариші. (*Тиша*). Здається, тут не зосталось нікого, у кого серце з лопуха, а кров із патріотичного квасу. Зостались кріпильники соціалістичного Донбасу, ударники першої більшовицької п'ятирічки. Ось лист, адресований до нас від шахтарів Брянки.

Колони. Читай.

Вершигора. Вони дійшли рекордних цифр за системою старого вибийника Касаурова й викликають нас на соціалістичне змагання.

Голоси (*акордом*). Приймаємо!

Вершигора. Так. Ми цей виклик приймаємо. Досягнення Карташова, Орди, Штрауса, Ліхтпарда, Касаурова, Єпіфанцева — перетворюються на революційну теорію механізованого Донбасу. Вона заходить у дію і рухає вседонбасівську хвилю соціалістичного змагання. (*Гудуть дроти, шумить вітер*). Південь і північ, захід і схід, кожний куточок країни Рад шлють нам привіт і вимогу: вугілля! Наша відповідь буде коротка...

Колони. Правильно!

Вершигора. Вимогу революції...

Колони. Приймаємо! (*Урочисто піднесли руки*)

Телеграфні дроти гудуть од вітру. І в їхню гудінь і дзень урізаються здалеку високі гудки заводів.

Завіса

Жовтень 1930 р.— жовтень 1931 р.
Харків — Донбас.

ДОДАТКИ

ЗА КРАЩЕ МАЙБУТНЄ

Драматичні малюнки
з подій 1905 року на 3 картини

ДІЙОВІ ОСОБИ

Гриць Ковбура — старий бідний селянин, свідомий учасник подій 1905 року.

Назар — його син, років з 28. Ватажок селянський під час подій 1905 року.

Зоя — його жінка, добрий товариш Назарів.

Івась — хлопчик, їх син.

Каленик — удівець, сліпий на одне око, жорстокий, чорний, здровий.

Іта Пстарости.

Сідлецький — офіцер карного загону.

Лісник — стереже панський ліс.

Жінка лісников а.

Приста в.

Стражник.

Микита, Савка, Макар та інші селяни, учасники подій 1905 року.

Козаки, поліцаї.

Картина 1

Ліс. Хатка лісового сторожа зліва в глибині сцени. Ближче до переднього плану — закат (дах на стовпцях), відкритий з трьох боків. Тут відбувається більшість мізансцен, решта відбувається на сере-

дині кону, на заднім плані й біля хатки. Передсвітання. На деревах червоні відблиски. Тиша.
Гриць Ковбура та Микита сидячки сплять на обалопі (в закаті), обершись на вила.

I

Стражник (*крадучись, висувається з правого боку сцени, махає рукою до хатки, потім тихо, протяжно свистить*). Фюі-і-ть.

Лісник (*стривожено виходить з хатки, робить знаки замовчати*) Цс-с-с...

Гриць (*раптом кинувся. Підвів голову*). Свист... Хто свиснув, я питаю? (*Голосно*). Хто тут свиснув?

Тиша. Стражник і лісник в той же момент зникли: лісник у хатку, стражник у ліс.

Здалось мені... (*Знову схиляє голову на ціпок, засинає*).

Стражник і лісник по паузі висуваються на сцену, сходяться на заднім плані. Говорять придушено.

Лісник. Цс-с-с... Ради бога, тихше.

Стражник. Які новини? Що робиться на селі? Де Ковбура?

Лісник. Тихше, благаю вас.

Стражник (*приставляє йому до лоба револьвер*). Помніть, Семене Гавриловичу... как ссабаку... на месте... Ну! Новини!

Лісник. Приберіть, мулить... Он, стереже... Старий Ковбура!

Стражник. Гриць?

Лісник. Так.

Стражник. А Назар?

Лісник. В окономії.

Стражник. Нема!

Лісник. Там. Або на селі. Сьогодні прийдуть сюди.

Стражник. Багато?

Лісник. Не знаю. Може, все село.

Стражник. Даси звістку.

Лісник. Як?

Стражник. На узліссі повісиш червону тряпочку.

Лісник. Але як я її повішу? Вони за мною пильнують.

Стражник. Коли не хочеш гнити в тюрязі, то знайдеш спосіб.

Лісник. Не знаю... За що?

Стражник. А, ти не думай забагато! Роби, що велено... Сидиш на панськiм хлiбi, то й ще сидiтимеш. А нi... (Знов нацiляється з револьвера).

Гриць (прокидаючись). Хто свиснув?..

Стражник i лiсник зникають, як i в перший раз.

Микито! Микито, вставай.

Микита. Га? Що? Де?.. (Пiднимає вила).

Гриць. Менi здалося, хтось свиснув. Хтось наче шепотiв.

Микита. То вiтер, певне, листям...

Гриць. Замовч. (Прислухаються. Довга пауза). Нiкого...

Микита. Вже скоро зiйде сонце. А наших ще нема...

Гриць. Зажди. Вальнуть сьогоднi.

Микита. Та доки ж нам чекати?

Гриць. Вальнуть. Надвечiр, може, з пана й цурки не лишиться...

Микита. Коли б уже! Я б сам проткнув його, як жабу.

Гриць. Та вже побачим. Цить. (Прислухаються. З лiсу чутно посвист, раз i вдруге). Аж ось... Ану, Микито. (Микита свистить теж два рази. З хати стривожено виглядає лiсник).

Микита. Семене Гавриловичу, здається, наші?

Лісник. Напевне так... (Зникає).

Гриць. Чогось вiн переляканий.

Микита. Семен?

Гриць. Еге. А може, то вовк в овечiй шкурi? Бо як не як, а панське бидло. На панську ласку жде...

II

Тi ж i чоловiк.

І чоловік (виходить з лісу). Живі?

Гриць. Кажи, як справа?

І чоловік. Ходили всі до пана.

Гриць. Що ж?

І чоловік. Сховався. Кричали там. Мовляв, за що ж дереш із нас за десятину... Землі нема, а в тебе кілька тисяч... Мидохнемо з голоду...

Микита. Гірш за собак...

Гриць. А він?

І чоловік. Кажу ж — сховався. Вийшов прикащик. Народ лютує. Хотіли бити. Таку зняли там веремію...

Микита. Спалить та й край! Чого ж тут ждати?

І чоловік. Та, може ж, він зглянется на нас. Оно в сусідній окономії... Пішли селяни... Зробили справжню забастовку. Пан давав колись селянам десятину за четверту копу. А потім не схотів і цього. Робочих набрав чужих. А селяни прийшли чоловіка з двісті. З вилами, з лопатами, хто з чим попав. Заборонили робочим косити, скотину позаганяли в хліви, повипрягали волів. Сказали, що ніхто не має права пасти й напувати скот, крім самого пана або управителя.

Микита. Та невже? Щоб сам пан?!

І чоловік. Правду кажу. Йй-бо. Так і сказали.

Микита. А пан що?

І чоловік. А що ж, мусив наймати селян за таку ціну, яку вони тільки хотіли, тобто по карбованцю в день кожному пастухові. І щодня з Копитоновки приходило на зміну по десять нових пастухів...

Гриць (незадоволено). Ото розбагатіли... Ех... тьху!.. Тут справа ходить про те, щоб усе життя наше перевернути, а вони за карбованець у день вже й помирилися. Нічого з таким народом путнього не вийде: один в один бік тягне, а другий зовсім в інший...

Микита. Ну, ми так швидко не помиримось! Ми спалимо доценту!..

І чоловік. Палить то легко... Та хтозна, як і що... чи буде з того краще... Розказують, що десь козаки наїхали, якийсь Сідлецький верховодить. Йому теж пограбували окономію... Так він тепер таке виробляє, помислить страшно. Серед ночі заскакує до хати, де тільки вогник заблищить, січе, катує, без краю...

Гриць. Бо дурні люди! Якби всі разом скрізь повстали, то не вкусив би... Назар же каже, більше гарнізації, тоді не страшно... А гарнізації тії якраз нам і бракує...

Микита. Ну й лютий я на них! Я б їх... Що вже допекли, то допекли... Та де це видано, отак народ страждає,

отак гине, як мухи, а вони жиріють, наливаються нашою кров'ю, як пухирі гноєм... То доки ж терпітимем?

І чоловік. А в Олександрійському повіті, чули? Геть чисто всі ниви панські повипасали, хліб панський по-звозили, окономії побили, попалили стодоли... Наче прах, пішло все за димом...

Микита. Так і слід... Так їм і слід! Пали його, щоб не вертався більше нашого поту мужицького, нашої кривавиці пити... Пали його!

III

Чутно свист. Потім з'являється II чоловік.

Гриць. А щитьте! Макар!! Агей, ти щось закеквся...

Макар. Я біг... 12 верст... Де наші?

II чоловік. В селі. Назар прийшов із окономії. Пан не прийма нових робочих. Прикащик каже...

Микита. Та що прикащик! Тут треба швидче бить або крізь землю лізти!

Гриць. Кажи ж, кажи...

Макар. Сідлецький!

Всі. Що?!

Макар. Сідлецький з козаками прибув до нашого повіту!

Гриць. Брехня!

I чоловік. Не може быть...

Микита. Він десь аж чорт зна й де.

Макар. Я сам не бачив. Але мені сказали. І лютий він, як смерть. Десь там із сотню нагаями заповор.

Гриць. Та чули всі про нього. Не попадайся!

Микита. Ге, нас, брат, легко так не візьмеш!

Макар. Скрізь народ повстає, де тільки чуть. Ну, заварилась каша. Коли б хоч швидче наші збиралися. Коли Сідлецький налетить сюди, то все пропало... Або ми його самого закопаємо в землю, або все пропало! Ох, люди добрі, кипить земля, кипить земля... А люди так і падають, як мухи в окріп — хто з голоду, з пухлої смерті, а хто з кари панської, од нагаїв...

Гриць. Вже краще впасти, самим в огні згоріти, та не даватись на поталу...

Микита. І не дамось!
Гриць. Щось шелестить!

Слухають.

IV

Ті ж і Савка.

Савка. Це я, це я... Назар прислав...

З хатки виходить лісник. З-під поли в нього видно червону хустку.
Він слухає, притулившись до стіни.

Савка. В селі кипить, як у казані. Назар сказав збиратись тутка, ось тут під лісом... А вам стоять і, коли що — побігти до сусіднього села...

Микита. Ні, це вже дзуськи! Ставай, брат, ти... А я краще хочу побачити панські кишки... *(Махає вилами, всі хвилюються)*.

Гриць. Сьогодні, значить, суд...

Савка *(запалюється, паче перед народом)*. А що ж! Доволі! Оренда вже печінки нам поїла. Без сінокосу хоч здихай, а за роботу в день по чому платить? Бере чужих робочих...

Всі. Спалить! Ізничить! Потрощити! Годі! Доки страждатимем!

Лісник крадькома тікає в ліс. Савка помітив у нього під полою хустку, подивився йому вслід.

Гриць. Нам не плати по карбованцю, не замазуй очі, нам без землі не можна жити! Я з наймів не виходив, а тепер син запрігся... знову на все життя. А що ми маємо?

V

Ті ж і лісникова жінка.

Жінка *(виходить з хати, несе в пелені зерно)*. Ціп, ціп, ціп, ці-і-іп... Ціп, ціп, ціп, ці-і-іп... Тютінька, тю-тю-тю-тю... *(Посипає)*.

Микита. Тю! Чи не до нас це ти, Параско Прохорівно?

Жінка. Ціп-ці-іп... Хай уже вас грім божий кличе, а не я. Ціп, ціп, ці-і-іп...

Всі регочуться.

Микита. За що ж так на нас розгнівалась?

Жінка. А хай ви виказйтесь! Стовбичать тут і день, і ніч. Курей через них не скличеш... Порозганяли птицю... Де ваш сором?

Микита. Однеси вже свій сором краще панові. Добре зробиш.

Регочуться.

Жінка (*галасує*). Анцихристи! Душогуби... Стоять у тебе над душою, наче смерть твою стережуть!

Микита. А хто й зна. Це, може, ти й вгадала...

Жінка. Ах ти ж пройдисвіт! Ой боже ж мій! Ряту-у-у-й-те! Убива-а-ють!..

Всі регочуться.

Микита. От проклята баба! Адже ж ти й сама не віриш, щоб хтось схотів об тебе руки попаскудить...

Жінка. Калаву-у-ур! Рі-і-жуть! Калавур, лівуцінери вбивають!

Микита. От порве, порве геть кишки... Ану-ну, піддай, піддай пару!

Жінка (*спинилась*). Тьху!

Гриць. От бачиш, і самій сором.

Жінка. Хто б казав про сором, а ви б, діду, мовчали. З отакою сивою бородою та під чужими тинками ночувать. Завдавать людям клопоту...

Гриць. Хоть ти і лісничиха, а бач, Максим у тебе в голові. Отож і не лізь туди, де нічого не тямиш.

Жінка. От ви, то добре тямите. Для себе... Бач, позбирались, мов гайворонь. Роти пороззявляли на чуже добро. В яких законах це написано, щоб чужу землю одбирать?

Микита. Дурна ти, Параско, як сало без хліба... Земля, брат, не чия, а наша, опчественна, мужицька, значить, земля богова, значить...

Гриць. Облиш, Микито. Якраз вона тобі повірить, коли у неї кілька кліток.

Жінка. Не ваші! А мої.

Гриць. Та вже ж.

Савка. Кров'ю запрацьовані, можна сказати. Тільки не своєю! Ух!

Макар. Дать би тобі рраз. Подошва панська.
Жінка. Ря-туй-те-е! (З криком біжить до хати).
Макар. Стерво.
Микита. Тьху! (Плюнув).

VI

Ті ж і юрма селян на чолі з Назаром.
Чутно, як з гомоном наближається юрма. Виходить з лісу, поволі
займає всю сцену. Говорять всі разом.

- Або хай дає сінокосу, скільки треба...
- Землю хай оддасть! Землю!
- В нього повні амбари пшениці.
- Ми з голоду пухнемо.
- Назаре, як же буде?
- Ходімо в окономію!

Крик, рухи, мелькають кілки.
Ті, що були на сцені раніше, зливаються з юрмою.

Назар (викочує з заката двоє коліс що на осі, стає
на вісь, мов на трибуну). Слухайте! Слухайте, братове!

Гомін потроху стихає.

Микита. Замовчїть! Кажі, Назаре!
Назар. Братове! Велике діло ми робимо...
Юрма. Велике! Справедливе діло! Землю нам дай,
землю!

Назар. Я буду говорити! Слухайте... Ми робимо велике й справедливе діло. Так. Ви самі це знаєте. Ми йдемо проти тих, хто сотні літ сидів на нашому горбі, хто робив нами, як скотиною, хто повертав наше життя в безнадійну, тяжку каторгу.

Юрма. Що говорити! Не життя, а мука... Тепер ось з голоду пухнемо...

Назар. Братове! Як повітря й вода належать усім, так і земля повинна бути для всіх. Розоримо теплі гнізда поміщиків,— вони більше сюди не повернуться й господарювати не будуть, нам більше буде землі!

Юрма. Справедливо! Нам землю! Нам!.. Ходімо в окономію!

VII

Ті ж і двоє селян з лісником.

Сел я н и н. Братця! Братця, слухайте! Та слухайте ж, братця!

Гомін поволі стихає.

На за р. Це ти, Василю? Що таке? Навіщо ви його зв'язали?

Сел я н и (обоє). Ми його спіймали на узліссі. Він повісив червону хустку.

Ю р м а. Яку хустку? Кажіть товком. Кого повісив?..

Сел я н и н. Хустку на сосну почепив. Ми йдемо, а вона здалеку червоніє... На вітрі, на сонці так і горить, так і горить.

На за р (до зв'язаного лісника). Ти... Навіщо повісив?

Лі с н и к (тремтить). Я... я... так... так собі... то я так собі...

Сел я н и. Так собі? Знак давав, собака. У-ух ти!..

На за р. Не чіпать!

Лі с н и к. Я нікому... ні... я нікому...

На за р. Ну, не крути! (Підступає, бере його за груди). Кажі!

Лі с н и к. Рятуйте... простіть... я нічого...

VIII

Ті ж і жінка лісника.

Жінка. Ой боже ж мій! Калавур! Ріжуть!

На за р. Заткніть їй рота.

До неї кидається кілька селян, одводять.

Микита. Вдарить?

На за р. Не чіпать.

Гриць. Діло, діло треба робити, Назарел!

На за р. Сам знаю, тату! Не заважайте. Зачиніть її отуди в комору... (Жінку одводять геть). Тепер слухайте!

Ю р м а (хвилюючись). Слухаємо, слухаємо! Швидше!..

На за р. Рушай усі! До економії. Керосин є?

Голос з юрми. Ось керосин.

На за р. Рушай. Тут залишаються Микита, Макар і Савка з дідом.

Микита. Ова!.. Я йду на окономію. Нізащо не ли-
шуся на варті.

Назар. Гаразд. Ти йдеш. Рушайте. Я зараз дожену.
Ось тільки з цим поговорю... одверто. (Показує на ліс-
ника).

Лісник. Помилуйте!

Юрма. Рушаймо! Ну! Гайда! Микито, де ти?

— Хай дає сінокосу, скільки треба...

— Землю хай оддасть, землю!

— Ми з голоду пухнемо!

— Ходімо, ходімо!..

З криками виходять наліво.

ІХ

Гриць. Я з ними... (Побіг за юрмою).

Савка (показує на лісника). Що з ним робити?

Макар. Кажі, вайло, кому робив знаки?

Назар. Стійте. (Ті одступають. Назар зводить руш-
ницю). Ну?

Лісник. Я... їй-бо... Назаре, братику...

Назар. Он як! Навіть братиком доводишся мені?

Що ж, родичу мій дорогий... Коли ти все по правді ска-
жеш, то, може, ми й помилуємо. Розшнуруйте.

Лісника розв'язують.

Лісник. Я... спасібі... ох... я не винен.. Він мене хо-
тів застрелити...

Назар. Хто? Коли?

Лісник. Стражник. Гевело. Він велів

Назар. Стражник? Він тут був? Гевело? Хлопці!

Лісник. Так, він наглядав, як тут стояли ваші... Ка-
же, повісь червону хустку, як зберуться.

Савка. Вони все знають! Що робити?

Макар. Назаре, я не казав... Сідлецький їде з коза-
ками.

Назар. Ах, ось як! Так ми ж іще встигнемо зробити
діло. Ну, а тебе я не вбиваю, шкодуючи мужицьку кров...
але ти гірш од червивої собаки. Ти поганець! Ти... за-
продався панам із своєю чорною душею... Мені противно
на тебе дивитись.

Лісник. Я... я не хотів... Братики, рідні... помилуйте... *(Падає на коліна)*.

Назар. Приберіть його! Туди, до жінки...

Савка й Макар ведуть лісника до комори.

Лісник. Спасибі, братики... Помилуйте, спасибі...

Назар *(раптом схопившись)*. А хустка де?

Лісник. Вона... вона там...

Всі. Де?!

Лісник. На сосні...

Назар. Ах! Яке безглуздя... Вони не зняли її?

Лісник. Ні.

Савка збиває з ніг лісника.

Назар. Макаре, гай на узлісся, скинь її!

Х

Тіжі Зою.

Зоя *(вбігає до краю стривожена)*. Сідлецький!.. Сідлець... Ох... *(Стискаючи груди, падає на колесо)*.

Назар. Що, що таке? Зою!..

Зоя. Влетіли козаки... Земля стогнала... Шукають... Через село промчались... Зараз будуть тут. Тікайте! Ах-ах! Ось вони...

Назар. Тіка...

ХІ

Тіжі офіцер Сідлецький з козаками. Вибігають справа.

Назар *(сильно свиснув)*. Савко, за нашими!

Савка зірвався, але один із козаків поклав його на місці пострілом.

Сідлецький. Стой, сволочь! Вяжи их!

Коротка борня, крики: «Попались, голубчики, не уйдете!» і т. ін.

Сідлецький *(до Назара)*. Где они?.. Где эта толпа баранов, которых ты собрал? *(Наставляє револьвер)*.

Назар. Ти сам баран, пане офіцере...

Сідлецький. Ш-ш-то?.. Н-на!

Б'є Назара в голову ручкою револьвера, той падає, козаки підхоплюють його на руки.

З о я. Назаре!*(Сильно скрикнула, затулила лице руками)*.

З лісу чути вигуки, посвисти тощо.

І козак *(вибігає на сцену)*. Ваш-скородие! Они вот здесь... По этой дороге.

Сідлецький й. За ними! Марш! Этих бери с собой!

З тюканням і лайкою забирають Назара й Макара, біжать наліво. Труп Савки лишається посеред сцени.

ХІІ

З-за хати виходить лісник, озирається, підходить до трупа, бере його за руки й тягне у ліс.

Завіса тихо спадає

Картина 2

Хата Гриця Ковбури. В хаті прибрано дуже бідно, але чисто. Двоє дверей: просто і ліворуч або праворуч. Біля вікна з шиттям сидить З о я. Вона дуже засмучена, щоразу глибоко замислюється, іноді витирає сльози. Посеред хати на низенькому стільчику — старий сивий Гриць; він довбає мірку. Побіля нього недалечко хлопчик І в а с ь — вирізує ножицями коників з паперу.

І

І в а с ь. Дивіться, діду, ось я якого вирізав коня! І-гі-гі. Баский, тпру-у...

Гриць *(не дивлячись)*. Та-а, поганий кінь...

І в а с ь. Еге, ви тямите! Ось дивіться, ось дивіться... *(Підсовується ближче, показує)*.

Гриць. Ну, давай, подивлюся. *(Довбає, потім одкладає струмент, бере коника, розглядає)*. Гм... Ото! Просто, як змії!

І в а с ь *(сміється)*. І-гі-гі!

Гриць. Тепер ще другого треба, а потім і воза й зброю. От і будеш хазяїном...

І в а с ь. Буду! Ось я навирізую... (Сідає дідові на мірку).

Г р и ц ь. Ну, йди, роби своє діло, а я буду довбати, бо вже й вечір налягає.

І в а с ь (схоплюється, підбігає до матері, обнімає її за коліна). Мамо, я ї-їсти хо... Мам, я вже хочу ї-їсти...

З о я (гладить його по голові). Почекай, Івасю, трішки, незабаром будемо вечеряти, ось трішечки дошю та й усе.

І в а с ь. Мамо, це мені сорочка?

З о я. Тобі, синку, тобі.

І в а с ь. От ловка! Діду, а у вас нема такої?

Г р и ц ь (довбає). Не-ема-а! Так ти ж парубок.

І в а с ь. Мамо, а це чия така здоровецька? (Сіпає за сорочку. Зоя мовчить). Чия? Скажіть, мамо, чия?

Г р и ц ь (підвів голову). Іди сюди, Івасю, будемо удвох довбати.

І в а с ь. Не хочу! Чия сорочка, мамо?

З о я. Таткова... (Плаче).

Пауза. Всі мовчать. Гриць похмуро довбає, Зоя шиє. Івась тихесенько сів біля діда.

І в а с ь. А скоро тато прийде додому?

Г р и ц ь. Скоро, скоро...

І в а с ь. А тато ловкий?

Г р и ц ь. Аякже! Кращий за всіх.

І в а с ь. А хто ж його не пускає додому?

Г р и ц ь. Пани та охвищери.

І в а с ь. Пани? А навіщо ж він їм?

Г р и ц ь (крадькома витирає сльози). Та відчепись...

І в а с ь. Діду, скажіть, де тато!

Г р и ц ь. У гóроді.

І в а с ь. Чого?

Г р и ц ь. Та я ж казав...

І в а с ь. Еге, ви ніколи не хочете сказати... То я спитаю у дядька Матвія — вони скажуть.

Г р и ц ь. Я краще казку розкажу тобі.

І в а с ь. Не хочу казки! Скажіть про тата.

Г р и ц ь. А ти ж, як виростеш, будеш заступатися за тата?

І в а с ь. Буду!

Г р и ц ь. От любий! (Гладить його по голові. Тихо). Тато в Сибіру, в холодних землях. Його там стережуть і не пускають додому за те, що він не хотів слухати панів.

І в а с ь. А чого ж він їх не слухав?

Г р и ц ь. Бо вони забіджали його і дядька твого Матвія, і другого дядька, і всіх людей, і всіх дітей.

І в а с ь. Нащо?

Г р и ц ь. А на те, щоб їхнім дядькам та їхнім дітям було хороше, та щоб у їх було багато сорочок та ловких цяцьок.

І в а с ь (*загадавшись*). От які! Ну, нехай я виросту! Я піду битися з панами, щоб випустити тата, і повіднімаю у них всі цяцьки...

Г р и ц ь. Ну, нехай, нехай! Іди тепер поглянь, щоб гави на насіння не сідали, та й погуляєш надворі.

І в а с ь. Мамо, я й хліба візьму... (*Взяв з-під скатертини шматок хліба і побіг*).

II

Ті ж, крім Івася.
Пауза. Зоя плаче.

Г р и ц ь. Та годі, дочко, плакати. Слізьми, мовляв, долю не розчулиш. Забігла десь та й не вертається до хати...

З о я (*плаче*). Коли ж немає сили, тату... Із слізьми, здається, смуток менш... У грудях немов вогонь сичить. Здається, що незабаром від мене тільки купка попелу й лишиться. (*Плаче*).

Г р и ц ь. Ех, дочко!.. І мені не легше: з того часу, як Назар забрязкотів ланцюгами, у мене не йде з голови страшна пісня в'язників. Як згадаю останню зустріч із ним, то вколо серця немов гадюка обив'ється і почина його смоктати, а потім жалить у мозок і так розпалює кров, що я б тоді перевернув увесь світ і розруйнував дощенту всі в'язниці!.. Коли ж страшно безсилля, мов льодом, обкладе тебе — махнеш рукою і придавиш у серці і гнів страшний, і муку...

Пауза.

З о я. Шість років.

Г р и ц ь (*тяжко*). Шість років...

З о я. Коли б самі радощі були розсипані по довгому шляху, і то людина втомилася б од них за такий час...

А то ж шість років катування, шість років мук безмежних!
Там, певне, тільки тінь від Назара лишилася...

Гриць. Проклята кривда! Подумати тільки — скільки дужих, повних життя, людей мусить гризти у нестямі ланцюги, аби якимсь прищам на виснаженому мужицькому тілі, якимсь лиходіям було тепло, м'яко і солодко!

Зоя. Бідний Назар!

Гриць. Заплющу очі й бачу, як тисячі замучених встають із домовин і лавою страшною шикуються в численні полки.. Замість очей — дірки темніють з лоба, і кісточки, об'їдені червою, торохкотять, немов якась страшна зброя... І от вони йдуть — і кожна кісточка волає помсти!

Зоя (*запалюється*). Помсти, помсти! Помсти за всіх тих, що тоді так боролися, на смерть ішли й не подолали... Ми от у теплій хаті, ще й їжі вистачає нам, і є одежа, й господарство є, і лиш бракує рідних серцю, бракує коханої людини... А вони ж... А їм всього бракує!.. У них нема нічого, крім гарячого моря кривавиці й сліз, в якому інші мусять брести до домовини. У інших немає навіть надії на краще майбутнє... І от перед ними мимохіть гнуться коліна і сором стукає в скроні за те, що ми живемо безпечно і не силкуємось повернути життя на інший лад!

Гриць. Так, дочко... Нас вдарено, тяжко вдарено того дев'ятсот п'ятого року... Ми не зведем голови. Вони ж знаходять сили ще надіяться й боротись.

Пауза.

Зоя. Хоч би звісточку хто передав, хоч би довідатись, чи він іще живий...

Гриць. Еге... Назад тому два роки був живий і мав іще надію, а тепер... (*Тяжко зітхнув, довбає*).

Зоя (*взялася за груди*). Щось у мене серце, тату, так болить і так рветься в грудях. Щось віщує воно.

Гриць. Коли ж воно перестане боліти... і віщувати? Ні, я живу іще якоюсь далекою надією... Я ще чекаю на зустріч з ним.

Зоя. Коли б то доля засміялась!

Гриць. Ох, коли б! Мое життя старе, кому воно потрібне? Не варт і копійки... А живу. Живу лиш тим, що, може, ще його побачу. А там, коли потрібно буде вмерти, то без вагання вмру.

Зоя. Тату! Не додавайте ще й ви смутку. Вам жити треба, ще довго жити, аж поки Івась не стане дужим

юнаком і зможе підняти це господарство і захистити себе й за батька розшитатись...

Гриць. Івась... Одна утіха! А що він поробляє там на дворі? Піду подивлюся, щоб не вліз часом у копанку, бо він такий прудкий.

Зоя. Підіть, тату, та й приведіть його до хати.

Гриць (бере мірку). Ну от, придбав на господарство, хай росте Івась та користується на здоровля. (Забрав струмента, мірку — пішов).

III

Зоя сама. Вечоріє.

Зоя (зібгала шитво, потім прибрала на долівці, далі світить лампу. Обводить очима хату). Як тихо!.. Чом же тут хоч на хвилину не затихне, не засне лютеє горе? (Взялася за груди). Чом ви, чорні думи, мов зграї круків, бунтуєтесь щоденно, щохвилинно? Далекий мій Назаре! Чи чуєш ти? Ось я простягаю до бога руки... Боже, коли ти є на небі! Ти ж чуєш, ти ж бачиш, як не стає сил на боротьбу та на жадання перемоги, як рвуться з уст прокльони і не стає снаги тримати їх у вигорілих грудях?! Чому ж ти дивишся байдуже своїм святим оком на те, на що і грішне око спокійно глянути не може? Де ж твоя велика сила? Чого ж ти ждеш? Поклонів та покірності? (Сильно). Брехня! Нема тебе за хмарами! Нігде нема! Будь проклят той, хто научив тобі молитися! Назаре, мій далекий, єдиний мій! Тобі одному присягаюся бути вірною і до смерті носити в грудях бажання кращої долі всьому широкому світові... А Йвася дякувать пошлю за батька... (Плаче).

IV

Входять Гриць з Івасем.

Гриць (провадить далі балачку з Івасем). Еге ж... А як поспіють кавуни, тоді построїмо курінь на баштані, і ти будеш там жити в курені...

Івась (сміється). Та буду гав ганяти з кавунів.

Гриць (глянув на Зою). Дочко...

Івась. Мамо, я спати хо-очу...

З о я. Зараз, синочку мій, будемо вечеряти, а потім і спатки ляжеш.

Гриць. А й справді, готуй, дочко, вечеряти, пора вже.

З о я. Зараз, тату. *(Пішла в другу кімнату)*.

V

Ті ж без Зої.

Гриць *(сідає на ослоні)*. Ну, йди, Івасю, до мене! Я погойдаю тебе і розкажу казку.

Івась *(підбігає)*. А я вам гав завтра з насіння за це поганяю.

Гриць *(сміється)*. От і добре! *(Ставить його собі на ноги)*. От так! *(Гойдає)*. Був собі цар. У великій країні царював він сотні років. Багато народу, як зір на небі, корилося йому і падало під ноги, коли він гнівно сціплював зуби. В далекому місті жив він аж за морем. І був у тому городі великий дім із золота й кришталю, а стояв він на людських кістках і змурований був людською кров'ю.

Івась *(з жахом)*. Не хо гойдатися... Я буду так слухать... *(Тулиться до діда)*.

Гриць *(кладає йому на голову руку)*. Ну, слухай, слухай так, Івасю. І ніхто його не бачив, крім слуг царевих, тільки всі падали йому під ноги, а він ступав залізними чобітьми по головах, наступав на груди, розчавлював серце і йшов далі, задоволений з тієї крові, що виступала під його ногами. І було в тій країні багато слуг царевих, і всі вони носили золоту одержу, їли з золотих мисок добру їжу, спали на золотих ліжках під шовковими ковдрами, грали на дорогих і ловких музиках, і нічого не робили, бо про них дбали бідні люди. А діти їхні гралися дорогими дядьками із золота та самоцвітних камінців. Вони нікого не боялися і мали право робити, що їм було завгодно. Були в тім городі і другії хати, збудовані з глини, і в них жили бідні люди, котрі їли сухарі з водою, спали на сирій долівці, одягалися у драні свити і дбали про тих, що жили в великому домі. А діти їхні родились у смітті й гралися битими шкляночками та різними покидьками. Вони всіх боялися й не мали права робити, що їм було любо. Та от прийшов великий дев'ятсот п'ятий рік. І сказали народи тієї країни: «Не будемо отдавати своєї

крові ненажерливому царю та його слугам. Не хочемо жити в багні й смороді, не хочемо, щоб нас місили пани і відбирали у нас життя на власну втіху...» Сказали народи й повстали проти царевих слуг і своїх страшних гнобителів. Запалили вони по всій землі великі вогнища. І горіли в них панські маєтки і слуги цареві... Але зібрав лихий цар незміряну силу батогів і самопалів і страшною війною пішов на народ. Застогнала земля, і вмився дев'яťсот п'ятий рік свіжою кров'ю. Війна та й досі є. І от як виростеш, то і й ти підеш на ту війну!..

І в а с ь. А тато був на тій війні?

Г р и ц ь. Ох, був... Звідтіль і не вернувся. Взяли його в полон.

VI

Т і ж і Н а з а р в х о д и т ь.

Він у великій бороді, зодягнений по-дорожньому. За плечима мішок. В руці палиця. Стає біля порога.

Н а з а р. Добрий вечір у хату.

Г р и ц ь. Здоров, добрий чоловіче.

І в а с ь злякано дивиться на Назара, потім побіг до матері в другу кімнату.

Пауза.

Г р и ц ь. Звідкіля і куди ноги несуть? Сідай отут на лаві та одпочинь, а зараз і вечерю подадуть. Ти ж, мабуть, і заночуєш у нас, бо бачу — подорожній.

Н а з а р. Так, я подорожній. За ласку дякую, якщо дозволите, то заночую. (Сідає).

Пауза. Назар спідлоба крадькома озирає кімнату.

Г р и ц ь. А ти ж іздалеку йдеш?

Н а з а р (здригнув). Хто я, питаєте? Чи здалеку?

Г р и ц ь. Еге.

Н а з а р. Та світ не близький.

Г р и ц ь. А куди ж це ти тепер добираєшся?

Н а з а р. Невідомо, де прийдеться спинитись.

Г р и ц ь (по паузі. Пильно подивившись на нього). А в тих краях, що за Уральськими горами, не приходилось бувати?

Н а з а р. Де, питаєте?

Гриць. У Сибіру.

Назар (*опановує себе*). Колись, давно... переходив... А ви ж самі на господарстві чи й ще хто є у вас? То хлопчик — бачив...

Гриць. Синів. Є й невістка. А сина зараз немає дома. (*Пауза*). Ну, я піду, скажу невістці, щоб скоріш готувала вечерю. (*Пішов у другу кімнату*).

VII

Назар (*сам говорить немов у гарячці, цілує землю*). Живі усі! Батько не пізнав! (*Зриває бороду. Обличчя в нього вимучене, обсіпане великою щетиною*). Невже я в своїй хаті? Невже то я бачив свого сина? Виріс! Я дома... Я переміг... Ну, рідна хато! Вітаю тебе тією краплею сили, яка лишилась іще у замученому тілі...

VIII

Назар і Гриць — у дверях.

Назар. Тату!

Гриць (*набирає повні груди повітря*). Х-х-х-і-і-і... Назаре, сину мій...

Назар. Я, таточку!

Кинулись в обійми.

Гриць. Я сплю, чи се ввижається?.. Чи се справді Назар? (*Заридав*).

Назар. Це я, мій таточку коханий! Це я зборов страшенну силу! Утік із каторги, щоб привітати дружину й вас, і мого Івася, та хоч умерти дома...

Гриць. Та як же? Та, се дійсно. Назаре... О, ні! Тепер вмирати годі! А я знав, я чекав... Щось мені говорило... Зою! Дочко! Іди сюди. (*Сміється й плаче*). Іди сюди скоріш...

IX

Ті ж і Зою.

Зою (*у дверях*). А що там, таточку?

Назар. Не пізнаєш? Іди, іди... Назар!

З о я. Ах! Назар! (*Припала йому до грудей. За-
вмерла*).

На з а р. Діждалася! А я ж горів од муки, що не міг перелетіти до вас на крилах... Ну, а ти? Бачу, бачу, яка щаслива. Стривайте, Зою... Мій любий тату... Чи вас я бачу? (*Тре чоло*). Так, це правда! Я дома!

Надворі вітер загуркотів бляхою. Пауза. Всі прислухаються.

Запріть всі двері і не ведіть сюди Івася, нехай не знає нічого. Як засне — тоді на нього подивлюся.

Зоя йде в сіни.

Г р и ц ь. Невже тут небезпечно?
На з а р. Небезпечно скрізь...

Знов гуркнуло.

Г р и ц ь. Заспокойся. Вітрюга з вечора розбирається.

Входить З о я.

Зою, затули, дочко, вікно чимсь... Скидай же, Назаре свій мішок та роздягайся.

Назар роздягається.

З о я. А надворі таке робиться, що аж страшно. Вітрюга... Мабуть, і дощ буде. Давай, Назаре, твій кобеняк. (*Допомагає йому роздягтись*). Ну от — я ним затулю вікно, щоб не видно було світла. (*Затуляє вікно*).

На з а р. Ну, тепер ми немов від усього світу одгороджені... (*Прислухається*). Шість років слухав я закляту пісню кайданів, через те ще й досі мені здається, що вони гудуть у голові... (*Сідає*). Ноги чогось тремтять...

Гриць і Зоя сідають теж біля Назара. Зоя на маленькому стільці біля його ніг — дивиться йому в вічі.

Немає сили і в руках... А ними ж я розбив сталеві обручі. Зубами гриз і обливав слізьми, аж доки не послабшали...

Г р и ц ь. Сердешний! Ну, як же, як... розкажуй!

На з а р. Ох, тяжко згадувати. На роботі я... позбувся свого доглядача і майнув у ліс. Там дикий звір за побратима став, і з ним ділив я бідний харч. Проте харчів хва-

тало. Багато там коріння є, кори на деревах та різних ко-
машок. То харч тривний! Ха-ха! Бажав би я, щоб друзі
наші, що добре вміють гартувати кайдани, хоч трохи тих
харчів покуштували...

Надворі загудів вітер і вдарив бляхою. Загавкали собаки. Пауза.
Всі завмерли.

Гриць (підійшов до вікна, відхилив кобеняк і загля-
нув). Нікого немає. Вітер на току бляху перекидає. А со-
баки так собі гавкають.

Зоя. І ніхто ж, ніхто на цілому світі не знає, яке в нас
свято сьогодні. Назаре, щастя ти наше! Ну говори ж —
і страшно, і цікаво слухати.

Назар. Голубко моя! Заспокойся. (Погладив її по
голови). Ну от. Тим часом мені й волосся виросло на го-
лові, не стало видно страшної плями, якої б жахався вся-
кий, з ким довелося б у дорозі стрітись. І от, пестив я
три місяці надію і вовком вив у лісі... Проте вистачило
сили. Тепер не страшно вмерти, коли побачив вас жи-
вими.

Зоя. Коханий мій! Всю ж ніч тікаймо знов у ліс!
Я буду жити під землею, аби з тобою вкупі.

Назар. Ні, не можу я ховатися під землею, коли
позад мене лишилися тисячі, що, як світу сонця, чекають
волі, що дихають тільки надією!

Гриць. Чи ж мало ти іще віддав їм сили?

Назар. Мало! Всю тра віддати, всю, скільки є у
грудях, і то не буде досить. Подамсь тепера на Поділ-
ля — там є у нас товариші, котрі і працю дадуть і scho-
вають.

Зоя. Який же хрест тяжкий, Назаре! (Плаче).

Назар. Не плач, моя любя! Ще трохи напруженої
праці, ще трохи зусиль, і всесвітні кайдани брязнуть в ос-
танняй раз, як будуть падать на скроплену сльозами зем-
лю. Тоді простягнуться через увесь широкий світ розко-
вані руки й з'єднаються для вільної праці, і пролунає
по світу нова, чудова пісня й хвилею могутньою зруйнує
й рознесе по вітру порох од в'язниць... (Він запалився
і встав). Чекайте! Ми подолаєм! Бо скоро вже прокинеть-
ся від сну весь народ...

Надворі залилися собаки, щось загомонило, а потім стукнуло в вік-
но. Назар хапається за кишню. Зоя і Гриць раптом схоплюються
і з жахом дивляться на вікно. Пауза.

Назар (тихо, але твердо). Не відтуляйте. Підіть, тату, взнайте, хто там.

Гриць пішов.

Х

Ті ж, крім Гриця.

Зоя. Що це? Назаре, соколе мій! Не може бути, щоб в сю хвилину тебе взяли від мене... (Кидається йому на груди).

Назар. Не бійся! Або втечу через вікно, або продам себе недешево. (Витягає револьвера, огледів його). Заспокойся. Ось мій товариш. Я добув його у того поліцая, що стеріг мене. Він йому все одно ніколи не знадобиться...

ХІ

Ті ж і Гриць.

Гриць. Заспокойтеся. Прийшли старости сватати Зою. Се вже не перший раз. Тебе ж, Назаре, давно вже нема на світі... То ти мерщій сховайся, щоб часом не перелякалися старости. А ми тут з ними швиденько справимось.

Назар. Он що тут робиться... (Засміявся, стиснув Зої руки й швидко пішов у другу кімнату).

Зоя сідає на лаві, шне.

Гриць (іде в сні). Ну, милості просимо. Чом же ви? Заходьте.

Двері в хату відчинені. В сні входять старости, а разом з ними свистить вітер. Гавкають собаки. В снях гомін чути: «Пішов, Сірко! Пішов вон, Барбос!»

І староста. Ну, клятї кателики!

ІІ староста. А тут іще погода, прости господи, та й канець...

Каленик. Вже й дощ накрапає.

Чутно, як загуркотів грім.

ІІ староста. О! Чуєте! Чиста штурмія...

І староста. Еге, таки не дасть доробити роботи...

Входять в хату.

Зоя, Гриць, I і II старости і Каленик.

I староста. Мир дому сьому.

II староста. Старому батькові і молодій хазяйці кланяємось низенько. (*Трошки точиться*).

Каленик. Щасти вам, боже, на все добре!

II староста. Канець.

Гриць. Добрий вечір, люди добрі.

II староста. Приймайте гостей нежданих.

I староста. Прийміть і хліб святий. (*Розв'язує*).

Гриць. Прийняв би, та коли ж я бачу замір ваш і... ніяково буде потім повертати вам хліб назад...

II староста. Та це уже й канець? Клади хліб на стіл та й баста...

I староста (*до другого*). Без тебе знаю. (*До Гриця*). Як саме?

Гриць. А так, що довго тут нема чого балакати, бо діла в нас не буде.

II староста. Та клади хліб та й канець.

I староста. Без тебе знаю, як і що до чого.

Каленик. А може ж, ми зговоримось-таки?

II староста. Еге ж!.. Велике діло — поговорить до діла. Так значить, дозвольте по-настоящему побалакати про діло всякі розговори... (*До I старости*). Клади хліб та й канець!

I староста. Не лізь. Сам знаю, що і як. (*До Гриця*). Ну дозвольте ж хоч по-настоящему хазяйки запитати про діло.

II староста. Верно, правильно. Спитати, значиться, та й канець. Клади хліб.

Гриць. Питайте, чому ж? Я не бороню. Вона ж ось недалеко. (*Показує на Зою*).

II староста. Той же каторжник погиб, мовляв, то йди за другого та й канець.

I староста (*зиркнув на його, здвигнув плечима, одхилив рукою назад*). Постій...

Той знову виходить наперед.

Ну, то як же воно буде? Кажи, не бійся.

З о я. Казати недовго. Та й боятись теж нема чого. Ніхто того не знає, чи вмер мій чоловік, чи, може, він іще живий! Коли живий він, то я чекати буду, доки не поси-вію, а прийде звістка, що загинув, то буду править пани-хиди, доки над самою не запахтить кадило...

І староста. Та звістка ж була, що він загинув десь у лісі, бо з каторги втік, а от додому не прибився...

З о я. Якщо погиб, то не про весілля буду думать... Звиніть, немає часу. Дитина хвора. (Виходить до другої кімнати).

ХІІІ

Ті ж, крім Зої.

Гриць. Ну, от вам відповідь.

І староста. Верно, правидно. Тепер канець. На-стоящий, значиться, канець.

Каленик (штовхнув його). Мовчи! (До Гриця). Бу-ла б як за кам'яною стіною.

Гриць. Доволі буде, що один сидів за кам'яною сті-ною... Нехай хоч ця подиха вільно.

Каленик. Кажете, сидів? Значить, тепер уже не сидить?

Гриць (з іронією). Еге ж, бо ви ж довідалися, що він у лісі загинув, то, мабуть же, тепер не сидить... Беріть свій хліб та й ідіть собі. Прощайте.

Каленик. Он як! (Вороже глянув на Гриця).

І староста (зав'язує паляницю в хустку). Ну, то прощавайте з тим.

І староста. Пропав, значиться, могорич? Не везе та й канець... Прощайте з хати.

Пішли. Коли Гриць пропускав у двері І і ІІ старостів, Каленик угледів мішок і шапку Назара, подивився на вікно, що затулене кобеняком, і зробив знак, що він щось розуміє.

Каленик (до себе). Ум-м-м... Он що! (Пішов).

У сінях гомін. Потім надворі гавкають собаки, чуто голос Гриця: «Пішли вон, Барбос, Сірко! Пішли вон!» Свистить вітер.

Завіса

Картина 3

Через годину в тій самій хаті.

I

Гриць, Назар і Зо́я. Сидять за столом. Парує гаряча їжа.

Назар. Так, кажете, ніяк не вірять, що Зої не хочеться йти заміж?

Гриць. Еге, ніяк не вірять. Кажуть, що вона молодшого виглядає.

Зо́я. Та ну ї! Я така рада, що вони пішли собі. Отой Каленик очима немов гострими списами мене колов... І так тяжко було говорити з ними... А потім так забажалося крикнути їм: «Назар живий — він дома!» — що я не могла більше і втекла до тебе.

Гриць. Шшш... Тихше... (Підійшов до вікна, зазирнув). Дош січе. (Чутно, як в шибки торочить дош). Мовляв, будеш як за кам'яною стіною... Аякже! Двох уже загнав на той світ, тепер на третю цілить. Це молодий такий, що стріватися з ним нікому вночі не раю. У мене немов камінь з душі зсунувся, як вони вийшли з хати. Постояли коло воріт, порадилися про щось та й посунули через греблю — видко, на село.

Зо́я. Та годі вже про них, а то мені чогось аж страшно, як згадаю, як на мене Каленик подивився.

Назар. Заспокойся, голубко! Тепер вже ніхто нас не потурбує. Надворі ніч, безпечно... Я так хороше почував себе біля Івася, коли тут тебе сватали. Так хороше! Насилу стримав себе, щоб не поцілувати Івася. Боявся збудити. А він так спокійно спить і нічого не знає. Якесь надзвичайне почуття!

Гриць. А він же кожен день про тата розпитує. І що ти будеш йому говорити? Я вже й так, я вже й ось як, ні — скажіть, де тато й коли прийде додому!

Зо́я. Сьогодні обіцяв, як виросте, визволяти тебе.

Назар. Дорогий мій... І зовсім уже великий.

Зо́я. Виріс... Школяр...

Назар. А хто тепер за вчителя?

Зо́я. Недавно приїхав якийсь молодий.

Назар. А Павло Петрович?

Зо́я. Немає...

Гриць. Щось місяців через три після тебе взяли і його, і Петра Андрійовича.

На за р. А Василь?

Зо я. Теж...

На за р. А Сергій?

Зо я. Теж...

Пауза.

На за р. Тяжко... Багатьох наших не стало... Як же довідались?

Зо я. Здається, теж піп, отець Миколай, заявив. Бо так щось він поїхав у город, і зразу ж після того їх і забрали. Зробили трус, нашли дещо...

На за р. А піп ще й досі тут?

Зо я. Ні, вже рік, як благочинним десь у другій волості.

На за р. Заробив, значить..

Гриць. А цитьте! (Прислухаються). Щось немов гупнуло.

На за р (сміється). Та що там гупнуло? Ви боїтеся більш, ніж я. А я вже стільки раз дивився смерті в вічі, що немов привик до неї зовсім. От у дорозі не хотілося загинути. Хотілось зігріти замерзлу душу в рідній хаті. Хотілось, так хотілось, що часом у кожному волоску, в кожній краплі крові клекотіло одне бажання і більш нічого не існувало, і сам я розтавав у тому бажанні, і себе не тямив, хапався за груди заклаклыми руками, стискував їх, щоб не розірвались, і непритомний падав, і гриз тверду, як кістка, землю!..

Гриць. Скільки муки! Скільки муки!..

На за р. Ну, та ж минулося! Тепер на волі я одужаю і знов почну розколупувать потроху той проклятий мур, за яким іще конають тисячі обездолених братів.

Гриць. Чи можна ж порівняти сили? Ваші і їхні? Сумно... Непевний жах у серце крадеться...

На за р. Нічого, що в них велика сила, але ж правда на нашій боці. Та й нас немало, тату! Якби ви знали, скільки нас! Через те й не страшно нам нічого, що кожен день наше число збільшується. Праця наша не загине дарма. О, тепер ми вже не зробимо помилок п'ятого року... Тепер робітники й селянство підуть однією стіною, і ніхто нас не подолає.

Зо я. Соколе мій, то скоро ти й покинеш нас?

На за р. В сю ніч повинен я вибратись із нашого повіту. Тут недалеко, верст із 30. Я за ніч увійду. Не плач же,

моя дорога! Я тепер буду недалеко, будемо бачитись. Се ж не в Сибіру.

З о я *(плаче)*. Не йду з тобою, бо тільки б перешкодою тобі стала. Я зрозуміла... Ми будемо жити мріями про тебе. Я тепер така щаслива, що весь світ би обняла!

Гриць. Мій сину! Не маю сили та й не маю права спиняти тебе. Іди... *(Ридає)*. Іди своїм шляхом... *(Опановує себе)*. А тепер скоренько довечерюй, відпочинь годинку та й в дорогу.

Чутно раптовий стук у сінешні двері. Всі схопились. Завмерли. Стук продовжується.

Гриць *(з неспівським жахом дивиться на двері)*. Боже праведний! Невже кінець?

Назар. Ні, це здається робота не богова, а диявольська.

З о я. Назаре! *(Впала йому на груди)*.

Тріснули двері, забрязкотіла зброя.

Голос із сіней. Именем закона, отворите!

Назар. Ага, поліція! Дияволи! Постигли старости! *(Побачив мішок і шапку)*. Прокляття! Я збожеволів од радості й забув сховати речі! Кобеняком затулено вікно...

Голос із сіней. Именем закона, отворите!

Стукають уже в хатні двері.

Назар. Зараз! Заждіть... *(Вихоплює револьвера. В одну хвилину присуває до дверей стола)*. Прощайте!

Зриває з вікна кобеняк, хоче втекти через вікно, але в цей момент дзвенить розбите скло — в шибки просуваються руки поліцаїв з револьверами. Назар кидається назад. Тріщать двері, в хату вбігають пристав і два поліцаї.

II

Ті ж і пристав з поліцаями.

Пристав. Ни с места! Руки вверх!

Назар. А чорта лисого! *(Стріляє)*.

Один поліцай поранений; скрикнувши, він хапається за бік і поволі опускається на лаву.

З вікна в ту ж хвилину гримить другий постріл, влучає Назарові в руку. Назар випускає на долівку револьвер.

Назар. А-ах! Прокляття...
Зоя. Назарел! А-а!.. (Дико скрикнувши, кидається до Назара).

Пристав. Хватайте его! Чего стоите, олухи?

III

Ті ж і ще два поліцаї вбігають в хату.

Поліцаї (кидаються до Назара). Ну, тепер не втечеш! Тепер годі!..

Коротка боротьба. Крик.

Пристав. Оглуши его, оглуши!..

.Один б'є Назара по голові.

Оденьте наручники...

Поліцаї добуває залізні наручники.

Гриць (стояв закам'янілий. Наче в тумані). А, будь-те прокляті ви, людодіди! Кати прокляті!

Поліцаї. Не шали дед, хуже будет!.. (Одпихає його геть).

IV

Ті ж і Івась.

Івась (на дверях, у довгій білій сорочці. З вереском вибігає і стає посеред хати зовсім зляканий). Мамо... страшно!

Назар. Івасю!

Зоя. Це тато!

Івась. Тато? З Сибіру? (Кидається до нього).

Назар. Синочку! Івасю! Виростеш — згадай про батька... Роби його діло...

Пристав. Довольно агітації! Собирайся!

Гриць (з риданням). Що ж це? Невже знову? О, прокляті!..

Назар. Годі! Не плачте. (До пристава й поліцаїв). Годі? Думаєте, годі агітації? О, ні! На ваші голови ростуть громи. Вони вдарять незабаром, вдарять із такою силою, що од вас порошини не лишитья!

Пристав. Замолчать! Прощайся!

Назар. Прощаюсь! Але прощайтесь і ви з життям. Бо скоро, о скоро, ми підемо на вас, та не так... Це не буде дев'ятсот п'ятий... Будьте певні, то була тільки велика проба! А велика робітнича революція — вона недалеко... Стражники, що перев'язували пораненого, кидаються до Назара.

Один з поліцаїв. Одягайся! Ну!

Подають йому кобеняк, шапку й мішок.

Івась (*сильно*). Не дам! Не піде тато в Сибір! Він проти панів. Не дам!..

Зоя. Прощай... (*Ридаючи припадає до Назара*).

Гриць робить те саме.

Назар. Прощайте.

Коли Назара виводять, в хаті стоять страшні зойки Гриця і Зої. Пораненого стражника теж повели під руки.

Зоя. О-ой! Куди, куди, Назарел! Верні-іть його! (*Зомліла, падає*).

Гриць. За що? (*Ридає*).

Івась (*кричить*). Мамо! Я відплачу їм, мамо! Вони звірі!

Завіса

СВІЖЕ ПОВІТРЯ

(Перші кроки)

Комедія на 3 картини

ДІЙОВІ ОСОБИ

Химка Крошчиха — підстаркувата, але ще дебелия удова.

Лукаш — її син, парубок років з 25. Чоботар.

Васильок — хлопчик, його підмайстерок.

Макар Демидович — заможний удівець, кремезний, літ під 60.

Настуня — його дочка, молода дівчина.

Гаврило — робітник Макарів, літ 35.

Федір }
Савка } хазяїни.

1-й парубок.

1-а дівчина.

Парубки, дівчата, музики.

Картина 1

Середина Химчиної хати. Стіл, лави, мисник, піч, хатне збіжжя, скриня з одежею. Вбрано чепурненько. Долівка потрушена соломомою. Двері просто. Справа двоє вікон. Біля вікна Лукаш з підмайстерком працюють. Перед ними столик з різною чоботарською примусією.

Васильок суче драгву.

Ранок восени.

I

Химка, Лукаш, Васильок.

Химка (*товкмачить кішку мордою в углі*). А, бісова печінка, а се що, а се що? Щоб тобі очі повилазили, нечиста сило...

Кішка кричить.

Лукаш. Та годі, мамо, ну його к бісу, а то аж у вухах лящить.

Химка товче своє.

Викиньте її к бісу в сні та й уже.

Химка. Еге, твоє діло... А на, а на!.. (*Терає кішку*). Тільки що хотіла ставати богу молитись, коли подивлюсь... А щоб тебе вивернуло.

Лукаш. Та годі ж бо! (*Махнув рукою, співає, щоб не чути*).

Гуляв чумак на риночку...

Химка викинула кішку в сні.

Вже скінчила кару? Слава тобі, господи. Ото коло такого казна-чого варт було так натомитись... Е, Васильок, Васильок, як же ти сучиш, чом же ти не смолиш? (*Показує*).

Химка. Цить уже. Дай хоч богу помолитись... То ж погибель — цілий ранок крутють, крутють і ніяк не можу до пуття помолитись.

Лукаш. Та молись собі, хто ж вам не дає? Васильок, не дуже човгай по дратві смолою, щоб не перебивати бабі...

Васильок. Ні, я потихеньку.

Химка стає молитись.
Лукаш стукає молотком.

Химка (*обернувшись*). В голові б тобі стукало!.. (*Молиться*).

Лукаш. Се добре, мені ж до вечора треба скінчити чоботи. (*Стукає*). Хіба бог недочуває, що він через мене не розбере вашої молитви? Ну, та годі, цить, Васильок. (*Роблять*).

Васильок. Ні, я нічого не кажу.

Химка (голосно шепоче і позіхає). Очи наш, ожи
їси на небиси...

Лукаш (співає). Прокинувся чумак вранці...

Химка (позирнула на нього, потім уриває молитву).
Тьфу, бий тебе сила божа... То ж не лиха година — його
співати розпирає, таки не дасть домолитись... (Плюнула,
пішла в сіни).

II

Лукаш. Мамо, та, ей-же, я забув. Ідїть, домолюй-
тєсь... Ну, нічого, сучи Васильок, а потім будеш шпильки
бити. (Роблять).

...Та й полапав у карманці.
Всі кишені вивертає,
А там грошей вже чорт має —
Нічим похмелитися (2 рази).

Васильок, ти сьогодні якою дорогою йшов?

Васильок. Повз Макарівський горбд.

Лукаш. А тебе собаки Макарівські не порвали?

Васильок. Я був без палиці, так трохи не розтягли.

Та, спасибі, оборонили.

Лукаш. Хто оборонив, Макар?

Васильок. Ні, їхня дочка. Вони саме з дїйницею
від корів ішли та й оборонили.

Лукаш. А що ж ти їй сказав?

Васильок. Нічого, поздоровкався.

Лукаш. А вона тобі що сказала?

Васильок. Нічого, спитала, куди йду.

Лукаш. А ти що сказав?

Васильок. Що до вас іду.

Лукаш. Більше нічого?

Васильок. Батько їхні вийшли з сарая, то вони
й побігли в хату.

Лукаш. А ти знаєш, як її звуть?

Васильок. Настуня.

Лукаш (щасливо засміявся). О, Макарівські собаки
кляті. Добре що було кому оборонити. Будеш іти додому—
подякуй їй за те, що оборонила.

Васильок. Я піду другою дорогою.

Лукаш. Чого? Сюда ж ближче. (Співає).

Прокинувся чумак вранці
Та й полапав у карманці.
Всі кишені вивертає,
А там грошей вже чорт має...

Коло млина, коло броду...

III

Ті ж і Химка входить.

Химка. Годі тобі зіпати, хрести пельку та сідай снідати. *(Витягає з печі, наливає, ставить на стіл сніданок).* Та зроби що-небудь отому кнуреві... То ж нещастя з ним.

Лукаш. Яке там нещастя?

Химка. Піди подивись, що він робить.

Лукаш. Я й так знаю. На те він і кабан, щоб по-свинськи робити. Нехай я покличу Сайка, той йому зробить операцію. Ну, годі. Васильок, ходім снідати.

Васильок. Я вже снідав раз.

Лукаш. То не щитається. Ну, лишай. *(Скидає фартух, мие руки, сідає за стіл, їсть).*

Химка. Хоч би лоба перехрестив, безстрамник.

Лукаш. Хіба куліш добріший буде? Сідай, Васильок.

Той сідає. Сідає й Химка. Ідять.

Се ви з нових крупів варили?

Химка. Та вже ж не з яких... Старих же давно немає.

Ідять.

Лукаш. А олією якою засмажували, тією, що я у п'ятницю збив?

Химка. Ні, тією, що на опусті з річки тече...

Лукаш. Чого ж ви сердитесь? Я ж до вас привітненько кажу.

Химка. Лопай мовчки, не в'язни.

Лукаш. Іж, Васильок, куліш, здається, смачний.

Васильок. Ой же смачний...

Ідять.

Лукаш. А ти що вдома їв?

Васильок. Гарбуз.

Лукаш. Нічого, аби солодкий.

В а с и л ь о к. Солодкий...

Л у к а ш. Підожди, Васильок, скоро буде у мене великий празник, отоді ти наїсишся всякої всячини.

Х и м к а. Який то празник?

Л у к а ш. А хіба ви не знаєте?

Х и м к а. На цім тижні, крім неділі, немає празника.

Л у к а ш. Хіба ж я кажу, що небезпременно на цім?.. Може, на другім тижні, може, на третім, коли впаде.

Х и м к а. Мели, ніякого празника я не знаю.

Л у к а ш. Ну, як не знаєте, то й краще. Воно як разом підійде, то якось ще веселіше. Еге, Васильок...

В а с и л ь о к (хитає головою). Атож.

Л у к а ш. Ну, от і поснідав. Мамо, там я клав на полиці тютюн, чи він просох уже? (Встає).

Х и м к а. Не перехрестившись, зараз до тієї погані... У-у... нехрист.

Л у к а ш. Навіщо ж його хреститись, коли я ще курити збираюсь? Заразом тоді вже... Так висох?..

Дістає з полиці тютюн, крутить цигарку.

Васильок встав, перехрестився і сів до чобіт.

Х и м к а (прибираючи). У-у!.. Анциболот...

Л у к а ш (немов не чує). От спасибі, гарно підсушили. (Запалює, сідає до роботи). Ну, Васильок, на ось тобі чобіт — я вже поколов дірочки — забивай сюди шпильки. (Встає).

Х и м к а. А ти ж се куди зриваєшся?

Л у к а ш. Та треба ж кнуреві раду дати. (Всміхається). Піду покличу Сайка.

Х и м к а. Гляди мені, щоб часом не опинився у Сайчихи... Я вже носом чую...

Л у к а ш. Чудесний у вас, мамо, ніс... Та тільки ж, щоб ото я робив з вашою Сайчихою... Мені Сайко потрібний, то до його й піду. (Всміхається).

Х и м к а. Ну, то йди швиденько, та не базікай уже.

Л у к а ш. Та йду ж. (Одягся, пішов. У дверях). Напійте телечку, мамо, бо мені ж дуже ніколи. (Пішов).

IV

Ті ж без Лукаша.

Х и м к а. Аякже!.. Мені нема чого робити... Ой, хазяїн... Ну, зажди трохи, ми тебе приборкаєм.

Перетирає біля лави горщик.
Васильок стукає.

Ти б пішов, Василю, напоїв телицю. Там відерце маню-
сіньке стоїть під ганком, та й овечкам підкинеш. Піди,
Васю, погулай трошки на дворі, поки дядька немає.

В а с и л ь о к (*нерішуче*). Так дядько ж веліли шпиль-
ки забивати.

Х и м к а. Ото, яке лихо!.. Дядько. Піди, кажу, про-
мнись трохи.

В а с и л ь о к. Ось я зараз. Ще 10 шпильок тільки
й лишилось. (*Б'є*).

Х и м к а. Ну, добре. Я сходю в комору. (*Пішла*).

V

В а с и л ь о к сам.

В а с и л ь о к. Добра подошва... А шпильки, мабуть,
з поганої верби, бо так і ламаються. (*Б'є*).

VI

Х и м к а входить.

Х и м к а. Ну біжи ж, Василю, зроби, що я тобі ска-
зала. (*Щось під фартухом тримає*).

В а с и л ь о к (*надів шапку*). Аби дядько не лаяли.
(*Пішов*).

VII

Х и м к а (*сама. Виймає з-під фартуха пляшку, ставить
на стіл*). Вирядила обох... Поки він до Сайка справиться,
то ми швидше справимось... Незабаром Макар Демидович
буде.

Виймає зі скрині новий настільник, застеляє.

Є ще, слава тобі, царице небесна, кой-яке добро...
Всього не пограбували. Аби тільки діло склеїлось...
Є, всього є. Добре, що я приховала кілька пляшечок го-
рілочки... А то сей кат хіба дозволе вигнати... (*Ставить
закуску*). Десь у мене шматочок дзеркальця був... (*Риєть-
ся в скрині*). Хоч подивитись, яка я на лиці. Ага, ось

воно. (*Дивиться*). О, ще не дуже погана... Ой, матінко, а спідниця!..

Швидко дістає нову спідницю, надіває поверх старої.

VIII

Макара.

Макара (*просунув голову в двері*). Нема?..

Химка (*злякано*). Ой!.. Тьфу, се ви, Макаре Демидовичу, немає, немає — вирядила, заходьте.

Макара. Ну, от і добре.

Входить з клучочком у руках.

Ну, здрастуйте, Євхиміє Євхимівно. (*Ручкається, потім хоче поцілувати*).

Химка (*кокетує*). І навіщо ото воно здалося?

Макара (*розводить руками, вельми здивований*). Як то так, що навіщо?.. Хіба ви, Євхиміє Євхимівно, забули вже, навіщо то воно робиться? А я от кілька років удівцем, а ще й крапельночки не забув... Ге-ге-ге!.. Ну ж (*Поцілував*). От так... Тепер аж усередині тепліше зробилося... Немов окропу ложку сьорбнув.

Химка. Який там уже той окріп...

Макара. О, не кажіть, Євхиміє Євхимівно, — ще маєте кой-що... Ге-ге-ге!.. (*Тріпає її рукою по заду*). Я ось приніс вам, Євхиміє Євхимівно, гостинчика солоденького...

Дістає з кишені пакуночок, розгортає.

Химка. Що ж воно таке?

Макара (*таємниче і з задоволенням*). Сахарина!!!

Химка. Що таке?

Макара (*піднявши вгору пальця*). Сахарина! Тут така солодка, що з отакуньким шматочком можна цілого саму-вара випити... Страшенно дорога — та я не пошкодував, пийте на здоров'ячко — в накладку пийте.

Химка (*взяла*). От спасибі... А се що за клунок?

Макара. А се я чоботи захопив... Думаю, як що до чого... буває, наткнешся на того шибеника, то от, значить-ся, чоботи приніс у підчинку. Ге-ге-ге!..

Химка. Розумно, розумно... Ну, сідаймо ж за стіл, та й кажіть, чого се ви прийшли.

Макара. От тобі й на! Знову починається, значить-ся,

з початку? Не люблю я ото довго мнятися на однім місці... Мені аби швидше далі та й далі... Ге-ге-ге!

Химка (б'є його по руках). О, який ви прудкий!.. Ну, випийте для хвабрості.

Макара. Дай же, боже. (П'є).

Химка. Закусить, Макаре Демидовичу.

Макара (закусює). Собі ж, собі, Євхиміє Євхимівно.

Химка. Не забуду, ні. (Налила). Ну, будьмо ж. (П'є).

Макара. На здоров'ячко.

Химка (налила). Після першої, як то кажуть, не закусують... Звольтесь, Макаре Демидовичу.

Макара. Спасибі, Євхиміє Євхимівно. З радістю. Дай же, господи милосердний, щоб наше діло, значиться, пішло на лад, ге-ге-ге!.. Химочко!.. (Поцілував).

Химка. Тю, як тебе розмордувало!.. Пий уже.

Макара. За твое здоров'ячко. (Випив).

Химка. На здоров'я! (Налила). Закусуйте ж, Макаре Демидовичу.

Макара. Спасибі, Євхиміє Євхимівно.

Химка. За ваше здоров'я, Макаре Демидовичу. (П'є).

Макара. На здоров'я, Євхиміє Євхимівно. (Знову потріпав). Химочко!.. Ге-ге-ге!.. (Підсовується).

Химка. Та не казись, Макаре, говори краще діло.

Макара. Діло, значиться, як діло... Настя, наче хто чорта їй дав — і слухати не хоче про наше весілля. Куди вам, каже, женитися, коли з вас порохня сиплеться. Ну, та це вона, положимо, бреше, стерво, бо я ще й парубкові ніс утру, ге-ге-ге!..

Химка. Ой, парубче!..

Макара. Звісно. Ну, а твій песиголовець, іще не знає нічого?

Химка. Може, й догадується та мовчить і все тільки підсміхується.

Макара. Иш яке стерво... Та то, положимо, нічого, що підсміхується, аби преп'ятствія не робив нікого.

Химка. Ой Макаре, коли б нам не спізнитися, бо щось мені здається, що Лукаш за твоею Настунею бігає.

Макара. Ой лихо!

Химка. Чи не збирається він оце її сватати?

Макара. Дулю під ніс візьме, а не Настуню!..

Химка. Ну, то ото ж гляди, щоб нам не довелось

в дурні пошитися. Бо як Лукаш наполяже, то вже Настуня від нього не втече. Він у мене такий. А як діти поженяться, то що ми тоді робитимемо?

Макара. Те саме, що й зараз. Ге-ге-ге!.. Давай у цю ж неділю і перевінчаємось. Я оце був у отця Антона, то він згоджується... Без розрішення, значиться... щоб у той невірний сполком не ходити. Тридцять пудів пшениці бере. Та кат його бери — не пошкодую...

Химка. Тільки ж потихеньку, щоб Лукаш не довідався, бо переб'є.

Макара. Не бійся... Химочко!.. (Поцілував). Ге-ге-ге!..

Васильок у дверях, угледів і відсахнувся, швидко зачинивши двері.

Химка (налила). Ну, ще по одній!

Макара. Я з радістю хоч по дві. Чарка в тебе казна-яка (П'є). А горілка путня.

Химка. Не дозволя ж мій шибеник гнати — ніяк не дозволя.

Макара. От стерво!.. Він у тебе зовсім як камуніст. А де ж це ти дістала пляшку?

Химка. Та є трошки захованої. Він і не знає. Ой, лихо мені з ним: і не хреститься ж.

Макара. Нічого, скрутимо. (Налив, випив). Химочко, аби ти мене любила. (Обнімає).

Химка. Та вже ж ніяк. Люблю ж. Якби не любила, то не йшла б.

Макара. Вірно, ге-ге-ге! Химочко... Хим... очко... (Цілюються).

ІХ

Входить потихеньку Лукаш.

Химка. Ой, ну тебе, борода лоскоче.

Макара. Ге-ге-ге! Химочко...

Лукаш вийшов. За дверима.

Лукаш. Кхе, гм! (Тупає ногами). Васильок, Васильок, чого се ти надворі, хіба скінчив шпильки?

Васильок (знадвору). Баба послали.

Химка (хапає зі столу все). Ой, лишенько! Лукаш прийшов... (Метушиться, ховає).

Макара (за нею). Химочко... (Хоче поцілувати).

Химка (дає йому стусана). Сядь на лаві!
Макар. Ге-ге-ге! (Сідає на лаві).
Лукаш (знадвору). Ну, ходім, Васильок, годі поратись. А баба в хаті?
Васильок (знадвору). Я не знаю.

Х

Ті ж і Лукаш і Васильок входять.

Лукаш. Не застав я, мамо, Сайка. (Побачив Макара). О, дядько Макар. Здрастуйте! (Ручкається).

Макар. Здоров, Лукаше... А чого се ти, хазяйський сину, шапки в хаті не скидаєш? Вікона ж свята висить!

Химка. Скажіть уже хоч ви йому, Макаре Демидовичу.

Лукаш. От спасибі, що нагадали. (Скидає шапку). Я такий заклопотаний, знаєте...

Макар. Що ж то в тебе за клопоти такі великі?

Лукаш. Обрали мене учора на сходці председателем комнезаможа, то діла, знаєте, багато.

Макар. А, он воно що...

Химка. Як? Що ти верзеш? Та я тобі голову скрутю!

Лукаш. Та ви ж не подужаєте, мамо, ви вже занадто старі, а друге — що немає за що...

Химка. У, супостате, сам до голодранців лізеш...

Макар. У комзлідні, значиться... Ге-ге-ге!..

Лукаш. Правильно, всяк до свого гурту. А ви се чого забрели до нас, Макаре Демидовичу?

Макар. Чоботи приніс тобі, щоб підчинив, зовсім немає підметок.

Лукаш. Ну що ж, підчиню, тільки не сьогодні, бо треба кінчати пару чобіт чоловікові, завтра, може, встигну. Де ж ваші чоботи?

Макар. Ось вони зав'язані.

Лукаш (всміхається). То розв'яжіть же.

Химка. Підчиниш і сьогодні, сідай та й зроби, коли чоловікові зараз треба.

Лукаш. Ну-ну, розв'язуйте, побачу, які чоботи.

Макар (розв'язує зразу мішок, потім виймає вузол у платку, розв'язує далі другий платок. Всі дивляться. Він на середині хати). Ну й намотала... Вже що як зробіть, так зробіть.

Лукаш. Се хто, Настуня?
Макар. Та вже ж не який дідько.
Лукаш. Правда ваша — Настуня вже що як зроби-
ть, то зробить...
Макар (розв'язує останній платок). Що воно таке
кругле, немов не чоботи?
Лукаш. Та що ж там?
Макар (розв'язав, аж там здоровий гарбуз). Ди-
вись... Чи не собача печінка?..
Лукаш. Ха-ха-ха!.. Замість чобіт та шишка. Дивись,
Васильок, чи вона не волоська? Ха-ха-ха!..
Васильок. Я не знаю.
Химка. Чого ти іржеш як жеребець?..
Макар (геннув гарбуз об долівку). Тьфу, сатана!!!

Завіса

Картина 2

Середина Макарової хати. Вбрана по-селянськи розкішно. В углі
стоїть діжка, накрита рядном.

I

Макар, Савка і Федір. Сидять за столом, п'ють чай з блюдок.
На столі закуска, порожні пляшки і графин або бутель з розве-
деним сахарином.

Макар. Ну, то діло, щитати, покінчене, значиться?
Савка } Ну, звісно, об'язательно.
Федір } Про що тут і говорити...
Макар. Ну й добре. А ви, Федоре Миколайовичу,
вже заплатили страхожку та подвірне?
Федір. До посліднього дня крутив, а це прикрутили
у два рази більше. Мусив віддати.
Макар. От чортові козолупи, тягнуть та й тягнуть,
а тій злидві так воно якось легше обходиться.
Савка. Знають, бісові душі, з кого скільки потягнути.
Макар. Ого-го! Вони не знають!.. Наскрізь бачать.
Дозвольте, Федоре Миколайовичу, я вам ще наточу ста-
кан.
Федір. Наточіть, се вже буде дванадцятий, щоб до
дюжини, значиться.

Макар. Пийте, все одно окріп вилити. (*Налив, потім налива з бутля сахарин*). Се я путньої сахарини дістав у городі, бо тут лавушники галуноу в неї підмішують.

Савка. Еге, я оце купив якось на ряду у жидівочки, а воно чисте тобі мошенство та й годі.

Федір. Кажуть, що сахарина мозок сушить, та, мабуть, брешуть, я вже її скільки випив і в накладку і в прикуску, а нічого не чувую.

Савка. Найкраще питво ото в дїжечці. Шкода, що не готове...

Макар. Та хоч би на неділю постигло.

П'ють, сьорбаючи з блюдок і обтираючи рукавами лоби.

II

Входить Гаврило.

Гаврило. Дядьку Макар, що його робити, кобила почала телитися, чи то пак жеребитися, та ніяк не ожеребитися.

Макар (*не повертаючи голови*). Яка, гніда?

Гаврило. Гніда ж.

Макар. От матері її чорт! Не могла вона ожеребитися вчора або завтра... Не дасть і чаю напитися. Треба бігти. Звиніть, а якщо охочі, то ходім,— може, що посовітуєте.

Савка } Ходім, ходім... Побачимо. Буває всяк, всяк-
Федір } ко, мовляв, буває.

Встають із-за столу, хрестяться, надівають шапки і йдуть всі надвір.

III

Настуня (*входить із другої кімнати*). Иш, яке наробили... Ой господи, прибирай тільки після них. Як сядуть пити, то вже трьома самоварами не відбудешся. Як коні, п'ють. (*Прибирає*).

IV

Гаврило вбігає.

Гаврило. Ой, дай, Настуню, швидше ножа. Швидше, швидше...

Н а с т у н я. Що таке, що трапилося, навіщо вам ніж?

Г а в р и л о. Ой, не питай, Настуню, давай швидше, давай! давай!..

Н а с т у н я. Та що таке? Скажіть, навіщо?

Г а в р и л о. Ой, давай! Заріжусь сам, або хазяїна заріжу, або повід коло уздечки у коняки переріжу — одно з трьох...

Н а с т у н я. А бодай вас!.. (Дає ніж).

Гаврило побіг.

V

Н а с т у н я (сама). Коли б швидше справитись та побігти на низ — ще ж і разу сьогодні Лукаша не бачила. Серденько на попіл у грудях зотліло. Хоч би він розказав мені, як батько чоботи приносили підчиняти... Ха-ха-ха!.. Ой Лукаше, Лукаше, звів ти мене з розуму, і сама не знаю, що роблю... Слухаю тебе та й не знаю, що з того вийде...

VI

Г а в р и л о вбігає.

Г а в р и л о. На, Настуню, ніж, сховай його, нікого вже різати не треба.

Н а с т у н я (бере ніж). Ну й добре, що всі живі зостануться.

Г а в р и л о. Та гляди, сама не заріжся — він гострий, як підісок, чи то — як бритва...

Н а с т у н я. Хіба мені життя обридло?

Г а в р и л о. А хто ж його знає. Вас тепер, молодих, не розбереш. Он же Лукаш Крошчишин зарізався сьогодні. Хто його зна й від чого...

Н а с т у н я. Ах! Боже мій!.. Хто се вам сказав?.. (Кидається до дверей).

Г а в р и л о (зупиняє її). Постій, постій!.. Куди ти летиш?.. Його насилу спасли: притудили йому голову до шиї, а він і ожив. Ожив та й каже: «Трохи не посиротив своєї Настуні...» Хе-хе-хе!..

Н а с т у н я. Ой, бодай вас, дядьку Гаврило. Чи то ж можна так жартувати!

Г а в р и л о. Хе-хе-хе!.. А якби я спитав у тебе, кого

ти більше кохаєш — мене чи Лукаша, то ти б ніколи не сказала правди; збрехала б, що мене більше кохаєш, а Лукаша аж ненавидиш, а тепер я добре знаю, що я нещасний чоловік. (Трагічно). Піду ж натоплю сильно баню, сяду на полок і зжарюсь на вугілля. Прощай, Настуню!.. (Пішов).

VII

Н а с т у н я (сама). Ой-ой, бідне серце. От ворог клишоногий, як страшно налякав... Немов весь світ разом перевернувся. Хі... От дурна, се ж він нарощне, щоб узнати... Ай-ай-ай. Що я наробила...

VIII

Мака р входить.

Мака р. Що, знову якогось фука устругнула? Що ти там наробила?

Н а с т у н я. Стакана розбила.

Мака р. Де? Якого?

Н а с т у н я. Осісьо. (Випускає з рук стакан, стакан розбивається).

Мака р. Чи ти при своїм розумі? Скажена ти!

Н а с т у н я. Я не знаю.

Мака р. Не знаєш? То я знаю. Гарбуза хто положив мені в мішок замість чобіт? Га? Хто, питаю?

Н а с т у н я. Гарбуза? Вам? Я не знаю. Я ж вам поклала чоботи в мішок, а в другому мішку був гарбуз,— то я хотіла віднести бабі Горпині, у неї ж, бідної, немає, а ви замість чобіт та взяли мішок з гарбузом, хто ж вам винен, було б подивитись.

Мака р. Подивитись? Хіба ж мені повилазило, що я не бачив, як на лаві лежали чоботи в мішку, а потім опинився гарбуз.

Н а с т у н я. Ну я ж не винна, що чоботи в гарбуз обернулись. Мені аж страшно, може тепер у нас все буде перевертатись?

Мака р. Не бійся, не буде перевертатись...

Н а с т у н я. А може, то вони оновились у мішку? Тільки чого ж небазпременно оновляться у гарбуз? Нехай би чоботи в ботинки оновилися або хоч в штани,

а то в гарбузі! Се й мені дивно. Та он же й другий мішок лежить... Я його й не розв'язувала. От подивіться.

Макар. Хай ти сказися... Знову якусь матрибуцію підводиш...

Настуня. Таточку, вірне слово, нічого. Я ж до нього й не торкалася.

Макар. А де він? (*Бере мішок, розв'язує і витрушує. Падають чоботи*). Ось вони де... (*Замислився*).

Настуня. От вам і все... А ви аби тільки нападати... Самі богзна про віщо думають та за тими думками замість чобіт гарбуза в підчинку носять, а на других нападають... Ой господи, що ви тільки робите?

Макар. Не дерчи. Годі! Сам знаю, що роблю. Тобі до того немає діла.

Настуня. Як то немає? Хіба я наймичка у вас?

Макар. Не дуже розбазікуй... Та готуй усе на неділю, може який случай буде.

Настуня. Який же то може бути случай? Хіба корова отелиться?

Макар. Я тебе як отелюся, то ти юшкою вмнешся!.. Те, що я тобі говорив — так і буде. У неділю, значиться... Щоб все справно було.

Настуня. Ніяк, тату, не зрозумію, про віщо ви саме натякаєте. Чи про те, чи про друге. Я ж вам теж кой-що говорила.

Макар. Не верзи дурниці. Добре розумієш, що я думаю...

Настуня. От же ні крапельночки.

Макар. Тю! Ну, то я оженись у неділю хочу.

Настуня. І я ой же хочу заміж, то, може, за одним заходом, тату? Ха-ха-ха!.. (*Побігла в другу кімнату*).

IX

Макар. От чортове насіння! Ну, нічого, крути не крути, а не перекрутиш і не викрутиш. Не так я наважився... Чуєш, Насте? Насте, щоб тобі позакладало!..

Настуня (*з другої кімнати*). Та чую ж, чую.

Макар. Я зараз піду з дому, з людьми нам треба діло зробити, а ти тут наглядай за всім, та роби мені, що тобі велено.

Настуня (*з другої кімнати*). Аякже, оце буду зараз

починати... Тату, а то нічого, що як ви оженились, а я вийду заміж, то ми дуже близькою ріднею станемо?

Макар (не зрозумів). Як?

Настуня. А ваша ж молода родичкою доводиться Лукашеві. Ха-ха-ха!..

Макар. Тьфу! (Плюнув, пішов).

Х

Настуня (входить з кімнати). Не понаравилось, аж розсердились, ну, та нічого, добре, що пішли з дому.

ХІ

Гаврило увійшов при останніх словах.

Гаврило. Не дуже добре, бо се вони знову, як закурбачать, то, мабуть, днів зо три будуть пиячити. А тут пшеницю змійкувати треба, та немає з ким. Може, ти, Насте, вільна, то ходім.

Настуня. Якраз. Мені саме так ніколи, що аж руки трусяться.

Гаврило. Хе-хе-хе, та я бачу. Ож ходім, я щось тобі скажу таке про Лукаша, що в тебе й ноги затрусяться.

Настуня. Ну вас, ви вже й так сказали раз... У мене аж всередині захололо. Мені треба прибирати.

Пішла в другу кімнату.

ХІІ

Гаврило (сам). Ну-ну, побачимо, як воно змелеться. Старий так що каміння добре придавив.. Ану, як воно тут? (Прикладає вухо до діжки, слухає). Шумує потроху... Скільки ото хліба переводять на отаке казна-що... А як налога дати, то ще й стогне, як та казанська сирота, що хтось казав... От якби оце міліція зараз наскочила: «Ето што?» А я: тик... мик... смик... Ето, ето... Опара... Хлеб будемо пекти на весілля... Женитись думаю... «Ти арестований!!!» А я: «Хіба? Ова!» Та на хазяїна якби нацькував... От була б штукенція... Охо-хо-хо!.. Треба, мабуть, іти щось робити.

ХІІІ

Лукаш входить при останніх словах.

Лукаш. Що се ви хочете робити, дядьку Гаврило? Здрастуйте. (*Простягає руку*).

Гаврило. Ш-ш-ш... Тихше... Не гомони. (*Показує на кімнату*). Я й сам не знаю, що його робити.

Лукаш (*з тривогою*). Та що таке, що тут у вас діється?

Гаврило. Біда, Лукаше, така біда, що старий, мабуть, із розуму зійде.

Лукаш. Катма з чого сходити — він і так дурний!

Гаврило. Тобі та мені, звісно, смішки, а, мабуть би, й ти здурів, якби таке лихо...

Лукаш. Яке лихо?

Гаврило. Ти не стрічав хазяїна?

Лукаш. Бачив, він кудись подався.

Гаврило. Нічого тобі не казав?

Лукаш. Нічого, а що?

Гаврило. Ото ж подався за лікарем.

Лукаш. О?! Говорить швидше!..

Гаврило. Настуню бичок рябий рогом прямо наскрізь проколов.

Лукаш. Що?.. Що таке?

Гаврило. Лежить в кімнаті, кров'ю підпливає. Біжи мерщій хоч попрощаєшся, бо, мабуть, кончиться, як не побачить тебе.

Лукаш (*біжить до дверей*). Настуню! Зірочко моя! Що з тобою поробили?

ХІV

Ті ж і Настуня з дверей.

Настуня. Ой! Лукашику!

Лукаш (*спинився*). Настуню! З тобою нічого не сталося?

Настуня. Ні, а що?

Лукаш. Ну й дядьку Гаврило! Вам хіба за наймита бути? Вам якби артиста з себе виробляти у тіятрі.

Всі сміються.

Гаврило. Хе-хе-хе!.. Обох полоскотав трохи... Нічого, се здорово, знаєте, помагає... Хе-хе-хе!..

Пауза.

Німа сцена: Лукашеві й Настуні кортить лишитися удвох, а Гаврило не йде з хати.

Лукаш. Що то он на дворі, дядьку Гаврило, корова бігає. Відв'язалася, мабуть.. Треба б прив'язати...

Гаврило (всміхається). Нічого, нехай побігає, то я нарочито відпустив її.

Пауза.

Лукаш зітхнув.

Гаврило. Хе-хе-хе!.. Ну, бог з вами, підуд! Ви ж не будете боятися самі в хаті?

Лукаш } Ні, ні, не будемо. (Сміються).
Настуня }

Гаврило. А якщо злякаєтесь, то гукніть — я буду на дворі. (Пішов).

XV

Ті ж без Гаврила.

Лукаш. Здрастуй, ластівочко моя. (Цілує).

Настуня. Здрастуй, Лукашику, голубчику мій.

Лукаш. Як же він мене злякав страшенно, сказав, що тебе бик рогом проткнув.

Настуня. Ха-ха-ха!.. От чоловік, а мені казав, що ти зарізався. Я трохи не вмерла на місці.

Лукаш. Ха-ха-ха!.. Ото він нас обох любить та й жартує з нами. Настуне, ягідко моя, а ти ж скучила за мною?

Настуня. Ой-ой, боже мій! Насилу діждалася. Хотіла вже бігти на низ: думаю — чи не побачу тебе на городі.

Лукаш. Який же я щасливий! А батько нічого не говорив?

Настя. Де там, ха-ха-ха!.. За гарбуза було мені.

Лукаш. Ха-ха-ха! Гарна вийшла комедія. Як вийняв він його з мішка, так я трохи не лопнув зі сміху.

Настя. А що ж ми будемо робити, Лукашику?

Батько наважився в одну душу повінчатись у неділю з твоєю матір'ю.

Лукаш. Ова! А ми своє діло зробимо. Ось слухай мене.

Настуня. А ну ж, ну, як ти надумав.

Лукаш. А ось як: у неділю нехай вони що хочуть роблять у попа, а в ісполкомі їм розршення не дадуть, бо я вже балакав з секретарем підвідділу. Балакав з ним, і він уже знає, що ми в неділю прийдемо до його та й повінчаємось.

Настуня. Як же ми повінчаємось?

Лукаш. А так: вінчання коротке — записався в книжки, бомагу получив та й уже.

Настуня. Ой Лукашику, як же се? Без нашого попа виходить? Я так не можу... Що ж люди скажуть... Чи то можна?..

Лукаш. Та на біса нам здався отой піп? Хіба ми й так не будемо добре жити? То все дурниці, аби ти мене кохала, а я так на руках тебе носитиму, і пилиночка на тебе не впаде.

Настуня. Ой, Лукашику, боюся я так. Як же се? Вони в церкві, а ми тутка? Що ж воно буде?

Лукаш. Нічого, добре буде. Бо вони без розршення, а піп не має права так... От вони як приїдуть з церкви, а ми й скажемо, що ми вже чоловік і жінка... От їм і все. А їх тоді розведуть, бо вони незаконні, а ми, виходить, будемо законні.

Настуня. Хіба тепер хто в книгу не записаний у сполкомі, то й не щитається?

Лукаш. А не щитається!

Настуня. Ой Лукашику, чудно якось, що без попа... З мене ж люди сміятимуться, а батько так проклене...

Лукаш. Ех Настуню! Чого там чудно?.. Хіба ж тепер так люди дивляться на білий світ, як наші батьки дивилися? Чи ти мене не любиш, або не знаєш, або не віриш мені? Хіба не все одно, як ти за мене вийдеш? Других і піп обкрутить у церкві, а живуть по-собачи, а я ж буду глядіти тебе, а любитиму так, що ти й не згадаєш, як ми повінчалися... Я от тепер без тебе, немов без душі... Сяду чоботи шити, а ти так і стоїш мені перед очима. З Васильком бува про тебе балакаю... Як почую твоє ім'я, то немов мені музика гарно заграє в грудях... Ех, Настуню!.. Повно в мене отут-о. (Показав на груди).

Немов там сонечко сяє і пташки співають. Часом аж дихати буває важко від щастя...

Н а с т у н я. Коханий мій, яка ж я щаслива! А тільки ж, Лукашику, що ж то за весілля буде, як ні попа, ні челяді, ні музик, нічого... Яюсь сумно...

Л у к а ш. Люба моя, сонечко моє, не турбуйся — тільки попа й не буде, а челядь і музики — то се безпременно. Та до мене все товариство зійдеться, та ще й з дівчатами, а ти покличеш всіх своїх подруг — таки молоді за молодих... Буде повна хата... Ще й старим доведеться у нас погуляти... (Сміється). А до попа, то се ж коли завгодно можна, коли вже ти не зможеш так зі мною жити...

Н а с т у н я. Лукашику, дорогий мій... Ой який же ти розумний та догадливий... Як ти хороше придумав... Спасибі тобі... А тільки чогось страшно... Як же воно буде?..

Л у к а ш. Ну, коли так, то прощай... Коли ти не віриш мені...

Н а с т у н я. Ой Лукашику, вірю, вірю, піду, піду...

Л у к а ш (цілує її). Підем?.. Ластівочко моя, щибетушечко... Будемо жити, як у раю, будемо робити і будемо щасливі... Коханочко моя!..

Завмерли в поцілунку.

XVI

Входить Г а в р и л о.

Г а в р и л о (зачиняючи двері). Ну, Насте, будемо змійкувати пшени... (Побачив). О, чи тобі ще ніколи? Ну, то я піджду, я думав, що ви вже справились...

Вони стрепенулись.

Л у к а ш. Це я... се я їй тихенько... на вухо щось розказував, дядьку Гаврило.

Г а в р и л о. А, ну-ну, доказуй, доказуй уже, я піджду трохи... Хе-хе-хе!

Прихилився до свірка, тихо сміється, дивлячись на ніяковість Лукашеву і Настунину.

Картина. Всі сміються зразу потихеньку, потім бурхливо регочуть.

Завіса спадає

Картина 3

Декорація та сама, що і в 1-й картині.
Хата по-празниковому вбрана.

II

Лукаш і Химка.

Лукаш (*ваксує чоботи*). Куди оце ви, мамо, прибираєтесь? До церкви ж пізно вже. На достойно давно передзвонили... Скоро люди з церкви повалять.

Химка. Нічого, для нас відчинять церкву удруге.

Лукаш. Для кого ж се «для вас», хіба ви не самі збираєтесь до церкви, а з компанією?.. Цікаво, цікаво...

Химка. І чого б ото я цвірінчала... (*Перекривляє*). Цікаво, цікаво... Ось як останешся без матері, тоді визнаєш, як жити, та й навчишся родителів почитувати.

Лукаш. Хто ж, мамо, більше почитує родителів, ніж я? Покійний батько сам говорив, що коли б усі сини такі, як я, то родителям весело жилося б на світі. А після їхньої смерті, чим, скажіть, я не догодив вам, коли і в чім вас не почитував?..

Химка. Ось як останешся сам, тоді згадаєш всі свої дурниці, через котрі мені хата своя остогидла.

Лукаш. А куди ж се ви збираєтесь від мене? Хіба світ за очі? Так ви ж досить старі задля такої далекої мандрівки...

Химка. Бодай тобі, сину, так легко було на білому світі жити, як мені оце тебе слухати... Іди вже краще ти світ за очі, а мені ще трошки пожити хочеться...

Лукаш. Ех мамо, мамо! Дивно мені й чудно, що отакі старі шкарбани, як ви, хапаються за життя, мов чорт за пухлу душу... Так немов вам вісімнадцять літ, що вам так кортить того солоденького...

Химка. Щоб уже тебе золотуха напала від солодкого, сину мій... А мені хоч би на старості пожити спокійно та по-християнськи вмерти.

Лукаш. Так оце ви й хочете з рідного гнізда іти в чужу хату умирати? Слухайте, мамо, мене добре: якби оце ви оглянулись та зрозуміли, що ви стоїте мені посеред шляху і до того ще й собі шкодите, якби ви схаменулись та кинули к бісу усі свої думки, то далеко краще б воно

було. Я б зробив вашу старість спокійною, не допускав би вас до роботи, не клопотали б ви своєї голови, була б у вас невістка, то й не довелося б вам жалкувати... А так — із цієї каші, що ви заварюєте, вийде такий куліш, що соромно буде і в рот його взяти. Ви добре мене знаєте — коли я наполяжу, то зроблю так, як мені подобається.

Х и м к а. Щоб ти не дїждав більше вчити свою матір... Я, як задумала, так і зроблю, а ти собі тут хоч і голову скрути — не моє діло. Маєш хату — то й живи собі, женись, чи не женись, не буду тобі ставати поперек дороги...

Л у к а ш. Не будете? От спасибі вам, мамо, за ласку. Ну, то глядіть же, не нарікайте на мене, коли вам буде опісля соромно, та й робіть, коли так, що знаєте... Я зараз піду з дому — чи немає там чого поспідати?

Х и м к а. Приходь на обід та заразом уже. Сьгодні ж таки неділя, — та й чудно буде від людей, коли рідний син на сей день хати відцурається... Треба ж таки поспідати за столом.

Л у к а ш. От тобі й на... Аякже — таке діло. Ви не турбуйтеся, у мене все буде справно. У мене ж сьгодні весілля... А ви боїтеся, щоб я не забіг з дому... Чи то можна? Я тільки вам розказав, що в мене отут-о всередині, на серці каменем лежало... А розказавши, я, звісно, буду робити все, що мені полагається сьгодні зробити... От зараз піду на підготовку... Може, ще й музику дістану.

Х и м к а. Та навіщо та музика, ти вже як розходишся, то й краю нема. То гопки пливав, а то вже й музики.

Л у к а ш. Е, ні, мамо! Як можна? Такий день у мене сьгодні, та щоб без музики?.. Ніяк не можна... Ну, справляйтесь ж поки що без мене... (Пішов, на дверях спинився). Мамо... а може, одумаєтесь, поки не пізно?.. (Та мовчить). Ну... нехай...

Пішов.

II

Х и м к а (сама). Слава тобі, господи. Хоч і важенько було, а таки моє зверху... Кат його не вхопить без Настуні, знюхається з другою, а я б що робила без Макара?.. Такого гарного жениха втратити, та щоб же я за дурна була... Мовляв, хапаєтесь за життя, як чорт за пухлу душу... Ох-хо-хо!.. Парубче, парубче, ти думаєш, що як

жінці стукнуло п'ятдесят років, то вона вже мерщій і в труну моститься?.. (Пхикає). Як то гірко та сумно нудьгувати в самотині, ні з ким побалакати, нікому правдоньки відкрити... А в нього ще не одна може бути... Коли б уже швидше бояри приїздили, а то чогось аж ноги трусяться, здається, все приготувала: і холодчику, і киселику, і горілочки.

III

Входить Васильок.

Васильок. Здрастуйте, з неділею будьте здорові. А дядько Лукаш дома?

Химка. Здоров, Василю. Навіщо тобі дядько?

Васильок. Вони веліли мені вчора, щоб я сьогодні прийшов до їх у обід чогось.

Химка. У обід? Так ще ж рано. Немає дядька дома, пішов по ділу.

Васильок. Ні, вже з церкви люди йдуть, то я піджду їх.

Химка. Ой матінко! З церкви, кажеш, йдуть?.. Чого ж се їх немає так довго? (Підбігає до вікна). Ага, приїхали, приїхали... (Поправляє настільник). Приїхали... Кхе, гм... Ой... Приїхали...

IV

Ті ж і Савка й Федір входять.

Савка (п'янений). Здрастуйте, з неділею...

Федір. Будьте здорові. (Теж п'янений).

Савка. Приїхали ми від нашого короля. (До Федора). Підкажуй...

Федір. Підкажуй...

Савка. Щоб, значиться, вкрасти жар-птицю, молоду дівичю...

Федір. Та ну його к бісу... Збирайся швидше, Химко, та будемо поганяти, бо Макар цілу службу поклонив в церкві одбиває... Уже, мабуть, гулі на лобі повискакували.

Химка. Та мені недовго, я вже готова. Тільки зверху що-небудь надіти та й усе.

Савка. То, значиться, одягайтесь.

Федір. А боярам тим часом по чарці дай, бо в мене щось так у животі болить, а в тебе, свате?

Савка. Прямо пече й ріже, нема нікогоного спасіння.

Федір. Так от, значиться, Химко, поможи нашому горю.

Химка. Аякже, небезпремінно... Ось звольте. *(Дає по чарці)*.

Савка. Дай же, господи, щоб ви жили іще п'ятдесят років, та любіть Макара, бо він сильно хороший чоловік. *(Випив)*.

Федір. А головне — в нього серце таке ніжне... як... як... хто його знає й що...

Савка. Як ото спілий баклажан — що придуши його трішки, то він тобі так у мордяку й цвиркне...

Химка. Ви вигадаєте... І навіщо б ото я його душила...

Федір. Ну, то вже ваше діло, давай ще по чарці та будемо поганяти, а то піп і церкву зачинить...

Савка. Не зачинить, хіба він дурний... За тридцять пудів пшениці він не то що цілий день... Ну, будьмо ж здорові.

Федір } На здоров'ячко!
Химка }

П'ють. Химка одягається.

Химка. А ти, Василю, погуляй у нас у хаті, поки дядько Лукаш прийде, а потім будеш у нас на весіллі гуляти, я тобі шишечку дам.

Васильок. Я погуляю. *(Виймає насіння, сідає на лаві і лускає)*.

Федір. Ну, нехай господь милосердний нам допомагає і пречиста благословить.

Савка. Щоб у зручний путь, та в щасливу дорогу... Благословляю тебе, Химко... *(Піднімає руку, в'яло хрестить)*.

Химка. Спасибі, спасибі, ну їдьмо.

Савка. Поганяймо.

Пішли.

V

В а с и л ь о к (сам лузає насіння). Ніяк не розберу, що воно робиться... Так немов баба заміж виходять тільки ж [. . . . .]*.
Ну, ось прийдуть дядько Лукаш, спитаю в них, хоч як, а спитаю... (Лузає).

VI

Входить Г а в р и л о з хлопцями й дівчатами і музикою.

Г а в р и л о. Оце вам тут буде веселіш, та глядіть мені не підгадьте.

В с і. Не турбуйтеся, не турбуйтеся, дядьку Гаврило, вже постараємось.

1-й п а р у б о к. Аби долівка витримала та стеля не зірвалась.

Регіт.

Г а в р и л о. Та я знаю, що ви здатні плигати, коли ж тут не тільки ногам, а й макітерці (показує на лоба) треба дати роботу.

В с і. Ого-го... Не бійтесь, не підгадимо, не буде стидно. [. . . . .]*.

1-а д і в ч и н а [. . . . .]*.

1-й п а р у б о к. Ах ви ж, кислоокі, дивись, які сміливі. Ану, хлопці, покажіть їм, які ми горобці.

П а р у б к и. Давай, хапай, чого вони!.. (Ловлять дівчат).

Д і в ч а т а (тікають). Ой лишенько, чи ви показалися, хлопці... Та ну його к бісу, ми більше не будемо...

В хаті гармидер.

Г а в р и л о (кричить). Ей, ей ви, чортолупи!.. Що се ви робите, ви ж хату розвалите, де ж ми весілля справлятимемо?

Регіт.

1-й п а р у б о к. Та хіба ж з ними можна інакше поводитись, як вони самі аж горять [. . . . .]*.

1-й п а р у б о к. Хлопці, чуєте? Ми їм не потрібні... То ходімо у третій звод. Якого ми тут дідька не бачили.

* У цих місцях рукопис п'єси пошкоджений (ред.).

Парубки. Вірно, ходім, ходім, там кращі є... (Хотять йти).

Гаврило. Ой, хлопчики-голубчики, що ж се ви робите? Ви, бісові сороки, просить тепер чесне парубоцтво, щоб осталися, коли зобідили.

1-а дівчина. Орли наші, ті що на сідалі коло курей сплять, простить нас, дурненьких, ми більше не будемо...

Всі сміються.

Парубки. Ну, на цей раз прощаємо.

Гаврило. Ото тільки, що зараз весілля, а то б ніяк не слід було простити... Хіба ж так колись парубкували?.. Ех ви, парубки, парубки... Не парубки, а парубченята.

Дівчата сміються.

1-й парубок. От тобі й на! Ану ж розкажіть, як ви парубкували?

Всі. Розкажіть, розкажіть, дядьку Гаврило!

Гаврило. Ех, аж солодко згадати. Було, як оберемо кого за березу...

Всі. Що то за береза?..

Гаврило. Найстаріший, значить, парубок, і ото він що як сказав, так немов сам Микола другий із Петербурга прописав... Порядок був... Було дівчина перед парубком, як овечка та, а провиниться, враз її парубок за фартух та з джогу під музику, аж зашумить.

1-й парубок. А в нас, бачите, вже не так. Як тільки ти їй по мордяці хочеш заїхати, або що, то вона тобі як заспіва про женське равноправ'я, та як нагадає про міліцію, то й рука якось не піднімається — шкода стане.

Регіт.

Гаврило. Зовсім перевівся народ, дуже м'яким, сердечним, зробився... Ну, ви ж тут гуляйте, а я вигляну, чи не ідуть.

1-й парубок. Добре, добре.

Всі. Добре, добре.

1-й парубок. Ану, давайте попробуємо, які у дівчат голоси... Чи тонкі, чи грубі...

Всі. Давайте, давайте.

Співають.

Тече річка невеличка
З вишневого саду,
Кличе козак дівчиноньку
Собі на пораду і т. д.

Музика підіграє.

1-й парубок. Ну, а тепер і до танців можна. Грай, Сидоре, метелиці!..

Дівчата. Ні, шпар кадрелю, ланцета, польку!

Парубки. Метелицю, метелицю!..

Музика грає метелицю, всі танцюють.

VII

Вбігає Гаврило.

Гаврило. Шш!.. Годі... В ряди стройся, сідайте на лавах та лузайте насіння... Приїхали...

Раптом музика увірвалась, всі сідають, лузають насіння.

VIII

Входять — Макар, Химка, Федірі Савка.

Макар } (хрестяться). Здрастуйте, з неділею будьте
Федір } здорові.
Савка }

Парубки й дівчата } Доброго здоров'я, будьте й ви здорові...
} з неділею.

Химка. А де се вас стільки набралось?

Гаврило. Хіба вони знають, що в родителів треба спитати.

Сміх.

1-й парубок. А ми ж прийшли на весілля та й дожидаємо молодих, щоб поздоровити їх з законним браком...

Макар } (кланяються). Спасибі вам, спасибі.
Химка }

Знову кланяються.

Макар (набик). Де вони в чорта набралися?

Федір. Оце так добре, що й музика є, я страшенно люблю музику, а ти, свате?

Савка. Я самогонку дужче люблю.

Сміх.

Химка. Зараз, зараз, Савко Панікарович. Що ж це Лукаша й досі немає, можна й за стіл сідати вже.

Макар. Та чого ж його гаяться? Аби для закону, то можна й швиденько, а в мене вже будемо гуляти як слід.

Федір. Вірно. Ну й мошенник же, я тобі скажу, Макаре, наш піп, за тридцять пудів та отак швидко обкрутив вас... Цього й не казав, що... той... Свате чого він не казав...

Савка. Я в богослуженні не дуже тямлю, на паску знаю, що Христос воскрес, а що сьогодні, то спитай у попа.

Сміх.

Гаврило (глянув у вікно і зробив знак музикам).
Ось і молоді...

Музики грають марш.

Макар. Що? Які молоді?.. Що ти верзеш, дурню?.. Га?..

Химка (до музик). Тю на вас, халепа, чого се ви граєте?

Парубки й дівчата встають. Макар і Химка дивляться на всіх незрозуміло.

ІХ

Входять Лукаш і Настя.

Лукаш. Здрастуйте, товариші чесне парубоцтво і ви, дівчаточка червоненькі.

Дівчата і } Здрастуйте, поздоровляємо вас із закон-
Хлопці } ним браком...

Гаврило. Юр́а, юр́а!..

Всі. Ура, урааа!

Лукаш і } Спасибі вам, щире спасибі,
Настуня } (кланяються). що не погребували нашою хатою та нашою бідністю.

Мака́р (скаже́нє). Що?.. З яким законним браком?..
Ах ви, чортове насіння!.. Ти чого приволоклася, Насте?
Що се за порядок?..

Лука́ш. Тихше, батьку Мака́р! Не зачіпайте моєї жінки, бо я, як коли, то буваю сердитий...

Мака́р. Це, значитьса, піп і їх уже встиг обкрутити... Де ж ти, Лукаше, пшениці взяв?..

Сміх.

Лука́ш. Я обійшовся без пшениці, бо в попа ми не були...

Химка	}	Не були?.. То, значить, не законні!.. Слава тобі, господи...
Мака́р		
Феді́р		
Савка		

Мака́р. Ах ти, паскудо! Що ж се ти батькову голову соромом задумала покрити?.. Як ти сміла, невінчана? Геть з хати!..

Лука́ш. Батьку! Прич руки...

Химка (плаче). Ой, що ж се ми наробили...

Лука́ш. Самі винні, мамо, я вас попереджав... Та годі, не плачте... Не такий страшний чорт, як його малюють... Ви повінчалися в попа за тридцять пудів, але ж ви не записалися в книги у підвідділі й через те ваше женихання і виїденої крашанки не варт. То вас і розвести можна. А ми з Настунею пішли рівною доріжкою і от маємо бумагу від ісполкому (*Показує*), і через те наше весілля законне...

Га́врил о. Юра́, юра́!..

Всі. Ура, ура!

Мака́р. Виходить, що ми з тобою, Химко, в дурні пошились...

Сміх.

Лука́ш. Оце ж відгуляйте наше весілля, та й забудьте про те, що колись можна було видати дочку або оженити сина, як схочеться... Тепер не видасте і не ожените... А так як схоче, так і піде, так і ожениться. Ваше минулося, а наше починається... А до попа можна й опісля, якщо так не проживемо... Так, товариші чесне парубоцтво?

Парубки. Вірно!.. Спасибі, Лукашу...

Лука́ш	}	Спасибі й вам, що не осудили нас, а ще й радієте з нами.
Настя		

С а в к а. Ну, один кат, аби весілля та могорич... А тобі, Макаре, навіщо воно здалося? Тільки клопіт!..

Сміх.

Ф е д і р. Грай, музико!.. Я буду танцювати...

Л у к а ш. Ану, товариство, веселої, щоб наші батьки не журилися.

Співають.

Хай минеться лиха доля,
А краща прилине.
Хай за вітром в чисте поле
Недоля полине...

А ми будем добре жити
На лихо старому...
Нехай цвітуть свіжі квіти
В житті молодому.

Гопак. Васильок танцює.

1921 р.

З а в і с а

КОЛИСЬ І ТЕПЕР

Інценівка в трьох картинах
на п'ятиріччя сельбудів на Україні

Картина 1

Приміщення «Просвіти». Звичайна кімната. Двоє дверей: одні просто, другі ліворуч (або праворуч). Шафа з книжками. В кутку велика ікона, горить лампадик. На стінах портрети царя, цариці, архиерея тощо. (Можна намалювати щось подібне й підписати: «Его Императорское Величество Государь Император и самодержец всея Руси Николай II». А під архиреем: «Его высокопреосвященство архимандрит Антоний»).

Ослони. Стіл. Двоє вікон.

В кімнаті брудно. На підлозі — сміття, лушпиння з насіння, папір, недокурки.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Ма к і т р е н к о Сафрон Демидович — голова правління «Просвіти», ситий лавушник.

Г е в е л — багатий хуторянин

О т е ц ь М а т в і й — піп

В а с и л ь І в а н о в и ч — псаломщик

С а в к а — дід, років 65, сторож у «Просвіти».

П о п і в н а.

В а т у л я — учитель.

Махтодь }
Петро } бідні селяни.
Данило }
Урядник }

Багаті й бідні селяни.

I

За столом сидять Макітренко й піп. Перед ними пляшка, чарка й закуска.

Макітренко. Ну, благословіть, отець Матвій.

Піп. Благословити — це раз плюнуть. А нам же про діло треба поговорити... Не поміша?

Макітренко. Таке вигадаете. Хіба ж православний чоловік до діла може братись, не причастившись? Ну, во ім'я отця і сина... (Подає чарку).

Піп. ...і святого духа. (Перехилляє).

Макітренко. Амінь! Ге-ге-ге... (П'є).

Піп. Сюди ніхто, буває, не заїде? Бо, знаєте, щоб часом не побачили...

Макітренко. А який сюди дурень заїде? Збори ще не скоро.

Піп. Ну, то ще давайте во ім'я отця...

Макітренко (наливає). Благословляйтеся.

П'ють.

Піп. Тепер про діло. Де ж це той Василь Іванович?

Макітренко. Та й Гевела ж немає ще.

II

Входить Гевел.

Гевел. Хто каже, що немає Гевела? А це тобі який біс! Е, ви вже засідаєте... Боже поможи.

Макітренко. Спаси господи. Сідайте, Хомо Хомовичу, та й ви допоможете.

Гевел. Аякже. Гуртом і батька добре бити. (Сідає).

Піп. Воїстину. А нам тепер доведеться-таки як слід згуртуватися. Бо щось я помічаю — у «Просвіті» не все добре.

Гевел (підносить до рота чарку). А що саме? Може, про того вчителя? Наплювати! Будьте здорові. (П'є).

Ма кіт ренко. Господа! Чи наплювать чи не наплювать — це ми зараз усе розберем. Може почнем, отець Матвій?

Піп. А починайте, Сафроне Демидовичу. Нас же троє вже.

Ма кіт ренко. То, значить, господа, про діло. Я скликав сьогоднішнє засідання, щоб поговорити про роботу «Просвіти» та показать вам нові книжки, що ми купили.

Піп. То й говоріть. А потім і я скажу.

Ге вел. Слухаємо.

Ма кіт ренко. Бачив я оце господина урядника, а він і каже: «Що там у вас у «Просвіти»? Чи все гаразд? Потрудітьсє, каже, даць мені у писаній хвормі всю вашу роботу. Начальство требує».

Піп. Так, так. Справедливо. Треба ж знати їм, що ми тут робимо.

Ге вел. Напишемо, що просвіщаємо. Будьте певні, не турбуйтеся, мовляв.

Ма кіт ренко. Та воно то так. Господин урядник свій чоловік. Довіря. А начальство требує.

Піп. Справедливо требує. І треба буде вказати, що вечорами читаємо житіє святої великомучениці Варвари. Що народ тим дуже задоволений. Тільки з'явився у нас новий учитель Ватуля...

Ге вел. Наплювать!

Ма кіт ренко. Не перебивайте, Хомо Хомовичу.

Піп. Із'явився новий учитель і починає різні дурниці серед мужиків. Крамолою од нього смердить. Начальству треба про це знати, православні.

Ма кіт ренко. Правильно. Напишемо. А нащот агронома як ви, отець Матвій? «Просвітяни» наполягають, щоб по земельній роботі їм допомогти.

Піп. Постановимо: отпривити три молебні. Один на початку сівби, другий — як царина зазеленіє, а третій можна, як почнуть красуватися жита.

Ге вел. Голова у нас отець Матвій! Золото.

Ма кіт ренко. Що ж ви хочете, Хомо Хомовичу, — образование на те...

Піп. Все од бога, православні. Во ім'я отця... (Вилив).

Ма кіт ренко. А тепер ось подивітьсє, яких книжок ми накупили. (Іде до шафи, виймає пакунок книжок, несе до столу).

Піп. Давайте, давайте. Це неодмінно треба проглянути. Щоб часом нам свині тут не підклали.

Гевел. Показуйте.

Макітренко. Ось!

Піп (бере першу книжку. Читає навзвисько). «Житие святого Серафима Саровского». О, це гарна книжка. Запишіть, Хомо Хомовичу, у реєстрик.

Той записує.

Макітренко. А ця?

Піп. «Нетленные мощи святителя Николая». Дуже гарна. Запишіть.

Макітренко. А ця?

Піп. «Хождение Парасковии великомученицы во ад». Запишіть. Дорога книжка.

Макітренко. А ця?

Піп. «Сон нечестивого царя Новуходоносора». Історична книжка. Добре, що купили. Запишіть.

Макітренко. А ця?

Піп. «Богообитель святая гора Афон». Цікава й корисна для душі книжка. Запишіть.

Макітренко. А ця?

Піп. «Розумейте, языци, и поклоняйтесь». Філософічна книжка. Запишіть.

Макітренко. А ця?

Піп. О! Це що? «Отчего бывает гром и молния». Хто це купив? Що це таке?

Гевел. Диви! Од чого бувають... Ич! Це хтось дуже розумний.

Піп. Ні, таких книжок у «Просвіті» не повинно бути. Всякий дурак зна, що грім та блискавка — од бога. І нічого тут мудрувати.

Макітренко. Святий пророк Ілія робе... Ге-ге-ге!

Всі регочуться.

Гевел. Значить, спалити?

Піп. Спалити! Одкладіть.

Макітренко. І як вона сюди попала? А ця?

Піп. «Что надо делать против засухи». Як що? Богу молитись! К чорту цю книжку. Одкладіть.

Макітренко. А ця?

Піп. «Звезды, луна и светила небесные». А ну, що це за книжка? (Розгорта, читає). «Земля возвращается вокруг

солнца... вокруг своей оси...» К чорту! Знає він, дурень, круг чого що крутиться! Розумні дуже понаставали. Од таких книжок у наших просвітян так у голові закрутиться, що потім і не розкрутиш... Спалити.

Макітренко. Це дійсно... Просто проти начальства! І хто їм дозволя такі книжки писати?

Гевел. Хіба ж за ними углядиш? Це ж чортове насіння...

Піп. Далі.

Макітренко. Ось. Витинарна книжка.

Піп (читає). «Как ухаживать за свиньями». (Подумав). Хто його зна. Якби її перечитати... А то хіба ж скажеш, що воно за книжка. Може, тут таку свиню підсуне...

Гевел. Це агрономічна. Я гадаю, що можна дозволити.

Макітренко. А ви знаєте, Хомо Хомовичу, про які він свині пише тут?

Гевел. А про які?

Макітренко. Ото то ж бо й є. Може, він тут вас свинею зве...

Гевел (образившись). Або й вас, Сахроне Демидовичу.

Піп. Одкладіть. Непевна книжка. Які там ще є?

Макітренко. Тут ось іще «Описание рая господня» — п'ять примірників, «Евангелие» — п'ять примірників, «Ковка лошадей» — одна книжка й «Холера на курах» — одна книжка.

Піп. Ну, ці запишіть. Тут вам і наукові, й медичні, й географія. Добре. Всі?

Макітренко. Всі.

III

Входить Савка з віником та з відерцем води.

Савка, одчинивши двері, вмочає віник у відро і бризкає.

Макітренко. Самошедчий! Тю! Не бачиш, чи що? (Втирається).

Гевел. І на реєстр наляпав. (Втирає рукавом).

Савка. Ото, господи прости... Я й не знав, що ви тут сидите. А не позамітано ж.

Макітренко. Йолоп! Спочатку подивись.

Савка. Та бачу ж. (До себе). Вже такого йолопа, як ти, де його й побачиш. (Бризкає, почина замітати).

Макітренко. Ходімте, господа, в ту кімнату. Там закінчимо засідання.

Всі, встають, забирають горілку, закуску і йдуть у другу кімнату — ліворуч або праворуч.

Макітренко (на дверях). Чуєш, ти!

Савка (не підводячи голови. Замітає). Авжеж, що чую.

Макітренко. Візьми оті книжки, що лежать скраю, та зараз спали. Чуєш?

Савка. Та хіба ж мені позакладало?

IV

Макітренко пішов. Савка жбурнув йому вслід віником купу сміття.

Савка (дивиться їм услід. Хитає головою). Засідання. Так би й дурень засідав, якби перед ним хунтів ізо три ковбас та півкварти. От, просвіта, господи прости... Тьху! (Замітає). Поналузують, понапльовують, понакурують, що аж в душі верне, і кажуть, що «просвіта»...

V

Входить Василь Іванович.

Василь Іванович. Здоров був, Савко! Засідання правління почалось?

Савка (мимрить). Здрастуйте, господин псаломщик. Почалось. Уже кінчають півкварти.

Василь Іванович. Ой Савко, Савко! І чого ти тільки такий сердитий дід?

Савка. Ідть, ідть. Діла рішайте. А то сміттям помараю. (Замітає тому під ноги).

Василь Іванович. Ну-ну... Обережніш! (Під ніс). Хам. (Пішов у другу кімнату).

VI

Савка (йому услід). «Савко, Савко...» Ах ти, кизяк коров'ячий! Савка вже п'ятнадцять строків у пана одслужив, коли ти ще без штанів бігав, підлизник поп'ячий... А воно, стерво, савкає на тебе! Просвітителі познаходились... (Підходить до столу). Скільки я вже цих книжок тут попалив, а не знаю навіть, що то за книжки. (Бере книжки, крутить їх у руках). От! Просвітителі... Діда Савку не можуть вивчити слово прочитати... Та й на що

їм учити діда Савку? (*Замислюється*). З дурнішим же легше справлятися. Ось — пали та й край. А, може, воно тут що й розумне написано? Ну, ніяк же не вколупаєш! (*Пробує читати*). А-а... ба-ва-га-ла... Псаломщик, добра б йому не було... А-а... ба-ва... Ні, не виходить...

VII

Входить В а т у л я.

В а т у л я. Здрастуйте, діду Савко! (*Підходить, подає руку*).

С а в к а. Здорові, Іване Пилиповичу. Що це ви так рано?

В а т у л я. Та навідатись, чи ще не сходяться. (*Тихше*). Сьогодні хочу поговорити з людьми.

С а в к а. Ой, бережіться, Іване Пилиповичу. Із'їдять вони вас і кісточок не покинуть.

В а т у л я (*сміється*). Ну, вже й із'їдять! А може, й вдавиться якийсь. А це що у вас?

С а в к а. Та попалити сказав Сахрон оці книжки. А що воно — то хто й зна...

В а т у л я. Ану, дайте! О! От бачте, діду Савко... Я ж казав! Чим вони голови селянські забивають, а чого й понюхати не дають. Це ж книжки такі, що їх якраз і треба читати. А вони — попалить! Слухайте! Дайте мені їх! Дайте, прошу вас. Скажете, що попалили... А я людям покажу. Дайте, діду Савко!

С а в к а. Диви! Вчепився, наче циці просить... Бери, яке щастя! Може, й справді тобі для діла вони потрібні.

В а т у л я. От спасибі! (*Стискує й трясє дідові руку*). Спасибі! Іменно, потрібні для діла... А скоро зберуться?

С а в к а (*гнеться*). Та легше... Ну вас, наче обценьками руку здавив... Ой!

В а т у л я (*сміється*). Ну бувайте, бувайте! Увечері, кажете?

С а в к а. Та увечері ж... Вже скоро посходяться.

Ватуля пішов. На дверях: «Спасибі!»

VIII

С а в к а (*замітає*). Гарячий народ є на світі. Отакого одного колись у нас в якомонії запороли... Козаки наїхали й запороли... (*Збирає сміття. Виходить*).

ІХ

Ма кі трен ко (одчинивши двері з другої кімнати).
Савко! Сав-ко-о-о! От глухий йолоп! Десь уже нема. (Не
зачинивши дверей, зникає).

З другої кімнати чуто спів:

Спаси, господи, люди твоя...

А потім:

Ой полола дівчина
Лободу, лободу.
Та й послала селезня
По воду, по воду!
і т. д.

Х

Савка входить.

Савка (стає на дверях). Тю! Показились... Дозасі-
далися-таки. (Лукає). Чуєте, ви... господа... Народ ідьоть.

В кімнаті гомін, потім стихає.

І отаке мало не щовечора... Просвіщеніє, одне слово...

Знову гомін. Псаломщик співає:

Соловей, соловей
Пта-щеч-ка-а!
Кана-ре-йо-о-о-чка
Шкімбер-вім-бер
Вам-бам-бім-бер
Бом-бом-бом!..

Хором:

Розумієте язиці
І поклоняйтеся!
Яко з нами бог...

Гомін.

Савка (слухає). От бас! Таким басом, як у псалом-
щика, воду б возити, а він ним душі бабам перекручує...

XI

Входить попівна.

Попівна. Савелій, отець Матфей тутечки знаходиться?

Савка (оглянувся). Тутечки, баришня. Засідають ондечки.

Попівна. Виклич мені їх. Дуже треба.

Савка (у двері). Отець Матвій, ваша дочка чогось вас кличуть. (Одійшов до порога).

Піп (вийшов з другої кімнати). Це ти Івгенія? Чого це ти? Що трапилось?

Попівна. Ідїть додому, бо хрестить привезли.

Піп. Нема коли. Завтра хай приїдуть.

Попівна. Так вони порося привезли і мішок пшениці. А ні — то поїдуть до отця Михаїла. (Хвилюється).

Піп. А-а-а. Гм. (Тихше). Розумієш, тут дуже важне діло. Хочу тебе за бібліотекаршу сюди всунути. Двадцять п'ять карбованців на місяць. Правління вже згоджується.

Попівна. Двадцять п'ять? Я б хотіла. А як же, що ті поїдуть?

Піп. Не пускай! Скажи — скоро буду.

Попівна. Ну, добре. (Побігла).

Савка (сам). Ніде, значиться, щоб не взівати... А дід Савка за двадцять п'ять карбованців десять місяців трубить. Та ще й воду над ним варять. Анциболоти пузати! (Хоче йти).

XII

Входять люди — добре зодягнені, заможники. Гомін. На дверях до Савки:

I чоловік. Добри вечір, діду Савко...

II —" — Добри вечір!

III —" — Ще й нема нікого.

IV —" — А предсідателя не було?

Савка. Є... Проходьте. Вони засідають...

Люди увіходять, сідають на лавках, виймають насіння, лузають, закурюють.

I чоловік. От, падлюка! Пережарила насіння. Казав, вийми з печі! Ні, каже, ще не дожарилось. Аж гірке. (Плює).

II чоловік. А я раз своїй по мордяці дав за це. Тепер ніколи не пережарює.

III чоловік. Дайте, свату, закурить.

IV чоловік. Ну, як ваша корова? Отелилася?

Гомін.

II чоловік. Казав сьогодні Іван Пилипович, що прийде.

V чоловік. А навіщо він? Не бачили його, чи що?

III чоловік. Щось у нього в голові вітер...

I чоловік. Та... дурисвіт!

Гомін.

Савка. Чого ж то він дурисвіт? Тебе він одурив, чи кого?

I чоловік. Народ він каламутить, діду, от що!

II чоловік. Сумленіє наводить. Понімаєте?

Савка. То й добре, як людина замолоду сумлівається. Я ось протрубив шістдесят років, а тепер і сумліваюся, та пізно... Навіщо я їх протрубив? Що я мав з того?

I чоловік. Як так, діду, говорити, то можна й у холодній посидіти. Ви більше вчителя слухайте. Він вас навчить...

Савка. Шкода вже мене вчити. Це б вам у нього повчитись... Та не про вас це писано. (Пішов).

I чоловік. Не про нас... А на чорта нам така наука? Каже: «Що ви робите у «Просвіті»? Вас, каже, за ніс водять. До ділов ні до яких не допускають...»

II чоловік. Хто кого за ніс воде?

III чоловік. Да! Це ще спрашується...

IV чоловік. Він хоче сюди голоти натягти.

V чоловік. Нас, брат, за ніс не поведеш. От що!

Гомін.

XIII

Входить Ватуля і з ним Махтодь, Петро й Данило.

Ватуля. Добривечір, люди добрі.

Гомін стихає. Всі лузають насіння. Хтось одказав із кутка: «Здорові були».

В а т у л я. Перебив, може, балачку вам? (*Посміхається*).

Д е х т о. Чого перебили? Ми заборонених балачок не ведемо...

В а т у л я. О, я знаю. Ви всі люди дуже чесні та богобоязливі. Оце я й привів ще трьох чоловік до «Просвіти», значить. Люди вони темні, як ніч, і дуже бідні.

І ч о л о в і к. У «Просвіті» ніхто не забагатіє.

В а т у л я. А так. Зате ж розуму набереться. Інакше на світ дивитиметься.

Мовчанка.

XIV

М а к і т р е н к о, Г е в е л, В а с и л ь І в а н о в и ч і п і п — увіходять з другої кімнати.

В с і (*встають, кланяються*). Здрастуйте, батюшко.

П і п (*хрестить*). Во ім'я отця і сина... Сідайте, православні.

М а к і т р е н к о. От, господа, сьогодні перед читанням дозвольте одне діло розрішити.

В с і. Кажіть.

— Що за діло?

— Давайте.

М а к і т р е н к о. Наша бібліотека збільшується. Сьогодні знову прибавилось книжок із півсотні. І всі дуже гарні й корисні. Треба нам, щоб порядок був. Щоб хтось ті книжки записував і видавав для читання. Виберім бібліотекаря.

В с і. А що... Виберім.

— Кого ж?

М а к і т р е н к о. Правління намітило Івгеню Матвіївну. Людина для всіх підходяща, розумна і така, якої нам і треба.

В с і. Добре...

— Нехай буде.

— Це ж отця Матвія дочка.

В а т у л я. Дозвольте мені слово.

М а к і т р е н к о. А навіщо ж вам те слово, як і так усім ясно? Без вашого слова.

Дехто. Ясно! Ясно!

— Навіщо те слово?

— До діла швидше.

Петро. А чого ж так, що Івану Пилиповичу й слова сказати не можна?

Дехто. Знаємо, що казатиме...

— Не треба...

Гомін.

Макітренко. Не піднімайте безпорядку.

Всі. А що ж він?

— Заколоти тут всякі...

— Не треба!

Петро. Чого ж не треба?

Махтодь. Дайте сказати!

Піп. Православні! Православні, заспокойтеся!

Макітренко. Хто їх пустив сюда, оцю шантрапу?

Ви члени «Просвіти»?

Петро. Ні, ми хочемо записатись.

Всі. Не треба нам таких!

— К чорту!

Ватуля (сильно). А! Вам таких не треба! Так би ви й казали... Зібралось тут кубло...

Макітренко. Потихше, господин учитель...

Ватуля. Самі потихше! А ви люди, чи хто? Вас морочать, а ви...

Всі. Хто морочить?

— Ти сам нас морочиш!

Ватуля. Ось! (Підіймає книжки). Це книжки, що їх правління веліло діду Савці спалити. А тут даються поради по господарству. Написано про зорі, про сонце... Оце вам треба читати! Від чого грім та блискавки, а вам житієм святої Параскеви мозок забивають!

Голоси. Самі знаємо, що нам треба!

— Як менше знаємо, то менше з нас і питають!

— Який розумний!

— Ні, це справді... Нашо ж такі книжки палити?

Ватуля. А тепер Івгенію Матвіївну хочать іще сюди всунути. А спитайте, скільки їй карбованців на місяць покладуть?

Гевел. Не ваше діло!

Ма кіт рен ко. З твоєї кишені, чи що, ті карбованці платитимемо?

Ва ту л я. Не з моєї, а з їхньої.

Го ло си. То вже наша біда.

— А ти не лізь...

— Ні, він правду каже!

Гомін.

Пі п. Православні! Заспокойтеся!

Ва ту л я. Не заспокоїте! Нічого людям голову морочити. «Просвіта» це, чи крамниця, де людей без сорому дурять?

Ма кіт рен ко. Господин учитель, вас за це й заарештувати можна!

Ва ту л я. За що? За правду?! А що ви зробили для селян? Що вони мають од вас, що ходять сюди щовечора.

Ге вел. Шапку скинь! Що ти став до патрета його імператорського величества своїм поганим задом!? Господа! Арештувати його!

Ма кіт рен ко. Арештувати!

Правління підіймається з-за столу. Всі встають. Здіймається гамір.

Ва сил ь І ва но в ич. Ми вже давно бачимо, чим ви дишете, Іване Пилиповичу...

Ва ту л я. А чим ви дишете? «Просвіта»! Ні одної книжки української... Як вам не сором людей морочити!

Ма кіт рен ко. Ви чули? Чули? Української йому треба! Он він хто!

Го ло си. Проти царя!

— Одійди од патрета!

Пе тр о. Хто ж проти царя?

Да ни ло. Не підходьте!

Ма х то д ь. Не дамо!

Гамір.

XV

Входять ще кілька чоловік бідних селян.

Ті, що увійшли. Кого б'ють?

— За що?

Пе тр о. Піддержте, хлопці!

Махтодь. Івана Пилиповича арештувати хочать.
Ті, що увійшли. За що?
Голоси. Взяти його!
— У холодну...

Сильний сюрчок.

XVI

Увіходить урядник.

Урядник. Смирно! Що за бунт?
Макітренко. Ось! Господин учитель... Проти царя йде. Народ бунтує.
Ватуля. Це брехня!
Петро. Ніхто нічого не казав проти царя!
Махтодь. Це брехня!
Голоси. Задом став до патрета...
— Українські книжки, каже...
Урядник. А, господин учитель.. Хорошо! Ми дуже раді вас успіймати на месті преступлення. Давненько за вами слідкуємо. (*Кричить*). Ви арештовані! Мерзавець! Пайдьом! А ви всі за мною, до канцелярії.

Гамір, крики, учителя беруть під руки, він виривається, його виводять. Всі виходять.

Макітренко (*на дверях до попа*). Тепер здаємось...

Піп. Іменно... Мразь паскудна.
Василь Іванович. Насікомое нещасне...
Гевел. Падлюка!

Пішли.

XVII

Савка (*увійшов їм назустріч. Став посеред кімнати. Похитав головою*). Е-ех, ви ж... Тварюки ви, просвітителі-затемнителі... Якого ж тепер вам сумління ще треба?

Завіса

Картина 2

Те саме приміщення, тільки на стінах нема портретів царів. Стіни голі. 1920 рік.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Режисер драматичного гуртка.

Предревкому.

Василь Іванович.

Махтодь.

Петро.

Яшко — парубок.

І і П а м а т о р и — члени драмгуртка.

Хлопці. Дівчата.

I

На сцені частина просвітчанського драмгуртка. Зібравшись на репетицію, гуляють якнайвсесліше.

Режисер. Товариство! До порядку, товариство! Зараз починаємо репетицію.

І а м а т о р. Нема ж іще всіх.

Режисер. А де вони?

І а м а т о р. Дівчата в церкві. На кліросі співають.

Режисер. Ну, почекаємо...

І а м а т о р. Микито, грай польку!

Один починає грати на гармонії або на балалайці. Дехто танцює. Решта жартують з дівчатами, лузають насіння, палять цигарки.

Режисер. Товариство! Товариство! Слухайте.

Трохи стихають. Слухають.

От що я хочу сказати! Нам треба тепер добре взятися до роботи. Розумієте, як слід узятися...

Яшко. А що ж ми будемо робити?

Г о л о с. Час би вже про щось подумати, а то й революція вся пройде, а ми й не почувемо...

Режисер. По-перше, товариство, дозвольте вам сказати, що «Просвіта» є установа цілком неполітична, і нема чого їй у революцію мішатися.

Яшко. А ми ж де живемо?

Режисер. Ми на радянській платформі стоїмо. Ніхто нічого проти нас не може сказати, але лізти не в своє діло нам не слід.

Г о л о с и. Коли так, то й так.

— Аби веселіш!

— Грай, Микито!

Гомін. Сміх.

Р е ж и с е р. Стий, Микито... Почекай. Я, товариство, хочу сказати. Нам треба широко розвинути свою працю. Розумієте? От я вже вибрав дві гарні п'єси: «Кум мірошник, або сатана в бочці», а друга — «Пошились у дурні». Гарні п'єси! На селянство зроблять великий вплив. Будемо працювати! Ми — просвітяни й мусимо бути справжніми просвітянами.

Г о л о с и. Добре!

— Просвітяни, то й просвітяни.

— Грай, Микито, метелицю...

Гомін, сміх, танці.

II

Увіходять дівчата й хлопці.

Р е ж и с е р. Чого спізнилися?

Д і в ч а т а. Нове «іже херувими» розучували.

— Зараз і Василь Іванович прийде.

Гомін, сміх, жарти, гармонія.

Р е ж и с е р. Ролі всі приготували? Ролі! Товариство, будемо починати.

III

Входить Василь Іванович.

В а с и л ь І в а н о в и ч. Пану режисеру — поштеніе!
(Ручкається).

Р е ж и с е р. Ви знаєте, я вам даю роль жида в «Хмарі». Ви її добре виконаєте.

В а с и л ь І в а н о в и ч. О, я! Жида я завше! Це моя роль.

Я ш к о. А я все-таки думаю, хлопці... Хлопці! Слухайте! Чортовиння у нас та й годі, а не робота. Тут у нас і псаломщики, й церковний хор, і «Сатана в бочці», а революція пройде — і не побачимо...

Г о л о с и. Та чого ти наврапився?

— То йди собі звідси!

— Нам і так добре...

Режисер. Товариство! Це дурниця!.. Це розвал роботи. За це можна притягнути до відповідальності.

Яшко. Руки короткі...

Василь Іванович. Мальчішка!

Яшко. А ну, потихше, дяче, а то й у морду можна благословити.

Сміх.

Режисер. Товариство, чого він нападається? Василь Іванович чудесно грає жида. При чому тут, що він псаломщик? Україна стала вільною. Ми тепер нікого не боїмося. Українська нація звільнилася! Раз він українець, то ви мусите його поважати. Пропоную, товариство, приступити до роботи...

Яшко. Що ви нам: Україна, Україна! Не замазуй очі! Ми самі українці — знаємо, кого треба поважати, а кого й кілком гнати. Чом у нас нема старших селян? Бо роботи ніякої. Тільки казимось та репетиції робимо, та знову казимось... А революція он проходить, і не побачимо. І не знаємо, що в нашій державі робиться.

Режисер. Це зрив роботи! Це гола агітація, цілком безпідставна. Ми повинні працювати... Я починаю. Андрій і Настя! На місця... Суфльор! Суфльор!

Гармонія, гомін.

IV

Увіходять Махтодь і Петро.

Махтодь. Тю-у! Яке підняли! Добривечір.

Голоси. Здрастуйте.

Режисер. До нас, дядьку Махтодю! Проходьте. Сідайте. Може хочете роль узяти?

Махтодь. Та одчепись ти зі своєю роллю... Подивиться прийшли, що ви тут робите.

Режисер. Працюємо. О, в нас робота велика.

Махтодь. Велика, кажете?

Петро. Це й видно. Аж потомилися... А що ж ви робите?

Режисер. Як що? От «Хмару» розучуємо, а потім «Кум мірошник, або сатана в бочці» піде.

Петро. Хм... Сатана, значить, піде? Куди ж він піде?

Махтодь. І звідки?

Режисер. От, які ви темні... Це п'єса така!

Петро. А темні. Що й говорити...

Махтодь. Оце ж і прийшли до вас, щоб повчитися.

Режисер. От і добре! Перепишіть собі роль, будете грати. Ми вас обучимо.

Петро. Грати? Я не музикант. А переписати... Як же я перепису, коли я неписьменний? Ані аза не тямлю.

Махтодь. Одне слово — темні.

Режисер. Ну, коли неписьменні, тоді ви, звичайно, не можете бути артистом.

Петро. Та я й не хочу.

Махтодь. Сам ти артист добрий, коли хочеш знати. Тьху...

Петро (*штовхає Махтодю*). Постій... (*До режисера*). А от нащот нашої життя селянської у вас нічого такого? Як от ми тепер побідили, так що далі робити?

Махтодь. Атож. Бо самим нам не видно.

Режисер. От будете дивитися п'єсу... «Пошились у дурні» — чисто селянська п'єса. Там ви побачите й життя і все.

Петро. Хто ж це в дурні пошився?! Га?

Режисер. Ну що з вами говорити, коли ви нічого не розумієте... Це знову п'єса-таки.

Петро. П'єсня? Ага. Співаєте, значить... Граєте... Підтанцьовуєте... Так. А от весна підходе, сіяти треба, земля тепер вся наша...

Режисер. «Просвіта» не торкається до цього.

Петро. Не торкається? Он як. А може, вам звісно, як землю розподіляти? Кому де брати? З якої клітки? Бо земля вся наша, а сіяти не знаєш де...

Режисер. Де хочте — там і сійте, для мене це однаковінько. Я в політику не мішаюся. Хоч і зовсім не сійте...

Махтодь. Ходім, Петре. Не туди це ми зайшли.

Режисер. Як собі хочете. Товариство! Ми починаємо. Суфльор! Суфльор! Давай репліку...

Петро. Ходім! Йч, артисти!..

Пішли дуже незадоволені.

V

Яшко. А що, не казав я? Прийшли люди, понюхали та й пішли... Доволі дурня валяти!

Режисер. Тихше! Ми починаємо.
Яшко. Як собі хочете... Я йду! Ходімо, Лукашу. Нам тут нема чого робити.

Режисер. Нехай ідуть. Нам треба працювати. Ну, починаємо...

Голоси. Та то ж кращі сили...

Режисер. І чорт з ними! Василь Іванович буде грати його роль...

Гомін.

VI

Увіходить предревкому.

Предревкому. Здорові, хлопці!

Всі стихають. Режисер зразу тихшає, одходить до столу.

Голоси. Драстуйте!

Предревкому. Іду оце з ревному, та й думаю: ану піду до хлопців, подивлюсь на їхню роботу. Ну, як тут у вас?

Режисер. Працюємо! Приступаємо до «Кума-мірошника»...

Предревкому. А ще що думаєте робити?

Режисер. Слідуючу п'єсу «Пошились у дурні» намітили.

Предревкому (*замислюється. Мовчки крутить цигарку. Всі пильно стежать за кожним його рухом*). Ну, а далі що думаєте робити?

Режисер. Далі?

Предревкому. Да. Що далі думаєте робити, я вас питаю...

Режисер (*мнеться*). Я думаю... Єсть дуже весела комедія «На чужий коровай очей не роззявляй». Можемо до неї приступити.

Предревкому (*оглядає всіх*). Оце ви так працюєте? І надалі так думаєте працювати? А скільки вас тут зібралось... Ого! Народу чимало! І всі молоді, сильні...

Режисер. О, народ я підібрав добрий!

Предревкому. Так от що, хлопці, я вам скажу. Слухайте. Ви ж «Просвіта»! А навколо вас — ніч. Селян-

ство темне. А ви йому «Пошились у дурні» та всяку їрунду готуєте. Ви молоді, здорові. А в ревкомі нема кому працювати добре... Людей не вистачає... Ваші брати на фронтах погибають...

Режисер. Так що ж робити?

Предревкому. То слухайте ж! Розверстку треба збирати! Інакше пропадемо ми всі, як руді миші... І ви з своєю «Просвітою» пропадете. Бандитизм гуляє навколо. Хто буде боротися? Чия це справа? Дезертирство пересікати в корені! Чия це справа? Про землю подумати хто повинен? Я тут людина нова. Мене Радянська влада поставила. Я навіть не знаю добре, де чия земля була. А землю сіяти треба! Весна йде. Що ж ви іграшками та співами забавляєтесь? Хто ж це все мусить робити, як не «Просвіта»? Одна ж вона в нас є... І це такий культурний центр? Народ п'янствує, самогонку варить... Нема кому крикнути добре: «Незаможнику, на коня! На внутрішній фронт!» От що нам треба робити. Ось куди йти треба! А не витребеньки щовечора розводити.

Режисер. Чого ж витребеньки? (*Образився*). Ми діло робимо...

Предревкому. Діло... Що то за діло? Он кооперації у нас немає. Голку — й ту селянин не має де купити! А ви йому — іграшки...

Режисер. Я не розумію... Яке діло «Просвіті» до розверстки, до бандитизму, до дезертирства, до самогонки, до кооперації і такого іншого? Наше діло — культурна робота. «Просвіта» до політики не торкається!

Предревкому (*не може більш себе стримувати*). Не розумієш?! Ти не розумієш, яка мусить бути культурна робота? Ах, ти ж... криса просвітянська! Здохлятина ти петлюрівська!!!

Довга тиша. Пауза.

Хіба ж ми для цього били Петлюру та Денікіна, на фронтах помирили, щоб ти мені «Сатану в бочці» підсовував під ніс?! Для цього, я питаю?

Режисер (*надувся*). Не знаю. Чого вам од нас треба?

Предревкому. Тьху! От «Просвіта!» От працюють! Не могу дивитися на вас...

Раптом виходить. Тяжка мовчанка.

VII

Режисер. Я не знаю... Я так працювати не можу, товариство. Це сваволя якась. Я складаю з себе обов'язки. Бувайте здорові! Ходімте, Василю Івановичу...

Пішли.

Голоси. Грай, Микито, польку.

Гармонія, гомін.

Яшко. Ні, стійте, хлопці! *(Виходить наперед)*. Правду казав і Петро і предрежнему. Не туди ми зайшли, хлопці.

Голоси. Чого там не туди!

— Чого ж тобі треба?

— Грай, Микито!..

Яшко. Стій! А я кажу — не грай!

Всі стихають.

Незможники, за мною! Ми не туди зайшли... Про діла державні чули? Так нам ні до чого не було діла? «Просвіта» наша тільки гопакі одколювала. А Радянська влада нащо нам? Вона б'ється на всіх фронтах, за нас б'ється! А ми проморгали аж скільки революції... Годі ж! Ходімте...

Гомін. Частина збивається до купи. Лайка.

Грайте собі «Сатану в бочці», а ми щось друге робитимемо! Ходімте...

Яшко і ще один з хлопців виходять.

VIII

Голос. Ну й чорт з ними...

Тиша. Пауза.

Інший голос. Заграй, Микито...

Микита. Ні... не грається... Мабуть, і я піду. Допросвіщалися, що від людей сором. Розвалилися, можна сказати, аж трухлятина посипалась. *(Встає, надіває гармонію через плече і йде до дверей. На дверях)*. Прощайте... Смердить од нашої «Просвіти» чимсь, чимсь... несвіжим... як ото капуста в діжці загниє. *(Пішов)*.

Парубок *(підходить до дівчини)*. Ех, Палазю... Ходім, мабуть, і ми...

Тиша.

Завіса спадає

Картина 3

У селбудинокві. Гарно прибране приміщення; на виднім місці слова товариша Леніна: «Неписьменна людина знаходиться поза політикою. Її спочатку треба вивчити азбуки. Без цього не може бути політики». «До десятих роковин ні одного неписьменного у нас не повинно бути». «Тільки в братерському, міцному єднанні робітників із селянами наша перемога».

ДІЙОВІ ОСОБИ

Степовий — зав. селбудом.

Ватуля.

Савка.

Петро.

Махтодь.

Данило.

Агроном.

Яшко — комсомолець.

Селяни і селянки.

I

Степовий і 1 селянин.

Степовий (стоїть коло столу). Так що ви хотіли, дядьку Іване?

1 селянин. Спитати хотів у вас... (Мнеться).

Степовий. То чого ж не питаєте? Чи боїтесь? (Сміється).

1 селянин. Боятися то воңо нема чого... (Мнеться). Чоловік ви свій... Та якось трохи наче соромно...

Степовий. Отакої! Хіба ви маленький, що соромно? (Сміється).

1 селянин (зітхнув). Отого й соромно, що старий, а... а дурний...

Степовий. Ну, це вже ви не кажіть. У вас голова путня. Побільше б таких.

1 селянин. Яка там вона путня... Сорок три роки

прочаділа на світі, а... (*Набрався духу*) неграмотна... Словом, що хочете робіть, а вивчіть її читати!

Степовий. Так це ж чудово! Молодця, дядьку Іване! Слово честі. Пора вам, пора, що й казати. Ваші товариші сьогодні вже будуть перевірку складати, посвідчення дістануть, що закінчили школу лікнепу.

І селянин. Оце ж мене й бере досада! То хоч рівний з ними був, а тепер поїхали в город — то вони зараз у каперації чирк карандашиком... Остільки й остільки, кажуть, із нас слідує. І позаписували. А я стою та очима кліпаю... Та не досада? Га?

Степовий. От бачте! Ну, я дуже радий. Товаришу Ватуля!

II

З другої кімнати виходить Ватуля.

Ватуля. Що вам?

Степовий. Скільки там у вас набралось в новий гурток по лікнепу? Ось тут іще дядько Іван прийшли...

Ватуля (*підходить, подає руку*). Здрастуйте! Аж ось коли ви... Ну, добре, добре, що хоч тепер здумали. Двадцять чоловік у нас уже є в новому гуртку, а ви двадцять перший будете. З неділі й почнемо вчитися.

І селянин. Значить, запишете?

Ватуля. Не турбуйтеся! Ми самі раді, коли хто свідомо приходить і хоче вчитись. У цьому й радість наша і наша сила.

Степовий. От і стане ваша голова грамотна.

І селянин. Аж не віриться, щоб стала!

Ватуля. Ваші товариші теж не вірили.

І селянин (*перебиває*). Правда, правда... А тепер тільки — чирк, чирк карандашиком! Так сьогодні для них перевірка? А послухати можна?

Ватуля. А чом же, приходьте, приходьте. Побачите, чому вони тут навчилися.

І селянин. Ну, спасибі ж вам. Так я прийду. От сором... сорок три роки... Прощайте ж!

Степовий. Оце сором, що ви кажете... А вчитися ніколи не сором. Темним соромніше бути й поганіше.

І селянин (*на дверях*). Знову ваша правда. Хм... Спасибі ж! (*Пішов*).

III

Ватуля. Іде діло! Зараз я перевіряю, що понаписували наші учні. Щоб підготувати все.

Степовий. Добре, добре, працюйте. (Сідає за стіл). Скоро вже й сходитись почнуть.

IV

Ті ж і агроном з Яшком увіходять.

Агроном. Доброго здоров'я, товариші!

Степовий. О, товаришу агроном! Добре, що приїхали!

Ватуля. Здорові були!

Агроном. Приїхав оце на кілька днів з опитного поля, щоб лекцій кілька прочитати в сельбудинкові. Весна, посіви, треба дещо розказати.

Степовий. Добре, добре... Ми ж так і робили свого плана, щоб декілька лекцій ви прочитали, потім лікар. Ви знаєте, у нас тут кір пішов. Діти сильно хворіють.

Агроном. Це погано. Та лікар уже має вашого папірця. Говорив, що приїде, поговорить із селянами, як треба берегти дітей... А тут у мене ще одна справа.

Степовий. } Кажіть. Що таке?

Ватуля. }

Агроном. Бачите оцього козака? (Показує на Яшка).

Степовий. Яшка? Ну?

Ватуля. Та що трапилось?

Яшко. Та ще нічого не трапилось... А треба, щоб трапилось!

Степовий. Нічого не розумію. Що таке, товаришу агрономе? Трактор, може, новий дістали, чи що... Чому ви так радієте?

Агроном (з великим задоволенням). Та як же не радіти, як оцей комсомоляга чудесну річ розказує мені...

Степовий. } Яку річ? Що він розказує!?

Ватуля. }

Агроном. Ось бачте, іду я до сельбудинку. А він стрічає мене і давай говорити. Я дуже зрадів. У нього є товариш...

Степовий. Ну?

Агроном. І хоч той товариш і не комсомолец, але паруб'яга розумний...

Степовий. Ну, а далі?

Агроном. І от той паруб'яга надумав женитися.

Степовий. А я вже думав, що це ви женитесь. Чому ж ви радієте?

Агроном. По-новому, товаришу Степовий! От що!

Степовий. Що по-новому?

Агроном. Жениться. Щоб у нас в сельбудинку почати весілля.

Степовий. Справді? Ну?

Ватуля. Дуже гарна думка! І він сказав, що хоче?

Яшко. Та йому то і кортить, та він не знає, чи добре буде?

Степовий. Чому ж не добре? Просто із виконкому з дружками й молодою сюди...

Ватуля. А ми тут уже зустрінемо, як слід...

Степовий. З музикою!

Ватуля. З хором!

Агроном. Треба виробити плана, товариші, щоб це вийшло під первий номер! Та ми тут таку зустріч зробимо молодим! За червоний стіл їх посадимо!

Степовий. Вігати будемо!

Ватуля. Як нових господарів, що починають самостійно працювати, привітаємо...

Агроном. Е-ех, і красиво ж буде! А потім — їдьте собі додому і гуляйте там скільки влізе. Так я говорю?

Яшко. Так і ми думали. Треба, щоб було торжественно і красиво. Щоб молоді і всі гості, як рушать од виконкому на підводах, щоб тут їх зустріли. Музика, щоб загриміла. Щоб громадянами вони себе почули вільної своєї країни. А не то, щоб піп помахав перед мордою кадилом, обкрутив круг столика, гроші взяв та й паняйте! Без ніякого вніманія...

Агроном. Вірно! План треба виробити! Ми таке нове весілля влаштуємо, що молоді ніколи не забудуть. Червоне весілля! Ходімте, порадимось.

Разом з Ватулею і Яшком іде в другу кімнату.

V

Степовий (сам). Ех, і хороше ж отак працювати, коли бачиш, як нове життя з усіх щілин лізе, на світ виходить... Коли бачиш, як твій брат трудяка йде в сельбу-

динок за порадою, учитись іде. А тепер от ще й починати своє життя молоде господарське із сельбудинку збираються... Хороше! Виходимо, виходимо, товаришу Степовий, на широку дорогу. Одходь од нас, темна нічко, назад. Забуваємо тебе потроху. (*Працює*).

VI

Петро, Махтодь, Данило й ще кілька селян середняків і селянок входять.

Разом. Здрастуйте.

— Вже дванадцять годин.

— Веліли нам зібратися...

Гомін.

Степовий. Так, так. Здрастуйте, товариші. Сідайте. Зараз комісія збереться. Будем починати.

Петро. А воно таки страшненько трохи... Що, як не прочитаю?

Махтодь. І чого б я задавався? Вже грамотніший від попа став.

Сміх.

Степовий. А правда. Та ви всі добре вчилися. Іван Пилипович каже, що коли б усі були такими учнями, то швидко б у нас ні одного неписьменного не лишилось...

Махтодь. Та хоч не хваліть, щоб часом на один бік не перехвалити...

Голоси. А то попадаємо...

Сміх.

VII

Входить Савка.

Савка. Хто попадає? Ми? Ого!

Голоси. О, і дід Савка!

— Здрастуйте!

— Не попадаємо?

Гомін.

Савка. Хай краще наші вороги падають. А ми ще потанцюємо, їдять його мухи з комарями!

Сміх.

Степовий. Ну, сідайте, діду. Зараз будемо починати. Товаришу Ватуля, товаришу агрономе!

Ті виходять із другої кімнати.

VIII

Ватуля. }
Агроном. } Здрастуйте, товариші! (Сідають за стіл).
Всі. Доброго здоров'я!

Степовий. Так от. Збори п'ятого гуртка нашого пункту ліквідації неписьменності вважаю відкритими. (Бере список, начитує прізвища, ті відповідають «єсть»). Ну, почнем з першого. Петро Банчук.

Той встає, виходить наперед.

Ватуля. Ну, рішіть, товаришу Банчук, таку задачу: Поміщик Келиповський мав 8745 десятин землі. Сім'ї разом з ним було у нього 3 душі. По скільки це десятин виходило на їдока?

Петро бере крейду, записує це на дошці, потім рішає.

Петро. То це виходило по 2915 десятин на їдока...
Савка. Нічого, можна було якось прохарчуватися.

Сміх.

Махтодь. Добрі їдоки були!

Данило. Однієї такої їдацької норми мало не на все наше село хватало б... Оце якось їдемо з жінкою полем, а вона й каже: «Аж не віриться, що це все було панове».

Агроном. Ну, дозвольте тепер мені зробити деякі запитання.

Степовий. Прошу.

Агроном. Скажіть, громадянин Банчук, що ви повинні робити, щоб не боятися посухи?

Петро. Що ж робити? Дощі, які за рік випадають, треба їх зуміти у землі задержати. Не випустити їх звідти. Коли їх у землі до весни задержиш, то й урожай

добрий буде. А для цього вже ми знаємо, що робити. По-перше, чорний пар. Як скосив ярий хліб, зараз і під пар. Зорав. Заволочив. Щоб ні одного дня не втерав. А потім...

Агроном. Так, я бачу, що ви це добре собі усвідомили.

Петро. Я ж, бачте, в тому сільськогосподарчому гуртку працював, що ви заснували.

Агроном. Ага, це добре. Це в тому, що Миколюк Арсень головує? Ну, як іде діло?

Петро. Так, так, у тому. Діло добре пішло. Арсень тепер уже опитне поле заводить. Сорок чоловіка нас у тому гурткові.

Агроном. Це добре, треба мені буде побачити Арсенья, поговорити з ним. Передайте йому, щоб зайшов.

Ватуля. А скажіть, Банчук, що таке кооперація?

Петро. Кооперація? Це така штука, яку треба разом робити. І виходить, що кооперація — це робітничо-селянське діло, з якого вони всі мають користь, дужчають, господарство своє поліпшують і державу зміцнюють. Словом, кооперація це... та як же його без кооперації! Щоб тебе дурив спекулянт?

Сміх.

Голоси. Правильно!

— Пойнятно...

— От сказав!

Ватуля. Так. (До Петра). Ну, ви тепер стали письменним чоловіком. Говорити про те, яку силу ви маєте тепер, мені не доводиться,— ви самі, мабуть, починаєте.

Степовий. Дозвольте тоді прочитати постанову. (Читає). Видано це посвідчення громадянину... села Петру Банчуку в тім, що він дійсно відвідував школу лікнепу при ...сельбудинкові, яку з повним успіхом і закінчив... числа... місяця 1925 року, що підписом та печаткою свідчиться. Голова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Г. Петровський. Секретар такий-то. (Дає посвідчення).

Петро (бере посвідчення. Хвилюється). Дозвольте ж і мені, товариші, сказати...

Степовий. Прошу.

Петро. Жив я, жили ми всі, як ті жуки... І ніколи і не снилось і не виділось мені, щоб оце так сталося. Ходив я колись у «Просвіту», але там мені «Сатану з бочки» показували... А ще раніш із «Просвіти» кулаками випхали Спасибі ж совєцькій власті... Спасибі й нашим шефам-робочим, що дали нам книжки... Нам тепер не соромно з ними братися, бо й ми письменні. Сам Петровський мені підписав бамагу, хто я такий тепер. Ось! (*Високо підніми посвідчення*). Спасибі! (*Сів*).

Степовий. Тепер громадянка Гасленко Марія.

Жінка. Ой... я тут... (*Підходить*).

Степовий. Ну, що ж ви... Навчилися читати?

Жінка. Та хто його знає...

Степовий (*дає книжку*). Ось спробуйте. По цій книжці.

Жінка бере книжку. Голосно читає.

Степовий. Чудово! Дуже добре.

Ватуля. Читаєте ви справді добре. Ану підрахуйте мені...

Жінка бере крейду, стає до дошки.

У вас є корова?

Жінка. Аякже, є.

Ватуля. Скільки ви надоєте молока за день?

Жінка. Та, мабуть, стаканів із сорок. У нас сім'я велика, а всім вистачає.

Ватуля. Так от, підрахуйте, скільки коштує молоко, що дає ваша корова на місяць, коли один стакан коштує три копійки.

Жінка. Це ж на місяць вона дасть... на день сорок, а на місяць... (*Пише на дошці*). А кожен стакан коштує три копійки... а стаканів 1200... (*Пише*). 36 карбованців! Цебто за місяць на 36 карбованців! Аж дивно...

Агроном. Що ж тут дивного? От ви тепер будете все господарство підраховувати, то й побачите, де вам одірвати, а де — приточити.

Жінка. Це... я й не знаю... вже чоловік і так каже: «Пошитай, Марійко, ти ж у школу ходила!..»

Сміх.

Савка. А колись, мабуть, не знала й скільки пальців на руках та на ногах у тебе.

Жінка. Бо й правда.

Степовий (дає посвідчення). Ну, тепер ви насправді вільна громадянка. Ідіть і збуджуйте інших жінок. Товариш Ленін велів нам зробити жінку рівною з чоловіком не тільки на словах, а й на ділі.

Жінка. Спасибі! Ніколи нам це й не снилося. А тепер... Спасибі! (Сіла).

Степовий. Слідуючий — громадянин Савка Батузян.

Дід Савка встає.

Савка. Господи, благослови...

Сміх.

Агроном. Скажіть, діду, ви оце й справді кажете «господи, благослови»?..

Савка. Де там... Це я з ним жартую.

Сміх.

Колись, бачте, я справді просив «господи, благослови!» Просив по сто раз на день. Шістдесят сім років просив. А він не благословля...

Сміх.

Тільки горбом на спину й благословив! Ще колись, як служив я при царі Миколі в «Просвіті» підмітайлом за три карбованці на місяць та все просив «господи, благослови у вовка теля з'їсти». Не благословляв... Тільки паляти доводилось багато книжок заборонених. А читати — ні... Так от я тепер і жартую з ним. Бо тоді просив, а потім плюнув і розтер... А воно й краще вийшло. Ну, давайте задачу!

Ватуля. А пам'ятаєте, діду Савко, як ви мені передали книжки про те, од чого грім та блискавка буває? Ви тоді й не знали, що то за книжки, а піп наказав їх спалити.

Савка. Чом же не пам'ятати? Це тоді, як вас урядник заарештував за те, що ви про українську книжку згадали та до пальтрета царського спиною стояли... Ну, давайте задачу.

Степовий. От напишіть, хто ви такий, де ви родилися і скільки маєте років.

Савка (пише на дошці). «Я громадянин села Савка

Батузян Герасимович Советського государства республіки 67 років Каенесу член». *(Пише все це з великим трудом).*

Агроном. Чудово! Оце так школяр! Спасибі, діду.

Степовий. І я скажу спасибі!

Савка *(втирається руками)*. Ху-у... І я теж скажу спасибі! *(Заплакав)*. Тепер якби починати жить, а то...

Степовий читає посвідчення.

Савка. І мені?! І мене сам Петровський знає!? Ось до чого дожився дід Савка...

Ватуля. Щодо решти учнів, то дозвольте показати ось те, що вони написали. *(Показує зшитки)*. Тут вони описали своє господарство, худобу й інше. Я гадаю, що вони так само з успіхом пройшли лікнеп.

Степовий. } Ми цілком погоджуємось...
Агроном. }

Степовий. Дозвольте ж, дорогі товариші, привітати вас із великим днем нашого свята! Тепер ви зможете стати діяльними робітниками сельбудинку. Будете притягати ваших сусідів у нашу спільну роботу. І не тільки неписьменних треба притягати, щоб вони вчилися, а й тих, хто вже вміє читати, щоб вони поглиблювали свої знання. Жінок ваших сюди присилайте, з ними разом приходьте, щоб і вони вчилися, як державну роботу вести. Спільними силами ми дійдемо до кращого життя. Дякуючи напруженій роботі робітників та селян, Радянська влада стає з кожним днем сильнішою і веде всіх нас до світлого майбутнього. Хай же живе влада працюючого люду! Хай живе міцне братерське єднання між селянами та робітниками фабрик і заводів! Ви входите тепер у цю велику сім'ю з відкритими очима і ясними головами.

Всі. Спасибі! Те, що зробив для нас сельбудинок, ніколи не загине даром!

Петро. Тепер ми станемо справжніми членами сельбудинку. І жінок поприводимо.

Всі. А треба, треба!

— Доки ж їм сидіти?

— Ось Марійка молодець...

Гомін.

Савка *(виймає з-під поли мішечок)*. Дозвольте, товариші... Ось вам дід Савка од щирого серця... Змайстрував... *(Виймає з мішка дерев'яний, пофарбований червоною*

фарбою герб — серп і молот). Візьміть! (Дає Степовому).
Прибийте на стіні. Своїми руками зробив за те, що сель-
будунок... Словом, за те, що він зробив... Та й нехай жи-
вуть вільно робочі й селяни! Світло й гарно! Бо діду Савці
хоч наприкінці довелось побачити... Ех, їдять його мухи
з комарями... Сам Петровський підписав бамагу, що й дід
Савка не дурний, хоч і мали його ціле життя за такого...
Це тобі не «Просвіта», а наш, братці, сельбудунок!

Всі Правильно, діду Савко!

— Хай живе Радянська влада!

— Хай живе наука на користь робочих і селян!

Степовий хоче відповісти, але крики загального піднесення його за-
глушують. Йому починають тиснути руки, потім Ватулі, агроному
й один одному. Чутно «Спасибі», «Будемо працювати» і таке інше.
Діда «качають».

З а в і с а

НА РОДЮЧІЙ ЗЕМЛІ

Інценівка на 3 картини

ДІЙОВІ ОСОБИ

Просунько Гаврась }
Сухоробрий Захар } селяни-сусіди.
Секлета — жінка Захарова.
Тетяна — їхня дочка.
Булка Юхим — заможний селянин.
Самійло — парубок, його син.
Горошко Вась — парубок }
Марія — жінка } члени сільгоспартілі.
Максим — селянин }
Члени сільгоспартілі.
Десятихатник.

Картина 1

Вулиця. По боках два тинки. За ними: подвір'я й хата Просунька — праворуч, ліворуч — Сухороброго. Надвечір. З подвір'їв чути — цокають.

I

Сухоробрий (з'являється коло тинка). Цокаєш, Гаврасію?

Просунько під своєю хатою мовчки клепає сапу; на слова сусіди не звів навіть голови. Клепає.

Сухоребрій. Гаврасю! Кажу, цокаєш?

Просунько (злісно). Тьху! Ач, які заїди. Наче її чорт пощербив... (Клепає).

Сухоребрій. І ото варто згадувать чорта проти свята... Хе! Плюнь, хай воно тямиться.

Просунько (ще дужче б'є молотком по сани). А на! А на! Мать сиру землю щоб різала!

Щоб кусала!

Щоб довбала!

Щоб сапала!

Не щербилась!

Не лінилась!

Щоб вклонялась!

Щоб врззалась!

А на! А на! Тьху! (Витирає рукавом піт).

Сухоребрій. Ото начитує! Так її, так! Слиш, Гаврасю, тобі, я скажу, не рука в мужиках сидіти, коли так добре вмієш начитувати і прикладати. Єй-бо...

Просунько. А най би вже я начитав її так, щоб очі мої не виділи оцю сапу розпрокляту, трижди прокляту...

Сухоребрій. А то вже чому? Хіба докучила? (Крутить цигарку).

Просунько. Скільки моя спина за нею розігнулася та зігнулася, то вже мій хребет лущить. Уже він не витримує, як гілляка суха. Та й дітей моїх... Та, мабуть, ще й онуків тріщатиме хребет, а вони все махатимуть нею, оцею сапою, та згинатимуться. А воно тобі як попре бур'яни з поля, бо ти його не досапаєшся, скільки йому доволі, ти його не вкroppиш усього потом своїм — то із тебе не сім, а сімсот сім потів ізійде, аж ти шкуринкою візьмешся, а й того не вистачить на ту землю... Тьху! (Кидає сапу геть).

Сухоребрій. Чудак чілоек... Хочеш, Гаврасю, так, щоб і попереk не крутило, і на полі родило?

Просунько. Хай уже йому жили викрутить, коли ще в мене попереk панує! Але чому ж воно так родить, як погане паскудить?

Сухоребрій. То вже, слиж, отам спитай. (Показує на небо). Що ж ти мене питаєш. Хіба в мене краще родить?

Просунько. Та вже б я не шкодував, коли б хоч у тебе поле розумніше було.

Сухоребрій. Д-а-а, ділишки не первий сорт... (Пауза). Не родить та й не родить. А як і родить, то тільки наполовину.

Просунько. Закурити є?

Сухоребрій. Є. Цього є, благодарить бога.

Просунько. Дай цигарок на п'ять. На грудці був кинув коренів скільки, так та чума повиривала. На капусту, бач, місця їй нема, попару б уже їй не було. А капусту тепер черва якась доїдає. (Підійшов, бере кисет, одсипає в картуз, закурює).

Сухоребрій. Бери, бери... Колись оддаси з мого горичем.

Пауза.

Просунько. Як там пшениця яра? Ти був на кряжі?

Сухоребрій. Був. Уклякає.

Просунько. А ячмінь?

Сухоребрій. Такої самої співа.

Просунько. Ах, мати сира земля!..

Сухоребрій. Отакісінькі соплячки повискакували, та вже й ті присихають...

Просунько. Ну, що нам робить, що воно отакої коїть?

Сухоребрій. Знову ж, чудака чілоек, мене питає... А як я тебе буду питать?

Курять. Пляють. Зітхають.

II

Ті ж і Булка.

Булка (наближаючись). Вечір добрий. Попихкуємо?

Сухоребрій. Атож. Мовляв, щоб смуток ішов за димом.

Булка. Ото й розумно робите. (Єхидно). А я не палю то й погано — так од тих думок не одженешся, як од собак.

Просунько (злісно). Я й кажу. Вам того клопоту, мабуть, найбільше. Мабуть, хліб погано сходить.

Булка. Як посіяв, то так він у мене й сходить. За це не клопочуся. А треба ж і до хліба...

Сухоробрій. Як дважди два.

Просунько. Чи ви колдуєте коло теї землі, чи що...

Булка. Авжеж. Таки колдую... З квітня собі починаю, з квітня. Як наколдую десятин кілька доброго пару, то на той рік хлібець мені подякує. А ви ж собі як маєте?

Сухоробрій. Та щось не сяк, не так.

Просунько. Потіш, потіш, Захаре, його душу. Ото він порадується! Йому то добре ведеться, коли у нього на що не кинь, те й є. Чи на худобу, чи на справу. А я б за хвіст своєю шкапину тяг — так вона й задки ходити не здужа... А замість борони хай мені пазурі оці правлять. Тьху!

Сухоробрій. Ти слиж, Гаврасю, не серчай понапрасно. Коні твої таки ходять, хай будуть здорові. А борона — то вона в тебе є така, як і в мене. Секрет, слиж, у другій кишені, мабуть...

З двору Просунька чути жіночий голос: «Гаврасю! Чуеш ти?.. Діти вечерять нидіють, а ти ходиш. Іди...»

Сухоробрій. Он твоя вже присоглашає. Ходи здоров, щоб ковбик не прохолов.

Просунько. Е-е-х... Спасибі за табачок. (Пішов).

Булка (вслід йому). Хе-хе-хе!

Сухоробрій. Не, таки погано. Як ми викрутимосся, того я не знаю. Хоч гопки плигай, а воно нам не родить...

Булка. Ще ж ви гопки не плигали. А як, гляди, спробуєте, то, може, воно й покращає... Хе-хе-хе. А я оце до вас.

Сухоробрій (здивовано). Таки до мене?

Булка. Прямісінько.

Сухоробрій. От і не вгадаю ж ніяк, чого саме.

Булка. Хоч і не вгадуйте. Сам признаюся.

Сухоробрій. То де ж будете признаватися? Гутечки чи, може, ходімте до хати?

Булка (оглядається). Побалакаємо тут, бо в хаті ж, мабуть, не порожньо?

Сухоробрій. Пойнятна вещь. Усе посімейство.

Булка. Це я од парубка од свого.

Сухоробрій. Од Самійла, тобто?

Булка. От і вгадали. Літа йому вже вийшли. І так

що чи не будемо сватами? Бо на Тетяну на вашу накида оком. Ідіть, каже, тату, договоріться про діло.

Сухоробрий. Гм, гм... Да-а-а, ділишки це хазяйські.

Булка. Таки ваша правда. Що ж ви на таке скажете?

Сухоробрий. Це ж, сліште, коли б він мене сватав, а то Тетяну...

Булка. Хе-хе-хе! А без жартів?

Сухоробрий. А без жартів, то я... Хоч і з неділі засилайте старостів...

Булка. Аби в щасливу годину. А тоді вже якось будемо викручуватись...

З хати з'являється Тетяна. Вона стає під стіною.

Сухоробрий. То вже ж. То таке: живий, сліште, про живе й думає...

Булка. Тут ще така справа. Скажу вам тепер... оця артіль, що оце в нас у селі завелася...

На цих словах Тетяна наслуховує.

Сухоробрий. То що ж вона? Трахкає?

Булка. Буде ще вона зубами трахкати... Ой, буде. Але зараз вона хоче оту земельку, що під дослідне поле одведена, прибрати до себе.

Сухоробрий. А Штундар? Він же мав ту землю в оренді.

Булка. Одберуть од Штундаря. Власть одбере. Це вже я чув. А ця артіль — божа чи чортова, чи чия вона — хоче земельку собі заарендувати. А нам би її не пустити з рук, то не погано б нам було... Чуєте?

Сухоробрий. Як дважди два! Та як?

Булка. А як? На те бог дає людині голову.

Сухоробрий. Гм...

Булка. І навіщо, ви вже скажіть, їм та земля? Чи ж вони її до добра доведуть? Трахкатимуть по ній, поки й затрахкають. А я ось таке придумав, що, може, й сама артіль розсиплеться, як ото попіл на вітрі. Ось ходіте сюди-о...

Щось потишеньку каже Сухороброму на вухо, одходять разом у глибину подвір'я, ховаються.

III

Тетяна вибіга трохи наперед, дивиться їм услід, стає, думає.

IV

По вулиці проходить Марія.

Тетяна (*раптом*). Тітко Маріє!

Марія. О! Здорова. А що таке?

Тетяна. Вась Горошків ще не приїхав?

Марія. Та що?

Тетяна. Кажіть одразу! Бо справа є до нього, хочу переказать йому, тоді визнаєте.

Марія. Приїхав.

Тетяна. То нехай зараз прийде. Я його отам чека-тиму. Так і скажіть.

Марія. Оце така справа? Хай же я скажу, коли він дома буде.

Тетяна. А де він має бути?

Марія. Може, на тім боці. Бо комсомольці там збираються сьогодні.

Тетяна. То я побіжу туди, а ви зараз йому скажіть, коли він дома, щоб отам мене чекав. Справа, скажете, дуже важна. Тоді визнаєте... (*Побігла за ворота*).

Марія. Щось таке є. (*Пішла собі*).

V

Просунько виходить до тину, сідає, запалює цигарку. Мовчки курить. Здалеку чути пісню на мотив «Ой у полі озеречко».

На хуторі Гротовиці,
Там комуна жне пшеницю,
Жне вона, ріже, піснею криє, } 2 рази.
Степ під нею золотіє...

Ой степе наш, вільний брате,
Нам весело тебе жати.
Тим тебе любим, ще й поважаєм, } 2 рази.
Що за буйні урожаї...

Просунько. Ех, мати сира земля... (*Курить*).

VI

Просунько і Вась.

В а с ь (наближається і співа).

Що за буйні та хвилясті —
В руки наші мозолясті.
Будемо мати жито й пшеницю,
Не журися, Громовице..

П р о с у н ь к о. Каже, не журися, да не всі..

В а с ь. О, доброго вечора вам, дядьку Гаврасю!

П р о с у н ь к о. Здоров. А я думаю, що воно так виводить...

В а с ь. А виходить, що це я.

П р о с у н ь к о. Виходить, що ти... Звідки вона поп'ялася, оця пісня?

В а с ь. А добра пісня? Це я звідти привіз.

П р о с у н ь к о. Пісня підходяща. Ой степе, наш вільний брате... чи як?

В а с ь. Так, так. Нам весело тебе жати. Тим тебе любим, ще й поважаєм, що за буйні урожаї.

П р о с у н ь к о. Це воно тільки в пісні — врожаї ті... А на самому ділі... Ех, що говорити... Скажи краще, що там новенького. Коли приїхав?

В а с ь. Приїхав оце вчора. Два місяці там пробув на курсах, тепер знаю коло трактора, як коло фургона. А новенького... Що ж вам саме хочеться?

П р о с у н ь к о. Щоб мужик не погибав за труди свої, не пух з голоду, як скотина...

В а с ь. Ех, дядьку Гаврась! Робити треба менше та краще. Годити полю треба, культури йому треба — то й не будете пухнути...

П р о с у н ь к о. А трясці б я вже йому дав... Коли я ще мало коло нього роблю! А воно...

В а с ь. Ото ж бо й воно! А ось наша артіль, може, й менше сили поклала...

П р о с у н ь к о. ...а воно тобі сопляки замість хліба вилазять із землі! А ти скажи, по правді, Вась, вдержиться ваша артіль?

В а с ь. А чому їй не вдержатися?

П р о с у н ь к о. Що кажуть люди: «Трахкатиме вона зубами туди далі...»

В а с ь. А це побачимо. І ви побачите. На те буде урожай... А що люди кажуть, то нехай кажуть. Бо вони звикли хазяйнувати, як їхні прадіди хазяйнували. Через те їх і дивує. Та ми на те мало вважаємо. Робимо своє

діло, та й уже. Тепер ще думаємо опитне поле заарендувати. Землі прибавиться — зразу піднімемось.

Просунько. А я клепаю, клепаю сьогодні сапу та й думаю: що то за добро, той розпашник. І три рази ним пройдеш за літо, то не втомишся. Та дел..

Вась. Мені вас нічого вговорять. Ви самі собі хазяїн. Але я вас запитаю: коли так тяжко, то чому не пристаєте до нашої хоч би артілі? За свою власну борону тримаєтесь? По-дідівському хочете хазяйнувати? То чому ж тоді скаржитесь?

Просунько. Казав сліпий — побачимо. Де вже нам...

Вась (сміється). Будемо ж чекати, доки сліпий побачить. А він таки мусить побачити. Бо нині й сліпі стають видющими. Тільки що один раніш, а інший пізніш. Бувайте поки що... (Пішов наліво).

Просунько (вслід йому подивився, потім промовив). Той... Вась... я хотів... (Махнув рукою).

Вась пішов, наспівуючи.

VIII

З глибини подвір'я з'являються Сухоробрий та Булка.

Булка. І воно в нас вийде, як по писаному. Наче по книзі — одне слово. Хе-хе...

Сухоробрий. Як дважди два. Тільки аби не проморгать...

Булка. Робіть, як я вам кажу і будьте певні. (Тихо). Цсс.. Гаврась у себе під хатою сидить. (Розмовляють тихо). Ну, так прощайте ж поки що...

Сухоробрий. Ходить здорові.

Булка (пішов. Проходячи повз Просунька, кидає). Попихкуємо? Хех-хе!

Просунько вслід йому мовчки цвірка крізь зуби.

IX

Просунько. Ану слухай, Захаре, що оце казав Горшко Вась...

Сухоробрий. Приїхав уже?

Просунько. А приїхав. Це ж його артіль на курси посилала. Буде тепер свій машиніст коло трактора.

Сухоробрий. Я так щитаю, слиж, що це все... видумки та й годі...

Виходить Сухоробриха. Слуха.

Просунько. Невже?

Сухоробрий. Чудак чілоек... Хіба нашому народу прописано мати діло з тракторями?

Сухоробриха. А тряця їм, а не тракторя...

Просунько. О, і ти, Секлето, жива? Ну, йди на підмогу. Бо ми оце з Захаром надумали приставать до артілі.

Сухоробриха. Здурів ти?

Просунько. Чого здурів? Або й здурів, то не диво. Від такого життя здурієш. Рішили приставать до артілі. Ідемо, Захаре?

Сухоробриха (кричить). Ой, лишенько! Та ви показалися!

Сухоробрий. Слжш, Секлето...

Сухоробриха (кричить). Чи ви з глузду з'їхали?!

Сухоробрий. Та слжш...

Сухоробриха (кричить). Та ніколи цього не буде! Щоб я в старці пішла?!

Просунько. Гей, дурна баба. Та ж ми ниньки он які старці.

Сухоробриха (кричить). І не кажи й не говори! Закопайте мене на цім місці!

Сухоробрий (кричить). Да не кричи ти! Бенеря тебе принесла...

Сухоробриха. Не піду! не піду, й не піду!

Сухоробрий. Да не кричи! Ніякий тебе кат не заставляє. Чілоек пожартував, а вона. Ступай у хату.

Сухоробриха (опинається). Не піду! З торбою щоб по світу ходити?

Сухоробрий (поверта її до хати). Ходім! Ходім! Народ ще почне збиратися. Зачеши тебе...

Пішли в хату.

Х

Просунько. Е-хе-хе! Отакого наробив... От підеш з таким народом до артілі... Перерветься на своїй десятині, а нічого з ним не зробиш.

Чутно пісню. Послухав. Пішов до хати.

ХІ

Вас ь і Тет ьяна виходять зліва.

Тет ьяна. А я тебе шукала, шукала... Чом же вчора не прийшов?

Вас ь. Та вчора ж пізно приїхав... з дороги... Думав, що ти вже спиш. А ти ж чекала?

Тет ьяна. Я щодня тебе чекала, Васю.

Вас ь. Хороша моя... І я весь час про тебе мислив. *(Бере її руки в свої, дивиться їй у вічі).*

Тет ьяна. А тепер слухай. Приходив оце до батька Булка Юхим.

Вас ь. Ну то що?

Тет ьяна. Та слухай же! Я стояла отут, під хатою. Щось він із батьком радився. Якусь землю хоче од вашої артілі перейняти...

Вас ь. О! Ти чула?

Тет ьяна. На власні вуха.

Вас ь *(свиснув)*. Фю-їть-фіть! Он що!.. Тепер я розумію. Ага... Ну, та руки ж у нього короткі, коли так. Він хоче собі загарбати в аренду, для самого себе... А тут народ зібрався до купи, трактора купив, працює разом. Ми б і без того шматка обійшлися, в нас і норми їдоцької вистачить. Але ж не буде по його!

Тет ьяна. Я так боюся, Васю, щоб він вам лиха не накоїв... Каже: «Можна так ізробити, що й артіль розсиплеться, як попіл на вітрі». А тоді ж із вас люди сміятимуться! Васю мій... І так батько на тебе косо дивиться...

Вас ь. Не турбуйся. От що, моя хороша. Бувай здорова поки що! Спасибі, що попередила. Я піду. У нас зараз будуть збори артільщан. На все добре. *(Поцілував її. Хочє йти).*

ХІІ

Ті ж і Самійло.

Вас ь. Ге! Ти, Самійло?

Самійло *(побачив усе)*. А це... ти?

Вас ь. А це я! Що, може не радий?

Самійло. А то хто?

Вас ь. А то? Тет ьяна. Хіба не впізнав? Ну, на все добре!

Тетяна. Бувай! (Побігла до хати).
Самійло. Постій! Тетяно...
Тетяна (від хати). Ніколи... (Зникла).
Вась (сміється). Бач, Самійло, який тепер дівчата
зайнятий народ. (Пішов).

ХІІІ

Самійло сам.

Самійло (метнувся до воріт, потім став, Подивився
услід Васи. Потім на хату Сухореброго). Ах ти ж... Н-ну!..
(Зціплює кулаки).

Завіса

Картина 2

І

В хаті Сухореброго.

Звичайне вбрання середняцької хати. Біля порога сидить Захар
Сухоребрій, справляє хомут. На лаві, коло вікна, Секлета—
латає мішка. По підняттю завіси деякий час працюють мовчки.

Сухоребрій (уриває вшивальника). Га-х... Тріс-
нув!.. А щоб тобі душа тріснула...

Секлета. Не натягай так. Поцупиш, що й канат
трісне. Може не подужаєш?

Сухоребрій. Ат, мовчи там. Як воно гниляччя,
чисто геть лізе. Ти його шиєш, а воно лізе... Ну, нема
тобі наритників, хоч перервись. А нові справить — завіщо
ти їх справиш? (Шиє).

Секлета. Не мордуйся. Якось воно буде.

Сухоребрій. Ти мені, слиж, Секлето, гляди...

Секлета. Що гляди?

Сухоребрій. Чого ото Тетяна дрочиться?

Секлета. Кат же її знає... Наче їй лихий у череві
вліз.

Сухоребрій. То ти мені постав дівку на точку.
Що це їй — жарти? Та вона мені хазяйство розоряє. Чого

вона сперечає проти Булчиного Самійла? Тягне та й тягне, що жили вже з мене скоро витягне, не тільки терпіння.

Секлета. А чому мовчиш? Чому не прикрутиш її?

Сухоребрій. Оце я мовчу? А заціпило б мене навіки, коли я її мовчу. Коли ж і слухать не хоче... Твоя справа: постав її на точку. Щоб мені оцих дурниць не було. Пообіцяв чоловіку, зговорилися, а вона тепер — не хочу! не піду! Та за кого ж ти підеш, дурна овечко, коли не за Булченка? Може, вона з тим шахвиристом бігає, з Горошченком? То хай викине його з голови, бо я її звідти виб'ю його, коли не викине сама. Що мені користі з того шахвириста? А з Булкою, коли будемо супрягами, то може як хазяйство полатаю трохи. Вона того собі не покладає в голову!..

Секлета. А той... не бачив Булки? Як там за ту землю? Чи вдасться те, що ти говорив?

Сухоребрій. Враг його знає, що сталося! Так наче який дідько розказав тій артілі про те, що ми думали. Ну, чисто все геть, як на долоні. Поїхали в город і щось, казав Булка, там зробили, що хто його знає, як воно й буде.

Секлета. То диво!

Сухоребрій. Не диво, а коли б це часом не Тетяна знов наробила й цього шелесту... Ну, коли це, гляди, вона таку свиню підстроїла нам, то я ж їй... Я її навчу!

Секлета. Та звідки б вона знала?

Сухоребрій. Вона, слиш, носом чує, мабуть, більше, як ти вухами.

Секлета (подивилася у вікно). Он уже Гаврась чогось швендяє. Ич, який забрьоханий...

Сухоребрій. Куди йде?

Секлета. Та до нас же. Думаєш, хату мине? От ще наливайко! Як почне наливать, то...

Сухоребрій. Ну, годі. Цить!

II

Ті ж і Просунько увіходять. Він напнутий мішком.

Просунько. Здрастуйте в хату.

Сухоребрій. Здоров. Що, крапа?

Просунько (поволі скидає з голови мішок, прохо-

дить од порога далі, сідає на ослінчик). Крапає. Та що мені з того, що він крапає?

Сухорєбрий. Чудак чілоек! А може ж, хлібишко хоч трохи справиться...

Секлета. Що й казать, благодарити бога за дощик.

Просунько. Еге, ти б оце покинула оте дрантя та побігла молебна відправити... Ні, Захаре, як не крути, а вже ми докрутилися до краю. Коли не почнемо якось крутитися у другий бік, то нічого доброго не вийде.

Секлета. То й крутись, коли такий спритний.

Просунько. Та вже спритнішої за тебе де й пошукать. А я тебе й запитаю: ну що ж нам далі робити? Ну, от посіємо ми знову восени, так як і торік сіяли, як і позаторік, як і три року тому, як і п'ять літ, і десять, і двадцять, і п'ятдесят. А воно тобі знову бур'яни попре, а воно знову сопляки замість пшениці...

Що їстимеш?

Чим оте дрантя полатаєш, що в тебе на колінах?

З чого він знову хомутину собі придбає? Га?

А я, мать сира земля, ще хочу й спочить од каторги хоч трохи та послухать і яку-небудь сторію, щоб мені з книжки прочитали... А що ж? Думаєш отак і здихати? світла білого не видівши? Ні, не згоден, щоб ти знала!

Секлета. А диви, чого йому закортіло! Чисті тіятри з тобою. Ха-ха-ха!

Сухорєбрий. Це, слиж, Гаврасю, можна сказати, сон рябої кобили...

Просунько. Та ну?

Сухорєбрий. Як дважди два.

Просунько. Та чого ж ти хочеш? Коли вже й рябій кобилі сниться отаке нове життя, а то щоб мені, трудівнику, хліборобові закорженному, воно не снилося?! І воно таки сниться мені... Сяду отак у полі на хвилинку спочити та й думаю... Чи ж таки вік на землі прожити — це все одно, що жабі в болоті проквакати? Боже ти мій бородатий! Погано ж ти придумав, уседержителю. Треба нам із Захаром переробляти все на свій кшталт...

Секлета. А, милостивий! Спинись уже, не погань хати...

Просунько. Нічого, не турбуйся. Як я її своїми словами запоганю, то даси попові пуд пшениці, він одпоганить. З нового врожаю даси. Він же в тебе великий буде... Мусить бути великий, бо ти ж його молитвами щиди-

рими вкривала, поклонами низькими прибивала, ще й слізьми гарячими кропила, отой хліб, що в тебе на ниві!

Секлета. От наливайко! Хіба ж поперед нього попоширся сказати?

Просунько. Бо й казати тут нічого. Давай, Захаре, ізробимо плана, як нам краще хазяйнувати! Щоб так, як ото Вась Горошко в пісні співає...

Сухоребрій. Я, сліш, теї пісні його не чув. Але я нічого й не втеряв із того.

Просунько. Хіба?

Сухоребрій. Пойнятна вещь. Як кожного гавкитатаря слухать, то й того розуму збудешся, що досі мав.

Просунько. Думка в тебе, Захаре, непогана. Це вроді б то, що «всяка свиняка по-своєму варняка». Авжеж правда! Тільки ти не за той хвіст смикаєш цю думку.

Секлета. Вже тебе, видко, засмикали ті Горошки добре, що й духом їхнім дихаєш.

Просунько. Засмикали, любко моя... Що засмикали, то засмикали. Бур'яни засмикали, осоти, наголоватки, свиріпи, будяки, неврожай засмикали. Вже вони з мене душу висмикнули, тільки на волосинці, може, й тримається, як і в твого Захара благочестивого. Руки я на них повисмикував та ноги, що мені суглоби крутить свердлом, комашня мені поза шкірою лазить. А Захару, гадаєш, не лазить? Не лазить, Захаре, кажи по правді?!

Сухоребрій. Пойнятна вещь — лазить! Чом не лазить? Подерж оцю шкуринку, я одріжу вшивальника.

Просунько бере шматок шкіри, тримає її обома руками. Захар вирізає ножиком тоненьку стьожку і знову береться до хомута.

Лазить то лазить, супротивленія тут нікоторого... Але що ж ти їй зробиш, щоб не лазила?

Просунько. А Горошку, щоб ти знав, не лазить! І Максиму тепер не лазить. І Демку, й Назарові, й Артьому, й Пилипові, й Петрику, й Марії... і всім артільщанам!

Сухоребрій. Це ще побачимо. Може, з них і зовсім шкіра злізе.

Просунько. Авжеж побачимо. Коли в них на сорок чотири їдоки вже п'ятдесят шість десятин пару зроблено! Та якого! Такого пару, що агроном із району виїздив і сказав, що, мабуть, дадуть їм премію.

Секлета. Яку пренію!

Просунько. Похвальний лист уроді. А ти собі маєш пар? А я маю? А в мене їдоків семеро... То хай кусають мене, бо на тій землі, що мені совет наділив, я їм тільки сопляки приробив, а не хліба!

Секлета. Як бог захоче, то і в нас на полі вродить добре, а у них на їхнім парі буде голо, як на коліні!

Просунько. Це вже ти, хоч і Секлета, а не брешти. Он Булка таки не дурний, каже, як посіяв, то так йому і вродить.

Сухоребрий. Чудак чілоек! Сам же кажеш, що Булка не дурний. А чом же він не йде в артіль, а сам собі робить і сам собі має?

Просунько. От я тепер і бачу тебе, як на долоні. Наче голого бачу. То це ти пнешся до Булки? Але ти луснеш, Захаре, як воша, луснеш, і я лусну, а не допнемося. Гуртом, то ми за рік, за два й допнемося, а нарізно — ніколи. Отак робитимемо, як наші діди робили...

Секлета. Та діди наші лиха не знали!

Просунько. Чи ба! Не знали? Ну, хай тобі лекше буде...

Пауза.

Дай закурить, якщо є.

Сухоребрий. Отам на лаві кисет.

Закурюють.

(Бере в руки хомут, розгляда його, підходить до вікна). Гниляччя! Разів три з'їдиш — ізнов порветься. Слиш, Секлето, корова он на буряки пішла.

Секлета схоплюється з лави, біжить надвір.

III

Просунько. Треба й собі двигать. (Напинає мішок). А ти знаєш, вони трактором і молотитимуть...

Сухоребрий. Хто?

Просунько. Та хто ж... артіль.

Сухоребрий. А-а.

Просунько. Да.

Сухоребрий. Як же воно?

Просунько. А так: пас надінуть, машину вставлять і починай.

Сухоребрій. Гм... да.

Просунько. Люди пишуться, щоб і їм помолотили.

Сухоребрій. Е?

Просунько. Да. Вісімдесят дев'ять чоловік напи-
салоя.

Сухоребрій. І ти?

Просунько. Авжеж. Що ж я, дурніший за других?
Самі коні, коли найняти до кінної машини, то коштувати-
муть те саме. А паша, а за машину, а людей скільки?

Сухоребрій. Навряд чи помолотить.

Просунько. Хто?

Сухоребрій. Трахторь.

Просунько. Навряд? А ось видітимеш. Ще й мо-
лотимуть... Млина свого справляють. Ну, бувай. Треба
йти. (Пішов).

Сухоребрій. Ходім, я теж піду надвір.

Виходять.

IV

В хаті деякий час нема нікого. Потім вбігає Тетяна, стає в куто-
чок, витягає з пазухи листа і читає його. Обличчя їй спочатку хмур-
ніє, потім стає веселим, вона посміхається.

V

Входять Сухоребрій і Булка. Вони не помічають Тетяни.

Сухоребрій. Проходьте, Юхиме Петровичу.

Тетяна раптом ховає за пазуху листа і стає як вкопана.

Булка. Примочило трошки.

Сухоребрій. Еге. Ось сюди-о проходьте.

Сідають біля столу.

Ну, що там? Які новини?

Булка. Та там нічого. Здається, піде тепер добре.
Я вам потім розкажу. А як же нам те діло покінчити?
Доки ж його одкладати?

Сухоребрій. Я вже й сам клопочусь. (Оглянувся,
побачив Тетяну. Суворо). А, і ти тут. Чом же мовчиш,
притаївшись?

Тетяна. Дивіться, що ж я казатиму? Ви ж увійшли в хату...

Булка. Так, так, дочко. Ми увійшли. Хм... і не бачили. Здорова ж була.

Тетяна. Доброго здоровля.

Сухоребрій. Піди там матері щось допоможеш...

Тетяна виходить мовчки.

VI

Пауза.

Сухоребрій. Нехай, я її прикруту.

Булка. І чого вона, дурненька, комизиться?

Сухоребрій. Я її покомизюся! Вже мій терпець уривається...

Булка. А той наполягає — кінчайте та й кінчайте діло.

Сухоребрій. Парубок?

Булка. Еге ж.

Сухоребрій. Чудак цілоек... Хай не турбується... Ну, так що там новенького?

Булка. Ото ж я був у гóроді і повернув справу так, що тепер земелька буде моя. Гм, наша, словом, буде земелька...

Сухоребрій. А вони, сліште, п'ятдесят шість десятин пару, кажуть, мають... Хазяйнують...

Булка. Накивайте. Що з того, що мають, коли воно ніче? Гуртове, словом. Яка вам з того була б користь, коли вашого нема нічого? І клаптя нема! Де ступив — то й не твоє. Гуртове та й край. Та нехай воно западеться отако жити! Ми й самі собі проживемо так, що все в нас буде.

Сухоребрій. Вещ пойнятна... А, сліште, вони й молотитимуть трактором.

Булка. Вигадки. Доки вони його заведуть, направлять, приметикують, то я своєю машиною — коні запріг та й помолотив.

Сухоребрій. Мовляв, діло знайоме.

Булка. Атож. Я й вам помолотю. А що ж таке? Даруга мені зтягти до вас у двір машину? Зтягну й помолотю.

Сухоробрий. Хоч у мене, сліште, й молотьби тієї буде, як кіт наплакав...

Булка. А все ж ціпом не намахешся. Аби нам тільки діло наше покінчити. А там уже якось будемо викручуватися. Мовляв, рибина шукає — де глибше, а людина — де краше. Хе-хе-хе...

Сухоробрий. Настояща правда. Супротивлення тут нікаторого.

Булка. От і добре, от і добре! Так ви ж той...

Сухоробрий. Да, да. Вже я її прикрутю.

Булка. Прощавайте з хати, поки що. Ітиму.

Сухоробрий. Ходить здорові. Чи воно вже перестало крапати?

Булка. Ні, щось видко сіє.

Іде до дверей. Сухоробрий його проводить.

VII

Сухоробрий вертає до столу, сіда й замислюється.

VIII

Увіходить Тетяна.

Сухоробрий (*глянув на неї*). Сліш, Тетяно...

Тетяна. А що?

Сухоробрий. Слово до тебе казатиму.

Тетяна. Яке?

Сухоробрий. А ось послухай. Парубок до тебе сватається?

Тетяна. Який?

Сухоробрий (*трохи грізніше*). Ти мені хвостом не крути! Добре знаєш, що про Самійла кажу...

Тетяна. Про Самійла? Знову про Самійла? Та ж ви про нього вже казали.

Сухоробрий. Але що ж ти мені відповіла?

Тетяна. Що не піду за нього. Чи може, гадаєте, що я вже раптом до нього перемінилася?

Сухоробрий. Гей, дівко!

IX

Увіходить Секлетя.

Сухоребрій. А я тобі кажу, не дурій! Якого ж тобі ще пана треба?

Тетяна. Ніякого. Це ви шукаєте за куркуля мене віддати, а мені він непотрібний.

Секлета. Ото-то! Бач, які балачки.

Сухоребрій. Цить! Не встрявай. (До Тетяни). Ти мені підеш за нього! З глузду ти з'їхала, чи що? Бач як стало трудно тепер хазяйнувати, а в нього ти не бідуватимеш, ще й батьку твоєму, може, буде з того хоч трохи лекше і матері...

Тетяна. Не піду за нього, тату! За іншого піду...

Сухоребрій. За іншого? Хто ж той інший?!

Тетяна. Вась.

Секлета.

Сухоребрій. } (Разом) Вась Горошченко? З артілі? Шахвирист отой?

Тетяна. То й що, як з артілі?

Сухоребрій. Ніколи! Слиш, ніколи! Ти мене за-копай — не оддам.

Тетяна. Тату!

Сухоребрій. Годі! Цить! Мовчи! Слухати не хочу.

Тетяна. Ні, ви таки послушайте, тату. Ви хочете віддати мене замій за Булку, бо вам погано в хазяйстві ведеться. То через мій шлюб ви сподіваєтесь полатати своє дрантя? Адже ж правда? Але я вам не коняка, тату, що ви мною хочете забаришувати! Та й хіба, ви думаете, вам було б легше, коли я буду за Булкою? Хазяйство б ваше поправилось? Хліб вам родив би краще? Це мені дивно, тату! Замість того, щоб краще хазяйнувати, щоб учитися, як треба поле обробляти, та разом із людьми на ньому сили покласти з розумом, по-новому, як он хоч би й ті артільщани, то ви шукаєте підтримки в кого ж? У Булки!

Сухоребрій. Булка хазяїн!

Секлета. А не злидні!

Тетяна. Ті теж не злидні! Вони матимуть урожай більший за всіх!

Сухоребрій. Чорта пухлого матимуть!

Тетяна. Ні, жита та пшениці! Вони он поле обробили так, що їм тепер нагороду агроном обіцяв. А Булка ваш, може, ще й під арештом сидітиме.

Сухоребрій. Під арештом?

Секлета. Здуріла ти?

Тетяна. Побачите!

Сухоребрій. За що?

Тетяна. За хабаря!

Сухоробрий. За якого хабаря?

Секлета. Що ти верзеш?

Тетяна. За такого! Землю хто в артілі хотів перейнять?

Сухоробрий. Тю!

Тетяна. Булка! Та хай би й переймав по закону. А то хитрощами пішов. Хабарі повіз у гóрод. А тепер власть його не помилує за хабарі.

Сухоробрий. Що ти мелеш? Звідки це ти довідалась?

Тетяна. Люди сказали.

Сухоробрий. Диви! Гм...

Секлета. Отакого клопоту. Хай він тобі скажуться, самий Булка. І чого ти з ним причепився до дівки?

Сухоробрий. А диви! А ти чого на мене? (Стоїть в розгубі).

Х

Ті ж і десятихатник входить.

Десятихатник. Здрастуйте. У вас не було Юхима Булки?

Сухоробрий. А що?

Десятихатник. Бомажечка до нього є. Повістка.

Сухоробрий. Яка?!

Десятихатник. На суд, чи що... Так не було? Бо казав Гаврась, що у вас він.

Сухоробрий. На суд? Диви... Нема. Пішов. Додому пішов.

Десятихатник. А, матері його ковінька... Ну, прощайте. Побіжу.

Виходить. На дверях зустрічається з Гаврасієм Просуньком.

ХІ

Просунько. Захаре, а ходи сюди, ходи сюди. Он Вась... (Раптом побачив, що всі стоять чимось глибоко вражені). Що трапилось? Чого це приходив десятихатник?

Тетяна. Ну, що ж, тату? Самі бачите.

Просунько. Що трапилось?

Секлета. Та нічого з нами не трапилось, хай бог боронить. Що б там мало трапитись?

Просунько. А чого ж ви роти пороззявляли, наче гави? Ну, як нічого, то ще краще. Ходім, Захаре, швиденько, побачиш, як Вась Горошко пре через село трактарем. Ходім швидше!

Тетяна швидко подалась із хати.

Та ходім! Он, чуєш, реве. Ходім і ти, пророчиця Секлето!

Сухоробрий (прийшов до пам'яті). Га? Та що ж це таке? Трактор, кажеш? Ну його к... Або... ходім!

Секлета. І я ж піду побачу. Єй-бо, піду!

Сухоробрий. Світ перевертається догори ногами, тьху!

Просунько. А перевертається. Ходім!

Всі швидко виходять.

Завіса за ними спадає

Картина 3

В день свята Врожаю. Вулиця. З одного боку подвір'я. Перед хатою стоїть великий стіл, накритий гарним настільником та прибраний снопами, гарбузами й іншими рослинами та плодами. Над столом на дереві портрет вождя.

I

Просунько з'являється зліва. Побачивши прибраний стіл, стає, замилювавшись, розводить руками. Замислюється.

II

Марія з'являється з подвір'я, несе рушник, щоб ним прибрати сніп, що на столі.

Марія. А це ви тут, Гаврасію?

Просунько. Я.

Марія. На свято прийшли?

Просунько. Прийшов. Прийшов подивиться, як розумні люди хліб роблять.

Марія. Вже й розумні.. А давно підсміхувались собі в бороду та за іншими повторювали: «протрахаються вони»?

Просунько. Ні, Маріє, це тобі щось привиділось і почулось. Такого я ніколи не говорив. Може, тільки думав... Так думать же все можна. За це нікому нічого не буде.

Марія (сміється). А правда. Я нічого й не кажу. То гуляйте ж поки що. Скоро наші почнуть збиратися.

Підперезує рушником снопа, поправляє і йде собі геть. Просунько знову дивиться на стіл. Потім сідає поодаль на маленький ослінчик.

III

Сухоребрій з'являється справа. Обдивляється.

Просунько. З празничком, Захаре Йвановичу!

Сухоребрій. Тю! І ти вже тут... Спасибі, й тебе так само. (Підходить, ручкається).

Просунько. Сідай отут, коло мене.

Сухоребрій (сідає. Виймає кисет). Крути.

Просунько. От, Захаре, діла пішли. Сиджу оце я з тобою на ослінчику, а перед нами стіл... І на столі плоди людської праці... І прийдуть люди, що ці плоди зібрали, розумніші за нас із тобою люди, що добре стали сіяти жито, пшеницю і всяку пашницю... І буде це в них свято Врожаю. Дійсно, велике свято... А в нас із тобою сум і злидні. Отакий той сон рябої кобили, що ти казав...

Сухоребрій. Брось, не кажи... Мало там що я казав... У мене, мабуть, теж сьогодні буде свято.

Просунько. О?!

Сухоребрій. Як дважди два.

Просунько. Яке ж?

Сухоребрій. Вась Горошко бере дочку.

Просунько. Тетяну?

Сухоребрій. Да.

Просунько. Ах, мати сира земля! Чолом!(Б'є Захара по долоні).

Сухоребрій. Що ж, Гаврасю Степановичу... Думав собі, думав, аж мені нудно від тих думок стало... Хай береш!

Просунько. Ще й думав? Ха-ха-ха!

IV

Ті ж і члени артілі на чолі з головою артілі Максимом Дейнекою.

Сухоребрий. Цсс... Брось, слюш, тн. Чудак чілоек. Ідуть.

Члени артілі сідають на ослонах.

Максим. Товариство. Дозвольте почати наше свято Врожаю.

Всі встають і співають «Інтернаціонал». Кілька товаришів у залі підхоплюють, і з другої половини куплета спів «Інтернаціоналу» гримить по всій залі.

Максим. Товариство! Ми святкуємо сьогодні нашу першу побіду на полі. Рік тому назад ми зібралися, щоб працювати гуртом. З великими труднощами ми пройшли перші організаційні ступні. Не було в нас ще досвіду. Наші сусіди дивилися на нас скоса. Не вірили в те, що у гурті сила. Сьогодні ми маємо щастя показати їм це на очі.

До Сухореброго підходить його жінка і ще кілька жінок.

Наш трактор виорав нам лани. На кожного їдока в нас зроблено по десятині з чвертю доброго пару. Їдоків у нас сорок чотири душі, а пару п'ятдесят шість десятин. Можемо спокійно сподіватися доброго врожаю і на той рік. Із неділі ми починаємо молотити. Трактором ми помолотимо не тільки собі, а й усьому селу. Далі ми зробимо млина, і наша машина буде нам крутити каменя. Наша машина зберігає нам сили. Ці сили ми покладемо на те, щоби збагнути культуру, без якої не можна ні хазяйнувати на полі, ні по-людськи жити. Хай же живе велике свято трудящого селянства, свято Врожаю!

Шумні оплески, загальне піднесення.

Просунько (до Захара). Видів? Ех, мать сира земля!

Секлета. Та й прибрано ж як хороше...

Сухоребрий. Цсс, тихше... Слухай он.

До них підходить Марія, радиться про щось із Секлетою і потім іде з нею до хати.

Максим (порадившись із двома членами артілі).
Сьогодні, товариство, у нас ще одне свято...

Сухоребрій. Гм... гм... (Закашляв).

Просунько (до Захара). Подтягнись! Чого кашляєш?

Максим. Сьогодні ми святкуємо заручення члена нашої трудової сім'ї, нашого славного тракториста Вася Горошка...

Із хати під загальні оплески виходять Вась і Тетяна в супроводі одного члена артілі, Секлети й Марії. Вась і Тетяна підходять до столу.

...з дочкою селянина-трудівника Захара Сухореброго — Тетяною Захарівною.

Просунько. Ах, мати сира земля! Ловко!

Максим (звертається до Вася й Тетяни). Здоровлю вас, молоді громадяни! Бажаю вам щастя й сили, щоби могли з нами разом орати й сіяти наші ниви, щоби ви були добрим зразком для наших молодих громадян, як треба жити в світі.

Вась і Тетяна. Спасибі.

Музика грає туш.

Просунько. Максиме!

Максим. Що там?

Просунько. Максиме, дай, брат, мені слово.

Максим. Просимо, просимо. Товариство, слово має громадянин Гаврась Просунько.

Просунько (виходить наперед). Знаєте що, товариші артільщани! Ви молодці! Це таки правда, що ви молодці. Гаврась Просунько не звик брехати. Але чому ж нам не йдеться так у господарстві? Чому в нас урожаї такі, що весь у жменю поміститься? Хіба не на однаковій землі живемо, що ми, що ви? Не однакову землю оремо, сіємо, скубемо? Однакову! Ми всі живемо на родючій землі. Тільки ви молодці тим, що знайшли способа, за яким вона вас більше любить, та родюча земля. То хай же вона й мене полюбить... А з нею й ви! Приймайте до гурту! Сили у мене в руках ще вистарчить. А порядку вашого додержуватимусь чесно.

Загальні оплески. Крики: «Просимо, просимо», «Нарешті», «Просунько трудяка».

Максим. Добре, подавайте заяву, Гаврасю.
Просунько. Не вмію писати...

Сміх.

Максим. Ну, хтось напише. А зимою в нас навчишся.

Сухоребрий. І мені слово...

Максим. І вам? Прошу. Слово має громадянин Захар Сухоребрий. Говоріть.

Сухоребрий. Гм... Словом, Гаврась сказав, як дважди два. А я тільки докажу. Раз дочку берете, то й мене з жінкою... теж до гурту... Будемо робити не згірш за їх, молодих. Смиш, Секлето...

Секлета (з гурту). Атож. Аби прийняли...

Сміх, веселий гомін.

Максим. Дуже раді. Подавайте заяву.

V

Ті ж і агроном з'являється.

Агроном. Доброго здоров'я, товариші!

Всі. Здрастуйте! Здорові були!

Агроном. Вітаю вас із святом Урожаю! Бажаю й надалі успіху в вашій дружній роботі. Земельна комісія уповноважила мене оголосити, що за вашу культурну роботу на полі, за чудовий пар і правильно намічену сівозміну вам буде видано нагороду.

Оплески, вигуки: «Спасибі!»

Просунько (до Захара). Живемо, Захаре! Молоді, а йдіть сюди. Це тобі, Захаре, не сон рябої кобили, а настояща, голісінька правда. (Здоровить молодих). Хай же вам ідеться на все добре!

Агроном тисне руки артільщикам.

Голос із залу. Молодці артільщики!

2-й голос. Хай живе громадська обробка землі!

Члени артїлі Спасибі!

— Хай живе культурне господарство і культурний хлібороб!

— Хай живе трактор!

Всі схвильовано гомонять. Просунько починає пісню, її підхоплюють члени артілі, потім до них приєднуються голоси з залу.

П р о с у н ь к о (починає).

Ой степе наш, вільний брате,
Нам весело тебе жати...

В с і (підхоплюють).

Тим тебе любим, ще й поважаєм
Що за буйні урожаї...

Що за буйні та хвилясті —
В руки наші мозолясті...
Будемо мати жито й пшеницю,
Не журися, Гроловице!

Під дружний, бадьорий спів падає завіса.

У БОРОТЬБИ

П'єса на 3 картини з прологом

ДІЙОВІ ОСОБИ

С ай — рудий, сильний селянин, голова правління сільгоспкооперації.

М и к и т а М о с т о в и й — енергійний селянин середнього віку, секретар.

Я в т у х — сивий, але ще крепкий дід, завзятий член кооперації й член правління.

П а в л о — селянин-середняк, член правління.

К и л и н а Л а н е ц ь к а — енергійна жінка, член правління.

М и т ь к о }
Я р и н к а } — школярі, Сайкові діти.

Л у ц ь к о — кремезний селянин, краще за інших одягнений, куркуль.

С о р о к а — Луцьків кум і приятель, куркуль.

М а т в і й — селянин років із 40.

Я к і в — селянин років із 35.

В а с и л ь — хлопчик.

Р о з п о р я д н и к — молода енергійна людина.

Діється за наших часів у глухому українському селі.

Пролог

Пролог відбувається при закритій завісі. В тих театрах, де перед завісою є хоч із аршин вільної сцени, він може відбуватися на цьому просценіумі. А де завіса «в обріз» закриває всю сцену (падає

на саму рампу), там пролог може йти перед переднім рядом; в такому разі треба, щоб цей ряд не був дуже близько від сцени, як це водиться в маленьких приміщеннях сільських театрів.

Після третього дзвоника з двох боків сцени через завісу вилазять, поспішаючись на виставу, куркулі — Луцько та Сорока. Вони мають стривожені, заклопотані обличчя. Розмовляють майже пошепки, як змовники, але так, що вся зала добре їх чує.

Луцько (*висовується на просценіум з правого боку*).
А, хай тебе мама мордує, спізнився... (*Витирає піт*).

Сорока (*висовується на просценіум з лівого боку*).
О, кум!

Луцько. Кум...

Сорока. Кум?

Луцько. Та кум же, кум! Закумкалися ми з вами, що й у тіятри спізнилися. Казав вам — швиденько збирайтеся?

Сорока. А я вам не казав, щоб ви швиденько збиралися, куме?

Луцько. Казали. Так і я ж вам казав...

Сорока. Казали. А чого ж ви спізнилися?

Луцько. Хто, я? От ви скажіть краще, чого ви спізнилися? Казав же вам — не спізнуйтеся!

Сорока. Казали... А я вам, куме, не казав!?

Луцько. Казали, казали! А самі спізнилися... Тепер дивіться — людей повно, скоро почнеться приставленіє, а нам ще треба з тими дурнями побалакати, щоб вони свій голос подавали разом із нами.

Сорока. А я ж казав — не спізнуйтеся...

Луцько. Тьху! А вони знов своє. Як ви сюди прилізли?

Сорока. Хто, я? А ви, куме, як?

Луцько. Я? Через сцену. Бо там двері вже зачинено, не пускають. Так я сюди... поки ті артисти бороди собі чіпляють, а я непомітно і той...

Сорока. І я той, поки, мовляв, бороди...

Обидва регочуть.

Луцько. Чого ви регочете? Який веселий. Його кандидатуру в члени правління провалили, аж зашуміло, а він регоче.

Сорока. А вашої кандидатури не провалили? Чого ж ви регочете?

Луцько. Я знаю, чого регочу.

Сорока. Ну!? А чого?

Луцько. Не скажу.

Сорока. То і я не скажу.

Луцько. Бо нічого не знаєте.

Сорока. А ви знаєте? Чого ж ви спізналися?

Луцько. Тю! Так от же вам! Я придумав таку машину, що нове правління швидко полетить догори ногами, і вся кооперація розвалиться, як вони знову нас не оберуть до правління.

Сорока. Та ну? Йй-бо?

Луцько. Грім мене побий! Щоб мені очі повилазили!

Сорока. Господь з вами, куме. Кажіть!

Луцько. Машина ось яка.

Сорока. ...ось яка...

Луцько. Машина така.

Сорока. ...така...

Луцько. Чого ж ви такаєте? Ну, яка, яка?

Сорока. Та кажіть же, яка?

Луцько. То не перебивайте ж... Ось яка машина. Сельбанк має видати нашій кооперації кредитування. Я маю відомості, що за планом Сельбанку наша кооперація одержить кілька тисяч карбованців на поліпшення господарств, ще й насіневу позику.

Сорока. Ой, лихо!

Луцько. Лихо, та невелике. Ці гроші Сельбанк має видати через кілька місяців. А правлінню зараз потрібно карбованців із п'ятсот або шістсот. Дозарізу потрібно!

Сорока. Ну, то й що?

Луцько. Так от треба нам з вами зараз позичити їм ці гроші.

Сорока. Ви, куме, не п'яні часом? Чи, може, у вас голова болить?

Луцько. У мене? Мабуть, у вас болить, а не в мене. Нічого, це у вас після провалу вашої кандидатури.

Сорока. Тю, нічого не розберу.

Луцько. То хоч слухайте. Ми дамо їм зараз ці гроші під вексель. Вексель візьмемо терміновий, на місяць. Через місяць їм треба буде ці гроші нам віддати. Грошей у них через місяць, звичайно, не буде. Гроші зараз позичатиму їм наче я сам. А через місяць хай, скажу, позичить вам Сорока, та й віддасте мені. Бо мені вони через місяць, мовляв, будуть дозарізу потрібні. От. А ви скажете, що позичите з охотою. Через місяць я скажу: давайте гроші. Вони до вас: «Позичте, оддати треба чоловіку». А ви їм:

«Позичив би, та, їй-бо, нема. Були, та витратив». А я до судді: «Так і так. Протестую вексель». А правила такі: раз сьогодні по векселю не заплатив, завтра він уже опротестований, нічого не допоможе.

Сорока. Ну, то й що? Пропадуть ваші гроші та й тільки.

Луцько. Куме, ви б краще вареників їли менше, а думали більше.

Сорока. А як же воно виходить?

Луцько. А так виходить, що гроші свої я з них одержу через суддю, а вексель буде опротестований. А раз він опротестований, то про це взнає Сельбанк і всі установи держави, до яких це стосується...

Сорока. Ну... та й що?

Луцько. А те, що тоді вже кредитування нема! Пропало! Ніякий банк, ніяка установа не дасть! Годі... І те кредитування, що на наше сільськогосподарче кредитове товариство призначено, Сельбанк зніме. Не дасть! Ловко!?

Сорока. Та що ви кажете? От чудасія!

Луцько. А раз вони не дістануть кредитування — діло в них далі не піде. Народ почне хвилюватися, лягати на них. А ми й скажемо: «Діло треба провадити вміло. Голу треба мати на плечах, а не гарбуз печений».

Сорока. Хо-хо-хо!

Луцько. А ви, мовляв, настановили таких, що справу розвалили. Позаплутувалися, що й краю не видно.

Сорока. Так і скажемо! Хо-хо-хо!

Луцько. Не ми скажемо, куме, а зробимо так, що за нас інші скажуть. Нам краще мовчати, вони самі тоді до нас забалакають.

Сорока. І знов наші кандидатури...

Луцько. Тоді вже наші! Ну, а як візьмемо в свої руки всю кооперацію, тоді справу інакше поставимо. Ми їм і господарство піднімемо.

Сорока. Хо-хо!

Луцько. І культуру піднімемо!

Сорока. Хо-хо!

Луцько. І штани спустимо та такої культури покажемо...

Сорока. Хо-хо-хо!

Луцько. Цс-с... Не регочіться. Здається, он Матвій сидить і Яків.

Сорока. Вони.

Луцько. Матвію Івановичу, а йдїть-но сюди на хвилинку. І ви, Якове Петровичу...

Матвій (з задніх ослонів). А що там?

Яків. Пустїть мене, пустїть... Мені треба пройти...

Проходять наперед. Вітаються з Сорокою та з Луцьком.

Матвій. Доброго здоров'я. Прийшли теж подивитися?

Яків. Чого ж це ви спізналися? Зараз починатимуть. Доброго здоров'я.

Луцько. Та поки попорався. Я хотїв дещо вам сказати, та вже, мабуть, не встигну. Там ви просили позичити вам пшенички посїяти...

Матвій. Просто біда, Арсене Михайловичу, ніде з Яковом не можемо дістати.

Сорока. Та чого ж... Треба людям допомогти.

Луцько. Куме, ви той... ідїть займайте місце, а я балакаю з людьми.

Сорока. Та я той... Я ж хїба що... Я й піду.

Йде до переднього ряду, просить: «Можна тут сісти?», сідає. На цьому ослоні повинно бути ще три вільних місця: для Луцька, Матвія та Якова.

Луцько. Так от я дивився там до себе в комору, чи не можна надряпати якийсь мішок...

Розпорядник вечора (вибігає з-за лаштунків із дзвоником у руках). Громадяни! Чого ви тут стовпилися? Тут не можна... (Дзвонить їм під самі вуха). Хїба не чули третього дзвоника? Займайте свої місця!

Луцько. Тю, та чого ти дзвониш? Чую! Ходїмте, Матвію Івановичу, ходїмте, Якове Петровичу. Сядьмо разом. А про діло потім договоримо. Приїдете до мене.

Матвій. } (Разом). Добре, добре. Дякуємо. Ходїмте.
Яків. }

Розпорядник. Швидше, зараз починається. Громадяни, додержуйте тиші й порядку. Палити не можна. Насіння лузати не можна. Розмовляти не можна. Це вам театр. Зараз я даю завісу. (Побіг за лаштунки).

Завіса поволі відкривається.

Картина 1

Середина хати Сая. Довгі лави попід стінами. Стіл, мисник, жердка з одежею. На задній стіні, ближче до правого кутка — великий портрет Леніна, прибраний рушником. На одній стіні календар, кілька плакатів, замість картин. В хаті чисто.

Коло столу на табуреті сидить дід Явтух. По хаті ходить Сая, заклавши руки в кишені й звисивши на груди голову. Якийсь час він ходить мовчки. Потім стає посеред хати й звертається до діда.

Сая. Ну, так як же воно буде, Явтуше Пилиповичу?

Явтух. Як воно буде — ніхто не знає. Я тільки знаю, що залізного коня нам треба. Бо залізний кінь потягне в сто раз за наші шкапи. І виоре, й змолотить, і змеле...

Сая. Та я це знаю. Це всі ми знаємо.

Явтух. А знаємо, то тим краще. Машину треба людям, машину... Кісток і м'язів уже наших не вистачає. Виробилися ми. Горби на спинах понароблювали. Сили нам треба піддати, а силу має хто? Машина! А машину — де її взяти? От тобі наша кооперація, тут і поміркуй...

Сая. Та ж бачите, який у нас народ. Скільки тисяч у нашому селі є людей?

Явтух. Та чимало.

Сая. А скільки членів кооперації?

Явтух. Та сот із дві.

Сая. Ото ж бо й є, що сот із дві... Та коли ж вони зрозуміють нарешті, що без кооперації нам далі й ступня не ступити?! Нема нам ходу без неї. А через неї ми й себе не впізнали б років через п'ять. Та це ж сила! Це ж гуртом робити справу! Гуртом господарство своє впорядковувати, гуртом розуму набиратися, гуртом гроші діставати! А гуртом, як той казав, і батька добре бити, не те що злидні наші та нещутво.

Явтух. От бач, як ти розпалився. Гори, сину, гори... Бо в цьому ділі без огню не можна. Та не горюй. Ось побачиш, як у нас через рік мало не все село буде в кооперації.

Сая. Правда, діду?

Явтух. Сиву бороду маю, бачу, що так буде.

Сая. Давайте вашу руку, діду! (Стискає йому руку). Коли б же то... У нас тепер молоде правління, свіже, з новими силами. Ви між нами найстарша голова. Піддавайте ж нам духу та й порадами своїми допомагайте.

Явтух. Та вже ж не чужа ця справа мені. Болить за неї серце однаково... Чом же це немає нікого й досі?

С а й. Запізнались. Ага, он Митько та Яринка йдуть зі школи. Зараз пошлю по них Яринку.
Я в т у х. То добре, хай збігає.

II

Входять Митько та Яринка.
Через плечі в них торбинки з книжками.

Митько. }
Яринка. } Здрастуйте...
Явтух. }
Сай. } Здорові, діти.

С а й. А чого це так пізно сьогодні зі школи випустили?

Митько. Бо на екскурсію водили нас аж до парового млина. Машину показували і як камінь кують.

Яринка. І як борошно з рукава там падає та й падає, а потім воно спочатку йде на шерш, а потім на бурат, а потім на сито!

Митько. От розумі! Хіба ж так?

Явтух. Вчать вас тепер усьому, значиться, потроху?
Це добре, дуже добре.

С а й. Та це в школах тепер по-новому, знаєте. Воно наче й краще — дитина змалечку знайомиться з усякою всячиною. Як це, Митько, зветься?

Митько. }
Яринка. } Комплексний метод!

С а й. От. Бачите, як мудро.

Явтух. Еге, не івши й не вимовиш.

Сміються.

С а й. Скидай, Митько, торбу та сідай лишень до столу, напишеш записку. А ти, Яринко, не роздягайся — зараз однесеш її до Мостового.

Яринка. Добре.

Діти скидають торби. Митько виймає зшиток, відриває аркушик паперу, бере каламар, сідає до столу й чекає.

Явтух. Ич, який писар... *(Гладить його по голові)*.
Вчись, синку, вчись... А то ось я, бач, який свий, а який неписьменний... І фамілії не підпишу... Таки доведеться йти до лікнепу.

С а й. Разом підемо, бо й мені перед дітьми сором.
Вчився, та не довчився. Ну, пиши. «Микито Сидоровичу,

приходьте зараз... на засідання правління, захопивши з собою... книги та папери... Зайдіть до Павла... Ми вас чекаємо... Не забудьте сказати Ланецькій, щоб зараз ішла». Написав?

Митько. Вже... Ось тільки капнуло чорнило... (Миттю злизує язиком і сплювує).

Сай (крикнув). Що ти робиш? Хіба ж так можна?

Митько (засміявся). Як нема промокачки...

Яринка. Тату, він повсігда злизує, учитель йому вже начитував, начитував.

Митько. А ти чула? Ото ще...

Сай. Ну, годі...

Явтух. Аби добре писав.

Сай. На, неси. На одній нозі.

Яринка (взяла записку). Добре. (Пішла).

III

Сай (до Митька). А ти сідай тепер собі за книжки.

Митько виймає собі книжки та зшитки й примощується на іншому кінці столу.

IV

Ті ж і Василь.

Василь (увиходить). Здрастуйте вам у хату.

Сай. }
Явтух. } Доброго здоров'я.

Василь. Оце добре, що застав вас дома. Ну, як же воно діла йдуть?

Сай. Та йдуть помаленьку. Сідай.

Василь. Ой, не сидиться мені. Не знаю, куди б пішов, що й робив би...

Явтух. А чого ж то так?

Василь. Та хіба не знаєте, за чим наш брат клопочеться? Грошей треба.

Сай. Грошей. Гм...

Василь. Як знову кооперація не визволить, то хто його зна, куди й поткнутися.

Сай. Коли б же то наша кооперація та була багата, щоб їй і не віддавали, хто напозичав, а вона від того й не похилилась.

В а с и л ь. Та воно звісно...

Я в т у х. А навіщо гроші?

В а с и л ь. Та на господарство ж.

С а й. А то, бач, кооперація теж потребує, щоб за неї дбали, щоб про неї думали не тільки тоді, коли лихо прийде, а загодя.

В а с и л ь. Та воно твоя правда.

С а й. Отже, швидко правління все збереться. Буде засідання. Почекай.

В а с и л ь. Добре, то я посиджу.

М и т ь к о. Тату, а на базарі, кажуть, спекулянти продають рибу аж по п'ять копійок дорожче, як у кооперації не стало.

С а й. Хто казав?

М и т ь к о. В школі учитель казав нам. *(Читає)*.

Я в т у х. От бачиш. Пораділи... Зараз же й ціну набили. Нічого, швидко наші привезуть різну бакалію. Знову ціни впадуть. Погибель, Василю Гнатовичу, нам без своєї кооперації.

В а с и л ь. Це й говорити нічого.

V

Ті ж і Микита, Павло й Ланецька за Яринкою входять.

Я р и н к а. Ось вони вже самі йдуть.

Я в т у х. Молодець, швиденько справилась.

М и к и т а. } *(ввійшли)*. О, і Явтух Пилипович уже тут.

П а в л о } *(ввійшли)*. О, і Явтух Пилипович уже тут.

Л а н е ц ь к а } *(ввійшли)*. О, і Явтух Пилипович уже тут.

Ручкаються.

С а й. Ну, сідайте. Не будемо гаяти часу.

М и к и т а *(кладає на стіл папери)*. Так, часу в нас менше, як справ, давайте починати хоч зараз. Стривайте, ви чули, що робиться на базарі з рибой?

С а й. А що там? Митько казав, що подорожчала.

М и к и т а. Та як подорожчала! Отож, як споживча кооперація привезла була рибу й оголосила по дванадцять копійок, так зараз всі спекулянти і в себе скинули на дванадцять. Мовляв, що та кооперація! У неї по дванадцять і в нас по дванадцять.— А чого ж, люди кажуть, у вас досі була по п'ятнадцять? — Та то була дорожча, а це, мовляв, нового привозу. Однак мало хто купував у них, а в кооперації швидко розібрали всю. Тепер в кооперації

поки що немає риби, а вони свою продають по двадцять.

Всі. Та невже? От крутії прокляті!

Микита. Кажуть, це знову нового привозу, дорожча. А знаємо ж, що це та сама.

Явтух. Це так, як тоді було з цукром. Продавали по двадцять вісім, а як привезла кооперація по двадцять п'ять, вони й собі зараз же почали продавати по двадцять п'ять.

Сай. Отже, треба, щоб всі селяни це бачили й зрозуміли, що без кооперації загрисе їх спекулянтський базар. Пам'ятаєте, як було перед літом з косами? Кооперація була дістала по карбованцю сімдесят п'ять. Так і вони мушили продавати по тій самій ціні. А як не стало в кооперації, так вони зараз — по три двадцять п'ять. На півтора карбованці дорожче! От що робиться. От що значить кооперація. Так цього наші люди не помічають. Як тільки чого не стало, або, гляди, щось вийшло на копійку, на дві дорожче, так він уже біжить до спекулянта, купує там і лає свою рідну кооперацію.

Явтух. Лихо з ними та й годі. А ти спитай його, що він зробив для кооперації, щоб вона подужчала. То й побачиш, що він навіть у члени не записаний. А лаяти то він уміє...

Ланецька. Жінок через маслобійку найкраще буде притягти до кооперації.

Сай. Отже, ми заговорилися. Давайте перейдемо до діла. Дозвольте мені оголосити порядок денний. Микито, що там у нас записано?

Ланецька (до Микити). За маслобійку ж запиши.

Сай. Що? За яку маслобійку?

Микита. Ось почекай, вона розкаже. Мені вже спокою нема через неї.

Ланецька. Через кого? Через мене?

Микита. Та якби через тебе, ще б нічого, а то через маслобійку.

Всі сміються.

Явтух. Не, що ви думаєте, вона добру справу придумала.

Сай. А так. Я теж згоден. Ну...

Всі сіли.

Засідання правління починається.

Василь. Кхе, гм... Так той, Саю... Як же моя просьба?

Сай. Зараз, почекай. На порядку денному в нас такі діла: Перше — про гроші...

Ланецька. Про маслобійку запиши.

Всі засміялися.

Ланецька. Запиши, запиши, нема чого сміятися, бо діло кажу. Без своєї кооперативної маслобійки скільки наших громадських грошей пропадає! (*Розпалюється*). Кожна господарка тягне свій глечик молока на базар, нидіє там кілька годин і продає за те, що дадуть. Так не годиться! Нам треба збудувати свою маслобійку та сироварню. Он як у тій волості. Бо там зорганізувалися добре, майстра виписали. А тепер і гадки не мають. Такий сир та масло виробляють, що й не повіриш, що це наші люди до такого дійшли. Отже, запиши на повістку, бо діло кажу.

Сай. Та хіба ж я кажу, що не діло? Ну, друге — про маслобійку.

Ланецька. Отак. (*Заспокоїлась*).

Сай. Трете — про прокатну станцію і четверте — про членство. Прокатну станцію наше кооперативне товариство повинно одкрити через місяць, хоч кров з носа... Сельбанок дає нам чимале кредитування. Треба ж загодя так зробити, щоб селянство мало од своєї кооперації машини. Щоправда, нам потрібно поки що карбованців з шістсот на ремонт помешкань тощо. Та, може, якось дістанемо тут поки що...

Луцько (*у залі*). Гм, гм... Куме, чуєте?

Сай. А щодо членства, то це питання я ставлю на порядок денний, самі знаєте через що.

Микита. Та знаємо... Треба перевести якнайширшу кампанію, щоб усе село було в кооперації, а не триста чоловік.

Сай. Так от, значить...

Явтух. Про залізного коня, сину, забув.

Сай. Та, може ж, це піде до прокатної станції?

Явтух. Е ні, залізний кінь окремо! Без залізного коня ми з місця не з'їдемо. А його можна добути для кооперації через той самий Сельбанок. Довго чекали його, довше немає сили. Запиши... Сьогодні ж треба скласти постанову, а потім на загальних зборах підтвердити, підписати, анкети

понаписувати, протоколи, все що треба, і надіслати. Запиши!

Всі. Правильно. Явтух Пилипович діло кажуть. Запиши.

Сай. Так от, ще про трактора. Порядок денний приймається?

Всі. Приймається. Чого ж там?

Василь. А про мою ж просьбу...

Сай. Та зараз. Тут, товариші, Василь хоче внести позачергову заяву. Може, хай це він зробить зараз?

Всі. А чого ж. Кажіть.

Василь. Я про гроші... Вірите, хочу якось господарство підлатати, а вхопитись ні за що. Може б, кооперація ще мені позичила, а я вже разом віддам? До копійки віддам...

Сай. Хто що скаже з приводу цього?

Явтух. Дай мені слово, сину.

Сай. Кажіть.

Явтух. Бачиш, Василю... Кооперація — це така річ, що без неї ніяк не обійдешся.

Василь. А ні! Це правда.

Явтух. Не, ти вже тепер не перебивай, а слухай. Отже, й ти не обійшовся. Прийшов ти раз... Тільки-но записався в члени, зараз же й позику. Дали тобі. На господарство дали. А ти, сину, куди ті гроші повернув — на господарство? А що ти в господарстві зробив на них? Ні, сину... Ти їх розтринькав, розвіяв і господарство не підняв, і віддавати тепер нічим. Через що нічим віддавати? Бо до розуму не довів тієї позики, за вітром пустив її. То як же тобі кооперація знову дасть? Адже Сельбанок теж, коли й дає нам кредити, то для якоїсь цілі. Щоб видно було, куди ті гроші пішли в селянина і яка з них користь вийшла. От моє слово. Не можемо дати, доки тих не повернеш, бо інші ще й по разі не позичали, а їм теж треба.

Василь. Та я ж хіба...

Сай. Почекай. Хто ще хоче сказати?

Микита. Голосуй.

Сай. Хто за?

Ніхто не підняв руки.

Хто проти?

Всі підняли руки.

Одноголосно — дати не можемо.

Сорока (у залі). Отуди к бісу... То це така кооперація?

Розпорядник (спереду). Ш-ш-ш... Хто там розмовляє?

Луцько (у залі). Та не шикай, не шикай, бо й справді, що ж то вони роблять, оте ваше правління!? Чоловікові гроші потрібні, а вони не дають. Куди воно годиться?

Сорока (у залі). Еге, це добре правління!

Розпорядник. Громадяни! Це склока! Це зрив роботи!

Луцько. Який там зрив... Хіба я що? Я нічого, моя хата з краю. Хай роблять, як знають. Я тільки кажу... Та ось хай люди скажуть. Матвій Іванович — він бідний чоловік. Як ви гадаєте?

Розпорядник. Громадяни! Мені доведеться закрити завісу й попросити цих людей до порядку.

Здіймається галас.

Тихше-е!

Матвій (у залі). Яка ж це кредитова кооперація, що вона кредиту не дає?

Яків (у залі). Всі голосують проти... Шкода ж чоловіка!

Всі ці репліки йдуть у бистрому темпі і задьористо, тільки в передостанніх словах Луцька почувається бажання показати, ніби йому все це байдуже, що він лише за інших клопочеться. Розпорядник — він повинен бути «бойовим» актором — вибігає наперед і голосно звертається до глядачів.

Розпорядник. Громадяни! Шановні громадяни й громадянки. Я примушений закрити завісу через те, що працювати в таких обставинах правління не може.

Дає сюрчок. Потім гукнув: «Завісу!» Завіса швидко закривається під легкий гомін в рядах. Розпорядник продовжує.

Засідання правління продовжується спокійно за закритою завісою. Але зверніть увагу: кілька чоловік зірвали вам першу дію вистави. Цього мало! Ви помітили, як вони хотять зірвати роботу й нашої кооперації! Певне для того, щоб самим туди влізти. Громадяни! Це їм не вдасться. Нашу виставу ми будемо продовжувати. Наша кооперація, як сказав наш великий учитель товариш Ленін, є шлях до соціалізму, ним ми підемо. І хай ніхто не стає нам на

шляху, бо поперекидаються! Хай живе велика справа кооперації, що веде нас до кращого життя!

В залі оплески. Музика грає туш. Світло. Розпорядник оголошує:
«Перерва на 10 хвилин».

Картина 2

В Луцьковій хаті. Прибрано рушниками, налавниками тощо. На стіні великий килим. На покуті кілька ікон і лампадка.

I

Луцько й Сорока.

Луцько. Ну, куме, здається все йде дуже добре. Був сьогодні Матвій.

Сорока. Дали йому пшениці?

Луцько. Хай заробить спочатку. Хе-хе...

Сорока. Хе-хе...

Луцько. Чого ж ви смієтеся?

Сорока. Хто, я? І чого б то я сміявся! То вам здалося. Хай заробить.

Луцько. Авжеж. Хай спочатку дізнається, як там діла в кооперації. Чи позичатимуть вони в мене гроші?

Сорока. І дізнається?

Луцько. О, не бійтеся! Коли пшениця потрібна на насіння, то дізнається. Заробить — то й візьме мішечок. Хе-хе. Там я набрав йому такої, що миші не доїли. В нього все одно краща не вродить...

Обидва регочуться.

Сорока. Хай заробить... Мовляв, хто не працює, той не їсть. Ге-ге-ге...

Луцько. Не їсть! А тепер їстиме...

Регочуться.

Сорока. А цитьте. Здається, стукає хтось.

Луцько. Може, він. *(Іде в сіни, потім вертається)*. Він. Заходьте, Матвію Йвановичу. Милості просимо. Принесли порожній мішечок, щоб пересипати?

II

Ті ж і Матвій.

Матвій (*увиходить*). Здрастуйте.

Сорока. Доброго здоров'ячка, доброго здоров'ячка...
З празничком святим.

Матвій. Мішечок, кажете? Та ось захопив. (*Сів. Почуває себе ніяково*).

Луцько. Ну, що новенького? Що там чувати?

Матвій. Сьогодні прийде до вас Сай і Микита позичати грошей.

Сорока. Справді? Ге-ге! Чудесно.

Матвій глянув на нього й ще більше став почувати себе ніяково.

Луцько. Куме! (*Моргнув, щоб той мовчав*). Що це ви кажете? Що ж тут чудесного! Людям гроші дозарізу потрібні на громадські справи, а грошей тих нема. А ви кажете, чудесно!

Сорока. Та ні, та я хіба що? Звісно, без грошей погано. То вже доведеться вам людей визволити, куме. Га?

Луцько. Та вже ж. Усі під богом ходимо. Охо-хо-хо... (*Зітхнув, перехрестився на образи*). Ну, ходімте ж, Матвію Йвановичу. Там я вже наготовив, тільки пересипати у ваш мішечок та й усе. Сійте, хай бог уродить...

Матвій. Спасибі, Демиде Ялисейовичу...

Пішли.

Прощайте!

III

Сорока сам.

Сорока. Прощайте. Хе-хе! Уродить... Істимеш... Го-го! О господи! (*Зітхнув, перехрестився*). Як тяжко жити... Як тяжко той шматок хліба здобувати... Що ж це їх не видно? Хоч би кум не влопався з цим векселем. А вже од мене то й полушки вони не понюхають. Хе-хе...

IV

Луцько входить.

Луцько. Готово. Заробив.

Регочуться, повторюючи «заробив».

Хай сіє та їсть на здоров'я! Ой, куме, біда нам з ними... І не хочеться з усякою гололою тягатись, а треба якось на свій бік їх переманювати. Бо чуєте ж, як тепер наполягають на тую спілку середняків з бідняками проти нашого брата...

Сорока. Ой, чую, куме. Коли б нам знову наші кандидатури в кооперації повернути, тоді б ми не журилися.

Луцько. Повернемо! Бог милосердний нам допоможе. О господи, помилуй... *(Зітхнув, перехрестився на ікони)*.

Сорока. О господи, помилуй... *(Так само зітхнув і перехрестився)*.

Потім глянули один на одного й зареготали.

Луцько. Чого ж ви, куме, смієтесь?

Сорока. Хто, я? І на думці не мав сміятися. То ви самі сміялися.

Луцько. Може, я й сміявся. Весело мені зараз. Так мені весело, що хоч і півкварти сорокаградусної, то не одмовився б.

Сорока. То чого ж? Хіба немає там у вас десь пляшки?

Луцько. Є, куме, є. Та нехай же, як діло зробимо, то й «друзів» наших почаствуємо. Сая та Микиту. Господа правління. Хе-хе-хе!

Сорока. От ловко! Ще й по чарці з ними. Щоб діло краще було. Ге-ге-ге!

Луцько. Годі. Цитьте. Здається, йдуть... *(Глянув у вікно)*. Так і є. Вони.

Пішов до сіней і зараз же вертається з Саєм і Микитою.

V

Ті ж і Сай з Микитою.

Луцько. Будь ласка, заходьте. Милості просимо.

Сорока. Просиме... Доброго здоров'ячка.

Сай.

Микита. } Здрастуйте.

Луцько. Сідайте.

Посідали.

С а й. Ну, давайте зразу про нашу справу. Тут, дядьку Луцько, таке діло...

Луцько. А що там за діло? Кажіть, почуємо.

С а й. Гроші потрібні.

Луцько. Кому ж вони не потрібні? Гроші, мовляв, кожному потрібні, та де їх набрати, як така бідність...

С а й. Нам для кооперації.

Сорока. Таке! Для кооперації? А з Сельбанку ж...

Луцько. Куме, той... що ж я хотів спитати?.. Еге, так кажете гроші...

С а й. Словом, довго щоб не говорити. Чи позичите ви нам сот із шість...

Луцько. Ой, що ви!

С а й. ...сот із шість місяців на два?

Луцько. Та де я їх візьму!? Та я б для кооперації...

Микита. Під вексель, канешно.

Луцько. Під вексель, кажете?

С а й. Да. Під вексель.

Луцько. Шість сот?

Микита. Шість.

Сорока. Шістсот.

С а й (нетерпляче). Так, шістсот на два місяці.

Луцько. Та я б для кооперації голову свою заклав. Але... та ще й на два місяці.

С а й. Під вексель же!

Луцько. Під вексель голову б заклав. Чи той... тьху... я б для кооперації... Ну, вірите, не можу!

С а й. Ну, а коли не можете, то чого ж тут розмовляти. Ходім, Микито.

Сорока. Як?

Луцько. Та почекайте ж. Дайте подумати.

С а й. Що ж тут довго думати? Ви ж на зборах завжди кажете про кооперацію.

Луцько. Правда ваша. Так, так... Але ж шістсот, та де ж я їх візьму?

Микита. Значить, немає? Силою ж у вас не видираємо. Ходімо, Саю.

Хотять іти.

Луцько. Постійте.

Ті стають. Напружена хвилина чекання.

С а й. Даєте?

Луцько. Вірите, самому треба було на іскрині діло, але ж для вас...

Микита }
Сай } (разом). Значить, позичите?

Луцько. Добре!

Сай (вертається од дверей). Ну, то от і вексель. Ми вже написали, тільки вашу фамілію дописати та на який термін. Читайте.

Луцько (бере з рук у Сая вексель, читає, руки йому дрижать). Так, добре... Тільки на один місяць. На один. Вірте, більше не могу.

Микита. О ні, нам на місяць ніяк не можна. Нам треба на два місяці.

Луцько. Не могу. (Витирає піт з обличчя, оддає вексель). Не могу на два місяці. Самому треба.

Сай. Так де ж ми візьмемо вам через місяць! Не буде в нас. А через два віддамо до копійки.

Микита. Ну, на два!

Луцько. На місяць!

Сай. Ні, не буде діла. Ходім.

Луцько. Та куди ж ви! Йй-бо, не могу. Позичите десь та віддасте мені. Десь позичите...

Микита. Де ж?

Сай. Коли не в вас...

Луцько. Он кум Сорока. Може, він... У нього через місяць будуть гроші. А я не могу.

Сай. Ну... Микито?

Знову хвилина напруження, тяжкої мовчанки.

Микита. Дядьку Сорока, будуть гроші?

Сорока. А чого ж? Повинні бути.

Сай. Ну, там будемо бачити... А гроші потрібні зараз. Давайте!

Луцько. На місяць! І потім десять процентів.

Сай (подивився на Микиту, той глянув на нього).
Давайте.

Луцько (зітхнув). О господи... Виймайте вексель.

Зник у снігах і за хвилинку вертається. Всі чекали його мовчки. Він розв'язує хустку і виймає рівно 60 червінців.

Перешитайте, тут шістдесят, здається...

Сай (вийняв вексель). Щитай, Микито.

Микита (підійшов до столу, лічить). Всі. Шістсот карбованців.

С ай. Давай. На, пиши фамілію й термін.

М и к и т а (написав). Готовий.

С ай (передає вексель Луцькові). Натє. Дякуємо.

Л уцьк о. Богу дякуйте. (Схопив вексель). А я ради кооперації... Ну! Тепер можна й по чарці... (Дістає пляшку, ставить на стіл).

С ай (переглянувся з Микитою). Ні, дякуємо. Треба йти.

Л уцьк о. Отакої! Та хоч чарчину ж...

С ай. Не можемо. Справи чекають. Прокатну станцію одчиняємо. Бувайте здорові!

Сай і Микита виходять.

VI

Луцько й Сорока.

С о р о к а. От тобі й на...

Л уцьк о. Та чорт їх бери! Діло зроблено.

С о р о к а. Ваша правда. Чорт їх бери!

Л уцьк о. Але ж важко було...

С о р о к а. Ой, важко! Я насилу всидів.

Л уцьк о. А я аж упрів. Ну, давайте ж тепер, куме, приллємо, щоб не розсохся вексель. Хе-хе-хе!

Л уцьк о. Сідайте до столу.

Сіли. Луцько об долоню розпечатав півкварти. Налив.

Ну, щоб наша доля нас не цуралась!

С о р о к а. Щоб краще в світі жилося!

Луцько випив, налив Сороці, той бере чарку.

С о р о к а. Вип'ємо ж, куме, за наші кандидатури. (Випив).

Л уцьк о (налив). Вип'ємо! А вони тепер будуть наші. (Випив). А-ах! Міцна!.. Отака хай буде наша жисть міцна. Ах, куме, і весело ж мені!

С о р о к а. І мені, куме, весело!

Л уцьк о. Ех, кумчику... (Випив).

С о р о к а. Куме...

Л уцьк о. Куманьок мій!

Цілюються.

Завіса поволі падає.

Картина 3

Кімната, де міститься правління сільськогосподарчої кооперації. Два столи — один праворуч, другий ліворуч. Над першим табличка «Голова правління», над другим — «Секретар». На стінах портрети Леліна, Петровського. На секретарському столі папери, рахівниця. Вся картина відбувається напружено, нервово. Ролі всі виконавці повинні знати майже напам'ять, щоб не слухати суфлера, інакше картина не справить відповідного враження.

I

Микита і хлопчик.

Микита (сидить за секретарським столом). Слухай, Васю...

Хлопчик. Що? (Покинув перекладати газети).

Микита. Покинь газети. Гай на одній нозі до дядька Сая.

Хлопчик. Щоб зараз ішли?

Микита. Щоб зараз. Скажи — зараз! Чуєш? Так і скажи.

Хлопчик. Добре. (Побіг).

II

Микита сам.

Микита (пише, потім цокає на рахівниці, знов пише, знов цокає. Встав, пройшовся по кімнаті, спинився посередині). Ах, гади... Ну!.. (Стиснув кулаки, знову сів до столу. Нервується, цокає на рахівниці).

III

Павло входить.

Павло. Нема. (Сів).

Микита. Нема? Кого нема?

Павло. Та кого ж... Сороки.

Микита. А де ж він?

Павло. А чорт його знає! Жінка каже — десь пішов з дому. А куди — не знає.

Микита. Ух!.. Лис проклятий... Вже третій день ховається. Що ж ми робитимемо?

Павло. Не знаю.

Пауза.

Микита. А того... не бачив?

Павло. Луцька?

Микита. Угу.

Павло. Бачив.

Микита. Ну, що він?

Павло. Мовчить. А чорт його зна, що він думає. Може, зараз прийде й скаже: давайте шістсот карбованців і десять процентів...

Микита. А може, почекає?

Павло. Не знаю, щось не похоже...

Микита. Скоро зійдеться правління. На пошту не заходив?

Павло. Ні, а що?

Микита. Послали телеграму в Сельбанк дідові Явтуху. Так, може, є відповідь.

Павло. Не заходив. Та принесуть, як буде.

Микита. Твоя правда. Що ж його робить?.. Ах, коли б те кредитування швидше... От зараз би його! Зараз дай сюди! (Кидається до столу, сильно цокає на рахівниці).

IV

Сай входить.

Сай (суворо, заклопотано). Здорові! (Ручкається). Не застали Сороки?

Павло. Нема. Покинув там Гната. Як тільки той з'явиться, він його приведе.

Сай. Крутій безсовісний! Тоді казав: «Будуть гроші, будуть», а тепер тікає, як той пес невірний.

Микита. Ти послав Васька за Ланецькою?

Сай. Послав. Може, сходити до Луцька?

Микита. } Чого?
Павло. }

Сай. А може, він візьме другий вексель — ще на місяць?

Павло. Навряд. Спробувати можна... Тільки не віриться щось...

Сай. Одначе він же не приходив ще за грішми?

Микита. Ні, не було. І вчора бачив мене — нічого не нагадував.

С а й. Дідько його знає... Щось я тут носом чую, а що саме — не розберу.

Пауза.

Скільки там у нас нових членських внесків є?

М и к и т а. Шістдесят карбованців.

С а й (махнув рукою). Дурниця...

V

Т і ж і М а т в і й.

М а т в і й (входить). Здрастуйте. Діло маю. Не знаю, як і казати. Совісно мені...

С а й. Що таке? Украв що?

М а т в і й. Ще гірше...

Всі переглянулися. Мовчанка.

С а й (похмуро). Що ж... убив кого, чи що?

М а т в і й. Ні, але краще б я був себе вбив, ніж... так мучиться...

С а й. Ну, кажи вже, раз прийшов.

М а т в і й. Той павук... Луцько.

В с і. Ну? Що? Кажи!

М а т в і й. Він хоче потопити правління.

Мовчанка.

С а й. Потопити? Гм... Мало що кому хочеться... Та на сердитих у нас воду возять.

М а т в і й. Але ж він має ваш вексель.

С а й. Має. Так ми ж йому гроші віддамо. Чого ж йому?

М а т в і й. Не знаю, як і що, але він зробить так, що вам кредитування Сельбанк зовсім не дасть. І ніхто вже не дасть... Вас скинуть...

Мовчанка.

С а й. Що за чорт...

П а в л о. Я ж казав, що тут щось є!

М и к и т а. Звідки ти це знаєш?

М а т в і й. Не питайте. Совість мене замучила. Щоб він пропав! Піддобрився, дав мені мішок пшениці, а вона гнила, плюскла, щоб йому руки поодпадали! Він із Со-

рокою замишляє проти вас. Чом я вам раніше цього не сказав!? Може б, ви ще викрутились...

С а й. Ех ти, чоловіче! Од своїх одбився, од бідняка, од середняка одійшов, од кооперації одірвався та пішов до куркуля у прийми! За мішок пшениці... Де ж твої очі були? Та ми ж з тобою в однім загоні воювали за революцію!..

М а т в і й. Саю, братику, годі, не печи мені!.. Воно й само пече... Але я не знав... Я оце недавно од Сороки довідався, що він і не потребує з вас грошей до завтра!

В с і. Не потребує?

М а т в і й. Ні. А завтра потихеньку піде до судді й запротестує векселя. Тоді вам банк не дасть кредитування.

С а й. Ах, собака! Тепер я розумію.

М а т в і й. Хитро... Але я це знав! Тому й телеграму вдарив до Сельбанку ще позавчора, як тебе не було дома.

П а в л о. А я ж казав...

С а й. Що ти казав! Хто міг знати, що ця куркульня таку машину під нас підводить? Так не буде ж цього! (*Б'є по столу кулаком*). З-під землі грошей треба дістати, себе продати, а кинути йому межі очі його шістсот карбованців. Сьогодні ж!

М и к и т а. Хіба що з-під землі... Бо на землі ми їх у себе не найдемо.

С а й. А споживча кооперація?

М и к и т а. Зараз. Я йду. Це єдине, що нас може визволити. (*Схопив картуза, пішов*).

VI

Ті ж крім Микити.

С а й. Так. Це єдине, що нас може визволити. В крамниці у них повинні бути гроші. Вони нам позичать. Обов'язково позичать. Повинні позичити! Інакше не може бути, це ж наша рідна сестра... Вони — споживча кооперація, а ми — сільськогосподарча. (*Все більш напружується, голос міцнішає*). О, ні! Не скинете нас, пани куркулики! Не так ми взялися за свою справу! Не розвалите її, хоч як би ви не хотіли знову сюди влізти та всім верховодити. Ні, ні! Хоч попереривайтеся, а наша візьме! (*Спинився*). Ну, кажи ж, Павло, наша візьме? Чого ж ти мовчиш?

Павло мовчить.

Матвій. Наша.

Сай (глянув на нього). Чия ж це ваша? Ти ж за чийого себе вважаєш?

Матвій. Саю... Годі, брате, перестраждав я... Бачу, що нам треба своєї купи держатися. Один за одного. Зубами. Бо хитрі куркулі, як змії, хитрі...

Сай (лідійшов до нього, вдарив його по плечу). Ех, Матвію! Шкода мені тебе. Ну, та ти вже більш не вскочиш у гречку. Ні, ти наш... А з нами не пропадеш. Бо наша візьме!

Павло (схопився). І я кажу: наша!

VII

Ті ж і Ланецька з Сорокою.

Ланецька. Заходьте, заходьте, дядьку Сороко, чого ж боїтеся. Дядько Сорока тепер такий зайнятий, що насили його спіймала.

Всі. А-а-а, нарешті...

Сорока. Здрастуйте, з празничком святим будьте здорові!

Сай. Ну добре, добре, як з празничком, то й з празничком. Нам все одно.

Сорока. А так, так... Тепер таке пішло, що кожному своє. Я на одну хвилиночку, бо дуже поспішаюся в одній справі, сьогодні їду в город, а Килина зустріла тут на вулиці та й затягла. Як причепилася — зайдіть та й зайдіть! Каже, щось Сай вам хоче сказати...

Сай. Та хочу ж сказати. Ви ж пам'ятаєте, певне, як ми позичали в Луцька під вексель гроші?

Сорока. Це ж коли! Постойте... Коли ж це було? Щось не пригадую... А, це ще тоді!

Сай (з насмішкою). Забули? Ну да ж, тоді. Так от, нам треба йому сьогодні віддати. Вексель видано на місяць.

Сорока. Хіба вже й требає? Ото ще безсовісний чоловік. Не може почекати людям якийсь там тиждень чи два.

Сай. Он ви куди гнете... Ні, ви скажіть, дядьку Сороко, просто в вічі скажіть: позичите ви нам шістсот карбованців, щоб оддати Луцьку?

Сорока. Хто, я? (Глянув на Матвія). А, і ти Ма-

твію тут... Он як! Щоб я позичив? Та що ви! Мені самому зараз треба п'ятдесят карбованців, у город їхати,— і нема. Хоч запали, нема! Бігаю по селу, по карбованцю збираю. Люди винні, та, спасибі їм, віддають... Ось назбирав дев'ятнадцять карбованців. Йй-бо! (Дістає з кишені, наче хоче віддати). Оце ж три дні збирав, щоб поїхати в город. Але, як так вам уже дозарізу треба, то нате. Я вже й у город не поїду. Бо коли для кооперації, то...

С а й (слухав з огидою, нарешті не витримає). Ах, ви ж... Єхидна ви! Не сорока ви, а ворона. Чорна ворона. Так летіть же! (Показав на двері). Геть! І щоб духом тут вашим не смерділо воронячим...

С о р о к а (задкуючи до дверей). Тю, та що це ти... Та чого це ти... Так у мене ж нема. Бог мене побий, хрест мене накажи — нема... А ви сходіть до Луцька та попросіть, може, він підожде. (Зник, грюкнувши дверима).

VIII

Ті ж крім Сороки.

С а й (вслід йому). Гадюка!

Всі, похнюпившись, мовчать.

П а в л о. Та чорт його бери! Треба щось думати. Зараз Микита прийде. Що він принесе, які вісті?..

С а й. Так, це єдина надія. Є-ди-на... Більше нема звідки чекати допомоги. Ех, якби ж у нас народ такий, що гукнув: «Братове! Знось, хто що має. Треба шістсот карбованців. Через кілька тижнів всім повертаємо!» — І щоб знесли...

П а в л о. Не знесуть...

Л а н е ц ь к а. А може, й знесуть! Може, зараз метнутись по селу?

М а т в і й. І справді... У мене в самого є два рублі.

С а й. Ні, братишки. Ні... Не встигнемо. Це тиждень треба збирати, а тут зараз треба. (З одчаєм). Зараз! Єдина надія на... Ага, ось Микита.

IX

Ті ж і Микита.

Всі (назустріч йому). Ну?

— Що?

— Єсть?

— Кажі!

Микита (розвів рукою. Пауза). Нема.

Всі. Нема? Зовсім нема?

Микита. Поїхали за товаром позавчора. Всі гроші забрали...

Сай. Усі?!

Микита. Так. У касі є зараз вісімдесят п'ять карбованців...

Всі довго мовчать. Всім голови хляться донизу.

Сай (сильно). Але гроші потрібні! Зараз потрібні, Микито! Павле! Кирино! І ти, Матвію! І я! А нумо гайда! Всі в село! Всіх на сходку! Я їм все, як на долоні, покажу! Ходім! Під кожную хату загадуйте: на сходку!

Всі. Так!

— Ходім!

— Сходка! Сходка!

— Це останній вихід!

Микита хапає зі столу папери, всі збентежено йдуть до дверей. Раптом двері відчиняються, назустріч вбігає радісний дід Явтух.

Х

Явтух вбігає.

Всі. О! Дід Явтух!

— З города, із Сельбанка...

— Біда! Йдемо збирати гроші.

— Вексель! Вексель опротестує Луцько!

Явтух. Куди ви!? (Майже кричить). Стійте! Нікого векселя. Плювать на вексель. Здрастуйте!

Всі. Що?! Як то плювать?

Сай (радісно). Кредитування?

Явтух. Так! Гроші! П'ять тисяч із Сельбанку!!!

Сай. Діду! (Кинувся до нього, стис йому руку, поцілував). Діду! Наша взяла!

Всі радісно вітають діда Явтуха.

Явтух. Телеграма помогла. Ото як ударили ви телеграму — я їм показав... Так директор сам каже: «Видати, — каже, — кредитування не через місяць, а зараз, раз таке діло! Не допустимо, — каже, — векселя до протесту!»

С а й. Не допустимо? Так і сказав?

Я в т у х. Атож. «Не допустимо,— каже,— щоб куркуль союз наш із середняком та бідняком розбив». Там такий строгий комуніст та британський... Каже: «Палучай, дід, гроші»...

С а й. Наша взяла!

В с і. Наша взяла. І візьме!

— Тепер візьме!

С а й. Микито! Несім йому шістдесят червінців. Хай ними вдавиться, хоч і сьогодні!

З а в і с а ш в и д к о п а д а е

ДИКТАТУРА

(Сцени, що не увійшли
до основної редакції)

Х. АРТІЛЬ ім. БЛЮХЕРА

Кінчилась зима 1930 року. Об'єднані в артіль ім. Блюхера горбачівські колгоспники готуються до весняної колективної сівби, а разом із тим — і до ліквідації куркульні як класу. У Малоштановій хаті — штаб колгоспників.

Григорій Дудар — голова артілі — працює гарячково, без сну і відпочинку. З подвір'я долітає в хату гомін колгоспників, шум протруюваного на трієрах зерна і стук струменту — то майстри ремонтують інвентар.

I

У хаті Дудар, Горох та Чорнега. Знадвору чуто.

- Подай мішок, чого дивишся!
- Синій камінь сюди!
- Куди сиплеш ячмінь! Не бачиш, — тут пшениця.
- Обережно! Борона!

Книшів голос.

— Нумо, дядьку Антоне, бахніть молоточком! (Цо-кіт молотків).

Дудар (у відчинене вікно). Василю! Куди сиплеш? Стей, кажу!

Голос. Синій камінь. Агроном велів.

Дудар. А ти подивись, що сиплеш? Агроном велів дрібно потовкти, а потім сипати. А ти що робиш? Голова! Та ти ж такими друбками все зерно порозмельюєш. Борашном сіятимеш? (Сміх знадвору). Ромашко, Коваль не по-

вертався? (Голос: «Нема!»). А Малоштан? (Голос: «На другому кутку!») Повернуться — всіх бригадирів до мене. (Голос: «Добре!») Стьопо! Цокай там швидше! Потім зайдеш сюди.

Книшів голос. Цокаємо, Григорій Івановичу, цокаємо!

Чийсь голос. Та й не жалько мені.

Та й нікого...

Інші (підхопили).

Тільки жалько мені

На отця свого.

На отця свого на рідненького.

Оженив він мене, молоденького...

Дудар (якусь хвильку слухав, потому). Ех, хлоп'ята. Нажми! (І раптом сам почав повними грудьми).

Та й узяв жінку

Не до любови...

Знадвору підхопили:

Не до любови,

Не до розмови...

Дудар (раптом зачинив вікно, обернувся). Ну, Гороше, давай далі.

Горох. Такий момент, що п'ятий куток сьогодні теж подав заяву до нашої артїлі. Значить, у Горбачівській сільраді у цей момент...

Дудар. Знаю, друже, знаю. Ось їхня заява. А посівні фонди зібрали? Га? Сіяти в них є чим? У нас зібрано на дванадцять тисяч гектарів, а посіяти треба двадцять тисяч. До сівби залишається кілька днів. Чорного, що роблять бригадири?

Чорнега. Бригадири зараз на кутках. Посівматеріяли виготуємо, ти не турбуйся. Коваль на своєму кутку уже закінчує.

Дудар. А Небаба? Як там у неї? Чому від неї немає відомостей? Га? Я казав, щоб зведення надсилали через кожні дванадцять годин.

Чорнега. Там, розумієш, з бабами щось вийшло.

Дудар. Що з бабами? Що там ще з бабами вийшло?

Чорнега. Та не знаю. Невдовольство там якесь.

Дудар. Ну от, цього ще не було. А Настя де? Вона ж мала піти з Небабою. Викладай далі, а потім — марш

туди, довідайся, що там, і, якщо буза,— негайно сповісти. Зрозумів? Ну, викладай далі. Коні як?

Чорнега. Коні, що ж коні? В порядку. Розбиті на шість колон по тридцять у кожній колоні.

Дудар. Та знаю. Розбиті. А харчі? Годують як їх? Увечорі поїдеш зо мною. Оглянемо всі табори. Пам'ятай — де знайдем непорядок, ти відповідаєш.

Чорнега. Чого ж? Знайдемо — відповім.

Дудар (тепло). Ну от. (Руку йому міцно поклав на плече). Значить, такі-то діла, друже партизане. Га? Сурйозні діла. Край настає чирвам.

Чорнега. Завтра на загальних зборах колгоспників ставимо питання.

Горох (розгортає теку). На цей момент списки готові. Кого за межі колгоспів, а кого й зовсім за придели...

Дудар. Але пам'ятайте: ми всі відповідаємо перед судом республіки, коли хоч один цвях із куркульського майна хтось розбазарить. Все до останньої гайки в неподільний фонд артілі.

Чорнега. Діло ясне.

II

Увіходить Коваль.

Дудар. Ковальок! Чому відомостей не надсилаєш? Сказано тобі?

Коваль. Все!

Дудар. Що все?

Коваль. Все виконали! Сто відсотків посівматеріалів!

Дудар. Невже? Комса, правда? І пшениці сто відсотків?

Коваль. І пшениці і всіх ранніх культур. Комсомольська бригада...

Дудар (перебиває). Орден комсомольській бригаді! На червону таблицю! А Небаба? Га? Небабина бригада як?

Коваль. Небаба не підкачає.

На подрірі галас. Десятки роздратованих жіночих голосів, сплетених в один високий верескливий зойк, швидко наближаються до хати.

Д у д а р. Що таке?

Кинувся до вікна, відчинив та так і завмер.

А знадвору:

- Га-а! Все забираєте! Все!
- Душу беріть!
- Куриці не лишають!
- Жінок таврувати? Комуна проклята!
- Розбивай колгоспи!
- Де він той, городський?
- Де голова артiлі?
- Дударя нам!
- Дударя давай!
- Дударя!!!
- Ч о л о в і ч і г о л о с и. Куди прете?
- Чи ви подурiли?
- Стій-і-ій! Що трапилось?
- Н е б а б и н г о л о с. Зупиніться! Дайте сказати!
- Ж і н к и. Чули вже! Не треба!
- Зуби вмієте заговорювати!
- Куриці!
- Душу!
- Дударя!
- Хапай його!
- Тягни на двір!

III

Р о м а ш к а (*вбіг*). Бунт! Жінки показалися...

Д у д а р (*навіть не обернувся од вікна*). Кого хапати? Сам вийду! (*Вшухли*). Не чую, кого розбивай? Колгоспи розбивати? (*Тиша*). Ну, йди, розбивай. Чого стали? Валіть сюди! Тут розберемо, кого розбивати. Знайдемо винного — разом будемо розбивати. Небабо! Веди колгоспниця!..

Ж і н к а. Г-а-а-а! Заговорює!

- Ходім! Сміливіше!
- Куриці не лишають!

IV

Галас ударився в двері. Двері навстіж відчинилися, і в хату вальнув жіночий натовп. Хвиля піднесених обурених рук махнула папірцями. З перекривлених люттю губів летить загальний вереск.

Д у д а р (посміхнувся їм назустріч). Давайте не всі зразу.

Затихли. А руки з папірцями декому так і zostались угору.

Ну? Валяй, тітко Лукере.

Лукеря (з копита). Доки будемо терпіти? Де правда? Анцихристи! Куриці не маю права?.. Куриця — має право! Без куриці я хіба можу? Що я без куриці?..

Жінки (раптом). Правда! Без куриці!

— Життя... без куриці...

— Не дамо! Курицю!

Д у д а р. Стоп, стоп! Це добре, що ви такі активні, але я нічого не розберу. У нас у цеху менший гамір від пневматичних молотків, як тут від якоїсь куриці. Небабо, двома словами.

Небаба. Збираємо посівфонди. Жінки підтримують. Допмагають. Залишилось небагато. Все йде «на ять». Раптом чутка з хати в хату: прийшов наказ переписати всіх курей. Кожну курку на облік. Ну тут...

Жінки. Курицю! На облік!

— Кожну курицю!

— Курицю в комуноу.

Н а с т я (перематає галас). Та цитьте! Помовчіть! Якому дурневі потрібна твоя куриця?

Д у д а р. Стривай! Курицю? На облік? (Подивився на всіх, крикнув). Хто? (Мовчанка). Га? Хто це курячий соціалізм строїть? Хто надіслав папірця? Сільрада? (Обернувся на Гороха). Ти?

Г о р о х. Я? Ні, я не той... Такого моменту не було.

Д у д а р. Не було? А хто ж це?

Чутно гудок автомобіля. Усі насторожились.

Р о м а ш к а. Хтось приїхав.

Д у д а р. Мотнись, Ковальок. Хто там.

V

Коваль виходить і за мить повертається з представником Яйцептаха. Той — з портфелем. Цілком презентабельний член Спілки радторгслужбовців.

Яйцептах. Здрастуйте, товариші. (Жінки перед ним розступились). Ну, й дороги ж у вас, знаєте. Кошмар! Тут, здається, управа артілі?

Д у д а р. Тут.

— Голову артілі я можу бачити?

— Можете. Я голова артілі.

— Ага, це якраз ви?

— Якраз я.

— Ага, дуже приємно.

— Далі.

— Мені сказали, що тут і голова сільради. Чи можу я також і його бачити?

Г о р о х. Можете.

Яйцептах. Ага. Дуже приємно. Я з центру. Представник Яйцептаха. От об'їжджаю район суцільної колективізації. Дороги, знаєте, кошмар. Правду казав Ільіч; добра дорога веде до соціалізму. А погана дорога, дозволю я собі додати від себе,— веде чорт знає куди. Ха-а! Чим не каламбур? (Поклав на стіл портфель). Отже, це ви, товаришу, і є голова артілі? Ваше прізвище, якщо дозволите? (Вийняв блокнот і олівець. Наготовився писати).

Д у д а р. Та ти почекай писати. Ти скажи, спочатку, чого приїхав?

Яйцептах. Ха-а! Прекрасно! Мандат? Будь ласка! Що найприємніше, я б сказав, найпікантніше, це те, що за нашої епохи людина скрізь натикається на ініціативу мас. Ініціатива з низів у повному розумінні цього слова. «Ти скажи спочатку, чого приїхав». Мені це навіть подобається. Така незалежність, сміливість і, я б сказав, рішучість. Прекрасно! Отже, товаришу голова артілі імені...

Г о р о х. Блюхера.

Яйцептах. Дивно! Мені теж здавалося чомусь, що імені Блюхера. Ці далекосхідні події, знаєте. Але китайці! Га? Які сволочі! Значить, імені Блюхера? Питаєте, чого приїхав? Власне, не можна сказати приїхав, бо, власне, проїхав. Щастить сьогодні на каламбури! А приїхав у зв'язку з проблемою кооперативно-колгоспного яйцептахівництва. Куриця — одна з цеглин соціалізму, як сказав....

Д у д а р (гостро). Годі тріпати язиком, ми люди зайняті. Маєш справу — викладай і, будь ласка, швидше.

Яйцептах. Подобається! Побільше б нам таких керівників артілів, колгоспів!

Д у д а р (ледве стримуючи себе). Та ти хто такий? Коротко.

Яйцептах. Я? Коли не помиляюся, я вже сказав: представник Яйцептаху.

Дудар. Яйцептаху? Нашот курей? Папірець не від тебе був?

Жінки. О-о! Курей забирають!

Яйцептах. Папірець? Це такий коротенький циркулярчик? Так. У зв'язку з проблемою яйцептахівництва в умовах суцільної колективізації і ліквідації куркульні як класу, вам доведеться зареєструвати курей від...

Жінки (зойкнули). А-а-а! Курей!

— У колективи! Курей!

— Ось воно! Курицю в колектив!

Дудар. Слиш, забирай портфель і к чортовій матері! (Пожбуриє портфель).

Яйцептах. Цебто?

Дудар. Ковалю, Ромашко, Чорного! Підсадіть його коліном у те місце, звідки ноги ростуть!

Регіт, аж хата дрижить.

Яйцептах. Цебто?!

Дудар. Ну, ну, тікай, поки живий, і передай у центрі, що Дудар, голова артілі імені Блюхера, велів більше таких дурнів на сурийозну роботу не посилати. Скажи, щоб тебе вигнали в три шия.

Яйцептах. Я... я... це махновщина! Я... Яйцептах поставить питання...

Дудар. Котись, котись, курячий соціалісте!

VI

Під загальний регіт Яйцептах вилітає з хати. Чутно далі, як рявк-нув автомобіль, і все стихло.

Дудар. Колгоспниці! Ніяких курячих реєстрацій. Розходьтесь і продовжуйте готуватися до сівби. Розпорядження цього головотеса я затримую і сьогодні ж через райпартком телеграфую в округу.

Жінки. О-о-о! Правильно!

— Спасибі!

— Значить, куриця...

Настя. Розуму в нас самих, мов в куриці.

Дудар. Ну, ну, не шуми, Настя! Не шуми. Вони пра-ві. Валіть, баби! Партія за такі накази накладе кому слід

по саму зав'язку, будьте певні. Точка. А це що за папірці? Га? Дай-но сюди. (Взяв один папірець із рук жінки). О-о-о... Цікаво. Де взяла?

Жінки. На подвір'ї...

— Валялися.

— Підкинув хтось...

Дудар. Кладіть на стіл. Всі кладіть.

Жінки (складають на стіл прокламації). На. Не треба нам.

Чоловічі голоси. Що воно за листочки? Га?

Дудар. А-а-а! Ой, молодці! Ну, й молодці куркулики. Жінок на агітацію хотіли взяти. Га? Червоним чорнилом понаписували, сволочі! Га? (Читає). «Жінки, доки будете терпіти? Господарства ваші разоряють. Коней забирають. Курей, качок, поросят. Сорочки не залишать. Самих вас у комуну заженуть і печаті припечатують». Ха-ха-ха! От, сук-кни сини! Це ми — печаті! Га? На себе печаті! Самі на себе. Ну? Увечорі в район увесь актив. Ковальок, на коня! Вези оце в райпартком. А ви, товариші, до роботи. Вдарте, щоб дим пішов. Через тиждень виїзимо сітя. Артіль імені Блюхера, на місця!

Усі. Пішли! Гайда до роботи!

— Дударю, ти не сумнівайся!

— Тепер уже не обдурять!

— За придели їх...

Піднесені, збуджені, роздратовані виходять.

VII

Дудар. Ху-у... Ну, й жара...

Книш (обійняв його). Ех, Гришо. Дивлюсь я на тебе...

Дудар. Ну, що. Чого дивишся? Намальований я чи що?

Книш. Краще! Ех... спасибі.

Дудар. Та ну тебе, Стьопо. Не доберу, що ти хочеш сказати. Ремонт як? Ремонт, Стьопо, щоб був готовий.

Книш. Не турбуйся. Степан Книш цеха не запламує. П'ятдесят три борони готові — зубок до зубка. Шістдесят чотири лемеші готові. Двадцять три сівалки закінчуємо. У шорників робота кипить. Так що, як предвидиться, то ремонт закінчимо за три дні.

Дудар (руку йому стиснув, той аж ойкнув). Спасибі, Стьопо! На завод скучив? Га? Ну, гаразд, кінчиш ремонт,— поїдеш. Іди. На сьогодні— шабаш. Хай Чорнега розпустить колгоспників по домах. Уже вечір. А через дві години — в район. Бачив листівочки? Куркульня, брат, кусається перед смертю. Га?

Книш. Нічого. Робочий клас дужчий за них. Хай укусять мене за... п'яту.

Дудар. Ха-ха! Правильно, Стьопо!

Книш. Га-га-га! А ти ж думав...

Дудар. Іди. Одпочинь. Скажи — шабаш. Я, брат, третю добу не лягав. Ху-у...

VIII

Книш пішов. Знадвору чутно його голос: «Шаба-а-ш, товаришочки. Шаба-аш!» На відповідь чутно: «Вечеряти». Пісню хтось почав. І з піснею всі пішли, поволи затихаючи.

IX

Дудар (підійшов до столу, сів на лаву. Підніс кулак і трахнув по купці листівок). Га?

І зразу ж голова впала на стіл. Дудар заснув. Стиснутий кулак так і залишився на листівках.

X

Малоштан (увійшов, гукнув). Ну, я виконав! Мій куток брат... (Зупинився. Навшпиньках підійшов до Дударя, поглянув на нього, засвітився лагідною посмішкою). Спить. Звалило таки. Ге, чудило... Я ж казав, що звалить...

Узяв якусь одежину, накинув її на плечі Дудареві, а сам затулив вікно, засвітив лампу і сів збоку. Стереже Дударів спокій.

XI

Відчинилися двері. У хату ввійшли Чирва, Півень та Гусак.

Разом. Вечір добрий...

Малоштан (схопився). Ч-ш-ш! Чого! Хто вас сюди кликав?

Чирва. Не до тебе, Малоштане. До голови артілі.

Малоштан. Голова артілі спить. Вийдіть із хати!

Чирва. А ти не дуже напирай. Не звалиш. Нам треба поговорити з Дударем.

Малоштан. Кажу, спить!

Чирва. Від сну людина може прокинутись. А від смерті — це трудніше. Якщо диктатура хоче нашої смерті, то нехай прокинеться, поговоримо при житті.

Малоштан. Геть з хати, куркульська інхвужорія!

Дудар (кинувся). Що? Хто тут? (Схопився). Чирва? Ага... Чирва. (Вийшов із-за столу. Руку заклад у кишеню. Мовчки дивиться на «гостей»). Слухаю.

Гусака. У вашій особі бачимо представника цілого класу. Ми прийшли поговорити з класом.

Дудар. Угу. У ваших особах я теж бачу представників цілого класу. Я слухаю куркульський клас.

Чирва. Хочеш нашої смерті? Крові нашої? На! Пий!

Півень. Їж! Убивай! Виселяй нас...

Гусака. Розстрілюйте українську інтелігенцію! Ми готові.

Дудар. Ви того й прийшли?

Чирва. Кінчай нас!

Півень. Ми прийшли...

Гусака. Поговорити. Люди завжди можуть знайти спільні людські інтереси. Загальнолюдські. Річ у тім, що...

Дудар. Річ у тім, що ми не можемо задовольнити вас ні з якого боку. Убивати вас ніхто не збирається. Ліквідуємо не людей Чирву, Півня, Гусака, а куркулів — Чирву, Півня, Гусака. Експлуататорів, клас. Зрозуміло? А людьми ви собі зоставайтеся, живіть там, де вам дадуть місце. Раз. Друге — спільних інтересів у нас із вами нема. Є протилежні. Ми — за, ви — проти соціалізму. Викочуйтесь.

Чирва. За револьвера держишся? Вогнем і порохом? Люди добрі! Що ж це робиться?..

Малоштан. Геть із моєї хати! Сказано вам!

Вони. А-а-а... Так?.. Добре... (Задкуючи, вийшли з хати).

XII

Малоштан. Злякалась, червоточина, револьвера. Ага!

Дудар (вийняв із кишені коробочку з тютюном).
Закурим, Малоштане?

Малоштан (ударив шапкою об землю). Закуримо,
товаришу Дударю!

XIII

У вікно постукали. Голос Чорнеги.

— Підвода готова. Їдьмо!

XI. СКІНЧИЛАСЬ ПУТЬ

Малоштанове подвір'я — хата й стара обшарпана клуня з широкими
очеретяними дверима, а повз них — вулиця. Ніч.

I

Чутно, як здалеку торохтить хургон. Чавунні тарілки мелодійно від-
дзвонюють в нічній тиші. Хургон наближається до подвір'я і зу-
пиняється.

Голоси. Стій.

Дударів голос. Злазьте. На хвилинку сюди.

II

На подвір'ї з'являється Дудар, Горох, Малоштан, Ромаш-
ка, Чорнега, Нечай, Настя.

Дудар. Гороше, завтра ж ізранку, коли їх заберуть,
ти мусиш з'ясувати їхнім родинам, що і як. Мають право
забирати з собою все хатне барахло, по тридцять пудів
вантажу на родину. Харчі і всякий там струмент — соки-
ру, пилку, щоб було чим працювати на новому місці. Плу-
жок, борону — не більше. Хай спробують своїми силами,
а не найманими. І щоб без крику. Одежу хай беруть, все
до останньої ганчірки. Розумієш?

Горох. Момент, значить, такий, що не обіжать їх,
а ліквідувати...

Дудар. Воно саме. Чув, як говорилося в районі?

Г о р о х. Правильно говорилося.

Д у д а р. Ну, от. Не здрейфиш?

Г о р о х. Я? Ні, не той момент. Відколи ви у нас працюєте, я взнав, що таке голова сільради і вся Радянська влада. Я тепер... гм... Я твердо тепер... Я тепер...

Стриманий сміх.

Ч о р н е г а. Виріс, Гороше!

Р о м а ш к а. По землі став твердіше ходити.

Н а с т я. А то був, як куриця.

Н е ч а й. Боявся.

М а л о ш т а н. Мало чого не було... Тоді, як ми хліб знайшли у Чирви, так на другий день кум'я й дітей моїх вигнала була з двору. Ідїть, каже, до свого розумного батька, чортенята голопузі, та скажіть йому: хто мав, той матиме, а хто не мав, той нічого й не матиме, як драна торба. А я от почуваю — неправда, а відповісти не можу. А тепер...

Д у д а р. Ну, добре, добре, хлоп'ята. Хто не мав нічого, крім своїх рук, той тепер світ перевертає. Тільки держіться. Завтра зранку до роботи. Зерно ще не все очищене. Реманент ще не весь готовий. А за кілька день сіяти. Вирядимо куркулів і сіяти.

У с і. Сіяти!

Д у д а р. Значить — на відпочинок. Вже за північ. Я зараз як завалюсь у клуню... Спатиму, як кінь! А ти, Гороше, своє пам'ятай. Ну, бувайте здорові.

Попрощались. Ті пішли і за хвилику хургон поторохтів далі, поволі стихаючи.

III

З-за клуні вислизнув Г у с а к і, ніким не помічений, зник.

IV

Д у д а р та М а л о ш т а н zostались удвох на подвір'ї.

Д у д а р. Я в клуню. Падаю...

М а л о ш т а н. Картина мені пригадалася. Дванадцять років тому служив я у Чирви. Махав ціпом на току,— молотив жито. І от бачу таку картину. Літо. Спека така, що

трава в'яне. І от женуть по вулиці Михайла Сліпого. Чирва несе розп'яту на граблищі синеньку кохточку, мов корову, і гукає до народу: «Украв у жінки моєї Михайло Сліпий, бийте його, православні!» Тут Михайла змісили і розтоптали. Кров так і закапала на шлях, у порохню. А був він чоловік, як дзвін, за революцію йшов. От і згадалося тепер...

Дудар. Згадалося? Ех ти, Малоштане, душевний ти чоловік. Тільки ти про це й забувати ніколи не повинен був. Чирва... Чирва-Козир... Камінь на твоїй шії... А ти: «Чому диктатура»... Думаєш, диктатура — це сам Дудар? Га? Помилився. З Дударем проти Чирви — Малоштан, Чорнега, Настя, Нечай, Ромашка, Небаба, Коваль... ху-у, голова тріщить... морозить мене... Спати...

Малоштан (*хапає Дударя за руку, мацає йому чоло*). Григорію Івановичу. Та ти ж гориш. У тебе жар... запалення організму...

Дудар. Га? Дурниці. Давно не спав. А може малярія... болото... комарі... (*Хоче йти в клуню*).

Малоштан. Ні, в клуню не пушу. Не можна в клуні. У хату ходім. Я одведу тебе. Покладу на свою постіль. Прикладу компрес. Календар пише, що проти жару — компрес. І сількор мені казав. Ходім. На ось — моє пальтишко. (*Накидає йому на плечі своє пальтишко*). Обіпрись... отак... ходім...

Дудар. Ну, добре, добре... Рано збуди... на роботу...

Пішли в хату.

V

З'являються стривожені Небаба й Коваль.

Небаба. Може, тобі здалося?

Коваль. Нічого не здалося. Гусак прискочив на Чирвине подвір'я — це факт. У Півня — метушня. Вони щось надумали.

Небаба. Невже вони довідались? Хто ж їм міг сказати?

Коваль. Кажу тобі — вони до чогось готуються. Розумієш?

Небаба. Ти гадаєш, що вони... Павле!

Коваль. Тихше. Я певен.

Небаба. Буди Дударя!

Кинулися до клуні. Порожньо.

Небаба. Нема.

Коваль. Значить — у сільраді. Казав, що заїде з
Горохом до сільраді.

Небаба. Павле! Одним духом — туди!

Побігли.

VI

Малоштан (вийшов з хати). Ну, товаришу Малоштане, іди, відпочивай. Так сказав Дудар. Тепер і я скажу: лягай і не журись, а рано вставай на війну з куркулями. От діла... (Поглянув на небо). Зоряно... Чого ж воно так зоряно?.. (Постояв трохи, далі йде в клуню, зачиняє за собою двері).

VII

Тиша. Музика зір. З глибини вулиці випливає Чирва з рушницею. Крадеться до клуні. Прислухається.

Чирва. Спиш?.. Я не збудю... Спи, городський поручу... Господи! Укріпи десницю мою. Щоб той, хто цілий світ підіймає проти тебе, щоб він загатив своїми кістками ту яму, звідки викопав нашу силу... (Підносить рушницю). Не зрадь же, моя дідівська спадщино... (Одводить курок, прочиняє двері, всовує рушницю і націляється). Мушки не видно... Мушки... (Просовується в клуню).

Постріл. Кризь щілину в дверях блиснув огонь. Чутно Малоштанів зойк. Чирва вибігає з клуні, затикає пальцем дуло рушниці.

Чирво! Улучив! Поцілив, господи! Тепер тікай! (Озирається й береться в ноги).

VIII

Назустріч йому, як з-під землі, виростають Коваль і Небаба. Загородили йому шлях. Довга пауза.

Небаба (тихо). Ти вбив його?

Коваль. Убив Дударя?!

Чирва. З дороги!

Небаба (вихоплює нагана). Ти вбив?!

Чирва. З дороги, сміття! (Б'є Небабу рушницею по руці. Наган її падає на землю).

Коваль кидається на Чирву. Небаба нападає з другого боку. Вони борюються з ним, як двоє молодих звірят із старим ведмедем.
Чирва хрипить. З клуні чуто стогін.

ІХ

З хати вибігає Дудар. Хапає Чирву ззаду за плечі, Чирва раптом німіє, дивиться поширеними з жаху очима просто перед собою.

Коваль. Живий!

Дудар (повертає Чирву обличчям до себе). Пізнаєш?

Чирва. Живий?!

Дудар. Кого ж ти...

З клуні чуто стогін. Небаба кидається туди. Підводить пораненого Малоштана. Він хоче зіпнутись на ноги, хитається, як мара, у жовтому світлі місяця.

Х

На постріл збігаються Чорнега, Ромашка, Нечай, Настя, Горох і всі колгоспники.

— Що тут?

— Хто стріляв?

— А-а-а-а!

Завмерли.

Малоштан. А... це ти... куме Чирво... це ти мене вбиваєш...

Маса (тихо, виразно). Чирва вбиває...

Чирва. Не тебе, дурню. Не тебе хотів...

Малоштан. Не мене... знаю... не мене... Ти хотів те... що дужче за мене... убити... Не вб'єш... У землю підеш... Моя кров за Дударя, а твоя... для гною... (Підіймає з землі Небабин револьвер).

Дудар. Малоштане!!!

Малоштан хотів стрільнути на Чирву, але рука йому тремтить.

М а л о ш т а н. Та не моєю... немошною рукою... (Падає на лікті).

Чирва зривається тікати, але колгоспники стають проти нього муром.

— Стій!

Д у д а р. Куди тікаєш, діду? Твоя путь скінчилася.

З а в і с а

ПРИМІТКИ

До четвертого тома ввійшли драматичні твори І. Микитенка, написані в 1922—1932 рр. Поряд з широковідомими п'єсами «Диктатура», «Кадри», «Справа честі» тут уміщені перший великий драматичний твір І. Микитенка «Іду» та знайомі лише вузькому колу дослідників п'єси, надруковані на початку двадцятих років у одеських «Агітзбірниках». У томі вперше публікується п'єса «Свіже повітря» — один із найраніших відомих творів І. Микитенка.

Як і в попередніх томах, матеріал четвертого тома розміщений у хронологічній послідовності.

Тексти драматичних творів подаються з повним збереженням особливостей мови письменника.

І Д У

П'єса І. Микитенка «Іду» була написана у 1926 р. в Одесі на замовлення харківського журналу «Сільський театр». Надрукована вперше у цьому журналі 1926 р. (№ 5—6). Наступного року п'єса вийшла окремим виданням: І. Микитенко, Іду, вид-во «Маса», К., 1927.

П'єса ставилась у пересувних робітничо-селянських театрах.

Після п'єси «Іду» письменник до 1929 р. працював лише над прозою.

Рукопис твору не зберігся. Текст подається за книжковим виданням 1927 р.

Оскільки пролог до п'єси не має прямого сюжетного зв'язку із самим твором, упорядник вважає за можливе подати його окремо, у примітках до цього тома.

І д у

Пролог

Дійові особи

Старий.

Жінка.

Голай.

Наші прапрадіди та їхні діти.

Перед підняттям завіси музика грає одноманітну пісню, в якій чути лише дві-три ноти, що за певним ритмом змінюють одна одну. Десь хвилини за дві до цієї примітивної му-

зики прилучаються людські голоси, що виводять цю саму нескладну пісню, з якою люди десь тяжко працюють. Далі набирають сили барабани, нагадуючи далекий грім. Розпинається завіса. Древній ліс. Багряно-темне надвечір'я. Широка галява, а в глибині щось подібне до куренів та печер. Земля укрита попелом і жовтим опалим листям. Гуркочуть барабани.

I

Із куренів та печер вилазять чорні люди з густими бородами, позапінаті звірячими шкірами. Починають підспівувати тієї ж таки пісні. Їхні голоси зливаються з віддаленими голосами, що линуть з лісу. Одноманітні, але сильні, різкі голоси. Люди тісніш збиваються до купи. Сильніш гуркочуть барабани. Люди швидко рушають до лісу, звідки наближається пісня.

II

Із куреня виходять двоє: Старий і Жінка. Вона роздмухує перед печерою багаття. Полум'я звивається тривожними язичками. Старий з великим києм непокійно простягає до лісу руки.

Старий. Грім.

Жінка. Вони сіють просо.

Старий. Чи дотягнуть вони цю борозну?

Жінка. Земля стала дуже суха. Їм часто ламається мотика...

Старий. Вони тягнуть. *(Різким сильним голосом підхоплює одноманітну пісню).*

Вітер голосе,
Небо сія.
Дасть нам проса
Чорна земля.

Благословен грім,
Тягнім, тягнім,
Тягнім...
Благословен грім...
Тягнім, тягнім...

Вітер голосе і т. д.

Старий уриває пісню й вигукує:

Цей плуг глибше бере за стару мотику.

Жінка. Він тяжкий. Всі падають од нього, наче мертві.

Старий. Та він глибше крає землю.

Жінка. Ця земля стала тверда, як камінь. Батьку, чи прийме вона зерно?

Старий (не обертаючись). Ми зібрали тут аж два урожаї. Це буде третій. (Знову підхоплює пісню).

III

Із куренів виходять діти з кийочками. Починають за старим співати тієї самої пісні. Яскраво горить багаття.

Старий. О, хай гуркоче грім. Вони дотягнуть...

IV

Із лісу на галяву виходить низкою великий гурт наших прапрадідів. Запрігшися через каблучки в первісний плуг, вони з нелюдськими зусиллями орють ним землю, хрипляче співаючи тієї пісні. Дехто з них падає в останній знемозі, але задні дико гукають на нього, він схоплюється і знову тягне. Проводять борозну до самої середини галяви, і тут нараз їхня пісня уривається. Вони стають, тяжко відсапуючись і високо зводячи груди. Чутно лише розкати грому.

Старий (підходить до них). Благословен вечір! Благословен грім!

Усі. Благословен грім.

Старий. Що скаже сьогодні Голай?

Всі поскидали з себе каблучки, стоять купою біля плуга. Голай виходить наперед. Це — надзвичайної сили чоловік, з довгим густим волоссям, одягнутий, як і всі, в звірячу шкіру.

Голай. Ми посіяли просо.

Старий. Благословен новий плуг!

Всі (крім Голая). Благословен новий плуг.

Старий. Чого мовчить Голай?

Голай (обвів усіх очима). Земля смердить димом. Батьку, ми дурно ламаємо ноги. Наші м'язи перериваються. Під шкірою наливаються гулі...

Всі. Голай каже правду.

— Цей плуг нам через силу.

— Ця земля суха, як вовча кістка.

— Вона не дасть нам урожаю.

Старий. Плем'я!

Гомін.

Плем'я!.. Ваш дух ослаб, як порожній живіт. Благословен грім!.. Ми зібрали тут аж два урожаї.

Голай. Аж два! Навіщо ж ти велів іще лишатись на цім ґрунті?..

Старий. Щоб зібрати й третій.

Всі. Третій?..
Гола й. Нечувано.
Старий. Цей плуг...
Всі. Він дуже тяжкий...
Старий. Я говорю! Цей плуг глибоко проходить в землю. Ми спробуємо доставати по три урожаї на одному ґрунті. Благословен грім! Легше зорати глибше, аніж корчувати ліс для нового поля.
Всі. Благословен грім.
Старий. Жінки натовчуть нам їжі.

V

З печер виходять жінки. Вони посипають на велике каміння просо й розмелюють його меншим камінням. Їх оточують діти.

Старий. До куренів.

Всі йдуть до куренів і рясно обсідають огонь. Дехто стоїть, а хто лежить. Жінки швидко труть камінням просо.

Старий. Колись наші діди збирали по одному врожаю. Земля більш не давала.

Голоси. Вони щоразу шукали нового поля?

— Га! І пухли з голоду!

— Або їли землю.

Гола й. Вони робили швидше й легше.

Старий. Мотикою. То був звичайний дрючок з великим сучком.

Голоси. Батько розкаже нам про минуле.

— Ми слухаємо.

— Благословен вечір!

— Розкажуй, батьку.

Старий. Я говорю!

Всі стихають. Хтось підкидає на вогонь гілляччя.

Старий. Прогріміла тисяча громів, пройшло стільки дощів і гроз, як на небі вогнів, відтоді, коли це діялось.

Голос. Го! Це дуже давно...

Старий. Тоді стояли ліси. Густі й дикі, як ніч. Тепер намножилось племен, і вони палять той ліс, корчують його і сіють просо. Тоді їх менше було. І засіявши поле, вони збирали один урожай та й ішли далі. Бо земля не хотіла давати більше. Сколупана копачем та мотикою, вона родила просо лише раз. А потім заростала дикою тирсою та гнучкою мітлицею.

Гола й. Гей, батьку. Є ті тирси ще й зараз.

Старий. Але от пройшло стільки громів, як зірок на небі. Тоді жили наші діди. Благословен їх батьку, що знав землі стільки, скільки можна побачити з найвищого дуба. Він спалив мотику на своєму огні біля куреня свого племені.

Голай. Він спалив?

Голоси. І що сказало плем'я?

— Чим він годував його?..

Старий. Він спалив мотику і знав, що сказати плем'ю.

Кілька голосів. Що? Що він сказав?

Старий. «Плем'я,— сказав він.— Земля має глибокі груди. І от вам нове знаряддя, воно зветься плугом.— Тоді він розверз їм свій курінь і показав нове знаряддя.— Плем'я,— сказав він,— я прожив десять раз по десять весняних громів і ще дев'ять громів і колував землю мотикую. Але вже п'ять раз по десять весняних гроз я думав про те, щоб глибше вгризтися в землю. Вже починає сідати осінь на мою голову, але я ще побачу, як ви зберете два урожаї з одного поля. Беріть оце. Хай буде благословен новий день. Я приробив до старого знаряддя, що вигадали наші батьки і прадіди в минулих віках, ще один великий сук... І ним тепер можна глибше краяти землю». Тоді узяв Горай нового плуга, і плем'я пішло на ниву. Навколо буйно шестіла тирса і шумів загрозово ліс. Горай заглибив у землю плуга й не міг його зрушити з місця. «Батьку,— сказав Горай,— не можем мати двох урожаїв, бо чоловік не здатен потягти цієї мотики...» (Замислився).

Голай. А що тоді сказав йому батько?

Старий. Благословен грім! — крикнув батько і сказав: «Нехай візьметься вас до цього знаряддя тридцять чоловіка разом».— І плем'я заглибило плуг ізнову і провело глибоку борозну...

Голоси. І що?..

— Воно мало тоді урожаїв?..

Старий. Так почали збирати по два урожаї на тому самому полі...

Голай. Але за три врожаї ніхто не мислив!

Голоси. Певна річ!

— Го! Земля не дасть.

Старий. Я говорю! Я був тоді такий сильний, як Голай, і прудкий, як олень. І от, вмираючи, сказав до мене Горай: «Оруне, ти збереш три урожаї, і твоє плем'я буде щасливе. Од нього намножаться люди, що випалять колись дику тирсу і стануть владарями землі...»

Голай (схопився на ноги). Благословен грім!

Всі. Благословен грім.

Старий. Що хоче сказати Голай?

Голай. Я чую дим... не наш.

Всі тривожно схоплюються.

Вітер, ним отруений, не дає мені дихати.

Деся далеко розгортається потужна заграда.

Старий. Вороже плем'я!

Голоси. Вони поपालять наші ниви!

— Нам треба рушати!

— Батьку! Ти бачиш?!

Старий (сильно, з могутим піднесенням). Не руш! Слухай, плем'я!.. Ми засіяли третє просо. Ми зберемо третій урожай, тоді я помру коло цього вогню, і вас поведе Голай.

Голай виходить наперед і схиляє голову перед старим.

Старий. То палить ліси чуже плем'я, що з бідною дістає лиш два урожаї. Але воно далеко. Я ж зроблю так, як мені сказав Горай. Що він сказав?

Голай (гордо). Від твого племені намножаться люди, що спалять дику тирсу, впізнають тайну землі і стануть її владарями.

Старий. І вони матимуть стільки врожаїв, скільки разів весною виходить на небо місяць. Благословен грім!

Всі. Благословен грім.

Жінка. І вечеря, яку ми приготували...

Світло поволі гасне. Гуркоче й поволі стихає грім. За півхвилини стає зовсім темно. І коли обриси куренів і постаті прапрадідів губляться в темряві, тоді

тихо спадає завіса.

Маленька перерва — не довша як на 5 хвилин. В цім часі музика грає тужливу мелодію. Вона поволі набирає сили і бадьорого темпу і зрештою переходить в гучного марша.

ДИКТАТУРА

Написана у 1929 р., п'єса «Диктатура» стала одним з найвидатніших творів української радянської драматургії.

«Восени 1929 року, підохочений міркуваннями більш громадсько-політичного порядку, ніж чисто драматургічною верблячкою,— писав І. Микитенко у 1930 р.,— надумав писати велику п'єсу, в якій міг би себе не зв'язувати кількістю дійових осіб, труднощами постанови в пересувних театрах і т. д. Матеріал у мене вже був готовий, персонажів я майже фізично бачив і відчував, дія розгорталась перед моїми очима. П'єса, яку я написав протягом трьох тижнів чи місяця, називається «Диктатура». Нею відкривали сезон усі державні театри України.

Перекладена російською мовою, вона пройшла в Москві (в театрі Замсовета) та в дуже багатьох містах РРФСР і всього Союзу і продовжує йти ще й зараз. Я потім кілька разів її опрацьовував. Коли писав — працював на Миколаївському суднобудівному заводі в казановому цеху — чеканщиком. Перша картина п'єси показує казановий цех цього заводу»*.

П'єса була закінчена у вересні 1929 р. 25 вересня вона вперше

* Іван Микитенко, На фронті літератури. 1927—1937. Статті, доповіді, промови, «Радянський письменник», К., 1962, стор 286.

побачила світло рампи в одеському театрі Революції*, з колективом якого І. Микитенка з 1925 р. єднала спільна праця і щира дружба. Поставив п'єсу режисер М. С. Терещенко; в ролях виступали провідні актори театру Ю. В. Шумський (Дудар), О. В. Осташевський (Чирва), І. Є. Замичковський (Ромашка), Л. В. Мацієвська (Півника), І. А. Селюк (Горох), К. О. Осмяловська (Паранька) та ін.

За кілька днів відбулися прем'єри «Диктатури» в київському театрі ім. І. Франка (постановка Г. П. Юри), в харківському Червонозаводському театрі, в театрі ім. Заньковецької, Дніпропетровському та інших театрах України. В тому ж сезоні вона з успіхом пройшла в багатьох театрах Російської федерації (зокрема в Москві й Ленінграді) та Білорусії.

Вперше уривки з п'єси «Диктатура» були надруковані в одеському журналі «Шквал» (1929, № 38). Повністю п'єса опублікована в журналі «Гарт» (1930, № 3). В наступні роки вона тричі виходить у видавництві «ЛіМ» окремими виданнями (1931, 1932 і 1934 рр.), а також видається у Москві в російському перекладі П. Зенкевича (1931 р.— у вид-ві «Федерация» і 1935 р. у збірнику п'єс І. Микитенка, виданому «Гослитиздатом»).

Текст п'єси зазнавав змін з кожним новим виданням. Автор змінює кількість картин і сцен та їх назви, знімає або додає другорядних дійових осіб (в одних виданнях з'являються, а в інших зникають майстер механічного цеху і директор заводу), скорочує окремі діалоги й репліки, розширює монологи тощо, але ні загальний зміст твору ні ідейно-політичні акценти окремих дій не змінюються.

Для цього тома взято текст останнього прижиттєвого видання п'єси: І. Микитенко, Диктатура, вид. 3, «ЛіМ» Х.—К., 1934, який майже повністю відповідає першій публікації твору в журналі «Гарт». Основна текстова відмінність видання 1934 р. порівняно з попередніми книжковими виданнями — це відсутність у ньому картини під назвою «Артіль ім. Блюхера». 10-а картина п'єси, що в інших виданнях має назву «Господи, укріпи десницю мою», в цій редакції зветься «Бандитська рада». Фінал п'єси під назвою «Чуєте? Кличе!», що відсутній у попередніх книжкових виданнях, але є у виданні 1934 р., упорядник вважав за краще подати у примітках.

В архіві письменника зберігається верстка підготовленого до друку збірника п'єс, що мав вийти у 1937 р. П'єса «Диктатура», що відкриває збірник, має тут суттєві зміни, порівняно з попередніми виданнями. Третя дія у верстці закінчується картиною «Гусак уростає в соціалізм»; дев'ята картина «Без козиря» перенесена в четверту дію; картина «Господи, укріпи десницю мою» і фінал «Чуєте? Кличе!» зняті зовсім.

Оскільки при порівнянні цієї редакції п'єси з виданнями 1930—1934 рр. виразно відчутні текстові нашарування, характерні для доби культу особи, упорядник не вважав за можливе розглядати редакцію 1937 р. за останню авторську волю.

Рукопис п'єси «Диктатура» зберігається в архіві письменника.

---

* Тепер — Одеський український драматичний театр імені Жовтневої Революції.

ХІІ. Чуєте? Кличе!

Завод у великому гармонійному рухові.

Книш (*вбігає*). Товариші! Ідуть.

Робітники. Де? Невже йдуть?

— Ідуть! Ідуть!

Зубченко. Зустріти! Товариші! Якнайкраще зустріти!

Охріменко. Я говорю їм промову.

Книш. Тільки не починай з міжнародного становища.

Охріменко. Добре. Я з внутрішнього почну.

Сміх.

Книш. А я ж і листа вам не встиг прочитати від Дударя...

Робітники. Так чом же ти...

Книш (*читає*). «Тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого року, здоров, Книш і всі товариші котлярі, і вся братва нашого заводу... Пишу я вам із дальнього села нашої Червоної України, з села глухого, але чорноземного...»

Робітники. Ідуть!

У вікна заводу замайорили прапори. Десь чутно з вулиці духовий оркестр.

Увіходить Дудар із селянами. Малоштанові забинтована голова. Хазяїновито ступають за ним Ромашка, Горох, Чорнега, незаможниця Настя, 1-й селянин, дід Сава, оточені заводськими комсомольцями Коваль та Небаба.

Дудар. Здорові, котлярі! Гостей зустрічайте!

Робітники. Здорові, товаришочки! Здоров, Дударю!

Вітання. Радісний гомін.

Книш (*обіймає Дударя*). Дай я, простий котляр, обійму героя!

Дудар. Здоров, здоров, Стьопо! Здорова, Ганко! * Ну, як же ви тут? Не програли?

Голоси. Не турбуйся!

— А тебе там мало не вгостили?

Дудар. А Свистун де? Чому це я не бачу його?

Зубченко. Вигнали за прогули. Пив, на роботу не приходив, тільки цех наш ганьбив.

Дід Сава. Так воно, виходить, і робітник тямить випити?

Книш. Чого доброго, дедушка. Ну тільки не всякий...

* В цій редакції п'єси ім'я героїні — Ганка Зубаченко.

Малаштан (нарешті). Драстуйте, товариші! А як ви тут поживаєте?

Охріменко (виступає наперед). Проживаємо ми, як вогонь, що розгоряється. Буває, що полум'я не вгору б'є, а в ширину стелється. Но потім же обротно схоплюється, зайнявши територію. А як там ваша промисловість, і хто це тебе запричистив?

Малаштан. Бувший кум, інхвузорій, або чирва без козира.

Робітники. Як же це?

Дудар. Слухайте, котлярі! Це перед вами... герої революції. Це — незаможник Малаштан, що не знав, чому диктатура пролетаріату. Тепер він знає. Кум його охрестив за диктатуру вогнем і порохом...

Робітники. Міцніше буде!

Дудар. Думаю, що буде міцно. А це — Ромашка. Той самий Антон Ромашка, що проти білих ходив дев'ятнадцятого року і знесу пішов тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого.

Робітники. На красоту!

Дудар. Це — незаможниця Настя, що напевне буде колись головою окривконкому...

Сміх, гомін.

Незаможниця. І скаже отаке... Ми краще Гороха висунемо.

Горох. Мабуть так, що не справлюсь. Це такий момент.

Регіт.

Дудар. Це — партизан Чорнега. А це — комса. Найясніше полум'я революції. Крізь землю пропікає. Га, Ковальок? Чого мовчиш? Небабо, розкажи, як ти сімдесят верстов на коні... Стривайте! А ще ж дід Сава. Ось. Це той самий дід Сава, що довго не розумів нових порядків, а оце цієї зими оженився...

Регіт.

Це перший подвиг. А другий — дав державі шістдесят пудів найкращої пшениці.

Шум задоволення.

Майстер. І оженився? От за це качнути дедушку.

Сміх, вигуки, діда «качають».

Книш. Слава! Слава! Хай живе дід Сава! Ого, я ще на поета вискочу!..

Дід. А щоб вас... Хіба ж можна людину так високо підкидати? Ще одіб'єте серце. А в мене ж жінка молода, всього шістдесят третій рік пішов...

Регіт.

Малоштан (згори з дистерни). Товариші робітники! Насамперед хочу я вам передати привітання від нашого селянства, котре бідняцьке та середняцьке. (Гарячі оплески). Ми сіємо жито, пшеницю та всяку зернову культуру. Ну, землю істиками не сколупаєш, хліба не істимеш, треба її машиною дряпнути на колективному полі.

Робітники. Правильно!

Малоштан. І тому, кінчаючи свою доповідь, хочу я вам сказати: хай живе... диктатура пролетаріату! (Ще й шапкою вдарив об землю).

Робітники. На красоту! Хай живе наша спілка!

Гордо піднесли голови, радісно всміхнулися, свідомі своєї сили.

Ромашка. І я хочу сказати... Товариші!.. (Голоси: «Просимо!») Багато треба говорити... (Махнув рукою). Та навіщо говорити? Приєднуюсь до слів попереднього промовця і скажу: вся Україна колективізується, і наше село вже годі пасти задніх! Назва нашому колективу буде «Шлях до комунізму».

Чорнега. І в ньому не буде місця ні одній Чирві!

Оплески, гомін.

Книш. Ах, Дударю, що ж це ти наробив? Надударив?

Сміх.

Дудар. Товариші мої! Товаришочки! Мені хочеться зараз... не вгадаєш, Стьопо. Хочеться заспівати. Та так заспівати, щоб увесь новий світ заспівав разом із нами. Та наш майстер Пилип Федорович скаже, що співати — це прогул. І він матиме рацію, бо перед нами ще море роботи і цілий океан боротьби. Повертайте ж, товаришочки, в село. Воно чекає на вас, на свій бойовий актив. Ідіть і скажіть усім горбачанам... скажіть їм, що... Ковальок, Небабо, що ви їм повинні сказати?

Коваль. Що ви — з нами, і що ми разом — сила непереможна!

Небаба. А що жити — значить боротись і пломеніти.

Дудар. Боротись і пломеніти. І скажи їм, агітпропе, що боротьба наша жорстока і разом — прекрасна, велика боротьба за новий світ. До неї...

Гудок.

Чуєте? Кличе!

Всі слухають — ясні, гордо всміхнені. Потому завод задвиготів, пішов. Ударили молотки, загарчала пневматика. Блиснув огонь.

З а в і с а

КАДРИ («СВІТІТЬ НАМ, ЗОРІ!»)

П'еса «Кадри» має восьмилітню історію. Перший початківський ескіз студентської п'еси під назвою «Благодарю вас» І. Микитенко написав російською мовою ще у 1924 р. У 1928 р. письменник повертається до цього задуму і починає збирати матеріали для широкого прозового твору про життя студентів 20-х років.

Успіх «Диктатури» спонукав І. Микитенка почати роботу над новою п'есою на злободенну тему того часу — тему нових кадрів для соціалістичного будівництва. До нової п'еси письменник безпосередньо приступив у грудні 1929 р.

П'еса була вперше поставлена восени 1930 р. в одеському театрі Революції режисером М. С. Терещенком. Спектакль оформляв художник А. Г. Петрицький. У тому ж сезоні «Кадри» пішли в театрі ім. І. Франка у постановці Г. П. Юри (120 вистав за сезон), в МХТ-Другому, в Бакинському робітничому театрі (понад 100 вистав за сезон) та в десятках інших театрів України і всього Радянського Союзу.

Уривки з «Кадрів» уперше були надруковані в одеському журналі «Шквал» (1930, № 31) та у журналі «Студент революції» (1930, № 22). Повністю п'еса опублікована в журналі «Гарт» (1931, № 1—2).

У 1932 р. «Кадри» вийшли окремим виданням у харківському видавництві «Гарт». Видання 1932 р. значно відрізнялось і від журнального варіанту і від другого книжкового видання (І. Микитенко, «Світить нам, зорі!» («Кадри»), вид. 2, «Радянська література», 1933). Автор включив сюди ряд нових сцен, яких не було у журнальному варіанті, ґрунтовно відредагував текст твору, розбив деякі картини на дрібніші епізоди. Якщо в журналі «Гарт» п'еса мала три дії і 12 картин, а у виданні 1933 р. — чотири дії і 14 картин, то тут ми бачимо вже чотири дії і 29 картин.

Після виходу п'еси у світ окремою книжкою деякі критики негативно висловились проти збільшення кількості картин, і, очевидно, цим і пояснюється, що в наступному виданні 1933 р. автор в основному повернувся до композиційної схеми журнального варіанту.

У цьому томі п'еса «Кадри» подається за першим книжковим виданням 1932 р., що з погляду повноти тексту може вважатися основною редакцією цього твору.

Рукописи трьох редакцій п'еси «Кадри», що відповідають 1) варіантові, в якому п'еса пройшла на сценах театрів у 1930 р., 2) варіантові, в якому п'еса була надрукована в 1931 р. і 3) варіантові видання 1932 р., — зберігаються в архіві письменника.

В архіві письменника зберігається також машинописний примірник «Кадрів» із численними виправленнями й закресленнями рукою автора. Це — одна з ранніх редакцій, у якій п'єса йшла в осени 1930 р. У цій редакції є ряд сцен, відсутніх у друкованих варіантах п'єси.

У передмові до книжкового видання «Кадрів» 1932 р., розповідаючи про роботу над п'єсою, І. Микитенко зазначав: «Не всі театри мали охоту й можливість вносити в свої спектаклі всі авторські корективи й переробки. Тим часом, перевіряючи п'єсу на театрі, я викреслював іноді цілі картини. Так, наприклад, справедливі зауваження пролетарської громадськості про нетиповість і невиправданість смерті студента-шахтаря Тереня Крижня змусили мене зняти «Легенду» — сцену смерті Тереня, яку я написав був за матеріалами і спогадами про смерть Тереня Олійника, студента Одеського ІНО. Ця картина не увійшла вже до тієї редакції, що друкувалася в «Гарті». Але сам факт смерті героя в п'єсі залишався: про нього повідомлялося в останній картині п'єси, перед від'їздом молодих фахівців на роботу»*.

Нижче вперше подаються ці сцени з ранніх редакцій п'єси.

Кадри («Світить нам, зорі!»)

(Сцени з ранніх редакцій п'єси)

Дія третя

8

Горобина ніч

Темрява. Вітер гуде за вікном, посвистує, мов той бандит степовий. Хряпнув вікном, забряжчали шиби. Людина схоплюється на ліжкові, шарудить коробком — блискає непевний вогник. Це Смола засвітив сірника, підвівся на ліжкові, прислухається напружено. Тихо запитує:

— Хто свиснув?

Озирається на інші ліжка, потому світить свічку, напинає на себе ковдру і починає обходити кімнату гуртожитку, зазираючи в обличчя кожного студента, що сплять, мов за біті. Зненацька підводиться Терешко і схоплюється

Мося, що сплять поруч.

Терешко. Це хто?

Смола. Хто свиснув?

Мося. Це ти, Смола?

Смола. Ти свиснув?

Мося. Іди ти до чортової мами, бо я тебе свисну. Спати не дає!

* Іван Микитенко, На фронті літератури, стор. 247.

Т е р е ш к о. Чого блукаєш, як мара? Боїшся темряви?
Ми тебе виведемо на світло. (*Закашлявся, схопився за груди*).

Свічка у Смолиній руці потухла. Тиша. І раптом квадрат вікна прорізує блискавка. Загуркотів далекий грім, і ніби заграва пожежі лизнула кімнату, освітивши розпластаного на ліжковій Смолу. В червоному серпанкові заграви, похитуючись, крокує постать старого шорника й спиняється коло ліжка. Смола схоплюється і знову чиркає сірником. Все зникло. Смола тремтячими руками світить свічку, дістає книжку і загрозливо махає нею в повітрі. Майже пошепки:

— Привиди? Брехня! Не злякаєте. Ночі стоятиму на ногах, ночі не спатиму, а не піддамся. Рвіть на шматки, простягайте до мене свої брудні прокляті пальці — не піддамся! Плюю вам в обличчя! Ви безсилі, нікчемні. Збороти мене може тільки живе, реальне. Але я вріс у цю землю, не вирвете!

Б'є грім.

Грими, лютуй! Не злякаєш! Життя або смерть. Я обрав собі життя і боротимусь за нього кожним зубом, нігтями, кров'ю... Ми ще побачимо, хто буде на кафедрі! (*Розгортнув книжку. Впився в неї зубами, всім своїм єством*).

Т е м н о

Д і я ч е т в е р т а

11

Смерть Крижня (Легенда)

На біле підвікнення в кімнату тубсанаторію спустились грона білої акації. Глибокий, мертвий спокій... Біля вікна у вольтерівському кріслі лежить з заплющеними очима шахтар К р и ж е н ь — виснажений хворобою, непорушний.

О л е н а (*читає йому з книжки*). ...Гуділа-дзвеніла слава про юнака, червоного повстанця. Не одна грізна ніч пройшла, іде, пройде — тисячі й тисячі. Похилилася на тин кропива і думає про бурю. Заспівають, запишуть нащадки: був Приймак і Буденний, і були — тисячі, тисячі, тисячі. Палали панські маетки, тікали пани. Ішли червоногвардійці — з заводів, із шахт, з Донеччини, з Криворіжжя. А далі йшли повстанці — відтіля, де на ставок верби похилилися. Проходили вдовож і поперек чорнозем, міста, піски, ліси, байраки... (*Змовкла, глянула на Тереня, тихо закрила книгу. І задивилася перед собою. Книга поволі падає їй з колін*).

Увійшов лікар. Підняв книгу. Олена здригнула.

Лікар. Він спить?

Олена нахилила голову — ствердила.

Лікар. Сьогодні йому краще.

Олена. Скажіть же, нарешті, правду!..

Лікар. Я кажу правду: сьогодні йому краще.

Олена. А завтра?..

Лікар. Будемо сподіватись...

Олена. Значить, сьогодні ви дозволите нарешті побачення? Прийдуть товариші.

Лікар. При одній умові, що ви не дасте йому хвилюватись.

Олена. Гаразд.

Лікар стоїть іще якусь хвилину і мовчки виходить.

Терень (прокинувся). Олю... ти не читаєш?

Олена. Ти був задрімав.

Терень. А хто сюди приходив?

Олена. Доктор. Він сказав, що тобі краще, і дозволив побачення.

Терень (захвилювався). Правда? Ну, нарешті. Не розумію, чого вони мене не випускають. Почуваю себе прекрасно... можу іти на іспити хоч зараз... Адже за тиждень випуск...

Олена. Я дала слово, що ти не хвилюватимешся, як прийдуть товариші.

Терень. Ну гаразд, гаразд... Чом же їх нема? Я вже, здається, сто років не бачив їх... (Пауза). Хорошу книгу ти читала... Так уся горожанська війна перед очима... в пожежах... тривожні ночі... коні іржуть... і сам ніби на коні... Хотілось схопитись і голосно, на всі груди — крикнути... (Закашлявся).

Олена (кинувшись до нього). От бачиш... Не можна ж тобі хвилюватись...

Терень. Ну не буду, не буду... (Пауза). А знаєш, Олю... я помру.

Олена. Терешку! Ти... ти не кажи дурниць... Ти виждаєш! Тобі вже краще. Ти ж сам казав... і лікар каже...

Терень. Ні. Я помру. То я так казав... хвилинка така найшла... Між іншим, читав я десь, що токсини «тебеце» веселять людину і що хворі на «тебеце» — завжди великі оптимісти... Все їм здається, що завтра вони стануть зовсім дужі. А от я цього не почуваю. Певне, я — виняток із правила...

Олена. Ти не розмовляй так багато...

Терень. Мені хочеться поговорити, Олю. Шкода... знаєш, чого шкода? Що наша умова не здійснилася. Написати у книзі — так вийде, що вона взагалі нездійснима й неправильна... А вона була правильна... красива... (Взяв

її за руку, тихо погладив). Я помру, а твої слова все-таки зостануться правильні. Хороша ти, Олено. Така хороша... А то все думають, що в нашого брата серце з халяви або з чавуну... А ти бач яка... Пам'ятаєш, як їхали в теплушці і я спитав, як тебе звуть. А ти відповіла: Олена Череда... а я сказав: «підходяще»... (Радісно засміявся). От все пам'ятаю, все до дрібниць... І от цього шкода...

Олена (стиснула пальці). Терешку! Не говори так! Ти житимеш! Чуєш?..

Сестра ввела в палату товаришів — Гармаша, Тараса, Мосю, Гриценко, Кургана, Прядку і Котю.

Сестра. Будь ласка, тихше і не довше, як десять хвилин. (Вийшла).

Терень (хоче підвестись назустріч товаришам. Олена не дає йому). Братці мої... всі... всі прийшли... А то були забули зовсім...

Тарас. Не пускають, розумієш, оці ескулапи! Щодня приходимо, і щодня не пускають. Ну здоров же, Тереш! Брат ти мій! Як же ти... Здрастуйте, Олено. Вам теж поспати не вадило б хоч одну ніч.

Гриценко. Не піду звідділя: залишусь. А ти хоч трохи відпочинь.

Терень. Здоров, Тарасе! Здорові, хлопці! Гармашу, здоров, брат... (Тисне йому руку). Як же ти там з колегами тепер зі своїми... з професорами?..

Гармаш. Та нічого, воюємо... От видужуй, разом воювати будемо. Хлопці без тебе не справляються.

Мося. Не справляємось. Що ж ви хочете? То Терень, а то Мося. То командир, а то — рядовий.

Прядка. Зачоти разом будемо здавати. За тиждень — випуск!

Курган. На роботу разом поїдемо.

Котя відійшов у куточок, одвернувся до стіни і тихенько заплакав.

Терень. Не знаю, чи поїдемо...

Хлопці. Поїдемо, Тереш!

Терень. Щоб так, як тоді... пам'ятаєш, як у теплушці — з піснею! Тільки вітер свистить у вуха... Так хочеться заспівати ...під гармонь... нашої, шахтарської... або студентської... «Світить нам, зорі...» (Хвилюється). Мені от Оля читала про юнака... На коні, з повстанцями... по лісах, по ярах... по нетрях революції... (Хвилюється щоразу більше)... мчав, як буря вогняна... І от, братці мої... так жити захотілося... до крику... до безумства... Люблю життя! Не хочу вмирати!.. Жити хочу! Жити...

Олена. Терешку! Годі! Замовчи!

Хлопці. Не треба розмовляти. Зовсім не треба! Тарас. Інакше ми зараз же підемо.

Гармаш. Ти ж сам бачиш, що тепер тобі краще. Тепер ти спокійно зможеш перенести подорож до Криму. А там за місяць — за два ти станеш міцніший, ніж був. Ми вже й місце в Криму вибрали для тебе...

Терень. У Крим? Ні, не поїду в Крим... Не хочу... Тут буду, разом із вами. Тут видужаю... тоді — на Донбас! Олю, на Донбас?.. Або помру... Тоді ви без мене... у всі кінці Союзу... Ідьте, хлопці... і ніколи... чуєте? Ніколи не забувайте про наше життя... Слухайте... *(Хоче підвестись)*.

Олена *(рішуче)*. Не можна!

Хлопці. Годі! Заспокойся!

Терень *(відтручує їх, підводиться)*. Слухайте, що вам скажу!.. *(Голос його підноситься до останнього напруження)*. Щоб завжди пам'ятали... Олю, як там написано?.. Як була, як пройшла, як гриміла, як народжувалась молода епоха. Олю! *(Хрипить)*. Друзі!.. Котько, йди сюди... Мосю... Тарасе... Олю... Жити хочу... Дайте сказати...

Олена. Лікаря! Кличте лікаря!.. Вийдіть усі з палати... Всі кинулись по лікаря, але лікар увійшов сам на крик.

І сам скрикнув:

Лікар. Що ви робите? Ляжте негайно! Покладіть його!

Терень *(бореться з лікарем)*. Годі!.. Сказати хочу... І... і... от... *(Глибоко дихнувши, упав на крісло)*.

Олена *(ринувшись вперед, стиснувши долонями голову, крикнула)*. Та врятуйте ж його!!! Він повинен жити!!! Повинен!!! Повинен!!!

Темно

13

Вище прапор комунізму!

Вечірня вулиця. Сирени автомобілів. Молочпо-біле сляво ліхтарів. Гул і дзвін трамваїв і фіалкові іскри з-під коліс трамваю на розі. Грандіозний будинок Інституту залитий морем електрики. На фасаді горять імена світових геніїв: Арістотель, Галілей, Леонардо да Вінчі, Ньютон, Лавуазьє, Маркс, Менделєєв, Ленін. Навстіж відчинені двері із вестибюля до аудиторій. Навстіж відчинені вікна великої зали. І скрізь — у вестибюлі, на сходах, у залі — повно народу. З вулиці все прибувають нові. Приходять групами і поодиначі, запитуючи при вході:

— Не запізнилися?

— Давно почалося?

— Та тут не проб'єшся!

Прийшла робітнича делегація — вітати випускників.

— Пропустіть, будь ласка.

— Товариші!

— З заводу Леніна...

А з залу Гармашів голос. ...На вас чекає соціалістична промисловість, заводи, копальні, фабрики! Села, радгоспи, комуни! Несіть знаряддя великої реконструкції у всі кінці Радянського Союзу. Ставайте на бойові командні пости будованого соціалізму. Вливайтесь у лави героїчного пролетаріату. Вище прапор комунізму! Хай живуть нові кадри червоних фахівців! Хай живе великий провідир робітничого класу, творець культурної революції — ленінська Комуністична партія!

Гул оплесків — ніби гул моря...

Т е м н о

СПРАВА ЧЕСТІ

П'еса «Справа честі» (первісна назва «Вугілля») була закінчена навесні 1931 р. Вперше поставлена М. Т. Пашиним весною 1931 р. в одеському театрі Революції. Восени цього року нею почав свій перший сезон новостворений у тодішній столиці УРСР харківський театр Революції (тепер театр ім. Заньковецької у Чернівцях). Ставив п'есу художній керівник театру М. С. Терещенко, оформив виставу А. Г. Петрицький. В тому ж сезоні «Справа честі», як і попередні п'єси І. Микитенка, з великим успіхом пройшла на сценах багатьох театрів Радянського Союзу, зокрема в Москві, Баку, Ашхабаді, Казані, Уфі, Магнітогорську, Чимкенті, Красноярську, Златоусті, Пермі, Самарі та ін.

«Справа честі» була опублікована в журналі «Гарт» (1931, № 9—10). 1932 р. уривки з п'єси були вміщені в харківському альманасу «Індустріальний похід». В тому ж році п'єса без змін порівняно з журнальною публікацією вийшла окремим виданням (І. Микитенко, Справа честі, вид-во «Гарт», Х., 1932). Наступного року видання було повторене (І. Микитенко, Справа честі, вид-во «Гарт», Х., 1933).

Видання 1933 р. має ряд стилістичних виправлень порівняно з попередніми виданнями. Четверта картина, яка в попередніх виданнях зветься «Горіх товариша Мохова», тут має назву «Грусна політика». Восьма картина попередніх видань «Шахтарі плюс теорія» тут відсутня зовсім, а сцени, з яких вона складається, перенесені в інші картини.

Крім того, автор зробив тут дві вставки, в яких докладніше пояснив суть нової системи видобутку вугілля, запропонованої героєм п'єси інженером Іваном Ордою. В образі Івана Орди легко вгадується відомий у ті роки на Донбасі інженер Карташов, у якого працював два місяці І. Микитенко і про якого писав документальну повість (лишилася незакінченою, зберігається в архіві письменника).

В усіх виданнях п'єси передували епіграфи з творів В. І. Леніна та політичних документів початку 30-х років. Із творів В. І. Леніна (т. 30, стор. 453) для епіграфа були використані слова:

«Ваша спілка буде однією з найпередовіших спілок, одержавши на це всю допомогу державної влади, яку ми тільки зможемо дати. І я певен, що такі самі жертви внесете і ви в справу піднесення продуктивності праці і самопожертви робітників вугільної промисловості, зайнятих працею, можливо, найбільш тяжкою, найбільш брудною, найбільш убивчою, яку людська техніка прагне взагалі знищити».

В. Ленін

1 квітня 1920 року.
I Всеросійський з'їзд гірників.

Один з перших творів української драматургії, повністю присвячений індустріальній темі, «Справа честі» була гаряче сприйнята глядачами й театральною критикою 30-х років, яка в той же час не закривала очей і на певні недоліки п'єси.

Ось як характеризує цей твір дослідник української драматургії вже у наші дні:

«У часи своєї появи (1931 р.) п'єса І. Микитенка «Справа честі» привабила читачів безсумнівною актуальністю теми, добросовісністю і чесністю у відтворенні шахтарського життя... Привабила глядачів і енергійність драматичної манери письменника, прагнення його створити образи соціалістичного будівництва. Особливо симпатичними рисами були наділені комсомольці, члени шахтарської бригади — Сенька Димов, Бараболя, Ю Та-фу, Левінсон, Карим Сінагатулін та інші. В змалюванні цих образів виявився незмінний щирий інтернаціоналізм І. Микитенка, як принципово важлива риса мислення радянської людини.

Але при всіх цих достоїнствах, п'єса І. Микитенка «Справа честі» виявилась найслабкішою серед його творів тридцятих років. І не тому, що письменник сміливо ламав усталені канони драматургії, а тому, що в своїх художніх шуканнях він ще не зумів прийти до відповідного синтезу. Крайня розірваність композиції, відсутність певного міцного стрижня, який би об'єднував всі картини п'єси, схематизм образів — все це були такі кардинальні хиби твору, які не могли забезпечити йому довгого сценічного життя» (Н. Кузякіна, Нариси української радянської драматургії. Частина I (1917—1934), «Радянський письменник». К., 1958, стор. 160—161).

Автографи першої і другої редакцій п'єси, що відповідають 1) журнальній публікації та виданню 1932 р. і 2) виданню 1933 р., зберігаються в архіві письменника.

Текст подається за виданням 1933 р.

На стор. 297 залишені у квадратних дужках слова Кармануци і Вершигори, які були у публікаціях 1931—1932 рр., але відсутні в останньому виданні.

Нижче подаємо пролог до п'єси, що складається з епізодів «Наш паровоз, вперед лети», «Якби залізо...» та «Якби вугілля...» Він був використаний під час постановки п'єси в одеському та харківському театрах Революції у 1931 р. У друковані видання п'єси пролог не ввійшов. Подається за рукописом з архіву письменника.

СПРАВА ЧЕСТІ

Пролог

I

«Наш паровоз, вперед лети...»

Паротяг, захлинаючись, ніби в астма, б'ється в степах, гуркотить по рейках з перебоями. Машиніст уп'явся очима в манометр. Кочегар, залитий вогнем, кидє лопату за лопатою сипке вугілля в криваву горлянку палівні. Другий— підкидає з тендера, не розгинаючись, не даючи собі спочинку. Паротяг, захлинаючись, гуркотить у степах Республіки.

М а ш и н і с т. Манометр падає, товаришу Гордію! Манометр падає, мов хвіст у лиса. Підкинь! Підкинь! Дай жару!

К о ч е г а р. Машиністе! Відпочити... хвилинку... Зне-силівся...

М а ш и н і с т. Коли б не так. Підкинь, кажу! Телеграфні стовпи повзуть повз нас так, ніби мертві. Вітер не свистить у вуха. Гадаєш, за чотири роки доповзем, як будемо відпочивати?

К о ч е г а р. Вугілля не те... Та ще й цього, дивись, не стане... Товаришу! Там скільки ще на тендері?

Г о л о с з т е н д е р а. Не багато. Лопату кинеш, менше зостається.

М а ш и н і с т. Вугілля не стане, будем дмухати своїм диханням. Грудьми розігріємо! Серце вкинь у палівню. Нехай палає. Дивись, манометр знов стрибає вгору! Темпи підносяться так швидко, як швидко падає температура світового капіталу, холера йому в спину! Піддай жару!

К о ч е г а р. Не можу.

М а ш и н і с т (*заступає його*). Дай лопату! Ставай коло манометра. Командуй! Я готовий. Пам'ятай, що на наш поїзд чекають домни й мартени. Вони холонуть рівно стільки, скільки ми загубимо часу тут, у степах. Чавун і криця не потечуть з печей, доки ми тут простоїмо. Ударник критиме нас матом. Селянин, чекаючи машини, лупитиме кобилу дрюком. А світовий фашист тим часом проти нас нагострить зуби. Зрозумів? Давай! Раз! Раз! Раз! (*Кидав вугілля*).

К о ч е г а р. Зрозумів.

Наш паровоз, вперед лети,
В коммуне останвка...

— Раз! Раз! Раз!

Ч е р в о н о а р м і е ц ь (на чатах, пропливає).

Другого нет у нас пути,
В руках у нас винтовка...

К о ч е г а р. Знову падає манометр. Машиністе! Піддай жару!

Машиніст. Ставай поруч!

Кочегар хапає лопату. Кидають удвох з машиністом:

— Раз! Раз! Раз! Раз!

З'являється тендера: «Повільніше! Повільніше! На такі темпи не стане в мене...»

Машиніст. Раз! Раз! Раз!

Кочегар. Раз! Раз!

Машиніст. Раз!

Кочегар. Раз!

Машиніст. Раз...

Кочегар. Усе... Немає більше. Зосталась тільки смерть, ніби хто витрусив кисет.

Машиніст. Давай потерть! Давай потерть! (Сам кинувся до манометра). Вигрібай із щілин. Давай! Давай вугілля!

Кочегар. Палівня забила жужелем. Вогонь притухає. Вогонь притухає. Вогонь... притухає...

Машиніст смикнув за держальце гудка. Але гудок свиснув хрипко, безпорадно.

Машиніст. Хрипить, собака... Затримаємось? Товариші! Смерть тому, хто нас затримує! Чисть палівню, товариші!

Паротяг з зітхненням зупиняється. На землю падають іскри та жужіль.

II

Смуга чорної скибастої ріллі. Чепіги, чепіги, чепіги стирчать по ній. А в чепіги вп'ялися мозолі колгоспників. Спини колгоспників горбами позгиналися над тими чепігами.

Горобей. Налягай, налягай на чепіги. Держи скибу. Не роби огривів. Ге-ей, там, ходу!

Перший (розігнувся, кинув, підійшов до Горобея). Кий чорт ходу, як справа мотузьяна.

Інші колгоспники й собі підходять до них. Чепіги позадиралися в небо — стирчать із ріллі, мов знаки людської впертості.

Горобей. Гей? Чого затримка?

Перший. Справа, кажу, як коло бабиного воза. Градиль невірний. Плуг верне з борозни. Мотузкою ж його не зв'яжеш.

Колгоспники. Не зв'яжеш.

Перший. Мотузку до мотузка — все одно мотузка й буде.

Горобей. Але міцніша! Так що не журись, Іване. Так чи так, а мусимо посіяти. Вся штука в тім, що кинеш нас, зостанешся на власнім мотузкові — пропадеш, як муха восени. Бо там, де тонко, там і рветься. А тут не той табак. Посіємо, то й пожнемо. А пожнемо — не тільки збіжжя, а й залізо. Тоді мотузку — геть до дідька. Нехай на ній повисне лихо!

Колгоспники. Залізо. Інша річ. Коли б залізо.
Перший. Коли ж це буде?
Горобей. Достотно не скажу, ну знаю — буде! Он
дим пливе — з заводів...

Колгоспники повернули голови.

Один. Я так скажу: не ремствую. В гурті воно не
страшно. Але обидно те, що ми ще й досі на мотуззі, а в
сусід — гуркоче трактор. Потягайся з ними. Та сорому
й не оберешся. У них гуде, а в нас — і посторонки рву-
ться.

Колгоспники. Засміють.

Похилились.

Горобей. Кого це? Нас? Ударників? та ми на влас-
них жилах, а не те що... Хто хилиться? На чепігі! Ходу!
Колгоспники ще раз глянули в той бік, звідки
дим. Всім вихопилось із грудей це слово:
— Ходу.

III

Мартенова піч палахкотить червоним полум'ям. Ста-
левар, насунувши на очі кашкета з синіми окулярами,
кидається до печі, відслоняє кришку, зазирає у вогнену
пашу і, обпалений послум'ям, відскакує. Хапає відро і дов-
го п'є воду. Потому, втершись лахміттям рукава, — до
підручних:

— Не варить, чортова мартинішка. Лопотить, наче мо-
лодиця на весіллі, а користі ніякої. Тільки й того, що чер-
вона.

І підручний. Градуса не дотягає.

Майстер (підійшов). Як десята піч? І досі не зва-
рила?

Сталевар. Як бачиш.

Підручний. Градуса не дотягає.

Майстер (глянув у піч). Чорт... Хто на газáх?

Сталевар. Покличте оберал

Підручні. Оберал!

Один з робітників на газогенераторах.
Пішли за обером. А в чому річ?

Сталевар. Газ нікуди, ось у чому річ. Не бачиш?
На дві години затримуємо крицю.

Один. Яке лихо. А як і через три години, то що та-
ке? Не встигнеш померти? Не бійся, три години без твоєї
криці народ обійдеться, аби дали йому спокій.

Сталевар. Черв'як не має ні хребта, ні мозку. То-
му не може й мислити. Коли б ти міг помножити ці три
години на тисячі мартен, на мілійони га колгоспної землі,
ти б зрозумів... Та що з тобою тут розводитись. Давай
газá! Не розбалакуй!

Один. Газá... А вугілля ти бачив? Замість кулашни-
ка — дрібний орішник та й той допалюем...

Сталевар (гнівно). Давай газá, чортів опортуні-

сте! Давай газá! Ти ж мені рвеш план, трошиш... Давай, кажу!

Один. Не дам, бо не те вугілля, сказано.
Сталева р. А! *(Кидається до печі).*

IV

Локомотив у степу. Затримка. На землю падають іскри та жужіль. Тривожні сюрчки. До паровоза підбігають кондуктор і робітник-металіст.

Робітник. Чому став посеред степу? Вези! Ми спінуємось!

Машиніст. Вугілля...

Кочегар. Вугілля...

Голос із тендера. Вугілля...

Робітник стає на залізі приступці локомотиву і в темряві махає червоним ліхтарем: Ву-гіл-ля-а-а!..

З далекої далечини — тривожний, як безодня, гудок шахти.

ДОДАТКИ

Перші кроки в літературі І. Микитенко зробив у 1920—1921 рр. В цей час він завідував лікпунктом у селі Нечаївці на Кіровоградщині і чимало сил прикладав для розвитку культурної роботи серед селян. Молодий фельдшер писав вірші й невеликі п'єси, сам ставив їх на сцені самодіяльного сільського театру.

У 1920—1922 рр. І. Микитенко написав цілу низку невеликих п'єс на теми селянського життя. Деякі з них були за кілька років надруковані, деякі лишилися неопублікованими і понад чотири десятиліття пролежали серед паперів письменника, ще інші були безповоротно загублені ще на початку 20-х років.

З 1924 р. в Одесі почали виходити збірники популярних пропагандистських матеріалів, віршів, коротких п'єсок та інсценівок, і Микитенко, як і вся одеська філія організації українських пролетарських письменників «Гарт», брав у них активну участь. У 1924—1926 рр. він надрукував тут агітаційні п'єси «Радянське різдво», «Нова кутя», «За Леніним», «Самовбійники», «Колись і тепер», «На родючій землі», «Світлий труд і ясна путь до врожаю приведуть. Сцена-співанка на свято врожаю». «За краще майбутнє», «У боротьбі» та ін. Частина цих матеріалів надрукована без підпису.

Як правило, надруковані в «Агітзбірниках» п'єси й інсценівки не датовані. Більша частина з них була, очевидно, написана ще в 1920—1922 рр. у Нечаївці, а деякі — в Одесі на замовлення губернського (пізніше — окружного) сельбудинку. В тих випадках, коли упорядник не був упевнений в часі написання тієї чи іншої ранньої п'єси І. Микитенка, відібраної для цього видання, він при розміщенні матеріалу в томі керувався датою першої публікації твору.

До цього видання відібрано п'ять найхарактерніших ранніх п'єс І. Микитенка.

За краще майбутнє

П'єсу «За краще майбутнє» І. Микитенко називає другим із написаних ним драматичних творів і першим з тих, які були поставлені на професійній сцені. Цілком очевидно, що писалася вона ще в 1920 р., до 15-ї річниці революції 1905 р. Надрукована вона була у 1925 р. в «Агітзбірнику № 8. До свята 20-річчя революції 1905 року», виданому Одеським окрсельбудом. Підписана тут п'єса — «Одес.— Гарт».

В архіві письменника зберігається чистовий рукописний примірник цієї п'єси у зшитку із 66-и сторінок, зробленому з перерізаних надвое аркушів конторської книги. Рукопис не датований. Вгорі на першій сторінці надписано: «Ів. Микитенко. За краще майбутнє. Драмат. етюд на 2 дії».

Влітку 1922 р., їдучи до Одеси, в медінститут, І. Микитенко бере з собою п'єсу «За краще майбутнє». В тому ж році вона була поставлена студентським драмгуртком. На першій сторінці рукопису зберігся напис: «Считаю весьма возможной к постановке кружк. укр. студ. к. п. с. медицина. 4.V.22. Руков. драм. кружка Радьк». На другій сторінці проти імен дійових осіб зазначені олівцем прізвища виконавців, серед них — І. Микитенко (роль Назара).

У цьому виданні текст п'єси подається за рукописним зшитком, що зберігається в архіві письменника.

Свіже повітря (Перші кроки)

П'єса друкується вперше з чистового рукопису, що зберігається в архіві письменника.

Рукопис не датований. За зовнішніми ознаками його можна віднести до 1920—1921 рр.

Колись і тепер

Надруковано без дати у ювілейному збірнику «П'ятиріччя існування селянських будинків на Україні» («Агітзбірник» № 6 за 1925 р.), виданому Одеським губсельбудом.

Підписано: «Одеська філія «Гарт».

Рукопис п'єси не зберігся.

Подається за першодруком.

На родючій землі

Опубліковано без дати у 1925 р. в «Агітзбірнику» № 7, до свята «День урожаю». Вдруге надруковано 1958 р. у збірнику «Українська радянська одноактна п'єса», виданому «Держлітвидавом України». Рукопис п'єси зберігається в архіві письменника.

У боротьбі

Надруковано без дати у виданні «Збірник статей та матеріалів по кооперативній пропаганді. Вид. Одеського кабінету політосвітчика», 1926 р.

Рукопис п'єси не зберігся.

Подається за першодруком.

Диктатура

(Сцени, що не увійшли до основної редакції)

Сцени друкуються за виданням: І. Микитенко, Диктатура, вид. 2, «Гарт», 1932.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

	Стор.
1. І. К. Микитенко. <i>Фото 1929 р.</i>	4—5
2. Афіша вистави «Диктатура», якою 7.XI 1929 р. розпочав свою роботу Ленінградський український державний театр «Жовтень»	90
3. Сторінка автографу «Диктатури» (першої редакції). 1929 р.	97
4. О. М. Ватуля в ролі Дударя. Театр ім. І. Франка. 1929 р.	112—113
5. Б. В. Романицький в ролі Малоштана. Театр ім. Заньковецької. 1929 р.	128—129
6. Д. Г. Лисенко в ролі Чирви. Дніпропетровський театр ім. Т. Шевченка. 1929 р.	144—145
7. Сцена з 1-ї дії вистави «Кадри» в театрі ім. І. Франка. Постановка Г. П. Юри. Оформлення Б. Р. Ердмана. 1930 р.	240—241
8. Арт. Красноярський (Вирвизуб) та арт. Богданов (Солдатенко) у виставі «Справа честі» в одеському театрі Революції. 1931 р.	304—305
9. Сцена з 2-ї дії вистави «Справа честі» в одеському театрі Революції. Постановка М. С. Терещенка. Оформлення А. Г. Петрицького. На передньому плані Ю. В. Шумський (Гнат Орда) і В. Ф. Варецька (Сана Кармануца). 1931 р.	320—321

З М І С Т

	Стор.
І Д У	5
ДИКТАТУРА	83
КАДРИ («СВІТІТЬ НАМ, ЗОРІ!»)	159
СПРАВА ЧЕСТІ	245
ДОДАТКИ	327
За краще майбутнє	329
Свіже повітря (Перші кроки)	358
Колись і тепер	388
На родючій землі	420
У боротьбі	446
Диктатура. (Сцени, що не увійшли до основної редакції)	473
ПРИМІТКИ	489
Список ілюстрацій	514

Микитенко Иван Кондратьевич

Собрание сочинений в шести томах, т. IV.

(На украинском языке)

Редактор *М. Л. Мандрика*

Оформлення художника *Д. Д. Грибова*

Художній редактор *В. П. Кузь*

Технічний редактор *О. В. Лисовець*

Коректори *Л. П. Блажевич, М. А. Кривицька*

Замов. 406. Вид. № 225. Тираж 20 000 (1—15 000).
Формат паперу 84 × 108¹/₃₂. Друк. аркушів 16,125 +
+ 7 вкл. Умовн.-друк. аркушів 27,82. Облік.-видавн.
аркушів 25,42. Підписано до друку 28.IV 1965 р.
Ціна 1 крб. Т. п. 1965, пов. 62.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.

Надруковано з набору Київської книжкової фабрики
в Київській фабриці набору Державного комітету
Ради Міністрів УРСР по пресі, вул. Довженка, 5.

Книга

„ЛІВУКОНИ ДУМКА“